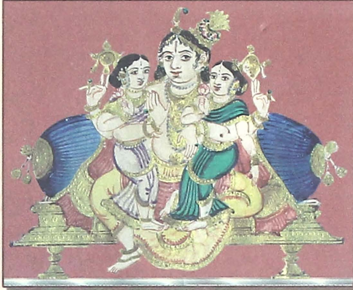
पाङ्गी श्रीनिवासाचार्यविरचितम्

श्रीतन्त्रसारोक्तमन्त्रव्याख्यानम्

(ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತ ಸಮಗ್ರ ಮಂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಹಾಗೂ ವಿವರಣೆ)

''भैष्मीसत्यासमेतमखिलप्रदमिन्दिरेशम्''

सम्पादकः अनुवादकश्च

पं. नरसिंहाचार्य कट्टि

प्रकाशनम् :- विश्वमध्वमहापरिषत् उत्तरादिमठः

V.M.M.P. Publication No. 34

पाङ्गी. श्रीनिवासाचार्यविरचितम्

श्रीतन्त्रसारोक्तमन्त्रव्याख्यानम्

सम्पादकः अनुवादकश्च

पं. नरसिंहाचार्य कट्टि

ಪ್ರಕಾಶನ ಸೇವೆ :

ಮಾಧ್ವಸಂಘದ ಸುವರ್ಣಮಹೋತ್ಸವ ಸೇವಾ ಸಮಿತಿ,

ಅರಿಅರ

प्रकाशनम्

विश्वमध्वमहापरिपत्

उत्तरादिमठः, श्रीजयतीर्थविद्यापीठम्,

वसवनगुडि वेङ्गळूरु

TANTRASĀRŌKTAMANTRAVYĀKHYĀNAM

(A detailed commentary on the 72 Mahāmantrās mentioned in the work Tantra Sāra of Sri Madhvācārya by Śri Pangri Srinivasacharya and edited and translated by Pt. Śri Narasimhacharya Katti, Nyāya-Vedānta Prādhyāpaka, Śri Jayatīrtha Vidyāpīṭa)

ISBN : 81-903336-1-5

Copies : 1000

First Edition : November 2006

No.of Pages : XX+219

Price : Rs. 75=00

Copies can be had from :

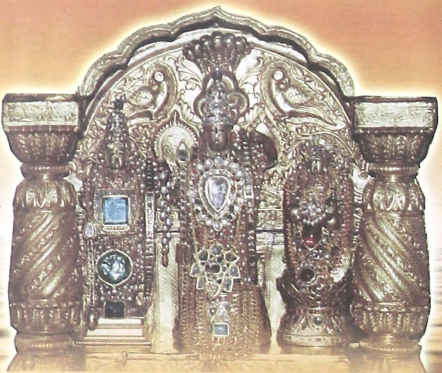
1. Jayateertha Vidyapeetha
Sri Uttaradi Math
Shankarapurm, 5th Cross
Basavanagudi, Bangalore - 04

2. Vishva Madhwa Mahaparishat
#11 2nd Floor Uttaradimath Building.
UttaradiMath Road, Shankarpuram,
Basavanagudi BANGALORE - 4
Phone : 080 26603692

ಅಕ್ಷರ ಜೋಡಣೆ : ವಿಶ್ವಮಧ್ವಮಹಾಪರಿಷತ್ ಸಂಶೋಧನ ವಿಭಾಗ

Printed by :
VAGARTHA, 149, 8th Cross, N.R.Colony, Bangalore - 4 Ph.2242 7677.

|| ಶ್ರೀ ದಿಗ್ವಿಜಯರಾಮೋ ವಿಜಯತೇ ||

ಶ್ರೀ 1008 ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಸತ್ಯಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥರು

ಶ್ರೀಮದುತ್ತರಾದಿಮಠಾಧೀಶರಾದ
ಶ್ರೀ 1008 ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥರು

ಶ್ರೀ ಹರಿಹರೇಶ್ವರ

ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸರಾಜಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ
ಶ್ರೀಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು

ಶ್ರೀ ಟೀಕಾಕೃತ್ಪಾದರು
ಶ್ರೀ ರಘೂತ್ತಮತೀರ್ಥರು

ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರು
ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥರು

ಹರಿಹರ ಮಾಧ್ವಸಂಘ

॥ ಶ್ರೀದಿಗ್ವಿಜಯರಾಮೋ ವಿಜಯತೇ ॥

ಶ್ರೀಮದುತ್ತರಾದಿಮಠಾಧೀಶರಾದ

ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ

ಅನುಗ್ರಹ ಸಂದೇಶ

ಕಾಮಧೇನು ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳಂತೆ ಬೇಡಿದ ಎಲ್ಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಕಲ ಅನಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕಳೆಯುವ ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ನೀಡುವ ಅಷ್ಟಮಹಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ದ್ವಾಸಪ್ತತಿ (೭೨) ಮಹಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ನಿಖಿಲಜನರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಫಲಪ್ರದವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶುದ್ಧರಾಗಿ ಸದಾಚಾರರತರಾಗಿ ಜಪಮಾಡಬೇಕು. ಗುರುಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದೇನೇ ಜಪಮಾಡಬೇಕು. ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳು ವ್ಯರ್ಥ. ''ತ್ರಾತಿ ಮಾನತಃ'' ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ರಕ್ಷಣೆಮಾಡುವ ಕಾರಣವೆ ''ಮಂತ್ರ'' ಎನುತ್ತಾರೆ. (ಮನ್=ಜ್ಞಾನ, ತ್ರ=ರಕ್ಷಣೆ) ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪರಮಾನುಗ್ರಹಮಾಡಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರೇ ತೋರಿಸಿದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಹನೀಯರಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಪರಮೋಪಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮಹನೀಯರ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಪಾಂಘ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ವಿರಚಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗ್ರಂಥವನ್ನು ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳು ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ಹೊಸಪೇಟೆಯ ಗ್ರಂಥಭಂಡಾರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದರು. ಅವರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹ ಬಲದಿಂದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾಡುವ ಸುಯೋಗ ''ವಿಶ್ವಮಧ್ವಮಹಾಪರಿಷತ್'' ಸಂಸ್ಥೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಪರಿಷತ್ತಿನ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ''ಹರಿಹರದ ಮಾಧ್ವಸಂಘ''ದವರು ಸಂಘದ ಸುವರ್ಣಮಹೋತ್ಸವದ ಸವಿನೆನಪಿಗಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಧನಸಹಾಯಮಾಡುವದಾಗಿ ಮುಂದೆ ಬಂದರು. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಸಾರ್ಥಕವಾದ ಕಾರ್ಯವಿದು. ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪಂಡಿತರಿಂದ ಪಾಠ ಪ್ರವಚನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತ ಬಂದಿರುವ ಈ ಸಂಘದ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಜವಾಗಿ ಸುತ್ತ್ಯವಾಗಿವೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾಡಿಸಿದ ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಇನ್ನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪಾಠಪ್ರವಚನವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಸೌಭಾಗ್ಯವು ಈ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಬರುವದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಇದೊಂದು ಆದರ್ಶ. ಇದೇ ರೀತಿ ಸಂಘಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಉತ್ಸವಗಳಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಉಪನಯನ, ವಿವಾಹ, ಗೃಹಪ್ರವೇಶಾದಿ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳು ಅಥವಾ ಶ್ರಾದ್ಧಾದಿಗಳಿರಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಅಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಲೋಕೋಪಯೋಗಿ-ಯಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನ ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ದೊಡ್ಡ ಸೇವೆ ಹಾಗೂ ಮಹಾಪುಣ್ಯ.

ಈ ಸಂಸ್ಕೃತದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಉಪಯೋಗವಾಗಲಿ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಉತ್ತಮ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹಾಗೂ ಪರಮಸಾತ್ವಿಕರು, ಜಯತೀರ್ಥವಿದ್ಯಾಪೀಠದಲ್ಲಿ ನಿರಂತರ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳ ಪಾಠಪ್ರವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಪಂಡಿತ ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಕಟ್ಟಿ ಇವರು ಮೂಲಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬಹಳ ಶ್ರಮಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಶೋಧನೆ ಮಾಡುವದರ ಜೊತೆಗೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸುಂದರವಾಗಿ ಭಾವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಮಹಿದಾಸಾಚಾರ್ಯನು ಅಕ್ಷರವಿನ್ಯಾಸ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

ಇವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ನಮ್ಮ ಉಪಾಸ್ಯಮೂರ್ತಿಯಾದ ಶ್ರೀಮೂಲರಾಮದಿಗ್ವಿಜಯರಾಮ-ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಪೂರ್ಣಾನುಗ್ರಹಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿವೈರಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸ-ಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಇತ್ಯನೇಕ ನಾರಾಯಣಸ್ಮರಣೆಗಳು

ಪಾರ್ಥಿವ, ಕಾರ್ತಿಕ ಕೃಷ್ಣ ಪಂಚಮಿ

ಆಶೀರ್ವಚನ

ಮನುಷ್ಯನ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದದ್ದು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ. ಆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದ ಅನಿವಾರ್ಯ ಸಾಧನ ಯಜ್ಞ, ದಾನ, ತಪಸ್ಸು. ಅದನ್ನೇ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮ ನುಡಿದ "ಯಜ್ಞದಾನ ತಪಃ ಕರ್ಮ ನ ತ್ಯಾಜ್ಯಂ ಕಾರ್ಯಮೇವ ತತ್" ಎಂದು. ಈ ಯಜ್ಞಗಳು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿವೆ. ದ್ರವ್ಯಯಜ್ಞ, ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞ, ಜಪಯಜ್ಞ ಇತ್ಯಾದಿ. ಉಳಿದ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಶ್ರಮ. ಆದರೆ ಜಪಯಜ್ಞ ಯಾರಾದರೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಮಾಡಬಹುದಾದದ್ದು. ಈ ಜಪದಿಂದ ಅಂತರಂಗದ ಶುದ್ಧಿ, ಸಂಶಯ ನಿವೃತ್ತಿ, ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಐಹಿಕ ಆಮುಷ್ಮಿಕ ಸಕಲ ಫಲಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಇಂತಹ ಜಪಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪವಿತ್ರವಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಕಲ ಸಜ್ಜನರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪರಮಕರುಣೆಯಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಮಾಡಿ ನಮಗೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಜಪಿಸಿದರೆ ವಿಶೇಷ ಫಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಪಾಂಘ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ಆ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಸುಂದರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಅದನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ **ಕಟ್ಟಿ ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ**ರು ಬಹಳ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ತಂತ್ರಸಾರದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳು, ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ, ವ್ಯಾಕರಣಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿ ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಭಗವಂತನು ಗುರುಗಳು ಇತೋಽಪ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿವೈರಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ನೀಡಲಿ. ಇನ್ನೂ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳ ಸಂಪಾದನೆ, ರಚನೆ ಅನುವಾದಗಳನ್ನು ಅವರಿಂದ ಮಾಡಿಸಲಿ ಎಂದು ದೇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಪಂ.ರಂಗಾಚಾರ್ಯ ಗುತ್ತಲ

ಕುಲಪತಿಗಳು ಶ್ರೀಜಯತೀರ್ಥವಿದ್ಯಾಪೀಠ

ಆಶೀರ್ವಚನ

॥ ಶ್ರೀಶ ಏವ ಶರಣಂ ॥ ಶ್ರೀಗುರುಭ್ಯೋ ನಮಃ॥

ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಹಿರಿದಾದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಮಿಗಿಲಾದ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಹರು. ಕರುಣೆಯಿಂದಿತ್ತ ಎಲ್ಲ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ಹರಿಗೆ ಅಭಿಮುಖಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಸಾಧನೆಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ಆಚಾರ್ಯರು.

ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ ಆಳವಾದ ಧ್ಯಾನದ ಹರಹು ಸಾಧನ.
ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಕಾಂಡ ಯುಕ್ತಿವಾದ.
ಭಾವನೆಗೆ ಭಕ್ತಿ ಪ್ರೇಮಗಳು.
ವಾಕ್ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮಂತ್ರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು.
ದೇಹದ ಬಲಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಯೋಗ.
ಇತ್ಯಾದಿ ಇತ್ಯಾದಿ........

ಪ್ರಕೃತ ದೇವಲೋಕದ ಮಂತ್ರವಾಙ್ಮಯವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ತಂತ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದರು. ಇವು ಕಲಿಯುಗದಿಂದ ಕುಗ್ಗಿ ಕಮರಿಹೋಗುವ ಭಕ್ತಿಪೂತಸಾತ್ತ್ವಿಕ ಮಾನವರಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯುತ ಸಾಧನೆಗಳು.

ಮಂತ್ರಜಪವನ್ನು ಪರಮಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಜಪದಿಂದ ಹರಿಕರುಣೆ ನಿಶ್ಚಿತ ಎಂದು ನಂಬಿರಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಹರಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ದರುಶನದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದವುಗಳು. ವೇದಗಳ ಸಾರಭೂತವಾದವುಗಳು. ಅಷ್ಟಮಹಾಮಂತ್ರ-ಗಳಂತೂ ಅನಂತ ವೇದಗಳೇ ಹೆಪ್ಪುಗಟ್ಟಿ ನಿಂತಂತಿವೆ. ತುದಿಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಸಾಗರವನ್ನು ಸೂರೆಗೈದು ಒಂದೇ ಬಿಂದುವಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿ ತುಂಬಿದಂತಿವೆ.

ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕೋಟಿ ಕೋಟಿ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರು ತಪಿಸಿ, ಪರಿತಪಿಸಿ ಪಡೆದರು. ಜಪಿಸಿ, ಧೇನಿಸಿ ಸಿದ್ಧರಾದರು. ಆಗಸದ ಅಂಚಿಗೆ ಕೈ ಚಾಚಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಆಳವನ್ನು ತಿಳಿಯುವದು ಕಷ್ಟ. ಈ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳು ದೇವರ ವಾಙ್ಮಯಮೂರ್ತಿ. ಹೀಗೆಲ್ಲ ಭಾವಿಸಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಇಡಬೇಕು.

ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿದಿನ ಜಪಿಸಬೇಕು. ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ವಿರಾಮವಾದಂತೆ ವೀರ್ಯ ಕುಂದುವದು ನಿಶ್ಚಿತ. ಜಪಿಸುವಾಗ ಅನಾಥ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿರಬೇಕು. ನಾನು ಪರತಂತ್ರ, ದುರ್ಬಲ, ಕ್ಷುದ್ರ, ಪಾಪಿ, ಇಡೀವಿಶ್ವದಲ್ಲೇ ಪಾಮರ ಜಂತು. ದೇವರು ಸ್ವತಂತ್ರ, ಪರಮಶಕ್ತ ಕರುಣಾಮಯ, ಕ್ಷಮಾಸಮುದ್ರ, ನನ್ನ ಪಾಪ ದೋಷಗಳನ್ನು ಭಸ್ಮಗೊಳಿಸುವ ಮಹಾದೊರೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ಅಲ್ಲದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆಗಸದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾಹಿರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದು ಮುಂದು ಎಡ ಬಲ ಮೇಲು ಕೆಳಗಿನಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಅವಯವ ಗುಣಕ್ರಿಯಾಗಳಿಂದ ಸಾಂದ್ರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅನಂತರೂಪಗಳಿಂದ ನಿಬಿಡವಾಗಿ ತುಂಬಿಹನು. ಎಲ್ಲವನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವನು. ಎಲ್ಲರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುವನು. ಆತನ ಅಡಿಯಾಳು ನಾನು ಎಂದು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಜಪಿಸಬೇಕು.

ಇದರೊಡನೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕಾಗಿರುವದು ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನ. "ತಿಳಿವಿನಿಂದ ಕಾಪಾಡುವ" ಕಾರಣವೇ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕಾರಣ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ ತುಂಬ ಅಗತ್ಯ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ಆದ ಪಾಂಘ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ಮಂತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಜಪಿಸುವ ಭಕ್ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಂತ್ರಗಳ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವೇದಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರು ಪರಮಪೂಜ್ಯ ಪಾಂಘ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು.

ಶ್ರೀಹರಿ ವಾಯು ದೇವತಾ ಗುರು ಹಿರಿಯರ ಕರುಣೆಯಿಂದ ನಮ್ಮ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯನಾದ ಪಂಡಿತವರೇಣ್ಯ ಕಟ್ಟಿ ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀಶ್ರೀಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಅಣತೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹರಿ ವಾಯು ಗುರುಗಳು ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಸಂಪ್ರೀತರಾಗುವಂತೆ ಮೂಲ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸುಬದ್ಧವಾಗಿ ಸಂಶೋಧಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಅಸ್ಮದಾರಾಧ್ಯ ಮಾಹುಲೀ ಆಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಪಾಂಘ್ರೀ ಆಚಾರ್ಯರು ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳು ಸಕಲ ಗುರು ದೇವತೆಗಳು, ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರು ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿ ಮಂತ್ರಮೂರ್ತಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ದೀರ್ಘ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತಿ ವೈರಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ಕರುಣಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮದಾಸ
ಪರಮ ಪೂಜ್ಯ ಮಾಹುಲೀ ಆಚಾರ್ಯರ ಪಾದಪದ್ಮಾರಾಧಕ
ಪಂ. ವಿದ್ಯಾಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಮಾಹುಲೀ

ಯರಗೋಳ 16-12-2005

ಮುನ್ನುಡಿ

ಸಜ್ಜನರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ಕರುಣಾಸಾಗರನಾದ ಭಗವಂತನು ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸರೂಪದಿಂದ ಅವತರಿಸಿ ಮಹಾಭಾರತ, ಹದಿನೆಂಟು ಮಹಾಪುರಾಣ ಹಾಗು ಉಪಪುರಾಣಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ತದರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕ-ಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ "ತಂತ್ರಸಾರ"ವೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವನು. ಆ ತಂತ್ರಸಾರವನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾ-ಚಾರ್ಯರು "ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ"ವೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಕೃತಿಗೆ "ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ"ವೆಂಬ ನಾಮವು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಸುಮಧ್ವವಿಜಯ-ದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಸಮಗ್ರ ಕೃತಿಗಳ ಸ್ಥೂಲಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು 'ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ನೆರಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ನೀಡಿರುವ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದಂತಿರುವ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ "ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ"ವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಅಧ್ಯಾಪನ- ಮೂಲಕ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಯಾರು ತಾನೇ ಸ್ವಾಪೇಕ್ಷಿತಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾರರು?' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಶ್ರವಣ ಮನನಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಅಥವಾ ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಧ್ಯಾನತತ್ಪರರಾಗುವ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹಾಗು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅಂಗನ್ಯಾಸ, ಕರನ್ಯಾಸ, ಧ್ಯಾನಶ್ಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಾಗು ಪ್ರತಿಮೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತ ಶಿಲಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ "ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ"ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಛಲಾರಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಹಾಗು "ಶೇಷಚಂದ್ರಿಕಾಚಾರ್ಯ"ರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರಾಜಮಠೀಯ ಶ್ರೀರಘುನಾಥತೀರ್ಥರು ಮೊದಲಾದ ಮಹನೀಯರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ವಿವಿಧ ಸಾಂಸಾರಿಕ ದುಃಖಗಳಿಂದ ನೊಂದ ಜೀವರಿಗೆ ಆತ್ಮಶಾಂತಿಗಾಗಿ ಹಾಗು ಭಗವತ್ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಜಪಾದಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನವು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಆ ಜಪಾದಿಗಳು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನವು ಆವಶ್ಯಕ. ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕ-ವಾದ ಕರ್ಮವೇ ಭಗವತ್ಪ್ರೀತಿಗೆ ಸಾಧನ. ಅತ ಏವ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಪಾಂಘ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು "ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ" ಎಂಬುವುದಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಧಕರಿಗೆ ಮಹೋಪಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಪುರಸ್ಸರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಗಾಂಭೀರ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಒಂದು ಮಂತ್ರವಾದ ನಂತರ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಮೀಚಿನವಾದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪವಮಾನಪಂಚಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಹಾಗು ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಇವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದವರಿಗೆ ಇವರ ವೇದವೇದಾಂತ-ನ್ಯಾಯವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಪರಿಚಯವಾಗದಿರಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇವರ ಪಿತೃಪಾದರು ಭೀಮಸೇನಾಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ಪುರುಷೋತ್ತಮಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠವಿದ್ವಾಂಸರ ಶಿಷ್ಯರೆಂದು ತಾವೇ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಶ್ರೀಮದುತ್ತರಾದಿಮಠಾಧೀಶರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಸಮಕಾಲೀನರೆಂದು ವರಾಹಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೀಮತ್ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತೀರ್ಥಶ್ರೀಚರಣೈಃ ಸ್ವಕಂಠರವೇಣ "ದಾದಾಪಯ" ಇತ್ಯೇವ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮೂಲಕ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನರಿಯದ ಭಕ್ತರು ಮಂತ್ರಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಾ-ದರೂ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದಯಾಘನರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀಮತ್ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿ ತದನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಅನುಗ್ರಹಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಂತ್ರಾಕ್ಷತೆ ಹಾಗು ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದರು. ಆದರೆ ನಾನೊಬ್ಬ ಲೇಖಕನೂ ಅಲ್ಲ. ಸಂಶೋಧಕನೂ ಅಲ್ಲ. ಆದರೂ ನನ್ನ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಬಾರದು ಎಂಬ ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಸಮಯವೂ ಬಹಳ ವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು ಹಾಗು ಸ್ವರೂಪೋದ್ಧಾರಕ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳು ಇವರೇ ಸ್ವಾನುಗ್ರಾಹ್ಯತಾಸಂಬಂಧೇನ ನನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಈ ಸೇವೆಯನ್ನು ನನ್ನಿಂದ ಮಾಡಿಸಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದ ನನಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳೇ ತಮ್ಮ ಪ್ರವಚನದಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ "ಕ್ಷೇಮಂ ವಿಧಾಸ್ಯತಿ ಸ ನೋ ಭಗವಾಂಸ್ತ್ರ್ಯಧೀಶಃ" ಎಂಬ ಅಮೃತವಾಣಿಯು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯಕೊಡುತ್ತಿತ್ತು.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿಯು ತಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಕಣ್ಣು ಮುಂದೆ ಕಾಣುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಉಭಯರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹವೇ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸ್ಮರಣೀಯರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀಸತ್ಯಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವುದು ನನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ. ಒಮ್ಮೆ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು ಮುಂಬೈಗೆ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಧೈರ್ಯಮಾಡಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳವರ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಹೋಗಿ ೮ವರ್ಷದಿಂದಲೇ ನನಗಿದ್ದ "ಅಪಸ್ಮಾರ"(ಫಿಟ್ಸ)ರೋಗವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಈ ಬಾಲಕನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಕರಳು ಕರಗಿ ಪರಮಾನುಗ್ರಹಮಾಡಿ "ಧನ್ವಂತರಿ" ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿ ನನ್ನ ರೋಗವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಶ್ರೀ ಪಂ. ಪ.ಪೂಜ್ಯ ಗುತ್ತಲಾಚಾರ್ಯರ ಇಚ್ಛೆಯಂತೆ ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿ ಉದ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧುನಾ ವಿರಾಜಮಾನರಾದ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರೂ ಸಹ ಅನ್ನ ಪಚನವಾಗದೇ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿದ್ದ ನನಗೆ ಶ್ರೀರಾಮದೇವರಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿದ ಜೇನು ತುಪ್ಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಉದ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಭಯ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹವು ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಅನಂತ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕ ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಎಲ್ಲವಿಧದಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತದರಿದ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು ತಮ್ಮ ಛತ್ರ ಛಾಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅನ್ನ ವಸತಿ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೀಯುವುದಲ್ಲದೆ ನನ್ನ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೇ ಅಪಾರಮಾತೃವಾತ್ಸಲ್ಯ, ಅಂತಃಕರಣವನ್ನು ತೋರಿ ಸಾಕಿ ಸಲಹಿ ಸ್ಫೂರ್ತಿ ನೀಡಿ ಹಗಲಿರಳೆನ್ನದೇ ನನ್ನಂಥ ನೂರಾರು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅಖಂಡಪಾಠವನ್ನು ಹೇಳಿ ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ವರೂಪೋದ್ಧಾರಕ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳ (ಶ್ರೀ ಪಂ. ಪ. ಪೂ. ವಿದ್ಯಾಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರ) ಪರಮಾನುಗ್ರಹವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಶಬ್ದದಿಂದ ದರಿದ್ರನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಜಪ-ತಪ ಪಾಠಪ್ರವಚನಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪೂರ್ಣಾಧಿಷ್ಠಾನರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಜನ್ಮದ ಸಫಲತೆಯನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡು ನಮ್ಮೆಲ್ಲ ಶಿಷ್ಯರಿಗೂ "ಕಾಲೋಽಯ-ಮೀರಸುತಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರಹೀನಃ" ಎಂಬ ಅಮೃತೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಉದ್ಧರಿಸುತ್ತಿರುವ ಪಂ.ಪ.ಪೂ.ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳಿಗೆ ನನ್ನ ಅನಂತ ಜನ್ಮದ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕ ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮಗಳು. ಅವರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹ ರಕ್ಷಾಕವಚವು ಯಾವಾಗಲೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪೋದ್ಧಾರಕಗುರುಗಳಂತೆ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಅಪಾರ ಪ್ರೀತಿ, ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಅಂತಃಕರಣವನ್ನು ತೋರುತ್ತಿರುವ ಹಾಗು ನನ್ನನ್ನು ಶ್ರೀಜಯತೀರ್ಥವಿದ್ಯಾಪೀಠಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕವೃತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿ ಜೀವನಕ್ಕೆ ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿವತ್ಸಲರಾದ ವಿದ್ಯಾಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳಾದ ಜಯತೀರ್ಥವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಪಂ.ಪೂ.ಗುತ್ತಲಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ (ರಂಗಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ) ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕ ಅನಂತ ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ತಲೆತಲಾಂತರಗಳಿಂದ ಕಡುಬಡತನದ ಮನೆತನದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ "ಬಡತನವು ಬರಲದೇ ಭಗವದ್ಭಜನೆಯೋಗ" ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿ ತಮ್ಮಂತೆ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಅದೇ ಅನುಸಂಧಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಶುದ್ಧವೈದಿಕಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಮುನ್ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಆಶೀರ್ವದಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ.ಪೂ.ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಗೆ (ವೇ.ಶ್ರೀ ಬಂಡಾಚಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ಕು.ಸೌ ಜಾನಕೀಬಾಯಿ) ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕ ಶಿ.ಸಾ.ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ಪ್ರಾತಃಸ್ಮರಣೀಯರಾದ ಶ್ರೀಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳ ಮಹಾಸಮಾರಾಧನಾದಿನವೇ (೪-೧೧-೨೦೦೫) ಸಂಶೋಧಿಸಿ ಬರೆದು ಮುಗಿಸಿದ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಅಂದೇ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದಂತೆ ಅವರ ಅಡಿದಾವರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗು ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗಳಾಗಿದ್ದು ಎಲ್ಲ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾತಃಸ್ಮರಣೀಯ ಪ.ಪೂ.ಪರಮಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಮಾಹುಲಿ ಪರಮಾಚಾರ್ಯರ (ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯರ) ಅಡಿದಾವರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ನಿರಂತರ ಪಾಠಪ್ರವಚನ ಸಾವಿರಾರು ಭಕ್ತವೃಂದಕ್ಕೆ ತಪ್ತಮುದ್ರಾಧಾರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಲೋಕೋದ್ಧಾರಕ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿದ್ದರೂ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ "ಅನುಗ್ರಹ ಸಂದೇಶ"ವನ್ನು ನೀಡಿದ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರಿಗೆ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧಾಪೂರ್ವಕ ಅನಂತ ಜನ್ಮದ ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ಹಾಗೆಯೇ ಆಶೀರ್ವಚನವನ್ನು ನೀಡಿ ಆಶೀರ್ವದಿಸಿದ ಪಂ. ಪ. ಪೂ. ಜಯತೀರ್ಥವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಗುತ್ತಲಾಚಾರ್ಯರವರಿಗೆ ನನ್ನ ಅನಂತ ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ಹಾಗೆಯೇ ನಿರಂತರ ಪಾಠಪ್ರವಚನಾದಿಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿದ್ದರೂ ಶಿಷ್ಯನಾದ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಅಪಾರಕರುಣೆಯನ್ನು ತೋರಿ ಸಮಯಾವಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಶೀರ್ವಚನವನ್ನು ನೀಡಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಧ್ಯಾನವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪಂ.ಪ.ಪೂ. ಶ್ರೀ ಗುರುಪಾದರಿಗೆ (ವಿದ್ಯಾಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ) ನನ್ನ ಅನಂತ ದೀರ್ಘದಂಡಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ಈ ಸಂಶೋಧನಾ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಬದಿಗಿಟ್ಟು ನನ್ನ ವಿಜ್ಞಾಪನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಪರಿಪೂರ್ಣಸಹಕಾರವನ್ನು ನೀಡಿ ಈ ಕೃತಿ ಹೊರಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣರಾದ ನನ್ನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಬಂಧುಗಳಾದ ಪಂ. ವಾದಿರಾಜಾಚಾರ್ಯ ಕರಣಂ, ಹಾಗು ಪಂ. ವೇಂಕಟೇಶಾಚಾರ್ಯ ಬಿ.ಆರ್, ಮತ್ತು ಪಂ.ಮಹಿದಾಸಾಚಾರ್ಯ ಜೋಶಿ ಇವರಿಗೆ ನನ್ನ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು.

ನನ್ನ ಎಲ್ಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಆಚಾರವಿಚಾರಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಹಾಗು ಗುರುಗಳ ಪೂರ್ಣಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದ ನನ್ನ ಪ್ರಿಯಭ್ರಾತೃ. ಪಂ. ಸಮೀರಾಚಾರ್ಯ ಕಟ್ಟಿ ಇವರು ಎಲ್ಲ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿವಾಯುಗುರುಗಳು ಇತೋಽಪ್ಯಧಿಕಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿ-ವೈರಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ನನ್ನ ಕನ್ನಡಾನುವಾದವನ್ನು ಗಣಕಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ತನ್ನ ನಡೆನುಡಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಪೂರ್ಣಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಶ್ರೀ ಜಯತೀರ್ಥವಿದ್ಯಾಪೀಠದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಚಿ॥ಪವನ ಹುನಗುಂದ ಈತನಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇತೋಽಪ್ಯಧಿಕವಾದ ನಿಷ್ಠೆ ಹರಿಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು ಕರುಣಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮಾಧ್ವಸಂಘದ ಸುವರ್ಣಮಹೋತ್ಸವದ ಈ ಸುಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಣಸಂಚಿಕಾದಿ-ಗಳಿಗೆ ಧನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೇ ಕೇವಲ ಅಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾಶನವಾಗುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಧನಸಹಾಯಮಾಡಿದ ಹರಿಹರದ ಮಾಧ್ವಸಂಘದ ಎಲ್ಲ ಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಹರಿವಾಯುಗುರುಗಳು ಇತೋಽಪ್ಯಧಿಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆ ಹಾಗು ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿವೈರಾಗ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕರುಣಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈಗಾಗಲೇ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರಿಂದ ಸಂಸ್ಥಾಪಿತವಾದ "ವಿಶ್ವಮಧ್ವಮಹಾಪರಿಷತ್" ಎಂಬ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ನೂರಾರು ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಅಪ್ರಕಟಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶನಗೊಳಿಸಿ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶನಗೊಳಿಸು-ತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲ ಪದಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ, ಹಾಗೂ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವಾಗರ್ಥ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಪ್ರೆಸ್ ಅವರಿಗೂ ನಾನು ಆಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕ ಜಪಮಾಡುವ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ನನಗೂ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲ ಸದ್ಭಕ್ತರಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿವಾಯುಗುರುಗಳು ಕರುಣಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಚರಣಗುರುಚರಣಚರಣರಜೋಭಿಷೇಕಾಭಿಲಾಷೀ
ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಬಿಂಡಾಚಾರ್ಯ ಕಟ್ಟಿ (ಇಂಗಳೇಶ್ವರ)

ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃಗಳ ಪರಿಚಯ

ಪಾಂಫ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರ ತಂದೆ ಜಮದಗ್ನಿಗೋತ್ರದ ಭೀಮಾಚಾರ್ಯರು. ಇವರು ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ವಾಂಸರು. ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತಾಯಿ ರಾಧಾಬಾಯಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ನಾಂದೇಡಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದರು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪಿತೃವಿಯೋಗವಾಯಿತು. ಕೆಲವು ಕಾಲವಾದನಂತರ ತಾಯಿಯ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಗೋದಾವರೀತೀರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಹೇರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀನರಸಿಂಹದೇವರನ್ನು ತಮ್ಮ ಆರೋಗ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಾಲ್ವತ್ತು ದಿನಗಳಪರ್ಯಂತ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಸೇವಿಸಿದರು. ಇವರ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ನರಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಶ್ರೀ ನಾರದರು ಆಗಮಿಸಿ ದರ್ಶನವಿತ್ತು ಶ್ರೀನರಸಿಂಹಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿ ಇವರನ್ನು ಅಪಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಪಾರುಮಾಡಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು.

ಇವರು ಮಾತೆಯ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ತಮ್ಮ ಗ್ರಾಮದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಮುದ್ಗಲಗೋತ್ರಜರಾದ ಶ್ರೀ. ಪುರುಷೋತ್ತಮಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠಜ್ಞಾನಿಗಳ ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ಅಗಾಧಪಾಂಡಿತ್ಯ, ವಿನಯಾದಿ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಗುರುಗಳ ವಿಶೇಷಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದರು.

ಇವರು ಮಹಾಮಹಿಮರು. ತಪಶ್ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ತರಿಸಿ ಭಕ್ತರ ಸಂಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಅದ್ಭುತ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ತಪಃಶಕ್ತಿ ವಿನಯ, ಪರೋಪಕಾರಬುದ್ಧಿ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಪರಮಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಉತ್ತರಾದಿಮಠಾಧೀಶರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀಮತ್ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತೀರ್ಥರು ಶಾಲು, ಶಾಟಿ, ಹಗಲುದೀಪ, ಛತ್ರ-ಚಾಮರಾದಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವಮೂಲಕ ಗೌರವಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರೀ ಬೋಗಾಪುರೇಶ ಪ್ರಾಣದೇವರನ್ನು ದ್ರವ್ಯದ ಸಲುವಾಗಿ ಕಳ್ಳರು ಭಂಗಮಾಡಿ ಒಂದು ಗಿಡದ ಕೆಳಗೆ ಆ ಶಿಲೆಯ ಚೂರುಗಳನ್ನು ಎಸೆದಾಗ ಇವರ ಅಗಾಧ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಹಚ್ಚೋಳಿ ಕೃಷ್ಣರಾಯರು ತಮ್ಮ ಕುಲದೇವರಾದ ಬೋಗಾಪುರೇಶನ ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗಾಗಿ ಇವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಇವರು ೧೮೨೫ ಇಸ್ವಿ(ಶಕೆ ೧೭೪೭) ಚೈತ್ರ ಶುದ್ಧ ಪ್ರತಿಪದಾ ಸುಮೂಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಆ ಭಂಗಮಾಡಿದ ಮೂರ್ತಿಯ ಶಕಲಗಳನ್ನು ದೇವರ ಗರ್ಭಾಲಯದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಮಧು ಮತ್ತು ಗೋಘೃತಾದಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಆ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಹೊರಗೆ ಪವಮಾನ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ, ಸರ್ವಮೂಲ, ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಪಾರಾಯಣ ಹೋಮ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಭೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು

ಮಾಡಿಸುತ್ತ ಹತ್ತನೆ ದಿನದಂದು ಪುನಃಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡುವ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆದರೆ ಅರ್ಚಕರು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಡಿಬಿಡಿಯಿಂದ ಏಳನೆಯ ದಿವಸ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆದರು. ಆಗ ಆ ಶಿಲಾಶಕಲಗಳ ಸಂಧಾನವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ನಿಂತು ಹೋಯಿತು. ಇದು ಭಗವಂತನ ಸಂಕಲ್ಪವೆಂದು ಅರಿತು ಅಂದೇ ಚೈತ್ರ ಶುದ್ಧ ಸಪ್ತಮೀದಿವಸ ಪುನಃ ಪ್ರಾಣಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆ ಮೂರ್ತಿಯ ಶಿಲಾಶಕಲಸಂಧಾನವು ಈಗಲೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಕಾಣುವುದು.

ಮಾಧ್ವಮಹಾಗ್ರಂಥಗಳ ಪಾಠಪ್ರವಚನ, ಆತಿಥಿಸತ್ಕಾರ, ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಸಂಚಾರ, ಶರಣು ಬಂದ ಭಕ್ತರ ಭೂತ-ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳ ಬಾಧಾಪರಿಹಾರ, ರೋಗ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ಭಯ ಇವುಗಳ ಪರಿಹಾರ, ಗೃಹದಾನ, ಆಯುರ್ದಾನ, ಸಂತತಿಪ್ರದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕೀಕರಿಸಿಕೊಂಡ ಮಹಾತ್ಮರು ಇವರು.

ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು

೧.ಸಂಧ್ಯಾಭಾಷ್ಯ ೨. ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರನಾಮಭಾಷ್ಯ ೩. ಭೇದಬೀಜ ೪. ತತ್ತ್ವಬೋಧ ೫. ಆಹ್ನಿಕಪದ್ಧತಿ ೬. ಆಹ್ನಿಕಚಂದ್ರಿಕಾ ೭. ನಾರದಸ್ತವನ(ಟೀಕಾಸಹಿತ) ೮. ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ೯. ಶಿಕ್ಷಾರಾಮಾಯಣ ೧೦.ಕ್ಷಯಮಾಸ ಸಾಧನ ೧೧. ಗೀತಾ ತ್ರಿವಿಧಾರ್ಥವಿವೃತಿ ೧೨. ವಿಷ್ಣುಪಂಚಕನಿರ್ಣಯ ೧೩. ಶಾಂಡಿಲ್ಯ ತತ್ತ್ವಟೀಕಾ ೧೪. ಭಾಗವತವಿರೋಧೋದ್ಧಾರ ೧೫. ದ್ವಾದಶಸ್ತೋತ್ರಟೀಕಾ ೧೬. ಜೈಮಿನೀಅಶ್ವಮೇಧಟೀಕಾ ೧೭. ಆರ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತಸಂಗ್ರಹ ೧೮. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರನಾಮಾವಳಿ ೧೯. ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯಾರ್ಥ ೨೦. ಮಾನಸಪೂಜಾ ಪದ್ಧತಿ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು.

ಮಾಧ್ವಸಂಘ - ಹರಿಹರಕ್ಷೇತ್ರ

ಶ್ರೀ ಹರಿಹರೇಶ್ವರನ ದಿವ್ಯಸಾನ್ನಿಧ್ಯವುಳ್ಳ, ನಯನ ಮನೋಹರವಾದ ಉತ್ತರವಾಹಿನಿಯಾದ ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ತೀರ. ಗುಹನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅನೇಕ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ 'ಗುಹಾರಣ್ಯ'ವೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಹರಿಹರಕ್ಷೇತ್ರವು 'ದಕ್ಷಿಣಕಾಶಿ' ಎನ್ನುವ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮ ಹೊಂದಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮತೀರ್ಥ, ಭಾರ್ಗವತೀರ್ಥ, ನೃಸಿಂಹತೀರ್ಥ, ಅಗ್ನಿತೀರ್ಥ, ಗಾಲವತೀರ್ಥ, ಚಕ್ರತೀರ್ಥ, ರುದ್ರಪಾದತೀರ್ಥ, ಪಾಪನಾಶನ ತೀರ್ಥ, ಪಿಶಾಚಮೋಚನ ತೀರ್ಥ, ಋಣಮೋಚನತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ವಟಚ್ಛಾಯಾತೀರ್ಥ-ಗಳಿಂದ ಸಂಯುತವಾದ ತುಂಗಭದ್ರೆಯಲ್ಲಿಯ ಸಂಕಲ್ಪಪೂರ್ವಕವಾದ ಅವಗಾಹನಸ್ನಾನ, ತೀರ್ಥಪಾದನ ತೀರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಪ್ರಮುಖ ಸೋಪಾನವೆಂದು ಪುರಾಣಗಳು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿವೆ. ಇಂದ್ರದೇವರು, ಯಮದೇವರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು, ಕ್ಷೇತ್ರದೇವತೆಯನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವಶಿಷ್ಠ ಭಾರದ್ವಾಜ, ಉಪಮನ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಪಗೈದ ಪ್ರದೇಶವಿದು.

ಪ್ರಾತಸ್ಮರಣೀಯರಾದ ಶ್ರೀವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥರು ಹರಿಹರೇಶ್ವರನನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥಕಾರರಾದ, ಪರಿಮಳಾಚಾರ್ಯರ ವಿಶೇಷ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದ ಬಿದರಹಳ್ಳಿ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥರು ಅನೇಕ ವರ್ಷ ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀಪಾಪನಾಶನತೀರ್ಥರ ತಪೋಭೂಮಿ ಇದು. ಪುರಂದರದಾಸರು, ವಿಜಯದಾಸರು, ಕನಕದಾಸರು, ಹೆಳವನಕಟ್ಟೆ ಗಿರಿಯಮ್ಮ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ದಾಸಶ್ರೇಷ್ಠರು ಈ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಸನಾತನ ಪರಂಪರೆಯ ಇಂತಹ ಪುಣ್ಯತಮ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಮರಣೀಯರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀ ಸತ್ಯಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಾಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಅನುಗ್ರಹೀತರಾದ ಶ್ರೀಹೃಷೀಕೇಶತೀರ್ಥರು (ರಾಣೇಬೆನ್ನೂರು) ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರಾಜರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತವಾದ ಪೇಟೆಯ ಆಂಜನೇಯದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಪೇಟೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಬೀದಿ) ಮಾಧ್ವಸಂಘದ ಅಂಕುರಾರ್ಪಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮತ್ ಸತ್ಯಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮನ್ನ್ಯಾಯಸುಧೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಥಮ ನಾಲ್ಕು ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಾದ ಪಂ. ಶ್ರೀ ಶಿಂಗನಮಲ್ಲಿ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀ ಟಿ. ಹನುಮಂತಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀ ಪೇಟೆ ರಾಮಚಂದ್ರಾಚಾರ್ಯರು ಮೊದಲಾದವರ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಸನಾತನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಸಾರ ಮುಂದುವರೆಯಿತು.

ಶ್ರೀ ಸುಂಕದ ಶೇಷಗಿರಿರಾಯರ ಉದಾರದಾನದಿಂದಾಗಿ ಶ್ರೀಯುತರಾದ ಹೊನ್ನತ್ತಿ ರಾಮರಾಯರು, ಎಂ. ಕೇಶವಮೂರ್ತಿಗಳು, ಕೆ.ಬಿಂದುಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು, ಸಿ. ಆರ್. ಶ್ರೀಧರಮೂರ್ತಿಗಳು, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯ ಪುರೋಹಿತ, ಎಸ್. ಪ್ರಹ್ಲಾದರಾಯರು ಹಾಗೂ ಅನೇಕ ಮಾಧ್ವ ಪ್ರಮುಖರ, ಸಹಾಯ ಸಹಕಾರದಿಂದ ಈಗಿರುವ ''ಮಾಧ್ವಸಂಘ'' ತನ್ನ

ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಮತ್ ಸತ್ಯಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಕಲ ಮಾಧ್ವರು ಸಂಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೆಯೇ ಅವರ ಅಣತಿಯಂತೆ ಪೂಜ್ಯ ಪಂಡಿತ ಕಟ್ಟಿ ಶ್ರೀಮಾಧವೇಶಾಚಾರ್ಯರು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಪ್ರಸಾರಕ್ಕಾಗಿ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಉದ್ಘಾಟಿಸಿದರು. (೧೯೭೧)

ಶ್ರೀಮದುತ್ತರಾದಿಮಠಾಧೀಶರು, ಶ್ರೀಪಲಿಮಾರು ಭಂಡಾರಕೇರೆ ಮಠಾಧೀಶರು, ಪೇಜಾವರ ಮಠಾಧೀಶರೇ ಮೊದಲಾದ ಉಡುಪಿಯ ಅಷ್ಟಮಠಾಧೀಶರು, ಶ್ರೀಶ್ರೀವ್ಯಾಸರಾಜ ಮಠಾಧೀಶರು, ಶ್ರೀಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರ ಮಠಾಧೀಶರು, ಶ್ರೀಶ್ರೀಕೂಡ್ಲಿ ಅಕ್ಷೋಭ್ಯತೀರ್ಥರ ಮಠಾಧೀಶರು ಪುನಃ ಪುನಃ ಈ ಮಾಧ್ವಸಂಘದಲ್ಲಿ ದಿಗ್ವಿಜಯ ಮಾಡಿ ಮಾಧ್ವವೃಂದವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಪೂಜ್ಯ ಪಂಡಿತರಾದ ಶ್ರೀ ಮಾಹುಲಿ ಗೋಪಾಲಾಚಾರ್ಯರು. ಶ್ರೀ ಜಾಲಿಹಾಳ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀ ಕಟ್ಟಿ ಕೇಶವಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀಮಾಧವೇಶಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀ ಘೂಳಿ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತ್ಯಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀ ಗಲಗಲಿ ಶುಕಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀ ಗಲಗಲಿ ಪಂಢರೀನಾಥಾಚಾರ್ಯರು, ಶ್ರೀ ಕಡೂರು ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿದ್ವನ್ಮಣಿಗಳ ತತ್ತ್ವಸುಧೆಯ ಸಿಂಚನದಿಂದ ಹರಿಹರದ ಮಾಧ್ವಜನರು ಪುನೀತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವನವಮೀ, ಶ್ರೀಮಟ್ಟೀಕಾಕೃತ್ಪಾದರ, ಶ್ರೀವ್ಯಾಸರಾಜರ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥರ ಆರಾಧನೆಗಳಲ್ಲದೇ ಶ್ರೀ ಪುರಂದರದಾಸರೇ ಮೊದಲಾದವರ ಆರಾಧನೆಗಳು ಸಕಲ ವೈಭವದಿಂದ ನೆರವೇರುತ್ತವೆ. ಉಪಾಕರ್ಮ, ಪಿತೃಪಕ್ಷಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ನಿತ್ಯ ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಹಿರಿಯರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

"ಸ್ವೋಚಿತ ಕರ್ಮಾಚರಣೆ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಇವೇ ತಾರಕ" ಎನ್ನುವ ಪ್ರಾತಸ್ಮರಣೀಯರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀಮತ್ ಸತ್ಯಪ್ರಮೋದತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಅನುಗ್ರಹ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಮೃತವಾಣಿಯನ್ನು ನಾವು ಸರ್ವದಾ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಮಹಾತ್ಮರ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಮೆಯಾದ ಜ್ಞಾನವೈರಾಗ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಬರ್ಹರಾದ ಶ್ರೀ ೧೦೦೮ ಶ್ರೀಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವನ್ನು ಅವರ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನೂ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ಪ್ರಣಾಮಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಕಲ ಮಾಧ್ವವೃಂದವೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಜ್ಜನವಿಧೇಯ
ಶ್ರೀ ವರದಾಚಾರ್ಯ ಪುರೋಹಿತ
ಮಾಧ್ವಸಂಘ, ಹರಿಹರ.

विषयानुक्रमणिका

।। श्रीदिग्विजयरामो विजयते ।।

।। श्रीगुरुभ्यो नमः ।। श्रीमल्लक्ष्मीनृसिंहाय नमः ।।

श्रीतन्त्रसारोक्तमन्त्रव्याख्यानम्

(पाङ्गी. श्रीनिवासाचार्यविरचितम्)

श्रीनृसिंहं सर्वमन्त्रप्रतिपाद्यं रमाश्रयम् ।
ब्रह्मेरवाग्भारतीशमुखवन्द्यं नमाम्यहम् ।।१।।

श्रीनारदं विधिसुतं सुकुमारीपतिं गुरुम् ।
ध्रुवप्रह्लादमुख्यानां वन्दे सत्तत्त्वदर्शिनम् ।।२।।

श्रीमदानन्दतीर्थानां मुखपद्मविनिस्सृते ।
तन्त्रसारे स्थितान्मन्त्रान्व्याख्यास्ये तदनुग्रहात् ।।३।।

अथ कदाचिद्भारतीरमणो गौतमशापजाज्ञानेन सीदत्सु सत्सु कृपालुभिः ब्रह्माद्यैः प्रार्थितेन भगवता व्यासात्मनाऽवतीर्य सन्मोक्षार्थं वेदार्थज्ञाननिश्चय-कृतब्रह्ममीमांसाशास्त्रस्य मायावाद्यादिभिः कृतापव्याख्यानैः पुनः सिद्धान्त-मजानत्सु दयावशाद्भगवताऽऽज्ञप्तो ब्रह्मणाऽनुमतो व्यहिभूतपाद्यैः प्रार्थितः संस्तत्र सद्भाष्यादीन्कृत्वा तदर्थज्ञाननिमित्तभगवत्प्रसादसाधनजपादिसिद्ध्यै नारायणोक्ततन्त्रसारस्थानेकमन्त्रसद्भावेऽपि तत्सारभूतस्वकृततन्त्रसारे कलौ दृष्टवीर्यान्मन्त्रान्सङ्केतेन वक्तुकाम आदौ महामन्त्रान्वदंस्तथा ''सर्वा वागोङ्कारेण सन्तृण्णा'' इत्युक्तेः सर्ववागाश्रयत्वात्,

''ओङ्कारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा ।
कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तस्मान्माङ्गलिकावुभौ''।।

इत्युक्तेः माङ्गलिकत्वात्, वर्णात्मकशब्दसृष्टौ प्रथमोत्पन्नत्वाच्च तत्रापि प्रथमं प्रणवमन्त्रमेव उपन्यस्तवान् ॥ ओमिति ॥

१ प्रणवमन्त्रः

॥ ॐ ॐ ॐ ॥

अत्र आद्यन्तस्थोङ्कारद्वयसाहित्येन ओङ्कारत्रयरूपो मन्त्रः । आद्यन्तस्थयोरूहस्तु स्रवणशीरणनिवृत्त्यर्थम् । उक्तञ्च

''ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।
स्रवत्यनोङ्कृतं ब्रह्म परस्ताच्च विशीर्यते'' ॥ इति ।

तस्मादकारोकारमकारनादबिन्दुघोषशान्तातिशान्तरूपाष्टवर्णात्मकत्वेऽपि लोकप्रसिद्ध्याऽयमेकाक्षरो मन्त्रः । अवति रक्षति, प्रविशति वा जगद्वा गुणानिति ॐ । जगत्पालकत्वं विष्णुविषयं प्रसिद्धमेव । ''ओतत्ववाची ह्योङ्कारो वक्त्यसौ तद्गुणोतताम्''इत्यनुव्याख्याने । अथवा अधिका उच्चाः मशब्दवाच्याः गुणाः यस्येति । ''ॐनामा भगवान्विष्णुरधिकोच्चगुणत्वतः''इति तैत्तिरीयभाष्ये । यद्वा आपयति विषयानिति अः, आदिमत्त्वाद्वा अः । उत्कर्षति देहाभिमानादिति उः, निद्राविषयानुभवरुपोभयकारणत्वाद्वा उः । मापयति स्वात्मनि जीवमन्तर्गमयतीति मः, जीवज्ञानलयवत्त्वाद्वा मः । तदेतत्त्रिविधगुणयुक्तः ॐ । ''अकारः प्रथमा मात्रा आप्तेरादिमत्त्वाद्वा । उकारो द्वितीया मात्रा उत्कर्षादुभयत्वाद्वा । मकारस्तृतीया मात्रा मितेरपीतेर्वा'' इति माण्डूकश्रुतेः ।

''श्रुतस्स विष्णुरोङ्कार ॐमित्याक्रियते यतः ।
आद्यस्तदंशो ह्याप्तिःस्याद्विषयानापयेयतः ।

जीवस्य तु यतः प्राज्ञात्तैजसाद्वा समुत्थितः ।
अविभागोऽपि भगवानादिमाँस्तेन कीर्तितः ॥

देहाभिमानादुद्धृत्य कर्षति स्वप्नमण्डले ।
उत्कर्षत्वं ततस्तस्य निद्राया विषयस्य च ॥

उभयोः कारणत्वेन ह्युभयस्तैजसः स्मृतः ।
स्वात्मन्यन्तर्गमयति मानमन्तर्गतिः स्मृता ।
जीवमन्तर्गतं कृत्वा तज्ज्ञानलयकृद्यतः ॥'' इति ब्रह्मतर्के च ।

अथवा ऊञतेऽस्मिन्जगदिति ॐ । 'ऊञ् तन्तुसन्ताने' । ''ओतमस्मिन्-जगद्यस्मादोमित्युक्तो हरिः सदा'' इति मान्यसंहितायाम् । उत वा सर्वातिशयितः । ''ॐकारोऽतिशये'' इति सूत्रात् । किं वा अः आनन्दरूपः उः उत्कृष्टरूपश्चेति मीयते ज्ञायते स तथा ।

''आनन्दत्वादनामासावुत्कृष्टत्वादुनामकः ।
एतन्नामद्वयं विष्णोर्ज्ञात्वा पापैः प्रमुच्यते ॥'' इति स्कान्दे ।

'मा ज्ञाने' । पृषोदरादित्वान्निरुक्तत्वाद्वा साधुः । आहोस्वित् अः स्वयं वासुदेवः, उः शङ्करस्थ उनामकः, मः ब्रह्मस्थो मनामा तदेतत्त्रिविधरूपः । ''अः इति ब्रह्म''इति ऐतरेयश्रुतिः । ''अकारो वासुदेवः स्यात्''इत्येकाक्षरश्च । ''उकारः शङ्करः प्रोक्तः''इति च । ''मश्शिवश्चन्द्रमा वेधाः''इति च ।

''ब्रह्मस्थो ब्रह्मनामाऽसौ रुद्रस्थो रुद्रनामकः ।
तयोरपि नियन्तैकः स्वयमेव जनार्दनः''॥ इति च स्कान्दे ।

''सर्वदेवेष्वपि हरिः सर्वदेवनियामकः ।
नामवान्सर्वदेवानां सर्वपूजां तथाऽत्त्यसौ ''॥ इति भागवततात्पर्ये ।

अपि वा अत्तीति अः । अद भक्षणे । अत्तेः अ इत्यादेशः अन्त्यलोपो वा निरुक्तत्वात् । अवतीति उः । 'अव रक्षणे' क्विप् । ''ज्वरत्वर...''इत्यूठ् । माति निर्माति जानाति वेति मः । 'मा निर्माणे' । 'मा ज्ञाने' ।

''एकः पुरस्ताद्य इदं बभूव यतो बभूव भुवनस्य गोपाः ।
यमप्येति भुवनं साम्पराये स नो हरिर्घृतमिहायुपेऽत्तु देवः''॥ इति श्रुतेः ।

"स्रष्टा पाता तथैवात्ता निखिलस्यैक एव तु ।
वासुदेवः परः पुंसामितरेऽल्पस्य वा न वा"॥ इति स्कान्दे ।

वा त्रिकालातीतः । तथा च माण्डूक्यश्रुतिः "ॐ इत्येतदक्षरमिदं सर्वं तस्योप व्याख्यानं भूतं भवद्भविष्यदिति"इति ।

"भाविभूतभवत्कालेष्वेकरूपतया हरिः ।
सर्वदा नित्य इत्येषा व्याख्योङ्कारस्य कीर्तिता"॥ इति बृहत्संहितायाम् ।

आशब्दवाच्यो ब्रह्मा, उशब्दवाच्यो रुद्रः तौ माति निर्मातीति वा । 'मा निर्माणे' । धातुलोपो निरुक्तत्वात् । "आकारस्तु पितामहः" "उकारः शङ्करः प्रोक्त" इति चैकाक्षरः । "यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रः क्रोधसमुद्भवः"इति वचनात् । अथवा ॐशब्दवाच्यः । "ॐमिति ब्रह्म"इति श्रुतेः । "वाचकः प्रणवो मम"इति च तन्त्रसारे । अन्ये च बहवोऽर्थाः सन्ति ग्रन्थबाहुल्यभियैवो-परम्यते । "अव रक्षणकान्तिगतिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचन-क्रियेच्छादीप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु" इति भीमसेनधातुपाठात् । अत्र कर्तरि कर्मणि वा विग्रहो यथायोग्यतया ज्ञातव्यः । "अवतेष्टिलोपश्च"इति सूत्रेण अव इति स्थिते "अर्तिस्तुसुहुसृघृक्षिक्षुभायावापदीयक्षिनीभ्यो मन्" इत्यनेन मन्प्रत्यये टिलोपे च कृते अव म इति स्थिते "ज्वरत्वरस्रिव्यविमवा-मुपधायाश्च"इति अकारवकारयोर्द्वयोः ऊठि कृते सवर्णदीर्घे कृते "सार्वधातुकार्धधातुकयोः"इति गुणे "नेड्वशि कृति"इति इडागमाभावे च ॐ इति रूपं निष्पद्यते ॥ १॥

२.नारायणमन्त्रः

प्रणवान्तर्गताष्टाक्षराभिव्यक्ताष्टाक्षरत्वाद्व्याहतिवासुदेवादिमन्त्रतो मात्राक्षरै-रल्पत्वाच्च द्वितीयत्वेनाभिहितो नारायणमन्त्रः ॥ ॐ नम इति ॥

॥ ॐ ॐ नमो नारायणाय ॐ ॥

अत्रापि आद्यन्तयोरोङ्कारस्य ऊहो ज्ञातव्यः । एवमग्रे सर्वमन्त्रेष्वपि बोध्यम् ।

ॐशब्द उक्तार्थः । हे ॐ गुणपूर्ण ! हे नमः नम्यते इति नमः तत्संबुद्धावपि नमः । "[१] नमो नम्यतो नित्यं"इति यजुस्संहितायाम् । हे नारायणाय नारायणेति चतुरक्षरशब्दं आयाति वाचकत्वेन प्राप्नोतीति नारायणायः तत्सम्बुद्धौ हे नारायणायेति ।

> **"न तु नारायणादीनां नाम्नामन्यत्र सम्भवः ।**
> **सर्वनाम्नां गतिर्विष्णुरेक एव प्रकीर्तितः"॥ इति वामने ।**

स्कान्दे च -

> **"ऋते नारायणादीनि नामानि पुरुषोत्तमः ।**
> **प्रादादन्यत्र भगवान्राजेवर्ते स्वकं पुरम्"॥ इति ।**

अथवा ॐगुणपूर्णाय नारायणाय नारायणनाम्ने नमो नमस्कारः 'अस्तु' इति शेषः ।

ननु ॐनारायणशब्दयोः गुणपूर्णत्वरूपैकार्थत्वेन पुनरुक्तिप्रसङ्गात् विशेषणस्य वैय्यर्थ्यमिति न शङ्कनीयम् । 'विशिष्टवाचकानां पदानां विशेषणपदसमवधाने विशेष्यमात्रपरत्वम्'इति न्यायेन अत्रत्यनारायणशब्दस्य रूढ्या केवलविष्णुरूपार्थकत्वस्वीकारेण ॐशब्दस्य तद्गुणपूर्णाभिधानेन अपौनरुक्त्यात् । यथा 'स कीचकैः'इत्यादि । ननु विशेषणमतिव्याप्त्यादिपरिहारार्थत्वेन सार्थकम् । अत्र च नारायणशब्दस्यैव अन्यत्रायोगेन तदभावात् कथं विशेषणसार्थक्यम् । न च वाच्यं "तप्यमानाय सलिले"इति भारतस्थवाक्येन उदस्थानत्वरूपार्थवाचकनारायणशब्दस्य रुद्रेऽपि सम्भवात् तद्व्यावृत्त्यर्थं विशेषणमिति । नारायणशब्दस्य योगार्थत्वेन रुद्रविषयकत्वे रुढ्यभावेन णत्वाभावप्रसङ्गात् । "पूर्वपदात्संज्ञायामगः" इति णत्वसाधकं सूत्रम् । न 'अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि' इति असमानपदत्वात् इति । सत्यं तथाऽपि गोपीषु कृष्णजातापत्यानां संज्ञयैव नारायणशब्दवाच्यत्वेन तेष्वतिव्याप्तिनिरासार्थं सार्थक्योपपत्तिः । प्रसिद्धमिदं महाभारततात्पर्यनिर्णये । अपि वा नारायणाय विष्णवे । नमः वन्दनं । ॐ वाढं अङ्गीकरोमीत्यर्थः ।

---

१. 'भावप्रधानो निर्देशः' इति न्यायेन 'नम्यतः' इत्यस्य नम्यत्वतः इत्यर्थः ।

अथ नारायणशब्दनिरुक्तिः

अराः दोषाः तद्विरुद्धाः नाराः गुणाः तेषामयनमाश्रयः । ल्युटष्टित्करणसामर्थ्यादयनशब्दोऽत्राधिकरणे त्रिलिङ्गः । उक्तं च अनुव्याख्याने

''दोषारच्छिद्रशब्दानां पर्यायत्वं यतस्ततः ।
गुणा नारा इति ज्ञेयास्तद्वान्नारायणः स्मृतः''इति ।

'अमानोनाः प्रतिषेधे'इति गणपठितनसमासोऽयम् ।

यद्वा अरायणो दोषाश्रयो न भवतीति स तथा ।

अथवा न रीयते न क्षीयते स नरो भगवान् । 'रीङ् क्षये' इति धातोः तस्माद्भवाः नाराः आपः ता अयनं स्थानं यस्येति । उक्तं च व्यासस्मृतौ

''आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।
अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणस्स्मृतः''॥ इति ।

अथवा नराणां समूहो नारं तस्मै अयेन शुभावहविधिना णं सुखं यस्मात् इति । ''पुण्येन पुण्यं नयति''इति श्रुतेः । 'अयः शुभावहो विधिः' इत्यभिधानं च ।

यद्वा नरः शेषः स एव अयनं निद्रास्थानं यस्येति स एव नारायणः । स्वार्थे अण् ।

नारं शेषसम्बन्धि अयनं यस्येति वा ।

नरः धर्मपुत्रः शेषावतारः तेन सह अयनं गमनं यस्य । स्वार्थे अण् । ''तुर्ये धर्मकलासर्गे नरनारायणावृषी''(१.३.९) इत्यादि भागवते इति वा ।

नरोऽहिंस्यो जीवः 'रीष् हिंसायां' ततो डः । ''नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि'' इत्यादि गीतासु । तस्येदं नारं शरीरं तत् अयनं प्रवेशस्थानं यस्य । ''महो देवो मर्त्याँ आविवेश''इति श्रुतेः ।

यद्वा रलयोरभेदात् नालस्य पद्मवृन्तस्य अयनं आश्रयः पद्मनाभ इत्यर्थः ।

अथवा नरसम्बन्धित्वात्, न रीयते अनेनेति वा, न अरमणं(दुःखं) येनेतिवा, न दोषा येनेति वा, निर्दोषवेदोत्पन्नत्वाद्वा नारं ज्ञानं विषयतया तदाश्रयत्वान्नारायणः ।

किं वा अरविधुरत्वात्, अरतिविरहितत्वाद्वा, क्षयरहितत्वाद्वा नारा मुक्ताः तदाश्रयः ।

आहोस्वित् नराणामधिपतिर्नारो मुख्यवायुः परमप्रेमास्पदत्वेन सः अयनं यस्य तदाश्रय इति वा । ''यः प्राणे तिष्ठन्''इति श्रुतेः । ''उद्यद्रविप्रकरसन्निभमच्युताङ्के स्वासीनम्''इत्यादि प्राणध्यानप्रस्तावे । ''प्राणः परस्यां देवतायाम्''इति च ।

उत वा न आ स्वतः लाति परिवर्ततेऽसौ नारा जडप्रकृतिः तदभिमानिनी चित्प्रकृतिर्वा । रलयोरभेदः । 'ला परिवर्तने' ततो नपूर्वात् कः (कप्रत्ययः) । स्त्रियां टाप् । तदाश्रयः ।

यद्वा नाराय मुक्तसमुदायाय णं सुखं यस्मात् । अलुक् समासः । ''णश्च निर्वृतिवाचकः''इति वचनात् । ''आनन्ददश्च मुक्तानाम्''इति च ।

अथवा न आ समन्तात् सर्वविषयेष्विति यावत् रमन्ते इति नाराः वीतरागाः तेषामाश्रयः ।

अपि वा नाशरहितत्वाद्वा, विप्रलम्भादिदोषशून्यत्वाद्वा, नरनाम्नो विष्णोरभिव्यक्तत्वाद्वा नारा वेदाः तेषां प्रतिपाद्यत्वेनाश्रयः ।

नाराः वेदाः त एव अयनं मार्गः ज्ञानद्वारा प्राप्तिसाधनं यस्येति वा । 'अयनं वर्त्म मार्गाऽध्वपन्थानः...' इत्यभिधानम् ।

अथवा नरं प्रकृत्य प्रवृत्तत्वान्नारं भारतं तत्प्रतिपाद्यत्वेनाश्रयः ।

''वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदावन्ते च मध्ये च विष्णुः सर्वत्र गीयते'' ॥ इत्युक्तेः ।

यद्वा नारं दुःखमिश्रत्वादिदोषशून्यं, अयं न याति अपगच्छतीति तथा, णं सुखं तद्रूपत्वात् नारायणः ।

अथवा नारः निर्दोषः अयः शुभावहविधिः येषां ते नारायाः तेषां णो यस्मात् । तेषां णः अन्तर्यामी वा ''णकार आत्मा''इति श्रुतेः ।

नारेण विष्णुसम्बन्धिज्ञानेनैव अयनं मोक्षः यस्मादिति वा । ''तमेवं विद्वानमृत इह भवति नान्यः पन्था अयनाय विद्यते''इति श्रुतेः ।

अथवा नारस्य पुरुषरूपभगवत्समुत्पन्नस्य जगतः पालकत्वेन आश्रयः ।

अथवा रलयोर्यजयोश्चाभेदात् नाले पद्मवृन्ते अजति गच्छति स तथा नारायः ब्रह्मा । 'अज गतिक्षेपणयोः'इति धातुः । ''स इत्थमुद्वीक्ष्य तदब्जनाल नाडीभिरन्तर्जलमाविवेश''इति भागवते । तेन नूयते स्तूयतेऽसाविति । 'णु स्तुतौ' इति धातुः ।

''वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च तथा परौ वर्णविकारनाशौ ।
धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तम्''॥

इति महाव्याकरणबलाद्रूपसिद्धिः । नारायः ब्रह्मा तं णयति आनन्दयति स तथा ।

यद्वा न आरे अतिदूरे अन्तिके वा अयनं स्थानं च यस्य । 'आराद्दूरसमीपयोः' इत्यभिधानम् । ''तद्दूरे तद्वन्तिके'' इति श्रुतेः । ''नातिदूरे न चान्तिके''इति स्मृतेश्च ।

अथवा अरं शीघ्रं 'लघु क्षिप्रमरं द्रुतम्'इत्यभिधानात् । तद्विरुद्धत्वान्नारं विलम्बेन अयनं ज्ञानं यस्य । ''बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्''इति गीतासु ।

रलयोरभेदात् अरं अलं पर्याप्तं न भवतीति नारं ऐश्वर्यं तदाश्रयः ।

न आ रायः अतिशयेन धनं येषां ते तथा दरिद्रकल्पा इत्यर्थः । तेभ्यः णः यस्मादिति ।

न रायः धनं येषां ते अरायाः निर्धनाः तद्विरुद्धत्वात् नारायाः सम्पन्नाः तेभ्यो णः यस्मादिति वा ।

अथवा न आ समन्तात् बहिरिति यावत् रः रतिः यस्मिन् स नारः प्रलयकालः । तस्मिन्नपि अयनः विद्यमानः । 'अय गतौ' इति धातुः, ततो ल्युट् । गतशब्दस्य विद्यमानार्थकत्वं 'हृद्गताकाशः' इत्यादौ प्रसिद्धमेव । ''व्यक्ते व्यक्तं कालवेगेन याते भवानेकः शिष्यते शेषसंज्ञः''इत्युक्तेः ।

नाराणि निर्दोषाणि अक्षीणानि वा अयनानि वैकुण्ठश्वेतद्वीपानन्तासनाख्यानि स्थानानि यस्य ।

नालं स्वतः प्रवृत्तिशून्यं असमर्थं वा विश्वं आययति गमयति प्रवर्तयतीति यावत् । अन्तर्णिच् ।

किंवा आ सम्मन्तात् रतिः सुखं यस्य स आरः विष्णुः । तद्भिन्नत्वात् नारं चराचरं जगत् तदयनं स्थानं यस्य । तस्याश्रयो वा ''अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः''इति श्रुतेः ।

नारः अविनाशी निर्दोषो वा अयनः 'जययोरभेदात्' जनविलक्षणः अजन्मा वा स चासौ स चेति ।

'जययोरभेदात्' नारं वायुं आशब्दवाच्यं ब्रह्माणं जनयतीति वा ।

नारं वायुं 'जययोरभेदात्' अयं अजं ब्रह्माणं नयति प्रवर्तयतीति । 'नीञ् प्रापणे' इति धातुः, इकारस्य च अः छान्दसत्वात् ।

नयतीति नः मनोनियन्तृत्वेन सर्वप्रवर्तकत्वात् अनिरुद्धः । आ सर्वान् रमयतीति आरः कामनियन्तृत्वात् प्रद्युम्नः । आ सर्वान् यापयति स्वोदरमिति आयः सर्वोपसंहारकत्वात्सङ्कर्षणः । णयति आनन्दयतीति णः मुक्तिदातृत्वेन वासुदेवः । एवं चतुर्विधरूप इत्यर्थः । इत्यलं बहुना ॥२॥

३.व्याहृतिमन्त्रः

प्रणवादभिव्यक्त्याऽष्टाक्षरत्वेन च नारायणमन्त्रसाम्येऽपि अस्य मात्राधिक्यात् तृतीयत्वेनाभिधानम् ॥ **भूरिति ॥**

ॐ भूः भुवः स्वः भूर्भुवःस्वः ॐ ॥

भूः भूम्यन्तर्गतः ''पृथिव्यां पृथ्विनामकम्''इति यजुस्संहितायाम् ।

यद्वा भूशब्दवाच्योऽनिरुद्धः ।

''भूरादिव्याहृतिभिस्तु वाच्यं मूर्तिचतुष्टयम् ।
अनिरुद्धादिकं वासुदेवान्तं देहमध्यगम्''॥ इति व्याहृतितत्त्वे ।

अथवा भूम्यभिमान्यग्निस्थोऽनिरुद्धः ।

''अनिरुद्धस्तु भूर्नामा हुताशे संव्यवस्थितः''॥ इति ब्रह्मसारे ।

''भूरिति वा अयं लोकः''इति श्रुतेः इदंशब्दपुल्लिङ्गप्रथमैकवचनविशिष्ट-लोकशब्दवाच्यो वा ।

''नामप्रवृत्तिहेतुत्वान्नामलोकादिकं हरेः ।
अयं समीपस्थतया....................॥'' इति व्याहृतितत्त्वे ।

''भूरिति वा अग्निः''इति श्रुतेरग्निशब्दवाच्यो वा । ''अग्निरग्रे स्थितत्वाच्च'' इति च ।

''भूरिति वा ऋचः''इति श्रुतेः ऋक्शब्दवाच्यो वा । ''ऋगर्च्यत्वाज्जनार्दनः'' इति ।

''भूरिति प्राणः''इति श्रुतेः प्राणशब्दवाच्यो वा । ''प्रकृष्टनयनात्प्राणः'' इति च ।

स्फूर्तिरूपो वा । ''भूर्नामा स्फूर्तिरूपत्वात्''इति व्याहृतिसारे ।

पूर्णरूपो वा । 'भू बहौ' 'बहुः पूर्णतायाम्'इत्युक्तत्वात् भवतेः क्विपि रूपम् । ''भूमतः''इति हेतूक्तेरनुव्याख्याने । पूर्णार्थत्वकथनात् ऋग्भाष्ये च ।

सर्वाधाररूपो वा । ''गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा''इति गीतासु ।

भुवः अन्तरिक्षान्तर्गतः । ''तत्तद्गतस्यैव हरेस्तन्नामादीनि चाञ्जसा'' इति शब्दनिर्णये । ''भुव इत्यन्तरिक्षम्''इति श्रुतिश्च ।

यद्वा भुवश्शब्दवाच्यः प्रद्युम्नः । मा तूक्ता ।

अथवा ''भुव इति वायौ''इति श्रुतेः अन्तरिक्षाभिमानिवायुस्थः प्रद्युम्नः । ''प्रद्युम्नो भगवान्वायौ भुव इत्येव कीर्तितः''इति ब्रह्मसारे ।

''भुव इत्यन्तरिक्षम्''इति श्रुतेः अन्तरिक्षशब्दवाच्यो वा । ''ईक्षणादन्तरिक्षं च''इति व्याहृतितत्त्वे ।

''भुव इति वायुः''इति श्रुतेः वायुसंज्ञो वा । ''वायुर्वयति यज्जगत्''इति च ।

''भुव इति यजूँषि''इति श्रुतेः यजुर्नामा वा । ''यजुर्याज्यस्वरूपत्वात्'' इति च ।

''भुव इत्यपानः''इति श्रुतेः अपानाख्यो वा । ''अपानोऽवाङ्नयनाद्धरिः'' इति च ।

'भू बहौ' इति धातोः भूरि वं वीर्यं यस्येति वा । ''भूरिवीर्यत्वतो भुवः'' इति व्याहृतिसारे ।

भावयति जगदुत्पादयतीति वा । भवतेरेव अन्तर्णीतण्यर्थस्य ''उणादयो बहुलम्''इति बहुलग्रहणात् कप्रत्यये कित्त्वाद्गुणनिषेधे रूपसिद्धिः । ''भावनात्''इति हेतूक्तेः अनुव्याख्याने ।

भूत्या ऐश्वर्येण वर इति वा । महैश्वर्यवानित्यर्थः । भवतेरौणादिको ड प्रत्ययः, वरशब्दान्तलोपश्च निरुक्तत्वात् । ऋग्भाष्ये च भुवश्शब्दस्य भूतिवरार्थत्वेन उक्तत्वात् ।

स्वः स्वर्गान्तर्गतः । ''स्वस्स्थः स्वर्गाभिधो हरिः''इत्युक्तेः ।

यद्वा स्वश्शब्दवाच्यः सङ्कर्षणः व्याहृतितत्त्ववचनात् ।

अथवा ''सुवरित्यादित्ये''इति श्रुतेः स्वरभिमानिसूर्यस्थः सङ्कर्षणः । ''सङ्कर्षणस्सुवर्नामा सूर्ये तिष्ठति केशवः''इति ब्रह्मसारे ।

''सुवरित्यसौलोकः'' इति श्रुतेः असौलोकशब्दवाच्यो वा । उक्त एव लोकशब्दार्थः । ''असौ प्राणे स्थितत्वतः''इति व्याहृतितत्त्वे ।

''सुवरित्यादित्यः''इति श्रुतेः आदित्याह्वो वा । ''आदित्यस्त्वदितेः सुतः''इति च ।

''सुवरिति सामानि''इति श्रुतेः सामवाच्यो वा । ''साम चासौ समत्वतः'' इति च ।

''सुवरिति व्यानः''इति श्रुतेः व्यानाह्वो वा । ''विविधं नयनाद्व्यानः''इति च ।

सु शोभनं वं बलं यस्येति वा । ''सुवः सुबलरूपत्वात्''इति व्याहृतिसारे ।

यद्वा सुखरूपः । ''सुत्त्वात्''इति हेतोरुक्तेरनुव्याख्याने । ''स्वशब्दो हि सुखवाची इति प्रसिद्धः'' इति सुधायाञ्च ।

शोभनं वं सुखं यस्येति वा । अनन्तत्वमेव शोभनत्वम् । ''पूर्णो भूतिवरोऽनन्तसुखो यद्व्याहृतीरितः''इति ऋग्भाष्ये । शब्दस्वभावादव्ययत्वम् ।

स्वशब्दवाच्यो वा । ''परः स्वो हरिरुद्दाम इति नाम चतुष्टयम् । विष्णोः...''इत्यादि प्रकाशिकायाम् ।

स्वतन्त्रो वा । ''स्वतन्त्रत्वात्सुखत्वाच्च स्वनामा विष्णुरुच्यते''इति पाद्मे । स्वकीयो वा, सर्वेषां धनरूपो वा । यतः एवं गुणसम्पन्नोऽतः भूर्भुवः स्वः भूर्भुवस्स्वशब्दवाच्यः ।

अथवा व्याहृतित्रयवाच्यानि अनिरुद्धप्रद्युम्नसङ्कर्षणाख्यानि त्रीणि रूपाणि यतोऽतो भूर्भुवःस्वः त्रिरूपवान् वासुदेवः । अत्र मतुब्लोपः । इत्यलं पल्लवितेन ॥३॥

४. वासुदेवमन्त्रः

नारायणाष्टाक्षरेभ्यः व्याहृतिचतुष्टयेभ्यश्च द्वादशाक्षरवासुदेवमन्त्रस्याभिव्यक्तत्वात् नारायणव्याहृतिमन्त्रोक्ताक्षराधिक्याच्च चतुर्थत्वेनोक्तोऽयम् ॥ ॐ नम इति ॥

॥ ॐ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ ॥

ॐनमश्शब्दौ उक्तार्थौ ॥ **भगवत इति** ॥ भातीति भः, गच्छतीति गः, वातीति वः, तनोतीति तिः भश्चासौ गश्चासौ वश्चासौ तिश्चेति भगवतिः तत्सम्बुद्धौ हे भगवते । 'भा दीप्तौ' 'गम्लृ गतौ' 'वा गतिगन्धनयोः' 'तनु विस्तारे' इति धातवः । तनोतेरौणादिको डिप्रत्ययः । प्रकाशगतिज्ञानव्याप्तिमन्नित्यर्थः ।

भगं ऐश्वर्यं वान्ति प्राप्नुवन्तीति भगवाः ब्रह्मादयः तांस्तनोति व्याप्नोतीति वा ।

॥ **वासुदेवायेति** ॥ वासुदेवेतिशब्दं आयाति प्राप्नोतीति वासुदेवायः तत्सम्बुद्धौ हे वासुदेवाय ।

बलरूपाद्सुदेवात् प्राणदेवात् न आयातीति स तथेति वा ।

अथवा सर्ववेदबीजप्रतिपाद्याय षड्गुणैश्वर्यवते वासुदेवाय नमः । 'करोमि'इति शेषणान्वयः ।

> **''ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः ।**
> **ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भगं इतीरणा''॥ इत्युक्तेः ।**
>
> **''भगं श्रीयोनिवीर्येच्छाज्ञानवैराग्यकीर्तिषु ।**
> **माहात्म्यैश्वर्ययत्नेषु धर्मे मोक्षेऽथवा रवौ''॥ इत्युक्तेः ।**

श्रियादिसकलवते इत्यर्थः ।

यद्वा भानि अश्विन्यादिनक्षत्राणि गच्छन्तीति भगाः दस्रादयो देवाः, सूर्यादयो ग्रहा वा । ते विद्यन्ते अधीनत्वेन सन्ति अस्येति तस्मै । ''यदधीनो गुणो यस्य तद्गुणी सोऽभिधीयते''इत्युक्तेः ।

वासुदेवाय वसवश्च देवाश्च तैः विशेषेण गम्यते वासुदेवः तस्मै । ''प्राजापत्यः प्रजापतेः । विशेषेणैव गम्यत्वात्''इतिवत् । तेषामीश्वरो वा । स्वाम्यर्थेऽण् पार्थिवादिवत् ।

यद्वा वाति जानातीति वाः, 'वा गति गन्धनयोः' ततो विच्। सवतीति सुः 'षूङ् प्राणिप्रसवे' ततो डः। दिव्यति क्रीडते स देवः, 'दिवु क्रीडाविजिगीषा व्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु'इति, ततोऽच्। वाश्चासौ सुश्चासौ देवश्चेति विग्रहः।

अथवा वसति जगतीति वासुः। वसत्यस्मिञ्जगदिति वा। 'वस निवासे' तत उण्। वासुश्चासौ देवश्चेति।

अथवा वासयति छादयति व्याप्नोतीति यावत्। अविद्यादिना आवृणोतीति यावदिति वा। 'वस आच्छादने' तत उण्। क्रीडया देवः। पूर्ववत्समासः।

अथवा वशब्दस्य बलार्थकत्वात् वो बलरूपः। ''स वै बलं बलिनां चापरेषाम्'' इति भागवते। असुः प्राणरूपः। ददात्यभिमतमिति दे। 'दाण् दाने' तत एकारः ''कृन्मेजन्त''इत्यव्ययम्। वर्तयतीति वः 'वृतु वर्तने' ततो डः। वश्चासौ असुश्चासौ दे चासौ वश्चेति विग्रहः। तथा च सौकरायणश्रुतिः।

''वानात्सूतेर्देवनाद्वासुदेवो वासाद्द्युतेश्छादनात्क्रीडया च।
बलादसुत्वाद्दातृतो वर्तनाच्च तं वासुदेवं प्रवदन्ति वेदाः॥''इति।

किंवा वं अमृतं आ समन्तात् सर्वदैत्यभ्यः इति यावत्, सुतरां दिव्यति विजिगीषतीति मोहिनीरूपे इति भावः। ''वकारश्चामृतं स्मृतम्''इत्यभिधानम् इत्यलं विस्तरेण ॥४॥

५. ब्रह्मगायत्रीमन्त्रः

त्रिवारमुच्चरितात् नारायणमन्त्रात् तथा व्याहृतिमन्त्राद्वा द्विवारमुच्चरितात् वासुदेवमन्त्राद्वाऽभिव्यक्तत्वात् वासुदेवमन्त्राक्षरतोऽधिकाक्षरत्वाच्च पञ्चमत्वेन गायत्रीमन्त्रोऽभिहितः॥ तदिति॥

॥ ॐ तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि
धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त् ॐ॥

यः सवित्राख्यो नारायणः । नः अस्माकम् । धियः बुद्धयुपलक्षितसर्वेन्द्रियाणि । प्रचोदयात् प्रेरयेत् । 'चुद प्रेरणे' ततो लेट् । तस्य सवितुः सवति जगदिति सविता तस्य । 'षूङ् प्राणिप्रसवे' ततस्तृच् । देवस्य दिव्यतीति देवः, द्योतनार्थात् कर्तरि पचाद्यच् । यद्वा दिव्यति विजयते काम्यति वा व्यवहरति, स्तूयते इति वा । स्तुत्यर्थात्कर्मणि घञ् । तस्य नारायणस्य । तत् विस्तृतं गुणैर्व्याप्तमित्यर्थः । ''त्यजियजितनिभ्योऽट्'' इति तनोतेरट् प्रत्ययः । अत एव वरेण्यं भजनीयं, वृञ् एण्य इति वृणोतेः कर्मणि ण्यः । भर्गः भा दीप्तिः रतिः क्रीडा गतिर्ज्ञानं गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् गमेर्ज्ञानार्थता । 'भा दीप्तौ' 'रमु क्रीडायां' 'गम्लृ गतौ' इति धातुसमुदायादसुन्, 'उणादयो बहुलम्'इत्युक्तत्वात् । ''अदिभूभ्यां डुतच्''इति यथा । असुन् प्रत्ययसन्नियोगेन ह्रस्वता रमेर्गमेश्च 'टि'लोपः । दीप्तिरतिज्ञानस्वरूपमित्यर्थः । धीमहि चिन्तयामः । 'ध्यै चिन्तायां' ध्यायतेः सम्प्रसारणं विकरणलोपश्च । आत्मनेपदं छान्दसं ''व्यत्ययो बहुलम्'' इति वचनात् ।

''गुणैस्ततः प्रसविता वरणीयो गुणोन्नतेः ।
भारतिज्ञानरूपत्वात् भर्गो ध्येयोऽखिलैर्जनैः ।
प्रेरकोऽशेषबुद्धीनां स गायत्र्यर्थ ईरितः''॥ इति ऋग्भाष्ये ।

''द्योतनाद्विजयात्कान्त्या स्तुत्या व्यवहृतेरपि ।
गत्या रत्या च देवाख्यं................॥''इति च ।

दिव् क्रीडेत्यादौ ॥५॥

६. मात्रकामन्त्राः

प्रणवमन्त्रात् मात्रकामन्त्राणामभिव्यक्तत्वेऽपि आदौ च उक्तत्वेऽपि ऋष्यादिकथने गायत्र्यनन्तरमेव उक्त्या गायत्र्यक्षरतोऽक्षराधिक्याच्च षष्ठत्वेन मात्रकामन्त्रः ॥ **अं अजाय नम इत्यादि** ॥ अयं मालामन्त्रः ।

॥ ॐ अं अजाय नमः ॐ ॥

''ॐ अं भवेत्परं ब्रह्म''इत्येकाक्षराद्यनुशासनबलेन अकारादिबीजानां विष्णुपरार्थत्वेऽपि ग्रन्थबाहुल्यभिया सङ्क्षेपादेव व्याक्रियते ।

अं इत्यव्ययरूपं बीजम् । अकारवाच्याय इत्यर्थः । यद्वा अकारस्येत्यर्थः । 'नियामकाय'इति शेषः । अजाय न जायत इत्यजः । तस्मै नमः । 'करोमि'इति सर्वत्र शेषः ।

अजति गच्छति विश्वं जानाति सर्वमिति वा अजः तस्मै । 'अज गतिक्षेपणयोः' इति धातुः ॥१॥

॥ ॐ आं आनन्दाय नम ॐ ॥

आं आकारस्य ईशाय । आनन्दाय आनन्दरूपत्वात् आनन्दः । तस्मै ।

अथवा आशब्दवाच्यं ब्रह्माणं आनन्दयतीति स तथा तस्मै । ''आकारस्तु पितामहः'' इत्युक्तेः ।

आ समन्तात् अनं प्राणं दयते पालयति इति । 'देङ् पालने' । तस्मै ॥२॥

॥ ॐ इं इन्द्राय नम ॐ ॥

इं इकारस्येशाय । इन्द्राय इन्दति सर्वस्य इष्टे इतीन्द्रः तस्मै । 'इदि परमैश्वर्ये' इति धातोः औणादिको रप्रत्ययः ।

यद्वा इदं विषयजातं उद्दिश्य द्रवति सर्वविषयान्भुनक्ति इति यावत् स इन्द्रस्तस्मै । इदंशब्दोपपदात् 'द्रु गतौ'इत्यस्मात् डः, उपपदस्य च इम् इत्यादेशः ।

अथवा इदं सर्वं ददर्शेति इन्द्रः । पूर्ववद्दृशेर्डः । तथा च श्रुतेः ''इदमदर्शम्''इत्यादि ।

दीप्तिमत्त्वाच्चेन्द्रः । 'इन्धि दीप्तौ' इत्यस्मात् ड प्रत्ययः । धस्य च दः । ''इन्धो ह वै नाम''इत्यादि श्रुतेः ।

इदमभीष्टं राति ददातीति वा । रातेः कः, इदमश्च इन्दादेशः । तस्मै नम इति ॥ ३॥

॥ ॐ ईं ईशाय नम ॐ ॥

ईं ईकारस्य ईशाय । ईष्टेऽसौ ईशः समर्थ इत्यर्थः । ''प्रभुरीशः समर्थश्च''इत्यभिधानम् ।

यद्वा ईः लक्ष्मीः तस्याः ईशः स्वामी ।

अथवा ईशब्दवाच्यायाः रमायाः इं कामं श्यति तनूकरोतीति ईशः रमाकामापहर्ता इत्यर्थः । ''इकारो मदनः प्रोक्तो लक्ष्मीरीकार उच्यते''इत्येकाक्षरः । इकारस्य सवर्णदीर्घत्वात् अन्य इकारः । 'शो तनूकरणे' इति धातुः । तस्मै नमः'करोमि'इति शेषेण अन्वयः ॥४॥

॥ ॐ उं उग्राय नम ॐ ॥

उं उकारस्य ईशाय । उग्राय नृसिंहरूपत्वादसौम्याय ।

यद्वा उच्यति क्रुधा सम्बध्यते स तथा । 'उच समवाये' ऋज्रेत्यादिना रत् गान्तादेशः ।

उं उग्रं ग्रसति महाप्रलये इति । ''उकारः शङ्कर प्रोक्तः''इति एकाक्षरः । तस्मै नम इति ॥५॥

॥ ॐ ऊं ऊर्जाय नम ॐ ॥

ऊं ऊकारस्य ईशाय ऊर्जाय बलवते जीवकाय वा । 'ऊर्ज बलप्राणनयोः'इति धातुः ॥६॥

॥ ॐ ऋं ऋतम्भराय नम ॐ ॥

ऋं ऋकारस्य ईशाय । ऋतम्भराय ऋतं सत्यरूपं जगत् बिभर्तीति । ''विश्वं सत्यम्''इति श्रुतेः । तस्मै ।

विश्वपोषकाय वा 'डु भृञ् धारणपोषणयोः' इति धातुः ।

'ऋ गतौ' इति धातोः । गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वाच्च ऋतं ज्ञानं तद्धारको वा । तस्मै ॥७॥

॥ ॐ ॠं [1]ॠद्धाय नम ॐ ॥

ॠं ॠकारस्य ईशाय । ॠद्धाय समृद्धाय सकलकलाशक्त्यादिगुणपूर्णाय इत्यर्थः । 'ॠघाय' इति पाठे इयर्ति सर्वं जानाति जिघर्ति दीप्यते च इति ॠघः तस्मै । 'ॠ गतौ' 'घृ क्षरणदीप्त्योः' इति धातुद्वयजोऽयम् ॥८॥

॥ ॐ ऌं ऌशाय नम ॐ

ऌं ऌकारस्य ईशाय । ऌशाय लाति इयर्ति श्यति इति ऌशः तस्मै । 'ला दाने' 'ऋ गतौ' 'शो तनूकरणे' इति धातुत्रयजोऽयम् ॥९॥

॥ ॐ ॡं ॡजये नम ॐ ॥

ॡं ॡकारस्य ईशाय । ॡजये लाति ऋच्छति जयति इति ॡजिः तस्मै । 'ला दाने' 'ऋ गतौ' 'जि जये' इति धातुत्रयजोऽयम् ॥

यद्यपि ''लाति ऋच्छति जयति रमयति च सर्वमिति ॡजिरः तस्मै । 'ला दाने' 'ऋ गतौ' 'जि जये' 'रमु क्रीडायां' (ण्यन्तश्चान्त्यः) इति धातुचतुष्टयजोऽयं'' इति गङ्गोदकमिश्रेण धातुचतुष्टयादस्य प्रसिद्धिरुपपादिता । तथापि मूलविरोधात् अस्वरसा सा । तत्र ''ॡजिरेकात्मैरः'' इति मूलपाठेन इकारान्तस्यैव औचित्यात् । अकारान्तत्वे पदच्छेदानुपपत्तेः । द्वयोः त्रयाणां वा एकपदान्तत्वाङ्गीकारे एकवचनान्तानुपपत्तेः । अन्यथा 'हंसळाळुकौ' इत्यत्र द्विवचनाभावप्रसङ्गात् । न च 'ॡजिर्' इति शब्दः । तथाविधरेफान्तशब्दस्य क्वापि अदर्शनात् । 'हवि'रादिवत् स्यादिति चेन्न । तत्र रमतेः अङ्गीकारप्रसङ्गात् । तस्मात् 'ॡजि'रिति धातुत्रयजः इकारान्तशब्द एव समुचितः ॥१०॥

---

१. मुद्रितेषु पुस्तकेषु 'ॠघाय' इत्येव पाठः । न तु कुत्रचित् 'ॠद्धाय' इति । मुद्रिततन्त्रसारसङ्ग्रहेऽपि 'ॠघऌशौ' इति वर्तते । श्रीछलार्याचार्याणां श्रीशेषचन्द्रिकाचार्याणां च व्याख्यानेऽपि 'ॠघाय' इति पाठ एव दृश्यते ।

॥ ॐ एं एकात्मने नम ॐ ॥

एं एकारस्य ईशाय । एकात्मने एको मुख्यः अन्यः क्षराक्षराभ्यां वा अद्वितीयो वा आत्मा स्वरूपं यस्य । ''मत्त : परतरं नान्यत्''इति गीतासु । ''क्षरःसर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते । उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः''इति च । ''नेह नानाऽस्ति किञ्चन''इति श्रुतिश्च । 'एके मुख्यान्यकेवला'इत्यभिधानम् । तस्मै ॥११॥

॥ ॐ ऐं ऐराय नम ॐ ॥

ऐं ऐकारस्य ईशाय । ऐराय आ सर्वसृष्टौ आशब्दवाच्यं ब्रह्माणं ईरयति प्रेरयति इति । तस्मै । ''सर्ग उद्यममावह''इति भगवदुक्तेः भागवते । 'ईर प्रेरणे' । यद्वा इरा अन्नं, इराशब्दस्य अन्ननामसु पाठात्, तदीश्वरः ।

अथवा इरा सरस्वती इरो वायुर्वा तयोरन्तर्गत ऐरस्तस्मै ॥१२॥

॥ ॐ ओजोभृते नम ॐ ॥

ओं ओकारस्य ईशाय । ओजोभृते ओजः सामर्थ्यं बिभर्तीति तस्मै ॥१३॥

॥ ॐ औं औरसाय नम ॐ ॥

औं औकारस्य ईशाय । औरसाय सर्वजीवानां उरसि हृदि वसति औरसः । तस्मै ।

अथवा उरसि भवो धर्मः औरसः सोऽस्य पाल्यत्वेन अस्तीति । ''स त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः'' इति ऋषभोक्तेर्भागवते । अर्श आद्यच् । ''धर्मस्य गुप्त्यै खलनिग्रहाय'' इति च । तस्मै ॥१४॥

॥ ॐ अं अन्ताय नम ॐ ॥

अं अंशब्दस्य ईशाय । अन्ताय अन्तयति अन्तं करोति दुष्टानामिति अन्तः तस्मै ॥१५॥

॥ ॐ अः अर्धगर्भाय नम ॐ ॥

अः अःशब्दस्य ईशाय । अर्धगर्भाय ऋध्यति इत्यर्थः । अपरिछिन्नो गर्भो यस्य तस्मै । अनन्तोदरगकाशाय इत्यर्थः ॥१६॥

॥ ॐ कं कपिलाय नम ॐ ॥

कं ककारस्य ईशाय । कपिलाय कः सुखरूपः पाल्यते लीयते च जगदनेनेति कपिलः । ''प्रीतिस्सुखं क्मानन्दः''इत्यभिधानम् । ''प्राणो ब्रह्म कं ब्रह्म''इति च । ''सुखादनन्तात्पालनाल्लीयनाच्च यं देवं कपिलमुदाहरन्ति''इति भाभ्रव्य-शाखायाम् ।

यद्वा 'कवृ वर्णे' 'कवेः पश्च'इति इलच् प्रत्ययः, पकारश्चान्तादेशः । कपिलोऽस्याऽस्तीति वा । 'अर्श आद्यच्' ।

'वर्णे ना कुक्कुरे मुनौ । अनले वासुदेवे च कपिलः परिकीर्तितः'इत्युक्तेः ।

अथवा कपीन् वानरान् लाति सैनिकत्वेन स्वीकरोतीति रामचन्द्ररूप इत्यर्थः ॥१७॥

॥ ॐ खं खपतये नम ॐ ॥

खं खकारस्य ईशाय । खपतये खस्य आकाशस्य पत्ये नियन्त्रे । ''नभो ददाति श्वसतां मार्गं यन्नियमाददः'' इति भागवते ॥१८॥

॥ ॐ गं गरुडासनाय नम ॐ ॥

गं गकारस्य ईशाय । गरुडासनाय गरुडः आसनं वाहनं यस्य तस्मै ॥१९॥

॥ ॐ घं घर्माय नम ॐ ॥

घं घकारस्य ईशाय । घर्माय 'घृ क्षरणदीप्त्योः'इति धातोः तेजोरूपाय अन्तर्णीतण्यर्थात्प्रकाशकाय वा ॥२०॥

॥ ॐ ङं ङसाराय नम ॐ ॥

ङं ङकारस्य ईशाय। ङसाराय ङस् इति षष्ठ्येकवचनं आरे समीपे यस्येति। ङसोसामिति षष्ठीविधानात्। 'आराद्दूरसमीपयोः'इत्यभिधानम्। स्वरूपाभेद-प्रदर्शनार्थं एकवचनम्। षष्ठ्यर्थस्य 'अस्य गौः' इत्यादौ दृष्टस्य वशे स्थापनरूपगुणस्य अधिकरणरूपाय इत्यर्थः। ''यद्वशे इदम्''इति भागवते। ''वशी वशे न कस्यापि''इति च।

[१] यद्वा ङेन शब्देन समाना (समानार्थका) आ सर्वतो रतिः यस्य इति। 'ङुङ् शब्दे'।

ङस्य भैरवस्यापि सारः बलं वित्तं वा यस्मात्। 'ङकारो भैरवः प्रोक्तः' इत्यभिधानम्। ''सारः श्रेष्ठे बले वित्ते''इति च। सर्वसारत्वात्सर्ववर्णवाच्यत्वाच्च ङस्यापि सार इति वा ॥२१॥

॥ ॐ चं चार्वङ्गाय नम ॐ ॥

चं चकारस्य ईशाय। चार्वङ्गाय चारूणि कंदर्पकोटितोऽधिकलावण्योपेतानि अङ्गानि अवयवा यस्य तस्मै। 'अङ्गं प्रतीकोऽवयवः'इत्यभिधानम् ॥२२॥

॥ ॐ छं छन्दोगम्याय नम ॐ ॥

छं छकारस्य ईशाय। छन्दोगम्याय छन्दोभिः वेदैः गम्याय ज्ञेयाय। ''वेदा ह्येवैनं वेदयन्ति''इति श्रुतेः।

यद्वा छन्दसां वेदानामपि साकल्येन अगम्याय।'' न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैः''इत्यादि गीतासु ॥२३॥

॥ ॐ जं जनार्दनाय नम ॐ ॥

---

१. ङः इत्यस्य शब्दः इत्यर्थः। शब्दः ''यावद् ब्रह्म विष्ठितं तावती वाक्'' इति वेदवचनानुसारेण सर्वदेशव्यापी। तेन शब्देन सर्वदेशव्यापिना समाना परमेश्वरस्य रतिः इति भावः।

जं जकारस्य ईशाय । जनान् असज्जनान् अर्दयति हिनस्ति तस्मै । ''अर्द हिंसायां'' । ''शृण्वे वीर उग्रमुग्रं दमायन्''इति श्रुतेः ।

जनैः सद्भिः अर्द्यते याञ्च्यतेऽसाविति तस्मै । 'अर्द गतौ याचने च' इति धातोः ॥२४॥

॥ ॐ झं झाटितारये नम ॐ ॥

झं झकारस्य ईशाय । झाटितारये झाटिता विद्राविता अरयो येनेति तस्मै ॥

॥ ॐ ञं ञमाय नम ॐ ॥

ञं ञकारस्य ईशाय । ञमाय यमयति नियमयति विश्वमिति तस्मै । ''यमो नियमनाद्धरिः''इति ब्रह्माण्डे । पृषोदरादित्वात् यस्य ञः ॥२६॥

॥ ॐ टं टङ्किने नम ॐ ॥

टं टकारस्य ईशाय । टङ्किने टङ्कः पाषाणदारणं आयुधं तद्वान् टङ्की तस्मै ॥

॥ ॐ ठं ठकलाय नम ॐ ॥

ठं ठकारस्य ईशाय । ठक्लाय कलाभिः षोडशकलात्मकशरीरेण ठः शून्यः तस्मै । 'ठश्शून्ये च बृहद्ध्वनौ' इति कोशात् ।

ठं बृहद्ध्वनिं कलयति स तथेति वा तस्मै । ''विमुञ्चतो यस्य महाट्टहासं''इत्यादि भागवते ।

कोशे 'ठश्शून्ये च बृहद्भानौ' इति पाठे ठान् बृहद्भानून् महाकिरणान् कलयति इति । ''तत्तेजसा खं ककुभो न रेजिरे''इत्युक्तेः ॥२८॥

॥ ॐ डं डरकाय नम ॐ ॥

डं डकारस्य ईशाय । डरकाय डयते आकाशे गच्छति रमते क्रीडते कः सुखरूपश्च इति डश्चासौ रश्चासौ कश्चेति डरकः । 'डीङ् विहायसगतौ' । 'रमु क्रीडायां' । ''अन्येभ्योऽपि''इति डः ॥२९॥

॥ ॐ ढं ढरिणे नम ॐ ॥

ढं ढकारस्य ईशाय । ढरिणे ढरयति क्षरयति प्रलये सर्वमिति तस्मै । 'द्रू क्षरणे' ॥३०॥

॥ ॐ णं णात्मने नम ॐ ॥

णं णकारस्य ईशाय । णात्मने णः आनन्दः तदात्मा तत्स्वरूपः इत्यर्थः । 'णश्च निर्वृतिवाचकः' इत्यभिधानम् । ''आनन्दमात्रम्''इति श्रुतेः ॥३१॥

॥ ॐ तं ताराय नम ॐ ॥

तं तकारस्य ईशाय । ताराय तारयति भक्तान् संसारात् इति तारः तस्मै । तथा च अथर्वणशिरसि श्रुतिः ''अथ कस्मात् उच्यते तारं यस्मात् उच्चार्यमाणः एव गर्भजन्ममरणसंसाराख्यात् भक्तान् तारयति''इत्यादि । तारः प्रणवः वाचकत्वेन अस्य अस्तीति वा । ''अर्श आद्यच्'' । ''वाचकः प्रणवो मम'' इति भगवदुक्तेः ॥३२॥

॥ ॐ थं थभाय नम ॐ ॥

थं थकारस्य ईशाय । थभाय थवत् पर्वत इव भाति इति थभः तस्मै । 'शिलोच्चये थकारस्स्यात्' इत्येकाक्षरः (१०-२४-३५) ।

> **''कृष्णस्त्वन्यतमं रूपं गोपं विश्रमणं गतः ।**
> **शैलोऽस्मीति ब्रुवन्भूरि बलिमादद्बृहद्वपुः''**॥ इति भागवते ।

स्थिरकान्तये वा ॥ ३३॥

॥ ॐ दं दण्डिने नम ॐ ॥

दं दकारस्य ईशाय । दण्डिने दण्डयति असतः इति दण्डी तस्मै । ''खलदण्डधरोऽङ्घ्रिपातैः'' इति भागवते ।

गोचारणकाले यष्टिमते वा । वामनरूपाय वा । ''अजिनदण्डकमण्डलु-मेखलारुचिरपावनवामनमूर्तये''इत्युक्तेः ॥३४॥

॥ ॐ धं धन्विने नम ॐ ॥

धं धकारस्य ईशाय । धन्विने प्रशस्तं शार्ङ्गाख्यं धनुः अस्यास्तीति तस्मै ॥

॥ ॐ नं नम्याय नम ॐ ॥

नं नकारस्य ईशाय । नम्याय ब्रह्मादिवन्द्यायेत्यर्थः ॥३६॥

॥ ॐ पं पराय नम ॐ ॥

पं पकारस्य ईशाय । पराय पालकाय पूर्णाय वा । 'पृ पालनपूरणयोः' इति धातोः । क्षराक्षरोत्तमाय वा । 'दूरानात्मोत्तमाः पराः' इत्यभिधानम् ॥३७॥

॥ ॐ फं फलिने नम ॐ ॥

फं फकारस्य ईशाय । फलिने फलं सर्वसत्कर्मफलं अस्यास्तीति । ''स्वामी हि फलमश्नुते''इति श्रुतेः । सर्वस्वामित्वेऽपि सत्फलस्यैव भोक्त्रे इत्यर्थः । ''शुभं पिबत्यसौ नित्यं नाशुभं स हरिः पिबेत्'' इत्युक्तेः ॥३८॥

॥ ॐ बं बलिने नम ॐ ॥

बं बकारस्य ईशाय । बलिने बलं स्थौल्यं सामर्थ्यं सैन्यं वा अस्तीति तस्मै । 'स्थौल्यसामर्थ्यसैन्येषु बलम्' इत्यमरः ॥३९॥

॥ ॐ भं भगाय नम ॐ ॥

भं भकारस्य ईशाय । भगाय ऐश्वर्यादिरूपायेत्यर्थः ।

''ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः ।
ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीरणा'' ॥ इत्युक्तेः वैष्णवे ॥४०॥

॥ ॐ मं मनवे नम ॐ ॥

मं मकारस्य ईशाय । मनवे मन्यत इति मनुः तस्मै ज्ञानरूपाय इत्यर्थः । 'मनु अवबोधने' इति धातोः । तापसमन्ववताराय वा । मेन ब्रह्मणा शिवेन वा नूयते स्तूयते स तथेति वा । 'णु स्तुतौ' ॥४१॥

॥ ॐ यं यज्ञाय नम ॐ ॥

यं यकारस्य ईशाय । यज्ञाय इज्यते ब्रह्मादिभिः इति स तथा तस्मै । 'यज देवपूजादौ' ''यज याच''इति नङ् । ''य इज्यते विधीशानशक्रपूर्वैस्सदा मखैः'' इति कर्मनिर्णये ॥४२॥

॥ ॐ रं रामाय नम ॐ ॥

रं रेफस्य ईशाय । रामाय आनन्दरूपत्वात् पूर्णरूपत्वात् लोकरमणत्वाच्च रामः तस्मै । तथाहि रश्चासौ अमश्चेति विग्रहः । रः आनन्दरूपः अमः नास्ति मा परिमाणं यस्य इति । यद्वा रमयति लोकमिति । ''आनन्दरूपो निष्परीमाण एष लोकश्चैतस्माद्रमते तेन रामः'' इति शाण्डिल्यशाखायाम् ॥४३॥

॥ ॐ लं लक्ष्मीपतये नम ॐ ॥

लं लकारस्य ईशाय । लक्ष्मीपतये लक्ष्म्याः पतिः भर्ता तस्मै ॥४४॥

॥ ॐ वं वराय नम ॐ ॥

वं वकारस्य ईशाय । वराय व्रियते सर्वैरिति वरः तस्मै । 'वृञ् वरणे' ॥४५॥

॥ ॐ शं शान्तसंविदे नम ॐ ॥

शं शकारस्य ईशाय । शान्तसंविदे ''शमो मन्निष्ठता बुद्धेः'' इत्युक्तेः शान्ता भगवन्निष्ठबुद्धयः, तेषां संवित् निर्दोषज्ञानं यस्मात् स तथा तस्मै ॥४६॥

॥ ॐ षं षड्गुणाय नम ॐ ॥

षं षकारस्य ईशाय । षड्गुणाय षट् ज्ञानैश्वर्यप्रभानन्दतेजश्शक्तिरूपाः गुणाः यस्येति । तद्गुणरूपाय वा ॥४७॥

॥ ॐ सं सारात्मने नम ॐ ॥

सं सकारस्य ईशाय । सारात्मने सारं आप्नोति प्राप्नोति आदत्ते गृह्णाति वा अत्ति भुनक्तीति वा सारात्मा ।

''यच्चाप्नोति यदादत्ते यच्चात्ति विषयानिह ।
यच्चास्य सन्ततो भावस्तेनात्मेति च भण्यते''॥ इति भारतोक्तेः ।

उत्कृष्टस्वरूपो वा तस्मै ॥४८॥

॥ ॐ हं हंसाय नम ॐ ॥

हं हकारस्य ईशाय । हंसाय हन्ति जानाति वा सर्वमिति हंसः तस्मै । 'हन हिंसागत्योः' इति धातोः । गत्यर्थस्य च ज्ञानार्थत्वात् । ''वृतृवदिहनिकमिकषिभ्यः सः'' इति सः । यद्वा 'अचि भवेद्वर्णागमाद्धंस' इति सक् ।

अथवा हन्ति त्यजति पूर्वशरीरं सनति नवं शरीरं इति हंसो जीवः सः कार्यत्वेन अस्य अस्तीति हंसः । ''अर्श आद्यच्'' । उक्तं च भारते

''त्यागात्पूर्वशरीराणां नवानां सञ्चयेन च ।
जीवं हंसमिति प्राहुः तद्धेतुत्वाद्धरिं परम्''॥ इति ।

'षण सम्भक्तौ' । धातुलोपो निरुक्तत्वात् ॥४९॥

॥ ॐ ळं ळाळुकाय नम ॐ ॥

ळं ळकारस्य ईशाय । ळाळुकाय 'लल विलासे' इति धातोः विलासवान् इत्यर्थः तस्मै ॥५०॥

॥ ॐ क्षं (लक्ष्मी)नृसिंहाय नम ॐ ॥

क्षं ककारषकाररूपवर्णद्वयात्मकस्य क्षकारस्य ईशाय । पुरुषमृगेन्द्ररूपद्व्याकारत्वात् नृसिंहाय । नॄन् जीवान् सिनोति बन्धयतीति नृसिः बन्धः, तं हन्ति नाशयतीति नृसिंहः तस्मै । 'सिनु बन्धने' ।

''नृशब्दो जीववाची स्यात्सिंशब्दो बन्धवाचकः ।
तस्य हन्ता नृसिंहोऽयं जीवबन्धविनाशकः''॥ इति **पञ्चरात्रागमोक्तेः ।**

अत्र **उक्तसर्व**शब्दानां साधुत्वं पृषोदरादित्वात् उणादिप्रत्ययैः समर्थनीयम् । विस्तरभयान्नेह प्रपञ्चितम् ।

॥ इत्येकपञ्चाशन्मन्त्रात्मको मात्रकामन्त्रोऽयं षष्ठो मन्त्रः ॥६॥

७. पुरुषसूक्तमहामन्त्रः

सप्तत्रिंशोत्तरत्रिशताक्षरमात्रकामन्त्रान्ते एकादशोत्तरपञ्चशतवर्णात्मकत्वेन वर्णाधिक्याद्गायत्रीमन्त्राभिव्यक्तत्वाच्च सप्तममन्त्रत्वेन अयं पुरुषसूक्तरूपो मालामन्त्रः ॥ **सहस्रशीर्षेति** ॥

ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
स भूमिं विश्वतो वृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥१॥

अत्र सहस्रशब्दोऽनन्तपर्यायः । ''परमो हरिरादिरनादिरतोऽनन्तशीर्षोऽनन्ताक्षोऽनन्तबाहुरनन्तगुणः'' इति श्रुतिसमाख्यानात् । सहस्राणि अनन्तानि शीर्षाणि यस्येति । सहस्राणि अक्षीणि यस्य इति । सहस्राणि पादा यस्येति पादशब्दस्य ''सङ्ख्यासुपूर्वस्य'' इत्यलोपः । एवंविधः पुरुषः पूर्षु सर्वहृदयेषु शेतेऽसौ तथा ।

''भूतैर्यदा पञ्चभिरात्मसृष्टैः पुरं विराजं विरचय्य तस्मिन् ।
स्वांशेन विष्टः पुरुषाभिधानमवाप नारायण आदिदेवः''॥ इत्युक्तेः ।

पुरुषनामा यो नारायणः 'आसीत्'इति शेषः । स नारायणः । भूमिं प्रकृतिम् । भवत्यत्र जगदिति भवतेरौणादिकमिक्प्रत्ययान्ततया यौगिकत्वेन तद्वाचकत्वात् । विश्वतः सर्वतः । वृत्वा व्याप्य । दशाङ्गुलं दश अङ्गुलयः परिमाणं अस्येति दशाङ्गुलम् । ''तत्पुरुषस्य अङ्गुलेः सङ्ख्याव्ययादेः'' इत्यङ्गुलिशब्दात् अच् प्रत्ययः । ''दशेति सर्वम्''इति ऐतरेयश्रुतौ सर्वसङ्ख्यानां दशसङ्ख्यान्तर्भावस्योक्तेः । अपरिमिताङ्गुलमित्यर्थः । अत्यतिष्ठत् अतिक्रम्य वर्तते । उक्तं च मात्स्ये ''भौतिकानि हि रूपाणि भूतेभ्योऽसौ परो यतः'' इति ।

यद्वा सः भूमिं भूम्युपलक्षितब्रह्माण्डं विश्वतो वृत्त्वा दशाङ्गुलं वितस्तिमात्रपरिमितं प्राणिनां हृदयं अत्यतिष्ठत् अध्यतिष्ठत् । सर्वव्याप्तिं अविहायैव हृदयदेशं आस्थितवानित्यर्थः । उक्तं च गारुडे ''वितस्तिमात्रहृदयमास्थाय व्याप्नुते जगत्'' इति ॥१॥

अत्र षोडशमन्त्राणामपि पृथक् भगवद्गुणप्रतिपादकत्वान्न मिथः सङ्गत्यपेक्षा । ॥ **पुरुष एवेति** ॥

ॐ पुरु॑ष ए॒वेदं सर्वं॒ यद्भू॒तं यच्च॒ भव्य॑म् ।
उ॒ताम॑तत्व॒स्येशा॑नो॒ यदन्ने॑नाति॒रोह॑ति ॥२॥

इदं प्रमाणप्रमितं वर्तमानम् । यद्भूतं अतीतम् । यच्च भव्यं आगामि । तत्सर्वं पुरुष एव । 'राजा राष्ट्रम्' इतिवत्पुरुषाधीनमेव । ''यदधीना यस्य सत्ता तत्तदित्येव भण्यते'' इति स्मृतेः । ''पुरुष एवेदं सर्वमिति पुरुषेणैवेदं सर्वं व्याप्तं आतृणात् आकरीषात् तत्सर्वं भगवानिति मिथ्यादृष्टिरेव'' इति शाखान्तरब्राह्मणे चास्य वाक्यस्य प्रतीकपूर्वकं सर्वव्यापितार्थकत्वेन व्याख्यानाच्च । व्यापित्वस्य तन्नियमनार्थत्वेन सर्वस्य तदधीनत्वलाभात् । तथा चोक्तं भारते -

''पुरुष एवेदं सर्वं भूतं भव्यं भवच्च यत् ।
इत्युच्यते तदीशत्वात् न तु सर्वस्वरूपतः''॥ इति ।

उतशब्दोऽप्यर्थे । अमृतत्वस्य उत भावभवित्रोरभेदात् मुक्तवर्गस्यापि ईशानः स्वामी । कुतः सर्वेशत्वं तस्य अत्राह ॥ **यदिति** ॥ यत् यस्मात् । अन्नेनेति तृतीया द्वितीयार्थे । अन्नं अदनीयं मरणशीलं संसारिजीवजातम् । अतिरोहति अतिक्रामति वशीकरोतीति यावत् । संसारे स्वाधीनं जगत् यदि मुक्तौ स्वाधीनतां जह्यात् तदा प्रेक्षावान् तन्न मोचयेत् । अतो मुक्तावपि तदधीनमेवेति भावः । ''सोऽमृतस्याभयस्येशो मर्त्यमन्नं यदत्यगात्'' इति भागवते ॥२॥

॥ एतावानिति ॥

ॐ एतावाँनस्य महिमाऽतो ज्यायाँश्च पूरुषः ।
पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥३॥

अस्य पुरुषस्य । महिमा सहस्रशीर्षत्वविश्वव्यापित्वमुक्तादिसर्वनियन्तृत्वादिरूपः प्रागुक्तो महिमा । एतावानिति काकुस्वरः । न एतावानेव इत्यर्थः । किंत्वित्यत आह ॥ अत इति ॥ अतः प्रागुक्तमहिम्नोऽपि ज्यायान् श्रेष्ठः । कथमित्यतो व्यनक्ति ॥ पाद इति ॥ अस्य पुरुषस्य विश्वा विश्वानि सर्वाणि "सुपां सुलुक्" "पूर्वसवर्ण"इत्यादि सूत्रेण प्रथमाविभक्तेराकारादेशः । "छन्दसि"इति लोपो वा । भूतानि चेतनाचेतनवस्तूनि । एकः पादः एकः अंशः। एतच्चतुर्गुणपरिमितज्ञानानन्दादिमान् हरिरिति यावत् । एतच्च हरेः अपरिमितमहिमत्वेऽपि लोकबुद्ध्यारोहार्थं उक्तमिति ध्येयम् । "ज्ञापनार्थाय लोकस्य यथा राजेव देवराट्" इति स्मृतेः । अस्य पुरुषस्य त्रिपात् त्रयश्च ते पादाश्च "सङ्ख्यासुपूर्वस्य"इत्यन्तलोपः । त्रिपात् पादत्रयम् । एकवचनं छान्दसम् । अमृतं देहतोऽपि नाशरहितम् । अन्यत्पादत्रयं नारायणवासुदेववैकुण्ठाख्यरूपत्रयम् । दिवि चित्प्रकृत्यात्मकत्वेन द्योतमानेषु । एकवचनं बहुवचनार्थे । श्वेतद्वीपानन्तासनवैकुण्ठाख्यलोकेषु तिष्ठतीत्यर्थः ।

"भिन्नपादाः सर्वजीवाः तस्य सादृश्यमात्रतः ।
स्वरूपपादा विष्णोस्तु त्रयो हि दिवि संस्थिताः ।
नारायणो वासुदेवो वैकुण्ठ इति कीर्तिताः"॥

इति छान्दोग्यभाष्योक्तेः ॥३॥

॥ त्रिपादिति ॥

ॐ त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाऽभवत्पुनः ।
ततो विष्वङ्व्यक्रामत्साशनाऽनशने अभि ॥४॥

त्रिपात् प्रागुक्तरूपपादत्रयवान्पुरुषः । 'द्युभ्यः' इति शेषः । त्रिलोकेभ्य इत्यर्थः । ऊर्ध्वः बहिष्ठः । न केवलं दिव्येव त्रिपात् किन्तु त्रिलोकेभ्योऽपि बहिष्ठ इत्यर्थः । उदैत् श्वेतद्वीपादिलोकत्रयेषु नित्योदितो वर्तत इत्यर्थः । सार्वकालिकोऽयं लट् । तदुक्तं -

''अनन्तासनवैकुण्ठनारायणपुराणि तु ।
त्रीणि धामानि वै विष्णोस्त्रिलोकाद्बहिरेव तु''।। इति द्वितीयस्कन्धतात्पर्ये ।

दार्ढ्यार्थमेव इयं द्विरुक्तिः । एतत् श्वेतद्वीपादौ नित्याभिव्यक्ततयाऽवस्थानं देवानां सेवनार्थं तत्प्राप्तय इति च ज्ञेयम् । ''नारायणपरा देवास्त्रीनेतान्प्राप्नुवन्ति च'' इति तात्पर्योक्तेः ।। **अस्य पुरुषस्य** ।। पादः स्वरूपभूतं पुनः अपरं रूपम् । इह प्रागुक्तभिन्नपादरूपेषु भूतेषु । तन्नियामकत्वेन अभवद्वर्तत इत्यर्थः । किञ्च ततो हेतोः । विश्वक् विविधस्थानेषु श्वेतद्वीपादिषु सुष्ठु अञ्चति व्यक्ततया तिष्ठतीति विष्वक्शब्दवाच्यः । त्रिपात् पुरुषः । साशनं चानशनं च साशनानशने । प्रत्येकं एकवचनं समुदायाभिप्रायम् । अनशना देवाः साशनास्तदितरे विद्वज्जना ऋष्यादयः । तदुभयं अभि अभिव्याप्य तन्नियन्तृतयेति यावत् । व्यक्रामत् विशेषेणाक्रम्य स्थितवानित्यर्थः । तदुक्तं द्वितीयतात्पर्ये -

''त्रिपात्स एव भगवान्सर्वप्राणिषु संस्थितः ।
निरन्नेषु च तद्वत्सु त्रिदशेष्वितरेषु च''।। इति ।।४।।

।। तस्मादिति ।।

तस्मा॑द्विरा॒ळ॑जायत वि॒राजो॒ अधि॒ पूरु॑षः ।
स जा॒तो अत्य॑रिच्यत प॒श्चाद्भूमि॒मथो॑ पु॒रः ।।५।।

तस्मात् प्रागुक्तमहिमवतः पुरुषात् । स्वर्णमयतया विशेषेण राजत इति विराट्शब्दितं ब्रह्माण्डमजायत । तथा विराजः अण्डात् अधि अण्डमभिव्याप्य । विराण्णामा पुरुषः चतुर्मुखः । अजायत जातः । तथा विराण्णामा ब्रह्मा ।

तस्मात् पुरुषात् हरेः । तन्नाभिपद्मादित्यर्थः । अजायत रूपान्तरेण भौतिकदेहेन्द्रियादियुक्तस्सन् अभूदित्यर्थः । तस्मात्कारणात् विराजश्चतुर्मुखात् । पुरुषः पूर्वप्रकृतपुरुषशब्दितो हरिः । अधि अधिकः । 'अजायत' इत्यावृत्त्या योज्यम् । स जातश्चतुर्मुखः । पश्चाज्जातामिति योज्यम् । भूमिं भूम्युपलक्षितसर्वलोकस्थं शङ्करपूर्वकाशेषजीवजातम् । अथो पुरः पूर्वजातं ब्रह्माण्डं अभिमानिनो देवांश्च । अत्यरिच्यत अतिरिच्य वर्तते तेषामधिपतिरभूदित्यर्थः । तदुक्तं तात्पर्ये -

''तस्माद्धरेरण्डमभूत् अण्डादपि चतुर्मुखः ।
स विराण्णामकस्तस्मात् अधिको हरिरेव तु ॥

अण्डाज्जातस्यान्यरूपं नाभिपद्मादभूद्धरेः ।
यदोभयात्मको जज्ञे ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
तदैव सोऽतिरिक्तोऽभूत् शर्वपूर्वाविराजनान्''॥ इति ॥५॥

इति पुरुषसूक्ते हरिप्रशंसासाधनर्ग्वेदाभिव्यक्तिस्थानरूपो गायत्र्याद्यपादाभिव्यक्तः प्रथमो वर्गः ॥१॥

॥ यत्पुरुषेणेति ॥

यत्पुरु॑षेण ह॒विषा॑ दे॒वा य॒ज्ञमत॑न्वत ।
व॒स॒न्तो अ॑स्यासी॒दाज्य॑ं ग्री॒ष्म इ॒ध्मश्श॒रद्ध॒विः ॥६॥

देवाः देवत्वयोग्याः । यत् यदा । पुरुषेण हविषा मनसा सङ्कल्पितेन चतुर्मुखाख्यपशुरूपहविषा । यज्ञं विष्णुमुद्दिश्य । ''यज्ञो वै विष्णुर्देवता'' इति श्रुतेः । यज्ञं यागकर्म इत्यावृत्त्या योज्यम् । अतन्वत मनसा अकुर्वत । तदा अस्य यज्ञकर्मणः । वसन्तो वसन्तर्तुः आज्यमासीत् । आज्यत्वेन सङ्कल्पितवन्त इत्यर्थः । एवमग्रेऽपि ग्रीष्मर्तुः इध्म आसीत् । शरदृतुः पुरोडाशरूपहविरासीदित्यर्थः ॥६॥

॥ तं यज्ञमिति ॥

तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्पुरुषं जातमग्रतः ।
तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥७॥

यज्ञं यज्ञसाधनभूतम् । तं पशुत्वेन कल्पितम् । अग्रतः सर्वश्रेष्ठाद्विष्णोः सकाशात् । जातमुत्पन्नम् । यद्वा अग्रतो जातं प्रथमपुत्रमित्यर्थः । पुरुषं चतुर्मुखम् । बर्हिषि दर्भसंस्तरे यज्ञे वा । यज्ञनामसु पाठात् । प्रौक्षन् अद्भिः सेचितवन्तः, 'उक्ष सेचने', सेचनपर्यग्निकरणादिसंस्कारं कृतवन्तः । ये देवाः, ये साध्याः, ये ऋषयः, ते सर्वे । तेन पुरुषरूपेण पशुना । यज्ञं इज्यत्वेन हेतुना यज्ञनामकं प्राक् पुरुषपदेन प्रकृतं विष्णुम् । अयजन्त आराधितवन्तः ॥७॥

॥ तस्माद्यज्ञादिति ॥

तस्माँयज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्यम् ।
पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्याँनारण्यान्ग्राम्याश्च ये ॥८॥

सर्वैः हूयते हविरादिना अन्नेन आराध्यत इति सर्वैः उपजीव्यत इति वा । 'हु दानादानयोः'इत्यतः क्विप् । 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्' । सर्वैः यज्ञादिकर्मणि हूयत इति वा । 'ह्वय शब्दे' अत्र क्विप् सम्प्रसारणञ्च । तस्मात्सर्वहुतः यज्ञनामकाद्धरेः सकाशात् । तथा सर्वैर्हूयते आहूयते च भगवान् पुरुषो यस्मिन् यज्ञे स सर्वहुत् तादृशात् । तस्मात् प्राक् प्रकृतमानसयज्ञात् निमित्तात् । पृषदाज्यं दधिमिश्रितयज्ञसाधनमाज्यं द्रव्यम् । सम्भृतं सम्पादितं उत्पन्नमित्यर्थः । तथा तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत इति प्रथमान्तत्वेन विपरिणम्य अनुवृत्त्या अत्र वर्तते । स यज्ञनामा सर्वहुत् पुरुषः । वायव्यान्वायुदेवताकान् श्वेतपश्वादीन् । आरण्यान् अरण्ये भवान् हरिणप्रभृतीन् । ये च ग्राम्या गवाश्वादयः तांश्च पशून् । चक्रे कृतवान् । आत्मयज्ञार्थमिति आत्मनेपदेन सूच्यते ॥८॥

॥ तस्माद्यज्ञादिति ॥

तस्माँद्यज्ञात्संर्वहुत ऋचस्सामाँनि जज्ञिरे ।
छन्दाँसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्माँदजायत ॥९॥

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत इति प्राग्वत् । ऋचः सामानि तत्समुदायात्मकः सामवेदः । जज्ञिरे भगवद्बुद्धिस्थाः सृष्टिकाले ब्रह्मादीन्प्रति तदुच्चारितत्वेन व्यक्तिमगमन्नित्यर्थः । ननु प्रसिद्धार्थपरित्यागः कस्मात्क्रियत इति चेत् मैवम् । ''वाचा विरूप नित्यया'' ''नित्ययाऽनित्यया स्तौमि''इत्यादि श्रुतिस्मृति-विरोधात् । न च अस्या एव विरोधात् तत्रैवार्थान्तरमस्त्विति वाच्यम् । ''तदुत्पत्तिवचश्चैव भवेद्व्यक्तिमपेक्ष्य तु'' इति स्मृत्या उत्पत्तिवचनस्यैव सावकाशत्वकथनात् । तस्मात् छन्दाँसि गायत्र्यादीनि जज्ञिरे । तस्माद्यजुश्च अजायत व्यक्तमभूत् । यजुषः अन्ते उक्तिस्तु ''दूरेण ह्यवरं कर्म'' इत्युक्तेः । यजुषश्च आपाततः तत्परत्वात् । तथा दर्शनेन अञ्जसा हरितुष्टिकरत्वाभावात् । अत एवोक्तं श्रीमदाचार्यैः ''वक्ष्याम्यृगर्थमतितुष्टिकरं तदस्य'' इति ॥९॥

॥ तस्मादश्वा इति ॥

तस्मादश्वाँ अजायन्त ये के चोँभयादँतः ।
गावोँ ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माँज्जाता अंजावयः ॥१०॥

तस्मात् प्रागुक्तात् यज्ञनामकात् पुरुषात् । अश्वाः अश्वमेधसाधनभूताः तुरङ्गाः अजायन्त ॥ ये के च उभया दतः ॥ ऊर्ध्वाधोभागयोः उभयत्र दन्तवन्तः अश्वतरगर्दभप्रभृतयः । तेऽपि अजायन्त । ह इत्याश्चर्ये प्रसिद्धौ वा । ''वयसि दन्तदतृ'' ''छन्दसि च''इति दन्तपदस्य दत्रादेशः । गावोऽपि तस्मात् जज्ञिरे । अजाः अवयश्च तस्माज्जाताः । तस्मादित्यनेकवारोक्तिः अन्यस्य स्वातन्त्र्येण हेतुत्वनिरासतात्पर्यद्योतनार्था ॥१०॥

इति पुरुषसूक्ते भगवद्यजनसाधनयजुर्वेदाभिव्यक्तिस्थानरूपो
गायत्रीद्वितीयपादाभिव्यक्तो द्वितीयो वर्गः ॥२॥

॥ यत्पुरुषमिति ॥

यत्पुरु॑षं॒ व्यद॑धुः कति॒धा व्य॑कल्पयन्।
मुखं॒ किम॑स्य॒ कौ बा॒हू का ऊ॒रू पादा॑ उच्येते ॥११॥

नन्वत्र सर्वसूक्ते नारायणं पौरुषमानुष्टुभं त्रैष्टुभमन्त्यं इत्यनुक्रमणिकोक्त्या नारायणः ऋषिः प्रतीयते। 'यस्य वाक्यं स ऋषिः'इति नियमात्। सर्वस्याऽपि नारायणवाक्यत्वेन एकादश्या ऋचोऽपि तद्वाक्यत्वं प्राप्तम्। तस्यास्तु प्रश्नरूपत्वं दृश्यते किंशब्दप्रयोगात्। स आक्षेपार्थः किं न स्यादिति चेन्न, विपर्यये पर्यवसानाभावात् अग्रे उत्तरसद्भावाच्च। प्रश्नश्च अज्ञातार्थज्ञानप्रार्थनं। तथात्वाङ्गीकारे च भगवतः सार्वज्ञ्यहानिः। अन्यथा ऋषित्वहानिः। न च वाच्यं स्वयमेव पृष्ट्वा स्वयमेव समाधत्त इति। प्रेक्षावत्प्रवृत्तेर्निष्फलत्वापत्तेरिति। मैवं, रमादिभिः अन्यत्र कृतप्रश्नस्य अत्र अनुवादात्। न हि अनुवादे कृते अज्ञता सम्भवति। अग्रे उत्तरदाने सामर्थ्यदर्शनात्। न च ऋषित्वहानिः, तद्वाक्यत्व सम्भवात्। न जातु वक्तुरिदं वाक्यं नास्तीति शक्यते वक्तुम्। अनुवादस्यैव अनुदयात्। तस्मादेकादश्या प्रश्नं अनूद्य द्वादश्या नारायण एव परिहरतीत्येव युक्तम्। यत् यदा। पुरुषं व्यदधुः देवा यज्ञं अतन्वतेति प्रागुक्तमानसयज्ञे विशेषेण उद्देश्यतया अदधुः धृतवन्तः मनसा ध्यातवन्तः। ''डु धाञ् धारणे'' लङ्। तदा कतिधा केन प्रकारेण। व्यकल्पयन् विकल्पितवन्तः। मनसा विविधतया कल्पितवन्तः। किंकिंजनकाङ्गत्वेन ध्यातवन्त इत्यर्थः। तदेव किञ्चित् व्यनक्ति ॥ **मुखमिति** ॥ अस्य पुरुषस्य। मुखं किंजनकमुच्यते। बाहू च कौ किंजनकावुच्येते। ऊरू च कौ किंजनकौ उच्येते ॥ **पादाविति** ॥ 'कौ' इति अनुषज्यते। किंजनकौ उच्येते इत्यर्थः ॥११॥

॥ ब्राह्मण इति ॥

ब्रा॒ह्म॒णो॑ऽस्य॒ मुख॑मासीद्बा॒हू रा॑ज॒न्यः॑ कृ॒तः।
ऊ॒रू तद॑स्य॒ यद्वैश्यः॑ प॒द्भ्यां शू॒द्रो अ॑जायत ॥१२॥

पृष्टस्य उत्तरं अत्रोच्यते । अस्य पुरुषस्य । मुखं "सप्तसु प्रथमा"इति सूत्रात् मुखादित्यर्थः । ब्राह्मणः ब्राह्मणजात्याक्रान्तः ब्राह्मण्याभिमानी वा । बाहू बाहुभ्याम् । राजन्यः क्षत्रियजात्याक्रान्तः क्षत्रियजात्यभिमानी पवनो वा । कृत उत्पन्नः । वैश्य इति यत् तत् ऊरू ऊरुभ्यां जातम् । वैश्याभिमानी नासिक्यो वायुर्वा । पद्भ्यां पादाभ्याम् । शूद्रः शूद्रत्वावछिन्नपदार्थः, तदभिमानी निर्ऋतिर्वा अजायत इत्यर्थः । पद्भ्यामित्युक्तिबलात् सर्वत्र उक्तदिशा पञ्चमी ध्येया ।

"यद्यस्माज्जायते चाङ्गात् लोकवेदादिकं हरेः ।
तन्नामवाच्यमङ्गं तद्यथा ब्रह्मादिकं मुखम्" ॥ इति नारदीयवचनाच्च ।

अभिमानिविशेषस्तु बृहद्भाष्योक्त इति ज्ञेयम् ॥१२॥

॥ चन्द्रमा इति ॥

चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोस्सूर्यो अजायत ।
मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥१३॥

अस्येत्यनुवर्तते । अस्य पुरुषस्य । मनसः सकाशाच्चन्द्रमा जातः । चक्षोः चक्षुषः । षान्तलोपश्छान्दसः । सूर्यः अजायत । मुखादिन्द्रश्चाग्निश्चाजायत । प्राणाद्वायुः मुख्यवायुः प्रवहो वा अजायतेति ॥१३॥

॥ नाभ्या इति ॥

नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौस्समवर्तत ।
पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ अकल्पयन् ॥१४॥

नाभेः सकाशात् । अन्तरिक्षं तन्नामलोकः तदभिमानी सूर्यो गणपतिर्वा । आसीदजायत । शीर्ष्णः द्यौर्द्युलोकः तदभिमानिगरुडकामौ वा । समवर्तत उदपद्यत । पद्भ्यां भूमिः भूलोकः तदभिमानिधराशनैश्चरौ च । तदुपलक्षितपातालाद्यभिमानिशेषमित्रौ वा । समवर्तत उदपद्यत । श्रोत्रात् कर्णात् । दिशः प्राच्यादयोऽष्टौ तदभिमानिनः लोकपालाः वा समवर्तन्त । तथेति समुच्चये । तेषामित्यर्थे वा । तेषां इन्द्रादिलोकपालानां । लोकान् अकल्पयन् कृतवान् ।

छान्दसो वचनव्यत्ययः । यद्वा तथा अन्तरिक्षाद्युत्पत्तिस्थानेभ्यः । लोकान् तत्रतत्रस्थान् जीवान् । जातान् अकल्पयन् कल्पितवन्तः । 'मुनयः' इति शेषः । यद्वा महरादीन्वा । 'अस्य' इत्यनुवृत्तं पदं प्रथमान्ततया विपरिणम्य अत्र कर्तृत्वेन अन्वेति । अयं पुरुषः लोकान् अकल्पयत् इत्यन्वयः । यद्वा यथा स्वावयवेभ्यो देवान् असृजत तथा लोकानपि कथमित्यतः तद्विवरणं नाभ्या इति । अत्र अभिमानिविशेषः षट्प्रश्नभाष्यतन्त्रसाराद्यैः ज्ञेयः ॥१४॥

॥ सप्तेति ॥

सप्तास्यांऽऽसन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः ।
देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन्पुरुषं पशुम् ॥१५॥

यत् यदा । देवाः यज्ञं पूर्वेक्तगुणपुरुषनामकविष्णुं उद्दिश्य । यज्ञं मानसयज्ञकर्म । तन्वानाः कुर्वन्तः । चतुर्मुखाख्यपुरुषपशुं अबध्नन्त । 'यूप' इति शेषः । तदा अस्य मानसयज्ञकर्मणः गायत्र्यादीनि सप्तछन्दांसि परिधयः आहवनीयस्य प्रत्यक् दक्षिणोत्तरस्थापनीयसमिद्विशेषाः आसन् । आहवनीय-गतास्त्रयः परिधयः, उत्तरवेदिगताः परिधयः त्रयः, आदित्यश्च सप्तमः परिधिः प्रतिनिधिरूपः । ''न पुरस्तात्परिदधावादित्यो ह्येवोद्यन्पुरस्ताद्रक्षांस्यपहन्ति'' इति श्रुतेः । एवमादित्यसहितसप्तपरिधिस्थाने सप्तछन्दांसि आसन्नित्यर्थः । ''द्वादशमासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंशः'' इति श्रुतेः । एकविंशतिपदार्थाः त्रिस्सप्तसमिधः एकविंशतिसमिधः कृताः । 'सप्तास्य'इत्यृक् याजुषपाठेऽष्टमत्वेन विहिता । तत्र यज्ञस्यैव प्रतिपादनात् सुघटा सङ्गतिः । बह्वृचपाठे पञ्चदशी । तत्पक्षे सिंहावलोकनन्यायेन सङ्गतिर्द्रष्टव्या ॥१५॥

॥ यज्ञेनेति ॥

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि
प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानस्सचन्त यत्र
पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥१६॥

देवाः देवत्वयोग्या मानवाः । यज्ञेन ज्ञानकर्माख्येन यज्ञेन । यज्ञं भगवन्तं पुरुषं अयजन्त । ततस्तेन ज्ञानपूर्वकर्मणा । तानि दैवतानि स्वस्वपदं प्राप्य प्रथमाग्निमुख्यानि । धर्माणि धारकाणि । 'धृ धारणे' इत्यतः औणादिको मन् प्रत्ययः । देवत्वयोग्या मनुष्याः ज्ञानपूर्वकभगवदाराधनरूपयज्ञेन देवत्वं प्राप्य स्वस्वपदस्थाः सन्तः तपनवर्षणादिना मुख्यतो लोकनियामका आसन्नित्यर्थः । ते पुनः महिमानः महात्मानो देवाः । स्वस्वपदाधिकारावसाने नाकं अकं कविरोधि दुःखं तन्नेति नाकम् । नञो नलोपाभावः । न समासो वा । पूर्णसुखात्मकं मोक्षं च ॥ **सचन्त इति** ॥ 'सच् समवाये' व्यत्ययेन लङ्, प्राप्नुवन् । हेति हर्षे प्रसिद्धौ वा । यत्र मोक्षे । पूर्वे पूर्वस्मिन् कल्पे । यद्वा पूर्वे इति प्रथमा पूर्वतनाः पूर्वकल्पे मुक्ता इति यावत् । साध्यादिदेवाः सन्ति तन्नाकमित्यन्वयः ॥१६॥

इति पुरुषसूक्ते गायत्रीतृतीयपादाभिव्यक्तो भगवत्स्तुतिसाधनसामवेदा-भिव्यक्तिस्थानरूपः तृतीयो वर्गः ॥३॥

॥ समाप्तः पौरुषो मन्त्रः ॥७॥

८.विष्णुमन्त्रः

पुरुषसूक्तमन्त्रात् विष्णुमन्त्रस्य अक्षरानाधिक्येऽपि ''वेदाः पुरुषसूक्तगा'' इत्युक्त्या पुरुषसूक्ताभिव्यक्तसर्ववेदानामपि मन्त्रत्वात् तेषां कथनं अष्टमत्वेन युक्तम् । तथापि तज्जपस्य नित्यं दुष्करत्वात् तत्प्रतिपाद्यदेवताया एव मन्त्रजपस्य तत्फलप्रापकत्वात् सुकरत्वाच्च

''वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदावन्ते च मध्ये च विष्णुस्सर्वत्र गीयते''॥

इत्युक्त्या विष्णोरेव सर्ववेदादिप्रतिपाद्यत्वात् तन्मन्त्र एव अष्टमत्वेन विहितः ॥ **विष्णव इति** ॥

॥ ॐ विष्णवे नम ॐ ॥

वेवेष्टीति विष्णुः । 'विष्लृ व्याप्तौ' ''विषेः किच्च'' इति नुः । व्यापनशील

इति वा । यद्वा सर्वप्रवेशकः । 'विश प्रवेशने' इति च पठन्ति । अथवा षकारश्चेष्टार्थः णकारो बलार्थः विशेषेण तदुभयशीलः । तदुक्तमनुव्याख्याने -

''विष्णुनामार्थरूपत्वं संहितादेरथाब्रवीत् ।
णकारं च षकारं च बलचेष्टादिकं वदन् ॥
तज्ज्ञानपूर्वकत्वेन संहिताध्ययनं तथा ।
उपसर्गत्वतो वेस्तु ताछील्यार्थादुनस्तथा ॥
णकारश्च षकारश्च नामरूपतया मतौ'' ॥ इति ।

यद्वा पृथिव्यादिभूतानां ब्रह्मादिप्रजानां च गतिः 'वी गतिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु' इति धातुः । गत्यर्थात् तस्मात् क्सुप्रत्ययो धातोर्ह्रस्वश्च । अथवा भूमिव्यापकः 'विष्लृ व्याप्तौ'इत्यतः क्नुः । उत वा अधिककान्तिमान् 'वश कान्तौ'इत्यतो नुः । धातोरकारस्येकारः शकारस्य षकारः । 'वी गति'इत्यतो वा कान्तिकर्मणः क्सुः । किंवा अधिभूतप्रवेशकः 'विश प्रवेशने'इत्यतः क्नुः षत्वम् । यद्वा अधिभूतजन्मादीच्छः । कान्तिरिच्छा । अतो वयतेर्वेष्टेश्च पूर्ववद्रूपम् । आहोस्वित् वयति क्रमति त्रिभुवनमिति । पूर्ववद्वयतेर्गत्यर्थात् कर्तरि क्सुप्रत्ययः । उक्तं च मोक्षधर्मे -

''गतिश्च सर्वभूतानां प्रजानां चापि भारत ।
व्याप्तोऽहं रोदसी पार्थ कान्तिश्चाभ्यधिका मम ॥

अधिभूतनिविष्टश्च तदिच्छुश्चास्मि भारत ।
क्रमणाच्चाप्यहं पार्थ विष्णुरित्यभिसंज्ञितः''॥ इति ।

॥ **तस्मै नम इति** ॥ यद्वा सर्वाणि सम्बोधनानि । हे विष्ण विशिष्टचेष्टाबल । 'विः पक्षिपरमात्मनोः'इत्यतः हे वे परमात्मन् । हे नमो नम्येति ॥८॥

॥ इति श्रीनारदानुगृहीतश्रीनिवासाचार्यविरचित
अष्टमहामन्त्रव्याख्यानं समाप्तम् ॥

१. विष्णुगायत्रीमन्त्रः

अथ क्रमप्राप्तत्वादेकदैवतत्वाच्च तन्त्रसारसङ्ग्रहतृतीयाध्यायप्रोक्तो विष्णु-गायत्रीमन्त्रः ॥ **नारायणायेति** ॥

॥ ॐ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि
तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॐ ॥

अत्र नारायणवासुदेवविष्णुशब्दा व्याख्याताः एव । विद्महे इति उत्तमपुरुषबलात् 'वयम्'इति कर्ता लभ्यते । वयं नारायणाय नारायणार्थं तत्प्रीत्यर्थं इति यावत् । 'तम्'इत्यध्याहरेत् । तं नारायणम् । विद्महे लभामहे जानीमहे वा । 'विद्लृ लाभे' 'विद ज्ञाने'च । [१]केन साधनेन इत्यत उच्यते ॥ **वासुदेवायेति** ॥ वासुदेवप्रीत्यर्थं । तं धीमहि ध्यायाम । यत एवं तत् तस्मात् कारणात् । विष्णुः नः अस्मदुपलक्षितमनआदीन्द्रियाणि । प्रचोदयात् प्रेरयेत् । स्वध्याने भक्त्युपेतत्वरूपार्थप्रकर्षेण अनुकूलानि कुर्यादित्यर्थः । भगवत्प्राप्तिसाधनापरोक्षज्ञानस्य ध्यानोपलक्षितं श्रवणं मननं ध्यानं च साधनम् । तत्कारणं मनआदीन्द्रियानुकूल्यकरणप्रार्थनमिति भावः ।

''श्रवणं मननं चैव ध्यानं भक्तिस्तथैव च ।
साधनं ज्ञानसम्पत्तौ प्रधानं नान्यदिष्यते''॥ इति भाष्योक्तेः ।

श्रोत्राद्यानुकूल्यं विना श्रवणाद्यनुपपत्तिश्च स्वानुभवसिद्धा । तच्च श्रोत्रादीन्द्रियजातं ''श्रोत्रस्य श्रोत्रं'' ''यः प्राणस्य प्रणेता च चक्षुरादेश्च सर्वशः'' इत्यादिना भगवदधीनम् । अतस्तत्प्रार्थनं युक्तम् । अत एव प्रार्थनार्थको लेट् । ननु यथाश्रुतमेव व्याख्यायतां किं तच्छब्दाध्याहारकल्पनयेति चेन्न । विदेर्ध्यायतेश्च सकर्मकत्वादत्र च तदभावात् । विद्यमानचतुर्थ्योः सङ्गत्यभावाच्च । न च अध्याहाराद्विपरिणामस्य औचित्याच्चतुर्थ्या एव विपरिणामेन कर्मत्वसिद्धिर्युक्तेति वाच्यम् । अध्याहारे ''विष्ण्वर्थमर्थयेन्मोक्षं न मोक्षार्थं विभुं तथा'' इत्युक्तिबलेन अधिकार्थलाभात् ॥१॥

॥ इति तृतीयाध्यायप्रोक्तविष्णुगायत्रीमन्त्रव्याख्यानम् ॥

---

१ कस्मै प्रयोजनाय इत्यत उच्यते ॥ वासुदेवायेति ॥ इति भाव्यमिति भाति ।

२. शक्तितत्त्वमन्त्राः

अथ षट्त्रिंशत्तत्त्वमन्त्राः । तत्र आदौ लक्ष्मीनारायणयोः स्वरूपभूतानामेव प्राधान्यात् एकादशमन्त्राः । तत्राऽपि प्रथमं शक्तितत्त्वमन्त्रः ॥ **परायेति ॥**

॥ ॐ पराय शक्त्यात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

अत्र सम्प्रदायप्राप्तः 'पराय शक्त्यात्मने नम' इत्येव मन्त्रः । 'लक्ष्मीनारायणाभ्याम्'इति तु न मन्त्राङ्गम् । शिष्टैः पठ्यमानत्वन्तु

''विदुषः कर्मसिद्धिस्स्यात् तथा नाऽविदुषो भवेत् ।
ज्ञात्वैव कुर्यात्कर्माणि........................॥''

इत्यादिना ज्ञानपूर्वकस्यैव विहितत्वात् । अबुधानाञ्च शक्त्यादितत्त्वाभिमानिनः के इत्याकाङ्क्षानुपरमाच्च अबुधजनसङ्ग्रहेण ''लोकसङ्ग्रहमेवापि सम्पश्यन्कर्तुमर्हसि'' इति भगवदनुशासनपालनेन च महाफललाभार्थम् । अत एकवचनद्विवचनयोः अन्वयानुपपत्तिः न दोषायेति । ततश्चायमर्थः पराय सर्वोत्कृष्टाय । शक्त्यपरपर्यायसामर्थ्यरूपगुणस्वरूपाय नम इति । पठ्यमानस्य लक्ष्मीनारायणाभ्यामित्यस्य योजनात् ।

''महालक्ष्मीस्वरूपाणीत्येकादशविदो विदुः ।
विष्णोरपि स्वरूपाणि तन्नाम्नैकादशैव तु''॥ इति तन्त्रसारोक्तेः ।

शक्त्यभिमानिलक्ष्मीनारायणाभ्याञ्च नम इति द्रष्टव्यम् । विष्णुनारायणयोः एकत्वेन पृथक् नमनानुपत्तिः न शङ्क्या । अभिमानस्वरूपत्वयोः एकत्वसमावेशे पृथक् नमनलोपनियमाभावात् फलाधिक्याच्च । एतदपेक्षया पराभ्यामित्यादिद्विवचनान्तपाठस्यैव औचित्यादिति चेन्न ।

''नमः परायेति पूर्वं आत्मने नम इत्यनु ।
नामजीवादितत्त्वानां न्यसेत्तत्तत्पदक्रमात्''॥ इति हयशीर्षवचनविरोधात् ।

तर्हि पराय शक्त्यात्मने नारायणाय नम इत्युक्त्वा लक्ष्म्या अपि पृथक् मन्त्रकल्पना कार्येति चेन्न । भवेदेतत् यद्यत्र देवतान्यासविवक्षा स्यात् । न चैवं,

किं नाम तत्त्वानामेव न्यसनम् । पृथक् कल्पनायां तु एकस्य तत्त्वस्य बहुदेवताकत्वेऽपि षट्त्रिंशत्स्थानेष्वेव षट्त्रिंशतामेव निहितत्वेन आधिक्यापातात् । तस्मात् उक्तस्यैव मन्त्रस्य उक्त एवार्थ इति सिद्धम् । एवमग्रेऽपि बोध्यम् ।

ननु लक्ष्मीनारायणाभ्यामिति द्विवचनेन परस्परं भेदः सूचितः । स न युक्तः । प्रमाणविरोधभिया जीवजडकोट्योः रमान्तर्भावस्य दुष्करत्वात् परिशेषेण ईशकोटावेव युक्तत्वादीशकोटौ च मिथो भेदस्यानुक्त्या विरुद्धत्वात् । मैवं, युक्त एव हि भेदः तत्त्वविवेकादौ प्रमितत्वात् । न च भेदषाड्विध्यापातेन पञ्चभेदविषयवाक्यविरोधः । विवक्षाभेदेन सुपरिहरत्वात् । तथा हि यत्र परमश्रुत्यादौ पञ्चभेदोक्तिः तत्र ईशकोटौ महाभेदानङ्गीकारविवक्षा । यत्र तत्त्वविवेकादौ रमाभेदोक्तिः तत्र अवान्तरभेदाङ्गीकारविवक्षेति । किञ्च पञ्चमहाभेदेषु ईशजीवजडानां अनेकस्वरूपत्वेन महत्त्वात् तत्प्रतियोगिकभेदत्रयस्यापि महत्त्वम् । जीवजडान्तर्गतमिथोभेदयोस्तु अनेकभेदरूपत्वान्महत्त्वम् । एवञ्च तद्विलक्षणस्य अवान्तरत्वम् । अत ईशकोटिस्थश्रीविष्णुभेदस्य श्रीविष्णोः अनेकस्वरूपत्वाभावेन तत्प्रतियोगिकस्यापि महत्त्वाभावात् । तत एव अनेकभेदरूपत्वाभावाच्च अवान्तरत्वं युक्तम् । अन्यथा घटपटयोः स्तम्भकुड्योः इत्यादि भेदानां बाहुल्येन पञ्चत्वभङ्गप्रसङ्गात् । अतश्च न पञ्चमहाभेदविषय-वाक्यविरोधः ॥१॥

॥ ॐ पराय प्रतिष्ठात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

प्रतिष्ठा बहुमानः । यद्वा सर्वपदार्थेषु स्थितिः व्याप्तिरित्यर्थः ॥२॥

॥ ॐ पराय संविदात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

संवित् अपरोक्षज्ञानं स्वरूपज्ञानं वा । 'समभेदे समीचीने' इति कोशात् ॥३॥

॥ ॐ पराय स्फूर्त्यात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

स्फूर्तिः स्फुरणं उपस्थितिरित्यर्थः ॥४॥

॥ ॐ पराय प्रवृत्त्यात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

प्रवृत्तिः प्रवर्तनं उद्योग इत्यर्थः ॥५॥

॥ ॐ पराय कलात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

कला कौशलम् ॥६॥

॥ ॐ पराय विद्यात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

विद्या परोक्षज्ञानम् ॥७॥

॥ ॐ पराय मत्यात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

मतिः मननं विचार इति यावत् ॥८॥

॥ ॐ पराय नियत्यात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

नियतिः नियमनम् ॥९॥

॥ ॐ पराय मायात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

माया इच्छा । ''मायेतीच्छा समुद्दिष्टा''इति वचनात् ॥१०॥

॥ ॐ पराय कालात्मने लक्ष्मीनारायणाभ्यां नम ॐ ॥

कालः कामपूरणम् । 'कल कामधेनौ' इति धातोः ॥११॥

एवं स्वरूपाभिन्नतत्त्वमन्त्रानन्तरं पञ्चविंशतिर्भिन्नतत्त्वमन्त्राः । तत्रादौ अचेनात् चेतनस्य प्राधान्यात् पुरुषतत्त्वमन्त्रः ॥ पराय इति ॥

॥ ॐ पराय पुरुषात्मने ब्रह्मवायुभ्यां नम ॐ ॥

पराय उत्कृष्टाय । पुरुषात्मने पूर्षु देहेषु शयनात्पुरुषो जीवः जीवतत्त्वं तदभिमानिरूपमपि तद्वाच्यं, अतः तस्य आत्मने अन्तर्गताय विष्णवे नमः । जीवतत्त्वाभिमानिभ्यां ब्रह्मवायुभ्याञ्च नम इत्यक्षरार्थः । तस्यार्थस्तु पराय पुरुषतत्त्वाभिमानिब्रह्मवाय्वन्तर्गताय विष्णवे नम इति । ननु शक्त्याद्येकादश-

तत्त्वमन्त्रेषु आत्मशब्दः स्वरूपार्थत्वेन व्याख्यातः न अन्तर्यामित्वेन । किमर्थं ? । सहपाठे समानार्थस्यैव औचित्यात् । मैवं, शक्त्याद्येकादशानां स्वरूपत्वेन उक्तत्वात् । पुरुषादीनां तत्त्वानां तदभिमानिनां ब्रह्मादिदेवानाञ्च भिन्नत्वेन सहपाठेऽपि अर्थान्तरस्यैव युक्तत्वात् । ''जीवेश्वरभिदा चैव'' इति परमश्रुतिः । अत्र उपयोगिविशेषस्तु शक्तितत्त्वमन्त्रव्याख्यानतोऽवगन्तव्यः ॥१२॥

॥ ॐ पराय अव्यक्तात्मने ब्रह्माणीभारतीभ्यां नम ॐ ॥

अव्यक्तं सूक्ष्मतत्त्वगोलः । ननु एतत्तत्त्वन्यासो दक्षिणबाहौ उक्तः । महत्तत्त्वन्यासस्तु पश्चात् वामबाहौ उक्तः । न च एतद्युक्तम् । पुरुषवामाङ्गात् दक्षिणाङ्गस्य श्रैष्ठ्यात् भार्यापेक्षया भर्तृश्रैष्ठ्याच्च दक्षिणाङ्गे ब्रह्माणीभारत्यौ सन्यस्य वामाङ्गे महदभिमानिनोः ब्रह्मवाय्वोः न्यासस्य अनौचित्यात् । सत्यं, तथाऽपि हरेः दक्षिणाङ्गे ब्रह्मवायू तिष्ठतः, वामे तद्भार्ये । अतः तत्प्रतिबिम्बस्य पुरुषस्य सन्मुखत्वेन दक्षिणदिक्स्थब्रह्माणीभारत्योः स्थितिः दृश्यतेऽतः तथान्यासः । न च सन्मुखस्य दिग्विपर्ययेऽपि अङ्गाविपर्ययात् वामाङ्गे एव तयोः स्थितिप्रत्यय इति वाच्यम् । दर्पणादौ दृश्यमानवामाङ्गचिन्हस्य दक्षिणाङ्ग एव दृश्यमानत्वेन बाह्यस्य तथात्वेऽपि प्रतिबिम्बस्य तथात्वाभावात् । न चैवं प्रतिमायां दक्षिणबाहौ ब्रह्मादेः न्यासापातः । प्रतिमाया अपि प्रतिबिम्बरूपत्वेन साधकवदुपपत्तेः । न च तत्राभिमुख्याभावः । पूजकस्थबिम्बाभिमुखत्वात् अघटितघटकेश्वरघटितत्वाद्वा । अन्यथा जीवस्यापि स्वान्तर्गतबिम्बप्रतिबिम्ब-त्वायोगात् । नापि ब्रह्मादेः ब्रह्माद्यानन्तरिकत्वं, पुरुषतत्त्वस्य ब्रह्मादिदेवताकत्वात् । न च पुनरुक्तिदोषः, एकदेवताया अनेकतत्त्वाभिमानित्वस्य बहुशो दृष्टत्वात् । नापि तारतम्यहानिः, ब्रह्मरुद्रादिसृष्टिवत् पूर्वस्यैव प्रयोजकत्वात् । तस्मात् दक्षिणबाहौ एव अव्यक्ततत्त्वन्यास इति सिद्धम् ॥१३॥

॥ ॐ पराय महदात्मने ब्रह्मवायुभ्यां नम ॐ ॥

महत् बुद्धिरूपविकारयुक्तं अव्यक्तम् ॥१४॥

।। ॐ पराय अहङ्कारात्मने गरुडशेषरुद्रेभ्यो नम ॐ ।।

अहङ्कारः भूतेन्द्रियदेवतादेहहेतुः ॥१५॥

।। ॐ पराद मनआत्मने स्कन्देन्द्राभ्यां नम ॐ ।।

मनः अन्तःकरणम् ॥१६॥

।। ॐ पराय श्रोत्रात्मने दिग्देवताभ्यो नम ॐ ।।

श्रोत्रं शब्दग्राहकमिन्द्रियम् । दिग्देवता इन्द्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुसोमेशानब्रह्मशेषाः । ननु श्रोत्राद्यभिमानिन्यासः कर्णादौ एव युक्तः न अङ्गुष्ठादौ, कर्णादिः एव श्रोत्राद्यभिमानिस्थानत्वात् इति चेन्न । ''न्यासोऽङ्गुलीषूरुबाहुमध्येषु व्युत्क्रमस्थितः'' इति तन्त्रसारोक्तप्रमाणविरुद्धत्वात् । शुष्कतर्कस्यानुचितत्वेन कर्णादिः श्रोत्राद्यभिमानिस्थानत्वेऽपि न्यासविषयेऽकिञ्चित्करत्वात् । तथात्वे आकाशादीनां स्थानविशेषाभावेन न्यासायोगाच्च । तस्मात् प्रमाणबलेन अङ्गुष्ठादौ एव श्रोत्रादिन्यासो युक्त इति भावः ॥१७॥

।। ॐ पराय त्वगात्मने प्राणाय नम ॐ ।।

त्वक् स्पर्शग्राहकमिन्द्रियम् । प्राणो वायुसूनुः । इन्द्रानिरुद्धयोर्मध्ययोग्यतावानित्यर्थः ॥१८॥

।। ॐ पराय चक्षुरात्मने सूर्याय नम ॐ ।।

चक्षुः रूपग्राहकमिन्द्रियम् ॥१९॥

।। ॐ पराय जिह्वात्मने वरुणाय नम ॐ ।।

जिह्वा रसग्राहकमिन्द्रियम् ॥२०॥

।। ॐ पराय घ्राणात्मनेऽश्विभ्यां नम ॐ ।।

घ्राणं गन्धग्राहकमिन्द्रियम् ॥२१॥

॥ ॐ पराय वागात्मने वह्नये नम ॐ ॥

वाक् वचनसाधनमिन्द्रियम् ॥२२॥

॥ ॐ पराय पाण्यात्मने दक्षाय नम ॐ ॥

पाणिः आदानादिक्रियासाधनमिन्द्रियम् ॥२३॥

॥ ॐ पराय पादात्मने जयन्ताय नम ॐ ॥

पादः गतिसाधनमिन्द्रियम् ॥२४॥

॥ ॐ पराय पाय्वात्मने मित्राय नम ॐ ॥

पायुः विष्ठाविसर्गसाधनमिन्द्रियम् ॥२५॥

॥ ॐ पराय उपस्थात्मने मनवे नम ॐ ॥

उपस्थं रेतोविसर्गसाधनमिन्द्रियम् । मनुः स्वायम्भुवः ॥२६॥

॥ ॐ पराय शब्दात्मने बृहस्पतये नम ॐ ॥

शब्दः श्रोत्रग्राह्यो विषयः । अत्र 'पराय शब्दात्मने बृहस्पतये नम' इत्येव मन्त्रः । ''शब्दनामा बृहस्पतिरुदाहृतः'' इति तन्त्रसारोक्तेः । 'बृहस्पतिप्राणाभ्यां नम' इति पाठे तु रुद्रसूनुप्राणः । बृहस्पतेरभ्यर्हितत्वेन तद्वाचकशब्दस्य पूर्वनिपातः । वायुपुत्रप्राणस्य गत्यभिमानित्वेन उक्तत्वात् । अपानादीनाञ्च स्पर्शादिचतुष्टयाभिमानित्वेन वक्ष्यमाणत्वात् प्राणोऽत्र रुद्रपुत्रो ग्राह्यः । ''शब्दाद्याः पञ्च शिवजाः'' इति गीतातात्पर्योक्तेः ॥२७॥

॥ ॐ पराय स्पर्शात्मने अपानाय नम ॐ ॥

त्वगिन्द्रियग्राह्यो विषयः स्पर्शः । एकवचनान्तपाठेऽपानोऽत्र वायुपुत्रो ग्राह्यः । द्विवचनान्तपाठे तु अपाननामानौ वायुरुद्रपुत्रौ ज्ञेयौ । एवं पञ्चविषयतत्त्वमन्त्रेष्वपि विशेषो बोध्यः ॥२८॥

॥ ॐ पराय रूपात्मने व्यानाय नम ॐ ॥

रूपं चक्षुर्मात्रग्राह्यो विषयः ॥२९॥

॥ ॐ पराय रसात्मने उदानाय नम ॐ ॥

रसः जिह्वेन्द्रियग्राह्यो विषयः ॥३०॥

॥ ॐ पराय गन्धात्मने समानाय नम ॐ ॥

गन्धः घ्राणेन्द्रियग्राह्यो विषयः ॥३१॥

॥ ॐ पराय आकाशात्मने गणपतये नम ॐ ॥

आकाशः शब्दगुणं द्रव्यम् ॥३२॥

॥ ॐ पराय वाय्वात्मने वायवे नम ॐ ॥

वायुः रूपरहितस्पर्शवद्द्रव्यम् । देवता वायुः मुख्यप्राणसुतो मरीचिनामकः। ''प्रधानवायुजो भूतवायुर्नाम्ना मरीचिकः'' इत्युक्तेः ॥३३॥

॥ ॐ पराय तेजआत्मनेऽग्नये नम ॐ ॥

तेजः उष्णस्पर्शवद्द्रव्यम् ॥३४॥

॥ ॐ पराय अवात्मने वरुणाय नम ॐ ॥

आपः शीतस्पर्शवद्द्रव्यम् ॥३५॥

॥ ॐ पराय पृथिव्यात्मने धरायै नम ॐ ॥

पृथिवी गन्धवद्द्रव्यम् । धरा धरानामकलक्ष्मीः । केचित् 'शनैश्चरधराभ्यां नम' इति पठन्ति । तच्च तन्त्रसारव्याख्यानशाण्डिल्यतत्त्वादौ शनैश्चरोल्लेखाभावेऽपि षट्प्रश्नभाष्ये ''ततश्शनिः पृथिव्यात्मा'' इति वाक्यलाभेन युक्तम् । मन्त्रोच्चारे तु स्वगुरूक्तानुसारेण व्यवस्था ज्ञातव्येति ॥३६॥

इति श्रीमन्नारदानुगृहीतेन पुरुषोत्तमाचार्यशिष्येण भीमाचार्यात्मजेन श्रीनिवासाचार्येण विरचितं तन्त्रसारतृतीयाध्यायान्तर्गततत्त्वमन्त्रव्याख्यानं समाप्तिं अगमत् ॥छ॥

द्वासप्ततिमन्त्राः

१. त्रयस्त्रिंशदक्षरवराहमन्त्रः

अथ चतुर्थाध्यायप्रोक्ता मन्त्राः । तत्राऽपि मत्स्यकूर्ममन्त्राणां आदौ वक्तव्यत्वेऽपि तयोः चाक्षुषमन्वन्तरावतीर्णत्वेन तन्मन्त्राणां तत्कालीनोपास्यत्वात् तन्मन्त्रान् अनुक्त्वैव वर्तमानकालस्य वाराहकल्पत्वात् प्रथमं वराहमन्त्रः । तत्रापि आदौ महत्त्वात् त्रयस्त्रिंशदक्षरमन्त्रः ॥ हूमिति ॥

॥ ॐ हूं नमो भगवते वराहरूपाय भूर्भुवः स्वः
पतये भूपतित्वं मे देहि दादापय स्वाहा ॐ ॥

हूमिति बीजं अव्ययम् । हूयते आहूयतेऽसौ हूम् । ''इमं नो यज्ञमागहि'' इति श्रुतेः । हे यज्ञेषु आह्वानविषयेत्यर्थः । यद्वा हुतं जगद्यस्मिन् विष्णौ इति हूम् । जुहोतेः अधिकरणे मप्रत्ययः । ''कृन्मेजन्त'' इत्यव्ययत्वम् । दीर्घता च निरुक्तत्वात् । ''हरिर्हुश्च हुतमस्मिन् जगद्यतः'' इत्यनुव्याख्यानोक्तेः । हे जगद्रूपद्रव्यहोमाधिकरणेत्यर्थः । हे स्वाहा स्वं स्वभावतः स्वीयमेव हविरादि लोकानां भ्रान्त्या अस्ववत् प्रतीतं आहरतीति आ जहातीति वा स्वाहः । हरतेः जहातेर्वा डः । द्वौ अपि आङ्पूर्वकौ स्वीकारे वर्तेते । स चासौ अश्च आनन्दरूपश्चेति स्वाहाः तत्सम्बुद्धिः हे स्वाहा । ''आनन्दत्वात् अनामाऽसौ'' इति स्कान्दे । ''स्वीयं स्वीकुरुते यस्मात् स्वाहेत्युक्तो जनार्दनः'' इत्यनुव्याख्याने । भगवच्छब्दस्तु पूर्वं व्याख्यातः । एवं वराहरूपाय वरं भक्तश्रेष्ठं देवश्रेष्ठं वा प्राणं अहन्ति न जहाति वा स वराहः ।

अथवा वरान् स्वस्वीयदत्तवरान् न हन्तीति ।

उत वा अयोग्यासुरेभ्यो ब्रह्मरुद्रादिदत्तवरान् आ हन्ति भिनत्तीति ।

अथवा वं ज्ञानं रतिं सुखं आ अभेदेन हन्ति गच्छति प्राप्नोतीति यावत् ।

'वा गतिगन्धनयोः' 'रमु क्रीडायां' 'हन हिंसागत्योः' इति धातुत्रयम् ।

''नेह नानाऽस्ति किञ्चन'' इति श्रुतिश्च । व्रीयतेऽसौ वरः न हीयतेऽसौ अहः स चासौ स चेति । उभयत्रापि 'सद्भिः'इति योग्यतया शेषेण सम्बन्धः । स एव वराहरूपः तस्मै ।

भूर्भुवःस्वःपतये भूर्लोकभुवर्लोकस्वर्लोकानां पालकाय । नमः 'अस्तु'इति शेषः । किमर्थं नमस्करोषीत्यतः स्वाभीष्टं याचते मन्त्रद्रष्टा साधको वा । मे मह्यम् । भूपतित्वं भुवः स्वाम्यम् ।

अथवा भूपलक्षितचतुर्विंशतितत्त्वात्मकदेहस्वाम्यं स्वाधीनदेहवत्त्वमित्यर्थः । यद्वा पूर्वोक्तरीत्या भूशब्दवाच्यवासुदेव एव पतिः स्वामी यस्य तद्भावः तत्त्वं वासुदेवैकभक्तत्वमिति यावत् । देहि वितर । भक्तत्वनिदानं सेवा, सा च इन्द्रियानुकूल्याधीना, इन्द्रियाणि च स्वस्वाभिमानिदेवायत्तानीत्यतः मां कथं याचस इति चेत् ॥ **दादापयेति** ॥ तैः तद्दापय चेति ।

यद्वा हे दाद 'दोऽवखण्डन' इत्यस्मात् औणादिके डप्रत्यये कृते द्यन्ति खण्डयन्ति भक्तिमिति दाः कामादयः शत्रवः तान् आ समन्तात् द्यति नाशयतीति दादः । तत्सम्बुद्धिः हे दाद । 'तत्साधनभूतानि ज्ञानवैराग्यादीनि च' इति शेषः । आपय प्रापय चेत्यर्थः ।

केचित् 'ददापय' इत्यपि पठन्ति । युक्तिं च शंसन्ति 'यद्यपि एतन्मन्त्रोद्धारे श्रीमदाचार्यैः ''दान्त'' इत्युक्तत्वात् उभयथापि सम्भवेन सन्देहानिस्तारः । तथाऽपि तैत्तिरीयपञ्चमोपनिषदि ''देहि देहि ददापय'' इति समाख्याबलेन 'ददापय'इत्येव पाठः समुचितो भातीति । तथापि श्रीमत्सत्यसङ्कल्पतीर्थ-श्रीचरणैः स्वकण्ठरवेण 'दादापय'इत्येव वक्तव्यमित्युक्तत्वात् तद्विरुद्धवक्तृणां असम्प्रदायज्ञत्वेन तदुक्तयुक्तिरस्वरसा । आद्याक्षराधिक्यं तु आधिक्यार्थे । ''आधिक्येऽधिकम्'' इति सूत्रात् ।

अथवा स्वाहाशब्दो त्राण्यर्थकः । तच्छब्दस्य तन्नामसु पाठात् । न केवलं हूं भगवते भूर्भुवःस्वः पतये वराहरूपाय नमोऽस्तु, अपि तु भूपतित्वं मे देहि

दादापय इति स्वाहा वाक् च तस्मै अस्तु । यद्वा नमो देहि दादापयेति स्वाहा वाक् तदर्थमस्त्विति ॥१॥

२. अष्टाक्षरवराहमन्त्रः

॥ ॐ हूमिति ॥

॥ ॐ ॐ हूं वराहाय नम ॐ ॥

जगद्धवनाधिकरणाय वराहाय नमोऽस्त्विति अन्वयः ।

यद्वा हवनोद्देश्याः हूशब्दवाच्याः देवाः तानवतीति हूम् । बीजस्वभावात् नुमन्तत्वम् । एतदा त्रीण्यपि सम्बोधनानि । हे वराहाय वरः श्रेष्ठः वरणीयो वा अहः हानायोग्यः अयः शुभावहविधिः यस्येति वराहायः तत्सबुद्धौ हे वराहायेति । ''अयः शुभावहो विधिः''इत्यभिधानम् । हे नमः नमन्त्यस्मिन् गुणाः ज्ञानानन्दादयः गुणाः उपसर्जनभूताः ब्रह्मादयो वा इति नमः । नमतेः अधिकरणेऽसुन् प्रत्ययः । नपुंसकलिङ्गता तु शब्दानुसारिणी । अथवा प्रथमैकवचनं नमा इति, सम्बुद्धौ तु नम इति । गुणा इति योग्यतया सम्बन्धः । उक्तश्च अनुव्याख्याने ''नमन्त्यस्मिन् गुणा यस्मात् नम इत्येव कथ्यते'' इति ॥२॥

३. चतुर्दशाक्षरवराहमन्त्रः

अथ चतुर्दशाक्षरस्तृतीयो वराहमन्त्रः ॥ **नम इति** ॥

॥ ॐ नमो भगवते महावराहाय स्वाहा ॐ ॥

भगवते षड्गुणैश्वर्यसम्पन्नाय महावराहाय पूज्यवराहावताराय ।

यद्वा महान् प्रबल : अवरः हिरण्यकशिपुतः कनीयान् हिरण्याक्ष इत्यर्थः ।

यद्वा ''आकारस्तु पितामह'' इत्यनुशासनात् आशब्दवाच्यब्रह्मसकाशात् वरः यस्य सः आवरः हिरण्यकशिपुः । महान् ज्येष्ठः आवरः यस्मात् इति

महावरो हिरण्याक्षः । ''हिरण्याक्षोऽनुजस्ततः'' इति भागवते । तं आ स्वयमेव हन्तीति स तथा तस्मै । नम इति स्वाहा मद्वाक् 'अस्तु'इति शेषः ॥३॥

४. श्रीकरमन्त्रः

''वराहैः स्तम्भनं क्षिप्रम्'' इत्युक्तेः स्तम्भनकारकवाराहमन्त्रान्ते स्तम्भन-विषयस्य अपेक्षितत्वात् विषयस्य च सर्वाकाङ्क्षितगमनाभावायाः सम्पद एव योग्यत्वात् तत्कारकाष्टाक्षरश्रीकरमन्त्रः ॥ **उत्तिष्ठेति** ॥

॥ ॐ उत्तिष्ठ श्रीकर स्वाहा ॐ ॥

हे स्वाहा स्वेन धनेन अहापयति योजयति स्वानिति स चासौ अश्वेति स्वाहाः तत्सम्बुद्धौ हे स्वाहेति ।

यद्वा स्वाहेति प्रथमैकवचनं, नान्तश्शब्दः । उत्तिष्ठेतिमध्यमपुरुषबललब्धस्य त्वमित्याकारककर्तुः विशेषणम् । 'ओ हाक् त्यागे' । सोऽप्यन्तर्णिच् । तद्विरुद्धार्थकेन नञा योजनार्थोपपत्तिः ।

हे श्रीकर श्रियं सम्पदं करोतीति श्रीकरः तत्सम्बुद्धौ श्रीकरेति ।

यद्वा श्रियै लक्ष्म्यै कं सुखं राति ददातीति । 'रा दाने' ।

अथवा श्रीः स्त्रीरूपा लक्ष्मीः कः पुत्ररूपो ब्रह्मा ताभ्यां रमते स तथा । 'रमु क्रीडायां' तस्मात् डः ।

उत वा शरूपे वायौ रमणात् श्रीः भारती कः वायुः तौ मिथो रमयतीति ।

श्रियि रमायां कराः किरणाः करो हस्तो वा करभारो वा यस्येति ।

श्रियः करौ हस्तौ आलिङ्गनकरणत्वेन स्तोऽस्येति । ''अर्श आद्यच्'' । एवं गुणसम्पन्न त्वं उत्तिष्ठ मह्यं सम्पद्दानाय उद्युक्तो भवेत्यर्थः ॥४॥

५.द्वात्रिंशदक्षरनृसिंहमन्त्रः

अपमृत्युराहित्ये हि सम्पद उपयोगः । अतः सम्पत्करश्रीकरमन्त्रानन्तरमेव मृत्युनाशनो द्वात्रिंशदक्षरो नृसिंहमन्त्रः ॥ उग्रमिति ॥

॥ ॐ उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतो मुखम् ।
नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहम् ॐ ॥

मात्रकामन्त्रव्याख्याने उग्रशब्दः उक्तार्थः । वीरं विशिष्टा इरा वाणी अन्नं वा यस्य तम् । इराशब्दस्य अन्ननामसु पाठात् ।

विं गरुडं ईरयति प्रेरयति इति वा । 'वीर शूर विक्रान्तौ' इति धातोः विक्रमिणं वा ।

विशेषेण ईं लक्ष्मीं ईरयति स तथेति वा तम् ।

महाविष्णुं महाव्यापकम् । महाविः महापक्षिरूपत्वात् गरुडः तं वाहनत्वेन सम्भजनशीलत्वात् महाविष्णुः । 'षण सम्भक्तौ' इति धातोः । ''ताच्छील्यार्थादुनस्तथा'' इत्यनुव्याख्यानोक्तेश्च । उपसर्गाभावेऽपि षत्वानपगमः छान्दसः ।

ज्वलन्तं दीप्यन्तम् । सर्वतो मुखं तसेः सार्वविभक्तिकत्वात् सर्वतः सर्वेभ्यो मुखं मुख्यम् । सर्वदिक्सन्मुखं इति वा ।

यद्वा सर्वतः सर्वैः योग्यतया 'गुणैः'इति शेषः । मुखं पूर्णम् । ''तथापि मुखशब्दोऽयं पूर्णत्वं ज्ञापयेद्विभोः''इति मार्कण्डेये । भीषणं भयकरम् । ''भीषास्माद्वातः पवते'' इत्यादेः । भद्रं भगं अस्यास्तीति । ''अर्श आद्यच्'' । ''भद्रं भगेन व्याख्यातम्''इत्युक्तेः । भजनीयं वा । 'भज सेवायां' ततो रक् । जस्य च दः । भूताभिद्रवणीयं वा । 'द्रु गतौ'इत्यस्मात् औणादिको ड्प्रत्ययः । [१]उपपदस्य ऊकारान्त्ययोः लोपश्च । कल्याणरूपं वा । 'भदि कल्याणे' इति धातोः । मृत्युमृत्युं मृत्योरपि मृत्युं मारकं नृसिंहं अहं नमामि । नृसिंहशब्द उक्तार्थः ॥५॥

---

१. उपपदस्थस्य ऊकारस्य अकारः अन्त्यस्य च लोपः इति भाव्यमिति भाति ।

६. चतुर्विंशत्यक्षरनृसिंहमन्त्रः

एकदैवतत्वात्प्राप्तं तस्यैव चतुर्विंशत्यक्षरं मन्त्रान्तरम् ।। **जय जयेति ।।**

।। ॐ जय जय नरसिंहाय सर्वज्ञाय
महातेजोबलवीर्याय स्वाहा ॐ ।।

जय जय प्रकाशय प्रकाशय । "नित्यदा जयतो विष्णोः जयस्तस्य प्रकाशनं" इति भागवततात्पर्योक्तेः । 'आत्मानं' इति शेषेण सम्बन्धः । आदराद्विरुक्तिः । इति स्वाहा वाक् । सर्वज्ञाय अशेषज्ञानिने । महातेजोबलवीर्याय प्रत्येकमनवधिकं तेजः प्रकाशः बलं शक्तिः वीर्यं शौर्यं च यस्य तस्मै । नरसिंहाय नृसिंहप्रीत्यर्थं इति यावत् । 'अस्तु'इति शेषेणान्वयः ।

यद्वा जयजयेति सम्बोधनम् । जयेन पराभिभवेन जयति उत्कृष्टो वर्तते स तथा ।

"जयेर्जयाभिभवयोः आद्येऽर्थेऽसावकर्मकः ।
उत्कर्षप्राप्तिराद्योऽर्थो द्वितीयेऽर्थे सकर्मकः"।। इति वचनात् ।

अथवा जयं स्वपार्षदं जयनाम्नः अवतारं हिरण्यकशिपुं जयतीति स तथा । किंवा जयात् शत्रुपराभावात् जातं आह्लादं याति स तथा ।

उत वा जयजाय प्रह्लादाय यं ज्ञानं यस्य स तथा । "येति ज्ञानं समुद्दिष्टं" इति भागवततात्पर्योक्तेः । हे जयजय उक्तविशेषणविशिष्टाय नरसिंहरूपाय ते स्वाहा अस्तु इत्यन्वयः ।।६।।

७.चतुर्विंशत्यक्षरनृसिंहगायत्रीमन्त्रः

एकदैवतत्वात् अक्षरसाम्याच्च तस्यैव अपरो गायत्रीमन्त्रः ।। नरसिंहायेति ।।

।। ॐ नरसिंहाय विद्महे महाबलाय धीमहि ।
तन्नोऽनन्तः प्रचोदयात् ॐ ।।

वयं नरसिंहाय नृसिंहप्रीत्यर्थं । तमेव विद्महे प्राप्नुमः । अतो महाबलाय अनवधिकबलाय तत्प्रीत्यर्थमिति यावत् । तमेव धीमहि ध्यायाम । तत्तस्मात् । अनन्तः देशतः कालतः गुणतश्च अन्तरहितो भगवान् । 'स्वध्यानाद्यर्थं' इति शेषः । नः अस्मान् । प्रचोदयात् प्रेरयेत् ॥७॥

८. हंसषडक्षरमन्त्रः

एकदैवतत्वात् मृत्युनाशनमन्त्रत्रयान्ते जीवनव्यञ्जकस्य निश्श्वासोच्छ्वासस्य सार्थक्यसिद्धये षडक्षरो हंसमन्त्रः ॥ हंस इति ॥

॥ ॐ हंसः सोऽहं स्वाहा ॐ ॥

हन्तेर्भवि डः । हं शत्रून् हननं सारयति प्रापयतीति हंसः । 'सृ गतौ' इत्यतोऽन्तर्णीतण्यर्थात् कर्तरि डः ।

यद्वा हन्ति गच्छति जानाति वा सर्वमिति । 'हन हिंसागत्योः' । ''वृतृवदिहनी...''ति सः ।

यद्वा अचि ''भवेद्वर्णागमाद्धंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् । गूढात्मा वर्णविकृतेः वर्णनाशात् पृषोदरम्''॥ इति सक् ।

अथवा हन्ति त्यजति पूर्वशरीरं, सरति गच्छति नवशरीरं इति हंसो जीवः स कार्यत्वेन अस्याऽस्तीति । ''अर्श आद्यच्'' । उक्तं च भारते-

> ''त्यागात् पूर्वशरीराणां नवानां सश्रयेन च ।
> जीवं हंसमिति प्राहुः तद्धेतुत्वात् हरिं परम्'' ॥ इति ।

यद्वा हापयति जीर्णं शरीरं, सारयति नवं देहं जीवस्येति हंसः । उभयत्राऽपि अन्तर्णिच् । एतादृशो यो हंसः सोऽहं स तस्य अहं 'अस्मी'ति शेषः । तत्प्रतिबिम्बोऽस्मीत्यर्थः । ''सप्तसु प्रथमा''इति हि सूत्रम् । उक्तं चायास्यशाखायां ''भृत्यश्चाहं प्रातिबिम्ब्येन सोऽस्मीत्येवं ह्युपास्यः परमः पुमान्सः'' इति ।

यद्वा सः अहं अहेयः हानायोग्य इत्यर्थः। उक्तं च ब्रह्माण्डे ''अहं चासौ अहेयतः'' इति। हानायोग्यत्वे हेतुः॥ स्वाहेति॥ स्वान् स्वभक्तान् न हन्ति वा, न हिनोति वा, न हिनस्ति स तथा॥८॥

९. सप्ताक्षरहंसमन्त्रः

अथ सप्ताक्षरहंसमन्त्रः॥ ॐ इति॥

॥ ॐ ॐ हंसः सोऽहं स्वाहा ॐ॥

उक्तार्थ एव ओङ्कारः। यो गुणपूर्णः स्वभक्तात्यागी जीवानां देहवियोग योगलक्षणमृतिजन्मदाता तदीयोऽहमस्मीत्यर्थः॥९॥

१०. अष्टाक्षरहंसमन्त्रः

अथाष्टाक्षरहंसमन्त्रः॥ ॐ ह्रीं इति॥

॥ ॐ ॐ ह्रीं हंसः सोऽहं स्वाहा ॐ॥

हरति एति चेति ह्रीम्। 'हृञ् हरणे' 'इण् गतौ' इति धातुद्वयजमिदं रूपम्। यद्वा हृता ई लक्ष्मीः येनेति ह्रीम्। बीजस्वभावान्नुम्। 'लक्ष्मीरीकार उच्यते' इत्यभिधानम्। यद्वा ह्रीः लक्ष्मीः लज्जा वा विद्यतेऽस्येति। मतुबर्थे नुम्। शेषं पूर्ववद्व्याख्येयम्॥१०॥

११. अष्टादशाक्षरदधिवामनमन्त्रः

अथ जीवनस्य सार्थक्येऽपि अन्नं विना क्लेशावाप्तेः तत्प्राप्तिसाधनोऽष्टादशाक्षरोऽन्नाधिपतिविष्णुमन्त्रः॥ ॐ नम इति॥

॥ ॐ ॐ नमो भगवते विष्णवे अन्नाधिपतये स्वाहा ॐ॥११॥

अन्नस्य भक्षणीयस्य अधिपतये मुख्यस्वामिने। यद्वा अन्नानि तत्कारणौषधयः आ समन्तात् धीयन्तेऽस्यामिति अन्नाधिः भूः तस्याः पतये

पालकाय । एवं च गुणपूर्णाय षड्गुणैश्वर्यसम्पन्नाय सर्वव्यापकाय अन्नस्वामिने नम इति स्वाहा वागस्तु इत्यन्वयः । गुणपूर्णत्वस्यैव प्रपञ्चनार्थं अन्यानि विशेषणानीति ध्येयम् ॥११॥

१२. वामनमन्त्रः

अस्यैव दधिवामनमन्त्रत्वात् तत्प्रसङ्गप्राप्तोऽष्टाक्षरवामनमन्त्रः ॥ ॐ वं इति ॥

॥ ॐ ॐ वं वामनाय नम ॐ ॥

उक्तार्थ ओङ्कारः । वं इत्यव्ययत्वात्सुखरूपायेत्यर्थः । वस्य सुखार्थता उक्ता ऋग्भाष्ये । बलरूपाय वा । ''सुवः सुबलरूपत्वात्'' इति व्याहृतिसारे । ''स वै बलं बलिनां'' इति भागवते च । अमृतरूपाय वा ''वकारश्चामृतं स्मृतम्'' इति वररुचिः ।

वामनाय वामं द्रविणं अतिसौन्दर्यं वा अस्यास्तीति । पामादित्वान्नः । 'वामं सव्ये प्रतीपे च द्रविणे चातिसुन्दरे' इति विश्वः । नमोऽस्त्विति ।

एतन्मन्त्रोद्धारकात् ''अमृतं स्वयमुद्देश्ययुतः सहृदयो मनुः''इति वाक्यात् केचित्प्रकारान्तरेण मन्त्रमुद्धृत्य पठन्ति । ॐ अमृतात्मने नम इति । अमृतः मरणरहितः आत्मा स्वरूपं यस्य । यद्वा अमृतश्चासौ आत्मा चेति विग्रहः । आप्नोति सर्वमिति आत्मा । यद्वा आदत्ते सारमिति । अथवा अत्ति विषयानिति । उत वा अतति व्याप्नोति सर्वमिति आत्मा ।

''यच्चाप्नोति यदादत्ते यच्चात्ति विषयानिह ।
यच्चास्य सन्ततो भावस्तस्मादात्मेति भण्यते''॥ इत्युक्तेः ।

अथवा अमृतानां मुक्तानां आत्मा अन्तर्यामी वा तस्मै नम इत्यर्थः ॥१२॥

१३. त्रिविक्रममन्त्रः

अथ वामनस्यैव त्रिविक्रमत्वात् तद्गायत्रीमन्त्रः ॥ **त्रिविक्रमाय इति ॥**

॥ ॐ त्रिविक्रमाय विद्महे विश्वरूपाय धीमहि ।
तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॐ ॥

त्रीन् ऋग्यजुस्सामाख्यान् वेदान्, अतीतानागतवर्तमानान् कालान्, सत्त्वरजस्तमोरूपान्गुणान्, भूर्भुवस्स्वराख्यान्लोकान्, देवमानुषदानवान् जीवान्, चेतनाचेतनमिश्ररूपान् पदार्थान् विशेषेण क्रमतीति स तथा तस्मै । ''त्रीणि पदा विचक्रमे'' इति श्रुतेः ।

''वेदान्कालान्गुणान्लोकान्देवमानुषदानवान् ।
चेतनाचेतनान्मिश्रान्पदा त्रीणि विचक्रमे''॥ इति ऋग्भाष्याच्च ।

विश्वरूपाय विश्वं सर्वं जगत् रूपं प्रतिमास्थानीयं यस्येति स तथा । यद्वा विश्वं पूर्णं रूपं स्वरूपं यस्य तस्मै । ''स विश्वरूपोऽनूनरूपो यतोऽयम्'' इति श्रुतेः । 'विश्वं समस्तं सर्वं च अनन्तं पूर्णमेव च' इत्यभिधानं च । उक्तो विष्णुशब्दार्थः । सङ्गतिश्च पूर्ववदवगन्तव्या ॥१३॥

१४. षडक्षरपरशुराममन्त्रः

अथ क्रमप्राप्तस्य परशुरामस्य षडक्षरो मन्त्रः ॥ **रां इति ॥**

॥ ॐ रां रामाय नम ॐ ॥१४॥

रमतेऽसौ रः । रमतेः डः । स चासौ अं च स तथा । क्रीडायुक्तब्रह्मरूपायेत्यर्थः । 'अं भवेत्परमं ब्रह्म' इत्यभिधानम् । राति अम्वते चेति राम् । धातुलोपो निरुक्तत्वात् । 'अम्व गतौ' इति धातुः । बीजस्वभावादव्ययत्वम् । रमित्यस्य अग्निबीजत्वात् तद्वाच्यस्याग्नेः आ अन्तः माति गच्छति स तथा । धातूनां अनेकार्थत्वात् । तस्मै अग्न्यन्तस्स्थायेत्यर्थः । नमः 'अस्तु'इति शेषः । ''चूलीपतिः स्वयंवह्निर्भार्गवस्तत्र देवता'' इति पञ्चरात्रवचनात् ॥१४॥

१५. अष्टाक्षरपरशुरामन्त्रः

अथ अष्टाक्षरः परशुराममन्त्रः ॥ ॐ भां इति ॥

॥ ॐ ॐ भां भार्गवाय नम ॐ ॥

भाति भासयति वेति भाम् । 'भा दीप्तौ' स एवान्तर्णिच् वा । बीजस्वभावात् अनुस्वरान्तत्वम् ।

अथवा भां प्रकाशं माति निर्मातीति । 'मा निर्माणे' इति धातुः । निरुक्तत्वात् अकारलोपः ।

यद्वा भानि नक्षत्राणि अश्वयतीति चालयतीति । 'अश्वु गतिपूजनयोः' इति धातुः अन्तर्णीतण्यर्थः । धातोरन्त्यलोपो निरुक्तत्वात् । 'नक्षत्रमृक्षं भं तारा'इत्यभिधानं च ।

तस्मै भार्गवाय भृगोः वंशावतीर्णाय ।

यद्वा भर्गो गायत्रीप्रतिपाद्यो देवः तस्येदं भार्गं स्वरूपं वाति प्राप्नोतीति स तथा । अत एव छलारीत्युपाह्वैः नरसिंहाचार्यैः 'गायत्रीनिरुक्तौ' 'तत् परशुरामाख्यं रूपम्' इत्युक्तम् ।

अथवा भर्गस्य रुद्रस्य इदं भार्गं माहात्म्यं तस्य प्रापकः । अन्तर्णीतण्यर्थस्य 'वा गतिगन्धनयोः' इति धातोः इदं रूपम् । ''विष्णोरेषस्य प्रभृथे हविर्भिः विदेहि रुद्रो रुद्रियं महित्वम्''इति श्रुतेः । तस्मै नमोऽस्त्वित्यर्थः ॥१५॥

१६. एकाक्षरभार्गवमन्त्रः

अथ तस्यैव एकाक्षरो मन्त्रः ॥ भां इति ॥

॥ ॐ भां ॐ ॥

उक्तार्थ एव ॥१६॥

१७. षडक्षररामन्त्रः

अथ क्रमप्राप्तस्य रामस्य षडक्षरो मन्त्रः ॥ रां इति ॥

॥ ॐ रां रामाय नम ॐ इति ॥

बीजं उक्तार्थम् । रामशब्दोऽपि मात्रकामन्त्रेषु व्याख्यात एव ॥१७॥

१८. अष्टाक्षररामन्त्रः

अथ अष्टाक्षरो राममन्त्रः ॥ ॐ रां इति ॥

॥ ॐ ॐ रां राघवाय नम ॐ ॥

प्रणवबीजे उक्तार्थे । राघवाय रघुवंशावतीर्णाय । यद्वा रस्य परशुरामस्य वरेण आश्रयदानात् सम्बन्धिनं अघं पापरूपं तपोनामकदैत्यं वाति जानाति । अन्तर्णीतण्यर्थात् गमयति वा स तथा । ''रश्च रामेऽनिले वह्नौ'' इत्यनेकार्थध्वनिमञ्जर्याम् । 'अंहो दुःखव्यसनेष्वघम्' इत्यमरः । ''पुरा वरोऽनेन शिवोपलम्भितो मुमुक्षया विष्णुतनुप्रवेशनम् । स तेन रामोदरगो बहिर्गतस्तदाज्ञयैवाऽऽशु बभूव भस्मसात् । इतीव रामाय स राघवश्शरं विकर्षमाणो विनिहत्य चासुरम् । तपस्तदीयं प्रवदन्मुमोद तदीयमेव ह्यभवत्समस्तम्''इति महाभारततात्पर्यनिर्णये । 'वा गतिगन्धनयोः' इति धातुः । गत्यर्थानां ज्ञानार्थता प्रसिद्धैव । धातूनां अनेकार्थत्वात् प्रमाणबलाच्च वातेर्वधार्थता वा । तस्मै नमोऽस्त्विति ॥१८॥

१९. एकाक्षररामममन्त्रः

अथ एकाक्षरो राममन्त्रः ॥ रां इति ॥

॥ ॐ रां ॐ ॥

उक्तार्थ एव ॥१९॥

२०. अष्टादशाक्षरकृष्णमन्त्रः

अथ क्रमप्राप्तोऽष्टादशाक्षरः कृष्णमन्त्रः ॥ **क्लीमिति** ॥

ॐ क्लीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा ॐ ॥

कलति बध्नाति जगदिति छिनत्ति वा जानाति वा कामान् दोग्धीति वा क्लीम्। 'कल बन्धने' 'कल छेदने' 'कल ज्ञाने' 'कल कामधेनौ' इति च। ''वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च''इति निरुक्तत्वात्। ईङ्कार आधिक्ये।

यद्वा कं सुखं लं ऐश्वर्यं वा अस्यास्तीति क्लीं, बीजस्वभावान्नुम्। 'प्रीतिस्सुखं कमानन्द' इत्यभिधानम्।

अथवा को वायुर्लीयते यस्मिन्निति वा। ''को वायुरिति शब्दितः'' इति वररुचिः। ''प्राणः परस्यां देवतायाम्'' इति श्रुतिश्च। तस्मा इत्यर्थः। कृष्णाय कर्षति नियमात्सकलमिति कृष्णस्तस्मै।

''यतःकर्षसि देवेश नियमात् सकलं जगत्।
अतो वदन्ति मुनयः कृष्णं त्वां ब्रह्मवित्तमाः''॥ इति मोक्षधर्मे।

गोविन्दाय गां भुवं धेनुं स्वर्गं वेदं वा अविन्दत्। 'विद्द लाभे', गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः। 'स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले' इत्यमरः। गोभिः इन्द्रियैः न विन्यतेऽसाविति वा। यद्वा गोभिः वेदैरेव वेद्यत इति। ''नेन्द्रियाणि नानुमानं वेदा ह्येवैनं वेदयन्ति''इति श्रुतेः। गोपीव जनवती जन्मवती पिङ्गला तद्रूपा कुब्जा वा तया लभ्यते स गोपीजनवल्लभः। गोपीसमुदायप्रियो वा। तस्मै तदर्थमिति यावत्। स्वाहा वागस्तु ॥२०॥

२१. षडक्षरकृष्णमन्त्रः

अथ षडक्षरः कृष्णमन्त्रः ॥ **क्लीमिति** ॥

॥ ॐ क्लीं कृष्णाय नम ॐ ॥

भक्तकामदुघाय मेघश्यामाय नमोऽस्त्वित्यर्थः ॥२१॥

२२. एकाक्षर कृष्णमन्त्रः

अथ एकाक्षरः कृष्णमन्त्रः ॥ क्लीमिति ॥

॥ ॐ क्लीं ॐ ॥

उक्त एवार्थः । सम्बुध्यन्तं आह्वानमिदं इत्यर्थः ॥२२॥

२३. अष्टाक्षरव्यासमन्त्रः

अथ कृष्णावतारेण समानकालीनत्वाद्व्यासस्याष्टाक्षरो मन्त्रः ॥ **व्यामिति** ॥

॥ ॐ व्यां वेदव्यासाय नम ॐ ॥

विशेषेण आ समन्तात् अत्ति अज्ञानमिति । 'अद भक्षणे' । अत्तेः 'अ' इत्यादेशः । अन्तलोपो वा निरुक्तत्वात् । बीजस्वभावान्नुम् ।

यद्वा विशेषेण आ समन्तात् माति जानातीति । 'मा ज्ञाने' । निरुक्तत्वात् अकारलोपः । विशेषतः सर्वाज्ञाननाशकाय विशेषात् सर्वज्ञाय वा इत्यर्थः । वेदव्यासाय वेदं व्यंसति शाखाभेदेन विभजतीति वेदव्यासः तस्मै ।

यद्वा वेदयति ज्ञापयति तत्त्वं अधिकारिभ्यः इति वेदः विशिष्टः सर्वस्मात् आ समन्तात् स एव इति व्यासः । वेदश्चासौ व्यासश्चेति वेदव्यासः तस्मै । उक्तं च आग्नेयशाखायां ''स व्यासो वीति तमं वै वि सोऽधस्तात् स उत्तरतः स पश्चात् स पूर्वस्मात् स दक्षिणतः स उत्तरत इति''इति । नमोऽस्तु ॥२३॥

२४. व्यासगायत्रीमन्त्रः

अथ व्यासगायत्रीमन्त्रः ॥ **पूर्णेति** ॥

॥ ॐ पूर्णज्ञानाय विद्महे पूर्णानन्दाय धीमहि ।
तन्नो व्यासः प्रचोदयात् ॐ ॥

विद्महे इत्याद्युक्तार्थमेव । पूर्णज्ञानाय अनूनज्ञानाय । पूर्णानन्दाय अपरिमितसुखायेत्यर्थः ॥२४॥

२५. एकाक्षरव्यासमन्त्रः

अथ एकाक्षरो व्यासमन्त्रः ॥ **व्यामिति** ॥

॥ ॐ व्यां ॐ ॥

उक्तार्थमिदं बीजं संबुध्यन्तं आह्वानार्थमिति ॥२५॥

२६. हयग्रीवमन्त्रः

अथ वेदाभिव्यक्तिसमानस्थानत्वात् हयग्रीवमन्त्रः ॥ **हां इति** ॥

॥ ॐ हां हयग्रीवाय नम ॐ ॥

हन्ति अज्ञानमिति हाम् । हापयति ज्ञापयति वेति हां वा । 'हन हिंसागत्योः' । गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् । अन्तर्णीतण्यर्थश्चायम् । बीजस्वभावान्नुम् ।

अथवा हीयते तत् हं स्वातिरिक्तं सर्वं । ''अन्या वाचो विमुञ्चथ'' इति श्रुतेः । तत् आप्नोति अम्बते वा । 'आप्लृ गतौ' 'अम्ब गतौ' । धातुलोपो निरुक्तत्वात् । तस्मै हयग्रीवाय हयस्य अश्वस्य ग्रीवा इव ग्रीवा यस्येति स तथा तस्मै नमोऽस्तु । एवं मन्त्रान्तराण्यपि व्याख्येयानि ॥२६॥

२७. कपिलमन्त्रः

अथ ज्ञानकार्यत्वेन व्याससमानरूपत्वात् कपिलस्य अष्टाक्षरो मन्त्रः ॥ **ॐ कमिति** ॥

॥ ॐ ॐ कं कपिलाय नम ॐ ॥

ॐशब्द उक्तार्थः । कं सुखरूपायेत्यर्थः । उक्तार्थः कपिलशब्दः । यद्वा कं सुखं पिबन्ति पातुं समर्था भवन्ति ते कपयः मुक्ताः । कं पियन्ति वा । 'पि गतौ' तान् लाति गृण्हातीति कपिलः । 'ला आदाने' । कंपयन्ति नॄनिति कपयः कामादयः तान् लाति परिवर्तयतीति । 'ला परिवर्तने' तस्मै नमोस्तु ॥२७॥

२८. दत्तात्रेयमन्त्रः

अथ साङ्ख्यप्रवर्तकानन्तरं योगप्रवर्तकस्य औचित्यात् ध्यानसाम्याद्वा दत्तात्रेयमन्त्रो नवाक्षरः ।। ॐ दमिति ।।

।। ॐ ॐ दं दत्तात्रेयाय नम ॐ ।।

ॐइत्यस्य उक्तरीत्या गुणपूर्णयित्यर्थः । ददाति अभीष्टमिति दम् । 'दाण् दाने' । यद्वा द्यति अनिष्टमिति दम् । 'दो अवखण्डने' । इष्टदात्रे अनिष्टनाशकाय वेत्यर्थः । दत्तात्रेयाय । दत्तं स्वात्मदत्तं अस्यास्तीति दत्तः । ''अर्श आद्यच्'' । ''अत्रेरपत्यमभिकाङ्क्षत आह तुष्टो दत्तो मयाऽहमिति यद्भगवान्स दत्त'' इति भागवतोक्तेः । आत्रेयः अत्रेः अपत्यम् । स चासौ स चेति तस्मै नमोऽस्तु ।

।। इति तन्त्रसारोक्तविष्णुमन्त्राः ।।२८।।

अथ वैदिकमन्त्राः

२९. षड्चविष्णुसूक्तमन्त्रः

तत्रादौ षड्चवैष्णवसूक्तमन्त्रः ॥ विष्णोर्नु कमिति ॥

ॐ विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि । यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॐ ॥१॥

अस्य सूक्तस्य मुख्यतया विष्णुः ऋषिः ।

**''मुनिस्तु सर्वविद्यानां भगवान्पुरुषोत्तमः ।
विशेषतश्च वेदानां................''॥ इति ऋग्भाष्योक्तेः ।**

''यस्य वाक्यं स ऋषिः''इति नियमात् एतत् विष्णुवचनम् । विष्णोः सर्वव्यापकस्य । 'मम'इति शेषः । वीर्याणि वेदोक्तपराक्रमान् । कं ब्रह्माणम् । ''हिरण्यगर्भः कः प्रोक्तः'' इत्युक्तेः । नु निश्चयेन । प्रवोचं प्रावोचम् । ''यो वै वेदांश्च प्राहिणोति तस्मै'' इति श्रुतेः । ''तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये'' इति स्मृतेश्च । अडागमाभावश्छान्दसः ''बहुलं छन्दसि''इति सूत्रात् । ननु ब्रह्मण एव कथने किं कारणमित्यत आह ॥ य इति ॥ यः ब्रह्मा ''यश्च धातरि सम्मतः'' इत्युक्तेः । 'गुणगणनाय'इति शेषः । पार्थिवानि भौमानि रजांसि रेणून् । विममे जपकाले मन्त्रावृत्तिगणनायां मालामणिगणनवत् अगणयत् । एतावद्गुणशोधको नान्य इति भावः ।

**''सर्ववेदेषु ये चोक्ता गुणा विष्णोः सुमङ्गलाः ।
तानेव भगवान्ब्रह्मा वेत्ति लक्ष्मीस्ततोऽधिकान् ।
अज्ञाताश्च तया लक्ष्म्या कोटिशः सन्ति ते गुणाः''॥ इति वायवीये ।**

किंच यः उत्तरं ऊर्ध्वं । सधस्थं भुवनं । अस्कभायत् अस्तम्भयत् । ''येन द्यौरुग्रा पृथिवी च दृळ्हा येन स्वः स्तभितं येन नाकः'' इति हिरण्यगर्भश्रुतेः ।

अपि च यः विचक्रमाणः वये परमात्मार्थं चक्रते करोति कर्मेति विचक्रमाणः । चक्रशब्दस्य कर्मनामसु पाठात् । यद्वा विं परमत्मानं विशेषेण वा चक्रते जानाति स तथा । धातूनामनेकार्थत्वात् । जानमानः सन् इत्यर्थः । त्रेधा प्रातर्मध्यंदिनसायंदिनतृतीयरूपैः त्रिभिःसवनैः । यद्वा ''हा उ हा उ हा उ'' इत्युक्तरीत्या त्रिवारम् । उरुगायः उरु उत्कृष्टं गायति स तथाऽस्ति । अतस्तमेवावोचमिति ।

यद्वा ''प्रथमप्रतिपत्तृत्वान्मुनिर्ब्रह्मा''इति वचनात् अस्य ब्रह्ममुनिकत्वे तद्वचनमिदं । यः पार्थिवानि भौमानि रजांसि परमाणून् । विममे अगणयत् । यश्च उत्तरं सर्वलोकोपरिष्ठम् । सधस्थं सत्यलोकम् । 'स्वक्रमणेन चलितम्' इति शेषः । अस्कभायत् स्तम्भयामास । यश्च त्रेधा विचक्रमाणः त्रिभिः पदैर्विमातुं प्रवृत्तः । 'ब्रह्माण्डम्'इति शेषः । यश्च उरुगायः उरुभिरुत्कृष्टैः रमाब्रह्मादिभिः बहुभिर्वा गीयते स तथा । इत्यादीनि विष्णोर्वीर्याणि कं नु अधिकारिणं प्रति प्रवोचं साकल्यरूपप्रकर्षेण अवोचमिति सर्ववेदर्षिर्ब्रह्मा अस्मरदित्यर्थः । अडागमाभावश्छान्दसः ''बहुलं छन्दसि''इति सूत्रात् । अत्रत्यकिंशब्दः आक्षेपे न प्रश्नार्थे । अग्रे उत्तराभावात् । न कमपीत्यर्थः । अधिकाराभावादित्याशयः ।

अथवा ''सूक्तं दीर्घतमोदृष्टं विष्णोर्नु कमिति प्रभोः'' इति वचनात् अस्य दीर्घतमोऋषिकत्वेन तद्वाक्यत्वेऽयमर्थः । तस्य विष्णोर्वीर्याणि, कं नु को नु । विभक्तिव्यत्ययश्छान्दसः अतिशयार्थकः । ''व्यत्ययोऽतिशयकुत्सनाभेदेषु'' इति सूत्रात् । प्रवोचं साकल्यरूपातिशयेन प्रवदेत् । न कोऽपीत्यर्थः । ''वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्'' इति ब्रह्मोक्तेः न कोऽपीति कथमित्यतो ब्रवीति ॥ य इति ॥ याति जानाति इति यः ब्रह्मा आदिकवित्वेन प्रसिद्धत्वात् । भौमरेणून् गणितवान् सोऽपि 'न वेद'इति शेषः । शेषं पूर्ववत् ।

''विष्णोर्नु वीर्यगणनां कतमोऽर्हतीह यः पार्थिवान्यपि कविर्विममे रजांसि ।
चस्कंभ यस्स्वरभसा स्खलितं त्रिपृष्ठं यन्मां निशाम्य सदनादुरुकम्पमानम्''॥
इति भागवते चोक्तत्वात् ॥१॥

ब्रह्माण्डं त्रिभिः पदैः विमातुं प्रवृत्तस्य भारमिमं कथं सेहे इत्यत आह ॥ **प्रतदिति ॥**

ॐ प्र तद् विष्णुस्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॐ ॥२॥

अत्र सर्वत्र ऋक्चतुष्टयेऽविद्यमानयच्छब्दस्थले यच्छब्दाध्याहारः कर्तव्यः । तस्य ''तदस्य प्रियम्''इति मन्त्रस्थतच्छब्देन अन्वयोऽवगन्तव्यः । यो विष्णुः वीर्येण स्वसामर्थ्येन । तत् ब्रह्माण्डम् । प्रतवते बलयति स्वपदभारं सोढुं दृढयतीत्यर्थः । तवश्शब्दस्य बलनामसु पाठात् । अन्तर्णीतण्यर्थोऽयम् । तं विशिनष्टि **॥ मृग इत्यादिना ॥** यः मृगो न भीमः सिंह इव भयङ्करः । कुचरः कुत्सितानां च इव सूर्य इव रः दाहकः रस्य अग्निबीजत्वात् । 'कुशब्दः कुत्सितेऽपि च' 'तरणिश्च उदाहृतः' इति चाभिधानम् । यद्वा कौ पृथिव्यां चरतीति । ''पृथिव्या अन्तर'' इति श्रुतेः । अथवा कुं भूम्युपलक्षितं सर्वं चरति भक्षयतीति । 'गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी'इत्यमरः । 'चर भक्षणे' इति धातुः । ''अत्ता चराचरग्रहणात्'' इति च सूत्रम् । गिरिष्ठाः गिरौ मेरौ तिष्ठतीति । दैर्घ्यं छान्दसम् । यद्वा सप्तम्या अलुक् गिरि वाचि तिष्ठतीति । गीश्शब्दस्य वाङ्नामसु पाठात् । यस्य विष्णोः । उरुषु उत्कृष्टेषु । त्रिषु विक्रमणेषु पदनिक्षेपेषु । विश्वा सर्वाणि भुवनानि । अधिक्षियन्ति अधिनिवसन्ति । 'क्षि निवासगत्योः'इति धातोः । अत्रायं विवेकः । अधःपदे सप्ततलानि, मध्ये भूलोकः, ऊर्ध्वपदे षड्लोका इति ॥२॥

ब्रह्माण्डदृढीकरणे विष्णोः अपि बलं कुत इत्यत आह ॥ प्र विष्णव इति ॥

ॐ प्र विष्णवे शूषमेतु मन्म गिरिक्षित उरुगायाय वृष्णे । य इदं दीर्घं प्रयतं सधस्थमेको विममे त्रिभिरित्पदेभिः ॐ ॥३॥

गिरिक्षिते मेरुवासिने । उरुगायाय उरुधा गीयमानाय । वृष्णे भक्तकामवर्षकाय विष्णवे । मन्म मननीयं ज्ञानसहितं वा । 'मनु अवबोधने' ततः साहित्यार्थे मन् प्रत्ययः । स्वरूपभूतं वा । शूषं बलम् । तस्य तन्नामसु पाठात् । प्र प्रकर्षेण एतु विद्यते । धातूनामनेकार्थत्वात् । लडर्थे लोट् । ''स वै बलं बलिनां चापरेषाम्'' इति भागवते । किंच य एको विष्णुः । प्रयतं विस्तृतम् । दीर्घं लम्बम् । इदं एतत्कालविशिष्टम् । सधस्थं ब्रह्माण्डम् । तृभिरित् त्रिभिरेव । पदेभिः पदैः । छान्दसत्वात् भिस ऐस्त्वाभावः । विममे गणितवान् ॥३॥

ननु विष्णोः बलरूपत्वेऽपि ब्रह्माण्डस्य त्रिपदगणनेन महान् क्लेशस्स्यात् अत आह ॥ **यस्येति** ॥

ॐ यस्य त्री पूर्णा मधुना पदान्यक्षीयमाणा स्वधया मदन्ति । य उ त्रिधातु पृथिवीमुत द्यामेको दाधार भुवनानि विश्वा ॐ ॥४॥

यस्य विष्णोः । त्री त्रीणि पदानि । मधुना सुखेन । ''मधु नाम सुखं विद्यात्'' इत्युक्तेः । पूर्णा पूर्णानि । अनेन भगवतोऽवयवावयविभेदाभावः सूचितः । यद्यपि लोके सुखपूर्णत्वं आत्मनो दृष्टं नावयवस्य, तथापि विष्णोः चिच्छरीरत्वेन लोकविलक्षणत्वात् युक्तमुक्तम् । तत्काले माऽस्तु क्लेशः । अग्रे सुखक्षीणतायां स्यादित्यत उक्तम् ॥ अक्षीयमाणेति ॥ स्वधया सुखेन । स्वधाशब्दस्य सुखनामसु पाठात् । अक्षीयमाणा न क्षीयन्ते तानि अक्षीयमाणानि सन्ति । मदन्ति हृष्यन्ति । 'मदि हर्षे' इति धातोः । सर्वेषु विद्यमानं कालसामर्थ्यं भगवति कथं नास्ति तत्राह ॥ य इति ॥ यः विष्णुः । एक उ एक एव । त्रिधातु प्रकृतिपुरुषकालधारकः । न केवलं प्रकृत्यादित्रितयधारकः किन्तु पृथिवीं द्यामुत द्युलोकञ्च । विश्वा सर्वाणि भुवनानि च । दाधार दधार । कालस्यापि धारकत्वान्न कालसामर्थ्यं तस्मिन्निति भावः ॥४॥

पूर्वं यच्छब्दः उक्तः तदन्वयमाह ॥ तदस्येति ॥

ॐ तदस्य प्रियमभि पाथो अश्यां नरो यत्र देवयवो मदन्ति । उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः ॐ ॥५॥

तत् तस्य विष्णोः । परमे नित्यसन्निधानयोग्यत्वात् उत्कृष्टे । पदे शालग्रामादिरूपस्थाने । अभि अभिषिक्तम् । उपसर्गाणां क्रियया असन्निधाने कर्तृकर्मादिसाधनसहितक्रियावाचकत्वात् । उत्सः भागीरथ्यादिप्रस्रवणरूपम् । 'उत्सः प्रस्रवणं वारि' इत्यमरः । अस्य परब्रह्मरूपस्य । ''अः इति ब्रह्म'' इति श्रुतेः । प्रियं प्रीतिविषयम् । पाथः उदकम् । 'कबन्धमुदकं पाथः'इत्यमरः । अहं अश्यां पिबेयम् । 'अशु भोजने' इति धातोः । आशीर्लिङ् । उत्तमपुरुषैकवचने यासुडागमे मिपः अमादेशे अश्यामिति रूपम् । अत्र कर्ता मन्त्रद्रष्टा । पाथो विशिनष्टि ॥ **यत्र इति** ॥ यत्र पाथसि । देवयवः देवत्वमिच्छवः । देवशब्दात् क्यजन्तात् छन्दसि उ प्रत्ययः । नरः पुरुषाः । मदन्ति हर्षं प्राप्नुवन्ति । 'मदि हर्षे' इति धातोः । फलमाह ॥ **स इति** ॥ स तीर्थपानकर्ता । उरुक्रमस्य उरुः उत्कृष्टः क्रमः पादविक्षेपः यस्य त्रिविक्रमरूपस्य इत्यर्थः । बन्धुः प्रेमास्पदो भवति । हि श्रुत्यादिप्रसिद्धम् । मध्वः ''मध्वित्यानन्द उद्दिष्टो वेति तीर्थमुदाहृतम्'' इति वचनात् । आनन्दतीर्थनामा वायोः तृतीयावतारः । इत्था इत्थमेव अभिषेकादिकं कृत्वा विष्णुबन्धुर्जात इत्यर्थः । यद्वा यः बन्धुर्विष्णुप्रेमास्पदः । इत्था सत्यः । तस्य तन्नामसु पाठात् । निश्चित इत्यर्थः । स मध्वः पूर्वमध्वो ब्रह्मा । उरुक्रमस्य अस्य विष्णोः । परमे उत्तरे पदे । यत् उत्सः, अभि अभिषिषेच यत्र च पाथसि देवयवः नरः मदन्ति तत् अस्य विष्णोः प्रियं पाथः गाङ्गमम्भः अहमश्यामित्यन्वयः ॥५॥

किं फलं अपेक्ष्य तीर्थप्राशनं इच्छसीत्यत आह ॥ **ता वामिति ॥**

ॐ ता वां वास्तून्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः । अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं पदमव भाति भूरि ॐ ॥६॥

उं शङ्करं अवतीति ऊः ब्रह्मा उः शङ्करश्च तदादयः वः । बहुवचनमाद्यर्थे । तेषां वां ब्रह्मरुद्रादिलोकपालानां इत्यर्थः । वास्तूनि वासयोग्यानि । यद्वा वामित्यस्य छान्दसत्वेन वचनव्यत्ययात् ते इत्यर्थः । वास्तूनि संनिधानस्थलानि । ता तानि पदानि । गमध्यै गमनाय गन्तुमिति यावत् । वयं उश्मसि कामयामहे । 'वश कान्तौ' इति धातोः । 'इदन्तो मसि'इति इत् । पदानि विशिनष्टि ॥ **यत्रेति ॥** यत्र पदेषु गावो गताः । भूरिशृङ्गाः भूरीणां बहूनां मध्ये शृङ्गाः प्रधानाः मुक्ताः वर्तन्ते इति यावत् । "तद्धाम परमं मम" इति भगवदुक्तेः । अथवा भूरीणि बहूनि बहुनामसु पाठात्, शृङ्गाणि गवाश्रितत्वाच्छटाः यासां ताः । "शृङ्गं श्रयतेर्वा" इति निरुक्तेः । गावो रश्मयः रश्मिनामसु पाठात् । अयासः अनपगाः सन्ति । ननु कथं पदानि कामयसे ? तेषामेव असत्त्वात् इत्याशङ्कां आश्चर्योक्त्या उपहसितपूर्वकं प्रत्यक्षप्रमाणोपन्यासेन परिहरति ॥ अत्राहेति ॥ अह इत्याश्चर्ये । अत्र अस्मिन् लोके च । उरुगायस्य बहुधा गीयमानस्य । वृष्णेः भक्तकामवर्षकस्य हरेः । तत् परमं उत्कृष्टम् । भूरि पूर्णं ध्वजवज्रादिचिह्नैरन्यूनमित्यर्थः । पदं पादनिक्षेपः । अवभाति 'गयाप्रदेशे' इति शेषः । "गयाशिरसि...." इति निरुक्तत्वात् । अनेन प्रत्यक्षेण 'उत्तरं पदद्वयं सत् वेदोक्तत्वाद्गयशिरस्स्थपदवत्' इत्यनुमानेन "त्रीणि पदा विचक्रमे" इत्यागमेन च सिद्धत्वेऽपि असत्त्वेन शङ्कमानस्य किं वक्तव्यम् ? परमाश्चर्यमिदं इत्यर्थः ॥६॥

३०. इन्द्रसूक्तमन्त्रः

अथ इन्द्रनामकभगवतः पञ्चदशर्चो मन्त्रः ॥ यो जात इति ॥

ॐ यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् । यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मन्हा स जनास इन्द्रः ॐ ॥१॥

यः भगवान् जात एव प्रादुर्भूत एव न त्वस्मदादिवज्जडदेहयुक्तः इति भावः । 'जनि प्रादुर्भावे' इति धातोः । ''प्रादुर्भावो हरेर्जनिः'' इत्युक्तेश्च । प्रथमो मुख्यः । मनस्स्वान् ज्ञानी । 'मनु ज्ञाने' इति धातोः । देवः दिव्यति जगत्सर्जनादिना क्रीडति स तथा । 'दिवु क्रीडे'त्यादि धातोः । देवान् स्वभक्तान् । ''स्वभावतः प्रियत्वात्तु सदा देवप्रियो हरिः''इति वचनात् । क्रतुना रक्षणादिकर्मणा । क्रतुशब्दस्य कर्मनामसु पाठात् । पर्यभूषत् शोभयामास । स्वस्वकार्येषु प्रवर्तनादित्यर्थः । अन्तर्णीतण्यर्थोऽयम् । यस्य इन्द्रस्य । शुष्मात् बलात् । शुष्मशब्दस्य बलनामसु पाठात् । रोदसी द्यावापृथिव्यौ । ''द्यावाभूमी च रोदसी'' इत्यनुशासनात् । अभ्यसेतां अभ्यस्येतां निरस्ते भवेताम् । अपरिमिता व्याप्तिरस्येति यावत् । नृम्णस्य सुखरूपस्य । नृम्णशब्दस्य सुखनामसु पाठात् । मह्ना महिम्ना । सः भगवान् । जनासः जनानां ''सप्तसु प्रथमा'' इति सूत्रात् । यद्वा जनासः इति संबोधनम् । इन्द्रः स्वामी । यद्वा इन्द्रशब्दप्रवृत्ति-निमित्तगुणवान् । 'अस्ति'इति शेषः ॥१॥

॥ यः पृथिवीमिति ॥

ॐ यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहद्यः पर्वतान्प्रकुपिताँ अरम्णात् । यो अन्तरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्नात्स जनास इन्द्रः ॐ ॥२॥

यो देवः । [१] व्यधमानां व्यथमानाम् । ''बहुलं छन्दसी''ति थस्य च धः ।

१. उपलब्धपाठेषु ''व्यथमानां''इति श्रूयते । पाद्मी श्रीनिवासाचार्यैस्तु ''व्यधमानां''इति पाठः उद्धृतः ।

दैत्यैरुपद्रुतामित्यर्थः । पृथिवीं अदृंहत् दैत्यान् हत्वा सुखमातनोत् । यश्च प्रकुपितान् लोकसंहर्तॄन् पर्वतान् । अरम्णात् चिछेद । यश्च अन्तरिक्षं वरीयः विस्तृतम् । विममे चकार । यश्च द्यां द्युलोकम् । अस्तभ्नात् संस्तम्भितवान् । स जनास इन्द्रः ॥२॥

॥ यो हत्वेति ॥

ॐ यो हत्वाऽहिमरिणात्सप्तसिन्धून्यो गा उदाजदपधा वलस्य । यो अश्मनोरन्तरग्निं जजान संवृक् समत्सु स जनास इन्द्रः ॐ ॥३॥

यो देवः अहिं नदीनां प्रतिरोद्धारं अहिनामानं असुरम् । हत्वा । सप्तसिन्धून् प्रसिद्धसप्तनदीः । अरिणात् समुद्रं गमयामास । यश्च बलस्य बलासुरेण । अपधाः गुहायां पिहिताः । गाः उदाजत् निर्गमयामास । 'अज गतिक्षेपयणयोः' इति धातोः । यश्चाश्मनोः शिलाद्वयस्य गुरुशिष्याख्ययोः अरण्योः वा । अन्तः मध्ये । सङ्घर्षणेन अग्निं ज्योतिः । यद्वा अग्रे आदौ नीयते प्रवर्त्यते लोकोऽनेन इति अग्निः ज्ञानम् । प्रवृत्तिकारणेच्छाया अपि ज्ञानकार्यत्वात् । जजान उत्पादयामास । यश्च समत्सु युद्धेषु । संवृक् सम्यक् वृणोति स्वभक्तानिति तथाऽस्ति । स जनास इन्द्रः ॥३॥

॥ येनेमा इति ॥

ॐ येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः । श्वघ्नीव यो जीगिवाँ लक्षमाददर्यः पुष्टानि स जनास इन्द्रः ॐ ॥४॥

येन देवेन । विश्वा सर्वाणि । इमाः इमानि समस्तानि प्राणिजातानि । च्यवना च्यवनानि स्वस्वव्यापारप्रेरितानि कृतानि । यश्च दासं हिंसकम् । 'दासु हिंसायां' इति धातोः । असुरजातं इत्यर्थः । वर्णं अधरं वर्णतः अधरम् । गुहायां

तमसि । अकः अकरोत् । यश्च श्वघ्नीव खातमिव । लक्षं बहुविधं धनम् । जीगिवान् जितवान् प्राप्तवानिति यावत् । यश्च अर्यः स्वामी । पुष्टानि बहुधनानि । आदत् ददाति । स जनास इन्द्रः ॥४॥

॥ यं स्मेति ॥

ॐ यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेतिं घोरमुतेमाहुर्नैषो अस्तीत्येनम् । सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास इन्द्रः ॐ ॥५॥

यं देवम् । सः कुह कुत्र अस्तीति पृच्छन्ति वादरसिका जनाः । यं च देवं घोरमाहुः केचन । उत केचन सौम्यमाहुः । उत केचन एनमस्तीत्याहुः । उत केचित् एषः नास्त्यीत्याहुः । तत्र स्वयं सिद्धान्तमाह । सः विज इव पक्षिपोत इव । पुष्टीः अभिवृद्धीः । आमिनाति सम्यक् प्राप्नोति । पक्षिपोतः दिने दिने यथा प्रवर्धते तथा अयमपि प्राणिहृदयेषु नित्यं अभिवृद्धो वर्तते इति यावत् । स एवम्भूतोऽयं इन्द्रः । अस्मै तत्त्वज्ञानिने भक्ताय । श्रत् बलम् । धत्त धत्ते ददाति । स जनास इन्द्रः ॥५॥

॥ यो रध्रस्येति ॥

ॐ यो रध्रस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः । युक्तग्रावणो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इन्द्रः ॐ ॥६॥

यो रध्रस्य समुद्रस्य उत्तमाधिकारिणः । चोदिता प्रेरकः । यश्च कृशस्य मध्यमाधिकारिणोऽपि चोदिता । यश्च ब्रह्मणः तदुभयकृतस्तोत्रस्य चोदिता । यश्च नाधमानस्य याचमानस्य फलापेक्षिणः । कीरेः त्वत्पूजात्मककर्मकर्तुः । युक्तग्राव्णः सोमसवनार्थं उपात्तपाषाणस्य । सुतसोमस्य सोमाभिषवं कृतवतो यजमानस्य अविता । यश्च सुशिप्रः सुन्दराकृतिः । यद्वा सुप्रशंसेत्यादेः सु

अकृच्छ्रं कृच्छ्रवत् कष्टं जन्ममृत्युजरादि तद्रहितं अकृच्छ्रं । शं सुखमस्यास्तीति शि । सु जन्ममृत्युजरारहितं शि सुखपूर्णं अत एव प्रकृष्टशरीरं यस्य सः सुशिप्रः । स जनास इन्द्रः ॥६॥

॥ यस्याश्वास इति ॥

ॐ यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य ग्रामा यस्य विश्वे रथासः । यः सूर्यं य उषसं जजान यो अपां नेता स जनास इन्द्रः ॐ ॥७॥

यस्य प्रदिशि प्रतिदिशम् । गमनशीलाः अश्वासः अश्वाः सन्ति । यस्य गावः सन्ति । यस्य ग्रामाः सन्ति । वशवर्तिगोग्रामवान् इत्यर्थः । यस्य विश्वे रथासः समस्तरथाः सुखविशेषाश्च सन्ति । यः सूर्यं जजान । यश्च उषसं सूर्यपुत्रीं जजान । यः अपां नदीनां कर्मणां वा नेता । यद्वा "आपा इत्यापः" इति श्रुतेः । सर्वदेवाः त्रिलोकवासिन आपः । तेषां नेता । स जनास इन्द्रः ॥७॥

॥ यं क्रन्दसीति ॥

ॐ यं क्रन्दसी संयती विह्वयेते परेऽवर उभया अमित्राः । समानं चिद् रथमातस्थिवांसा नाना हवेते स जनास इन्द्रः ॐ ॥८॥

परे श्रेष्ठाः । अमित्राः शत्रवः । अवरे अमित्राः । एवं उभया उभये उभौ शत्रू । यं इन्द्रम् । क्रन्दसी आक्रन्दयुक्ते । संयति युद्धे । वि विपरीतं निर्भर्त्सनपूर्वकं इति यावत् । ह्वयेते आह्वयेते । 'रथ गतौ'इति धातोः, गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वाच्च, रथं ज्ञानम् । तस्थिवांसा आश्रितौ । चित् परावररूपेण उभौ कौचित् । यं नाना नानाप्रकारेण । समानं बहुमानसहितम् । हवेते आह्वयेते । स जनास इन्द्रः ॥८॥

॥ यस्मादिति ॥

ॐ यस्मान्न ऋते विजयन्ते जनासो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते । यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत् स जनास इन्द्रः ॐ ॥९॥

यस्माद्देवादृते यस्य प्रसादमन्तरेण । जनासः जनाः । न विजयन्ते । युध्यमानाः जनाः । अवसे स्वरक्षणाय । यं देवम् । हवन्ते आह्वयन्ति । यश्च विश्वस्य ब्रह्मादितृणान्तस्य प्राणिजातस्य । सूर्यकादेः सूर्य इव प्रतिमानं सदृशः सर्वप्राणिनां बिम्ब इति यावत् । बभूव । यश्च अच्युतच्युत् वरादिना अच्युतानपि च्यावयतीति स तथा । स जनास इन्द्रः ॥९॥

॥ यः शश्वत इति ॥

ॐ यः शश्व॑तो मह्येनो दधा॑नानम॑न्यमानाञ्छर्वा॑ जघान॑ । यः शर्ध॑ते नानुददा॑ति शृध्यां यो दस्योर्हन्ता स ज॑नास इन्द्रः ॐ ॥१०॥

यः शश्वतः शाश्वतस्सन् । महि महत् । एनः पापं मिथ्याज्ञानादिरूपम् । दधानान् तमोयोग्यान् । अत एव अमन्यमानान् तत्त्वज्ञानरहितान् । सर्वा सर्वान् । यद्वा हिंसकान् । जघान तमसि प्रक्षिप्तवान् । यश्च शर्धते बलवते परब्रह्मणे । श्रृध्यां स्पृहणीयान् चरुपुरोडाशादीन् । नानुददाति तं च जघान । यश्च दस्योश्चोरस्य हन्ता स जनास इन्द्रः ॥१०॥

॥ यः शम्बरमिति ॥

ॐ यः शम्ब॑रं पर्व॑तेषु क्षियन्त॑ं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविन्दत् । ओजायमा॑नं यो अहिं जघान दानुं शया॑नं स ज॑नास इन्द्रः ॐ ॥११॥

यः पर्वतेषु क्षियन्तं निवसन्तम् । शम्वरं तन्नामकं असुरम् । चत्वारिंश्यां शरदि चत्वारिंशद्वर्षेषु । अनु अन्विष्य । अविन्दत् लब्धवान् । लब्ध्वा च जघानेति सम्बन्धः । यश्च ओजायमानं ओजस्विनां वरम् । शयानं नदीमार्गं प्रतिरुध्य पर्वतेषु शयानम् । दानुं दनुपुत्रम् । अहिं तन्नामानं असुरम् । जघान । स जनास इन्द्रः ॥११॥

॥ यः सप्तरश्मिरिति ॥

ॐ यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत् सर्तवे सप्त सिन्धून् । यो रौहिणमस्फुरद् वज्रबाहुर्द्यामारोहन्तं स जनास इन्द्रः ॐ ॥१२॥

यः सप्तरश्मिः सम्प्राप्तरश्मिः । वृषभः श्रेष्ठः । तुविष्मान् बलवान् । यः नदीप्रतिबन्धकदैत्यान् हत्वा सप्तसिन्धून् सप्तविधा नदीः । सर्तवे समुद्रं प्रति गन्तुम् । अवासृजत् व्यसृजत् । किंच यः वज्रबाहुः सन् वज्रं गृहीत्वा । द्यां स्वर्गं । आरोहन्तं रौहिणं तन्नामानमसुरम् । अस्फुरत् अधस्तात् अपातयत् । स जनास इन्द्रः ॥१२॥

॥ द्यावा चिदिति ॥

ॐ द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयन्ते । यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इन्द्रः ॐ ॥१३॥

अस्मै यस्मै । द्यावा द्यौः । पृथिवी चित् पृथिव्यपि । एते द्यावापृथिवी । नमेते प्रह्वीभवतः । अस्य यस्य देवस्य । शुष्मात् चित् वलादपि । पर्वताः भयन्ते बिभ्यति । यश्च सोमपाः । वज्रबाहुः वज्रवदभेद्यबाहुः । यो वज्रहस्तः वज्रधरः । द्यां स्वर्गं । आरोहन्तं आरुहन्तम् । निचितः संज्ञातो भवति । चिति संज्ञाने । स जनास इन्द्रः ॥१३॥

॥ यः सुन्वन्तं इति ॥

ॐ यः सुन्वन्तमवति यः पचन्तं यः शंसन्तं यः शशमानमूती । यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इन्द्रः ॐ ॥१४॥

यो देवः सुन्वन्तं अभिषवणं कुर्वन्तं अवति । यः पचन्तं चरुपुरोडाशादिकं पक्वं कुर्वन्तं अवति । यश्च शंसन्तं शंसितारं अवति । यः शशमानं शस्त्रेण स्तुवन्तं अवति । यस्य ऊती अभिप्रायः । ब्रह्म स्तोत्रम् । प्रतिवर्धनं वर्धनहेतुः । यस्य सोमः गृहेषु पातव्योऽस्ति । यस्येदं राधः समस्तसिद्धिजातं अस्ति । स जनास इन्द्रः ॥१४॥

॥ यः सुन्वते इति ॥

ॐ यः सुन्वते पचते दुध्र आ चिद् वाजं दर्दर्षि स किलासि सत्यः । वयं त इन्द्र विश्वह प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॐ ॥१५॥

हे इन्द्र यस्त्वं सुन्वते पचते च जनाय । आ समन्तात् । वाजं अन्नम् । दध्रः दुग्धवानसि । दर्दर्षि शत्रून्विदारयसि । स त्वं सत्यः साधुगुणपूर्णोऽसि किल । 'ओहाक् गतौ' इत्यतः कः । विश्वं जहाति गच्छति प्रेरकत्वेनेति विश्वहः । तत्सम्बुद्धि हे विश्वह । इन्द्र ते वयं प्रियासः प्रियाः । अत एव सुवीरासः सुवीर्यवन्तः सुपुत्रवन्तो वा । विदथं ज्ञानिप्रियम् । आ समन्तात् 'शिष्येभ्यः' इति शेषः । वदेम त्वन्महिमानं व्याख्यास्यामः ॥१५॥

॥ इति इन्द्रनामभगवत्सूक्तस्य व्याख्यानं समाप्तम् ॥३०॥

३१. चतुर्दशर्चविष्णुसूक्तमन्त्रः

अथ चतुर्दशर्चविष्णुसूक्तमन्त्रः ॥ **परो मात्रयेति** ॥

ॐ परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति । उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से ॐ ॥१॥

तन्वा । स्वमूर्त्यैव । वृधान अपरिच्छिन्न पूर्णेत्यर्थः । हे विष्णो त्वं मात्रया मितेः पञ्चम्यर्थे तृतीया । परोऽसि अपरिमितोऽसीत्यर्थः । अतः केऽपि देवाः, ते तव । महित्वं महिमानम् । न अन्वश्नुवन्ति न प्राप्नुवन्ति । हे विष्णो उभे अभिमन्यमानाभिमानिभेदेन द्विविधे । रजसी द्यावापृथिव्यौ । रजसीशब्दस्य द्यावापृथिवीनामसु पाठात् । । पृथिव्याः तदुपलक्षितसर्वस्मात् । परमस्य उत्कृष्टस्य । ते त्वदीये त्वदधीने इत्यर्थः । विद्म जानीमहे । कुत एतदुपलब्धं अत आह ॥ **त्वं इति** ॥ 'अनयो'रिति शेषः । देवत्वं दिव्यति जयतीति देवः तस्य भावः तत्त्वम् । 'दिवु क्रीडाविजिगीषे'त्यादिधातोः । ''द्योतनाद्विजयात्कान्त्या'' इति देवशब्दनिरुक्तेर्ऋग्भाष्ये । वित्से प्राप्नोषि 'विद्लृ लाभे' ॥१॥

॥ न त इति ॥

ॐ न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परमन्तमाप । उदस्तभ्ना नाकमृष्वं बृहन्तं दाधर्थ प्राचीं ककुभं पृथिव्याः ॐ ॥२॥

हे विष्णो देव । ते तव । महिम्नः परं अन्तं सीमानम् । जायमानो न प्राप्नोति । जातो नाप । इदमुपलक्षणम् । जनिष्यमाणोऽपि नाप्स्यतीत्यर्थः । तत्र हेतुमाह ॥ **उदस्तभ्ना इति** ॥ त्वं ऋष्वं विस्तृततया महान्तम् । ऋष्वशब्दस्य महन्नामसु पाठात् । बृहन्तं लम्बतया महान्तम् । नाकं स्वर्गोपलक्षितोपरितनान् लोकान् । उदस्तभ्नाः । उपरि अस्तम्भयः । न केवलं ऊर्ध्वलोकस्तम्भनमेव कृतवानसि ।

किन्तु एतं लोकमपि धत्स इत्याह ॥ दाधर्थेति ॥ पृथिव्याः प्राचीं ककुभं प्राच्युपलक्षिताः सर्वा दिशश्च । दाधर्थ धृतवानसि समन्तात् पृथिवीं धारयसीत्यर्थः ॥२॥

॥ इरावतीति ॥

ॐ इरावती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनुषे दशस्या । व्यस्तभ्ना रोदसी विष्णवेते दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखैः ॥३॥

हे भगवन् त्वं हि यस्मात् । इरावती ''इच्छानुरूपं तु सुखं इरेत्येव प्रकीर्तितं'' इत्यैतरेयभाष्योक्तेः इरा इच्छानुरूपसुखं विद्यते यस्याः देवतायाः सा इरावती । धेनुमती 'धिनु पुष्टौ' इति धातोः धेनुत्वं पोषकत्वं 'भावप्रधानो निर्देशः' तदस्याः अस्तीति धेनुमती । सूयवसिनी शोभनतृणोपलक्षिताभीष्टफलाधारा असि । अतः मनुषे मन्यसे चेत् । 'तदेव सारं वद मन्यसे चेत्' इतिवत् । भूतं प्रभूताभीष्टफलम् । दशस्या देहि । 'दाशृ दाने' लोटि रूपमिदम् । स्त्रीलिङ्गत्वं तु देवताशब्दोद्देशनिमित्तम् । यद्वा भगवतः स्त्रीरूपस्यापि औचित्यसूचनार्थम् । उक्तं च ''स्त्रीरूपश्चैव पुंरूपो भगवान्न न पुंसकः'' इति । ननु तवाभीष्टं ममासुलभं स्यात् अत आह ॥ व्यस्तभ्ना इति ॥ हे विष्णो त्वं एते प्रसिद्धे । रोदसी द्यावापृथिव्यौ । व्यस्तभ्नाः अस्तम्भयः । स्तम्भवत् स्तम्भकत्वेऽपि अभीष्टदानसामर्थ्यं कुतः इत्यत आह ॥ **दाधर्थेति** ॥ त्वं पृथिवीं पृथिव्युपलक्षितसर्वभूतानि । अभितः सर्वैः । मयूखैः किरणस्थानापन्नैः अवतारैः । दाधर्थ पोषितवानसि । 'डु धाञ् धारणपोषणयोः' इति धातोः । सर्वभूतानां अभीष्टदानेन पोषणसामर्थ्ये तदन्तरस्थस्य एकस्य मम अभीष्टदाने कथं सामर्थ्यं नास्तीति भावः । पार्थिवाभीष्टदानेऽस्तु सामर्थ्यं पारलौकिकप्रार्थने कथमित्यत उक्तं ॥ **रोदसीति** ॥ तेन तदपि सामर्थ्यं सूचितमिति भावः । पूर्वमन्त्रे पृथिवीधानस्य उक्तावपि न पुनरुक्तिः । दधातेः एकत्र धारणार्थकत्वेन अन्यत्र पोषणार्थकत्वेन भिन्नत्वात् ॥३॥

ऐश्वर्यस्य दातृत्वस्य च सत्त्वे एव दानसम्भवः। अतस्तदर्थवत्रामभेदेन द्विरुपं भगवन्तं स्तुवन्

''सह यज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः।
अनेन प्रसविष्यध्वं एष वोऽस्त्विष्टकामधुक्'' ॥ **इति गीतोक्तेः**

इष्टफलदोग्धृयज्ञसिद्ध्यर्थं तत्साधनभूतदेशकालदेवतोत्पादकत्वात् तत्प्रतिबन्धकमहाविघ्नपरिहारसामर्थ्यं च वर्णयति ॥ **उरुमिति** ॥

ॐ उरुं यज्ञाय चक्रथुरु लोकं जनयन्ता सूर्यमुषासमग्निम्। दासस्य चिद् वृषशिप्रस्य माया जघ्नथुर्नरा पृतनाज्येषु ॐ ॥४॥

उत्तरमन्त्रस्थेन्द्राविष्णू अपकृष्य अत्र कर्तृत्वेन योज्यौ। इन्द्राविष्णू यज्ञाय उ यज्ञार्थमेव। उरुं महान्तं उर्वीनामकं वा लोकम्। चक्रथुः निर्मितवन्तौ। किञ्च सूर्यं प्रातरीज्यदैवतम्। उषसं तद्यजनयोग्यप्रातःकालम्। अग्निं सायमीज्यदैवतं तदुपलक्षिततद्यजनार्हसायङ्कालञ्च। जनयन्ता जनयन्तौ। 'अभूतां' इति शेषः। किञ्च नरौ निर्विकारौ। 'ला परिवर्तने' ततो नपूर्वात्कः। यद्वा अविनाशौ। 'रीङ् क्षये' 'रीष् हिंसायां' वा। ततो डः, 'सुपां सुलुक्' इत्यादिना प्रथमाद्विवचनस्य अच्। इन्द्राविष्णू पृतनाज्येषु युद्धेषु। तस्य तन्नामसु पाठात्। चित् कस्यचित्। दासस्य हिंसकस्य। 'दसु हिंसायां' इति धातोः। वृषशिप्रस्य वृषवत् मूषकवत् शिप्रः सुखी तस्य। 'श्रुकूले मूषके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषे' इत्यभिधानात्। शम्बरनामदैत्यस्येत्यर्थः। मायाः मोहकविद्याः। जघ्नथुः जघ्नतुः। तस्य च थः ॥४॥

॥ इन्द्राविष्णू इति ॥

ॐ इन्द्राविष्णू दृंहिताः शम्बरस्य नव पुरो नवतिं च श्नथिष्टम्। शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥५॥

इन्दति परमैश्वर्यं प्राप्नोतीति इन्द्रः । 'इदि परमैश्वर्ये' । इन्दतेः औणादिको र प्रत्ययः । विशेषेण सनोतीति विष्णुः । विपूर्वात् 'शणु दाने' इत्यस्मात् उ प्रत्ययः उपधालोपश्च । स च स चेति ॥ हे इन्द्राविष्णू ॥ ''देवताद्वन्द्वे च'' इति सूत्रात् पूर्वपदे दीर्घता । युवां दृंहिताः समृद्धाः हिंस्यरूपाः वा । शम्बरस्य तन्नामकदैत्यस्य । नवनवतिं च एकोनशतसङ्ख्याकाः । पुरः नगरीः । श्नथिष्टं वधिष्टम् । तस्य वधकर्मसु पाठात् । किञ्च असुरस्य शम्बरदैत्यस्य । अप्रति अतुल्यम् । वर्चिनः सामर्थ्यवतः । साकं मिलितान् । शतं सहस्रं च एकादशशतसङ्ख्याकान् । वीरान् सैनिकान् । हथः घ्नथः हिंसितवन्तौ स्थः । 'हन हिंसागत्योः'इति धातोः ॥५॥

॥ इयं इति ॥

ॐ इयं मनीषा बृहती बृहन्तोरुक्रमा तवसा वर्धयन्ती ।
ररे वां स्तोमं विदथेषु विष्णो पिन्वतमिषो वृजनेष्विन्द्र
॥६॥

बृहन्ता बृहन्तौ महान्तौ । उरुक्रमा उरुक्रमौ बहुपराक्रमौ । हे इन्द्र हे विष्णो इयं भवद्विषयिणी । बृहती मनीषा बुद्धिः । 'बुद्धिर्मनीषा धिषणा'इत्यभिधानम् । वां युवाम् । तवसा बलेन । तवश्शब्दस्य बलनामसु पाठात् । वर्धयन्ती सती । 'वां' इति पुनरावर्तनीयम् । वां युवयोः । विदथेषु यज्ञेषु । विदथशब्दस्य यज्ञनामसु पाठात् । स्तोमं स्तोत्रम् । ररे अगायत् । 'रै शब्दे' इति धातोः । अतो युवां वृजिनेषु व्यसनेषु । इषः अन्नानि । पिन्वतं विस्तारयतम् । 'अस्मभ्यम्'इति शेषः ॥६॥

॥ वषट् इति ॥

ॐ वषट् ते विष्णवास आ कृणोमि तन्मे जुषस्व
शिपिविष्ट हव्यम् । वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं
पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥७॥

हे वषट् वर्तन्ते षट् ऐश्वर्यवीर्ययशःश्रीज्ञानवैराग्याणि यस्मिन्नित्यसौ वषट् । ''ऐश्वर्याद्याः षट् गुणा नित्यवृत्ता वषट्कारस्यार्थ इत्याह वेदः''इति ऋग्भाष्ये ।

हे विष्णो अहं ते तव । आसः आस्तेऽसौ आसः त्वदीयो भूत्वा इत्यर्थः । आकृणोमि आह्वयामि । तत्तस्मात् । हे शिपिविष्ट शिपिषु पशुषु यज्ञरूपेण अन्तर्विष्टः प्रविष्टः तत्सम्बुद्धौ हे शिपिविष्ट । ''यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिः यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठति'' इति श्रुतेः । मे मया । 'समर्पितम्'इति शेषः । मे मदीयं वा । हव्यं चरुपुरोडाशादिकम् । जुषस्व अङ्गीकुरु । मे मदीयाः । सुष्टुतयः शोभनाः स्तुतयः यासु ताः । गिरः वाचः । त्वा त्वाम् । वर्धन्तु महागुणैः व्यञ्जयन्तु । ''महागुणैर्व्यञ्जयन्ति गिरोऽस्माकमपि प्रभो । आकाशवृद्धिवद्वृद्धिः विष्णोस्स्यात् नैव चान्यथा । न वर्धते नो कनीयान् इति ह्येनं श्रुतिर्जगौ । महातात्पर्यरोधाच्च श्रुत्यर्थो नापरो भवेत्'' इति ऋग्भाष्योक्तेः । यूयं नः अस्मान् । स्वस्तिभिः कल्याणैः । सदा पात रक्षत । बहुमानार्थे बहुवचनम् ॥७॥

॥ नू मर्त इति ॥

ॐ नू मर्तो॑ दयते सनि॒ष्यन् यो विष्ण॑व उरुगा॒या॒य॒ दाश॑त् । प्र यः स॒त्राचा॒ मन॑सा॒ यजा॑त ए॒ताव॑न्तं॒ नर्य॑मा॒विवा॑सात् ॐ ॥८॥

यो मर्तः मनुष्यः । उरुगायाय विष्णवे । तत्प्रीत्यर्थमिति यावत् । नू इदानीम् । दयते ददाति । दयतिरत्र दानार्थः । यः सनिष्यन् दास्यन् अग्रे दास्यतीत्यर्थः । 'षण दाने' इति धातुः । यश्च दाशत् अदात् पूर्वं दत्तवान् इत्यर्थः । 'दाशृ दाने' इति धातुः । ''बहुलं छन्दसि''इति माङ्योगाभावेऽपि अडागमाभावः । यः सत्राचा समीचीनेन । मनसा बुद्ध्या । प्रयजाते प्रकर्षेण यजति । तं एतावन्तं विष्ण्वर्थं त्रिकालदातारं सुमनसा यष्टारं च नर्यं नरसमूहम् । आविवासात् समीपे आवासयत् ॥८॥

॥ त्वं विष्णविति ॥

ॐ त्वं विष्णो सुमतिं विश्वजन्यामप्रयुतामेवयावो मतिं दाः। पर्चो यथा नः सुवितस्य भूरेरश्वावतः पुरुश्चन्द्रस्य रायः ॥९॥

हे विष्णो । हे एवयावः एवं याति जानातीति एवया रमा सर्वज्ञत्वात् सा अस्य अस्तीति एवयावान् तत्सम्बुद्धौ एवयाव इति । ''मतुबसोरुः सम्बुद्धौ छन्दसि'' इति रुत्वम् । त्वं सुमतिं सुष्ठु मननीयाम् । यद्वा सुष्ठु मतिर्ज्ञानं यस्य तादृशं ब्रह्माणं प्रति । विश्वजन्यां विश्वं सर्वमिष्टफलं जगद्वा जन्यं उत्पाद्यं यस्याः तां सर्वोत्पादकामित्यर्थः । अप्रयुतां प्रकर्षेण युता प्रयुता न प्रयुता यस्याः सकाशादित्यप्रयुता तां सर्वोत्कृष्टामित्यर्थः । मतिं बुद्धिम् । यथा दाः अदाः दत्तवानसीत्यर्थः । तथा नोऽस्मभ्यम् । सुवितस्य सुव्ययस्य । छान्दसत्वात् वीशब्दे ह्रस्वता । भूरेः बहोः । अश्वावतः अश्वोपलक्षितगजादिमतः । पुरुश्चन्द्रस्य पुरूणां बहूनां आह्लादकस्य । रायः धनस्य । द्वितीयार्थे षष्ठी धनमिति यावत् । पर्चः सम्पर्कय देहि इति यावत् । 'पृच् सम्पर्के' ॥ ९॥

॥ त्रिर्देव इति ॥

ॐ त्रिर्देवः पृथिवीमेष एतां वि चक्रमे शतर्चसं महित्वा । प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयान् त्वेषं ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॐ ॥१०॥

देवः विश्वसर्जनादिक्रीडायुक्तः । एतां पृथिवीम् । त्रिः त्रेधा । विचक्रमे आक्रान्तवान् । एषः महित्वा भगवन्महिमा । शतर्चसं ''शतं अनन्तं भवति''इति निरुक्तेः अनन्तर्क्प्रतिपाद्योऽस्ति । किञ्च विष्णुः तवसः देशकालपरिच्छिन्नात् सूर्यादेस्तेजसः । तवीयान् प्रास्तु अतिशयिततेजोरूपो भवति । छान्दसत्वाल्लडर्थे लोट् । अत एव स्थविरस्य अनादिकालीनस्य अस्य

विष्णोः । नाम त्रिविक्रमेत्यभिधानम् । त्वेषं दीप्तं प्रसिद्धमिति यावत् । अथवा त्वेषमिति नाम 'अभूत्' इति शेषः । असाधारण्येन हि व्यपदेशा भवन्तीत्यर्थः ॥१०॥

॥ **विचक्रम इति** ॥

ॐ वि च॑क्रमे पृथि॒वीमे॒ष ए॒तां क्षेत्रा॑य॒ विष्णु॒र्मनु॑षे दश॒स्यन् । ध्रु॒वासो॑ अस्य की॒रयो॒ जना॑स उरुक्षि॒तिं सु॒जनि॑मा चकार ॐ ॥११॥

एष विष्णुः । मनुषे मनुष्यजात्याक्रान्ताय । क्षेत्राय निवासार्थम् । एतां पृथिवीम् । दशस्यन् ददानः सन् । विचक्रमे । ननु मनुष्येभ्यो निवासाय भूदाने किंकारणं इत्यत आह ॥ **ध्रुवास इति** ॥ जनासः मनुष्याः । अस्य विष्णोः । कीरयः कर्मकर्तारः दासा इति यावत् । ध्रुवासः निश्चिताः । ननु देवानामपि दासत्वेन तेषां निवासस्थानं किंकल्पितवान् इत्यत आह ॥ **उरुक्षितिमिति** ॥ उरूणां मनुष्योत्कृष्टानां देवानां क्षितिं निवासस्थानम् । सुजनिम शुक्रशोणितसम्वन्धराहित्येन शोभनं जनिम अवतारो यस्य तादृशं स्वरूपम् । चकार ॥११॥

॥ **प्रतदिति** ॥

ॐ प्र तत् ते॑ अ॒द्य शि॑पिविष्ट॒ नामा॒ऽर्यः शं॑सामि व॒युना॑नि वि॒द्वान् । तं त्वा॑ गृणामि त॒वस॒मत॑व्यान् क्षय॑न्तम॒स्य रज॑सः परा॒के ॐ ॥१२॥

हे शिपिविष्ट विष्णो । ते तव । तत् वेदप्रसिद्धं नाम । अद्य इदानीम् । प्रशंसामि 'शिष्येभ्यः' इति शेषः । शिष्याभावे च यस्त्वं अर्यः स्वामी । वयुनानि अस्य अन्यस्य अपरस्य सर्वज्ञानानि । विद्वान् जानंश्चासि । तं तवसं बलरूपम् । अतव्यान् असमर्थनीयान् अत्वदीयान् वा । क्षयन्तं नाशयन्तम् । रजसः मलरूपस्य तमसः । पराके दूरे स्थितम् । त्वा त्वाम् । गृणामि स्तौमि ॥१२॥

॥ किमिदिति ॥

ॐ किमित् ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत् प्र यद् ववक्षे शिपिविष्टो अस्मि । मा वर्पो अस्मदप गूह एतद् यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॐ ॥१३॥

हे विष्णो ते तव । इत् इत्थम् । परिचक्ष्यं प्रख्यापनीयं परीक्ष्यमिति यावत् । किं भूत् अभूत् । यत् यस्मात् । त्वं अहं शिपिविष्टः पशुप्रविष्टोऽस्मि इति प्रववक्षे प्रवदसि । त्वं तदेतद्वर्पः स्वरूपम् । वर्पश्शब्दस्य रूपनामसु पाठात् । अस्मत् अस्माकम् । मा अपगूहः मा आच्छादय । तदेतत्किमित्यत आह ॥ यदिति ॥ यत् यस्माद्रूपात् अन्यरूपः । समिथे युद्धे । त्वं बभूथ अभवः ॥१३॥

॥ वषट् इति ॥

ॐ वषट् ते विष्णवास आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् । वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॐ ॥१४॥

मन्त्रस्तु व्याख्यात एव । अभ्यासस्तु अस्य वर्गद्वयात्मकसूक्तस्य शिपिविष्टनामकविष्णुपरत्वसूचनार्थः ॥१४॥

॥ इति विष्णुसूक्तव्याख्यानम् ॥३१॥

३२. विश्वकर्मसूक्तमन्त्रः

अथ चतुर्दशार्चो विश्वकर्माख्यविष्णुसूक्तमन्त्रः ॥ **य इमेति** ॥

ॐ य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वदृषिर्होता न्यसीदत् पिता नः । स आशिषा द्रविणमिच्छमानः प्रथमच्छदवराँ आ विवेश ॐ ॥१॥

यः ऋषिर्ज्ञानी । 'ऋष ज्ञाने' इति धातोः । विश्वकर्मनामा भगवान् होता सन् । इमा इमानि । विश्वा विश्वानि सर्वाणि । भुवनानि तदुपलक्षितसर्वजगन्ति । जुह्वत् अजुहोत् । प्रथमच्छत् प्रथमं छादयति इति स तथा मुख्याच्छादक इत्यर्थः । अन्तर्णीतण्यर्थात् 'छद आवरणे' इत्यस्मात्क्विप् । यद्वा प्रथमपूज्यः छन्दतिशब्दस्य अर्चाकर्मसु पाठात् । सः विश्वकर्मा । नः पिता उत्पादकः सन् । यद्वा लुप्तोपमेयम् । पितेवेत्यर्थः । आशिषा स्वसेवाजन्यतोषदत्ताशीर्वादेन । द्रविणं बलं धनं वा । तन्नामसु पाठात् । इच्छमानः कामयमानः । न्यसीदत् निषण्णोऽभूत् । 'यदा' इति शेषः । तदा अवरान् स्वावरान् ब्रह्मादीन् । 'निर्माय' इति शेषः । आविवेश अन्तःप्रविवेश । इदं तृतीयस्कन्धे स्पष्टमुक्तम् ॥१॥

॥ **किं स्विदिति** ॥

ॐ किं स्विदासीदधिष्ठानमारम्भणं कतमत् स्वित् कथासीत् । यतो भूमिं जनयन् विश्वकर्मा वि द्यामौर्णोन्महिना विश्वचक्षाः ॐ ॥२॥

यतः येन साधनेन । विश्वकर्मा विश्वा सर्वाणि कर्माणि यस्य । अथवा विश्वं जगत् करोति उत्पादयतीति विश्वकर्मा । 'डु कृञ् करणे' इत्यस्मात् औणादिको मन् प्रत्ययः । तथारूपो भगवान् द्यां भूमिञ्च । जनयन् जनयिता सन् । विशेषेण बभूव । येन महिना महिम्ना । विश्वचक्षाः विश्वं सर्वं चक्षते पश्यतीति तथा हरिः । और्णोत् आच्छादितवान् । 'ऊर्ण आच्छादने' इति धातोः । तत् अधिष्ठानं स्वित् च किमासीत् । आरम्भणं स्वित् आरभ्यते उत्पाद्यते अनेनेति आरम्भणं

उत्पादनकारणञ्च । कतमत् किमासीत् । कथा कथञ्च रूपमासीत् । अत्र किंशब्दः आक्षेपे । न किमपि स्वतन्त्रमित्यर्थः । न प्रश्नार्थे । उत्तराभावात् ॥२॥

ननु एकतः चक्षुष्मतः सर्वदर्शनं युगपत् कथं सम्भवेदित्यत आह ॥ **विश्वतश्चक्षुरिति ॥**

ॐ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत विश्वतस्पात् । सं बाहुभ्यां धमति सं पतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन् देव एकः ॐ ॥३॥

सर्वतश्चक्षुष्मानित्यर्थः । एकमुखस्य सर्वतः चक्षुष्मत्त्वमपि कथं इत्यत उक्तम् । विश्वतोमुख उतेति । सर्वतो मुखोऽपीत्यर्थः । शेषं विना सर्वेषां मुखाद्बाह्वाधिक्यदर्शनात् कथं द्विबाहोः अनेकमुखत्वमत उक्तम् । विश्वतो बाहुरिति । उत शब्दश्चार्थे । न केवलं बाहूनामेव अनेकत्वं किं तु पादानां अपि इत्याह ॥ **विश्वतस्पादिति** ॥ पादशब्दस्य ''सङ्ख्यासुपूर्वस्य''इति अलोपः । तादृशो विश्वकर्माख्यः एको मुख्यः अद्वितीयो वा देवो विष्णुः । द्यावाभूमी जनयन् सन् । सं स्वाभिन्नाभ्यां 'समभेदे समीचीने' इति यादवकोशात् । बाहुभ्यां प्रधानाभ्यां भुजाभ्याम् । सं पतत्रैः समीचीनान् यतमानान् त्रायन्ति ते तथा तैः, पक्षसदृशैरितरबाहुभिर्वा । संधमति अग्न्यादिभूतानि संयोजयति । यद्वा बाहुभ्यां मोदप्रमोदाख्यप्रद्युम्नानिरुद्धाभ्यां धमति गच्छति प्रविशतीति यावत् । 'मोदो दक्षिणः पक्षः प्रमोद उत्तरः पक्षः' इति श्रुतेः । उतवा बाहुभ्यां बाधकाभ्यां कालसङ्कर्षणरूपाभ्याम् । 'बाधृ विलोडने' धमति संहरति । धमतिशब्दस्य वधकर्मसु पाठात् ॥३॥

॥ **किं स्विदिति** ॥

ॐ किं स्विद्वनं क उ स वृक्ष आस यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः । मनीषिणो मनसा पृच्छतेदु तद् यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन् ॐ ॥४॥

विश्वकर्माख्यो भगवान् भुवनानि धारयन् सन् यत् अध्यतिष्ठत् अधिष्ठितवान् । तद्वनं किमास । उ स्वित् अथवा । सः वृक्षः । कः आस न कोऽपीत्यर्थः । तत्र हेतुमाह । यतः द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः निराकुर्वन् । 'ज्ञानिनः' इति शेषः । ज्ञानिभिर्द्यावापृथिव्योः निराकरणे कृते का कथा वनवृक्षयोरिति भावः । इत् इत्थं मनसा विचारेण मनीषिणः ज्ञानवन्तोऽपि । तदु तमेव । पृच्छत अपृच्छन् । स्वज्ञानस्य । 'याथार्थ्यज्ञानाय' इति शेषः । यद्वा तत् अधिष्ठितं पदं किं वनमास । उस्वित् सा तत् कः किं वृक्ष आस । इत् इत्थम् । मनीषिणः प्राज्ञाः । यतो यज्ज्ञानार्थं द्यावापृथिवी तदन्तरालम् । मनसा निष्टतक्षुः व्यचिन्वन् । तथापि 'नाद्धा' इति शेषः । तदु तमेव । पृच्छतेति ॥ ४॥

प्रश्नमेवाह ॥ या त इति ॥

ॐ या ते धामानि परमाणि यावमा या मध्यमा विश्वकर्मन्नुतेमा । शिक्षा सखिभ्यो हविषि स्वधावः स्वयं यजस्व तन्वँ वृधानः ॐ ॥५॥

हे विश्वकर्मन्, ते तव । परमाणि धामानि स्थानानि । या यानि कानीत्यर्थः । अत्रत्यानां सर्वयच्छब्दानां किंशब्दार्थकत्वं बोध्यम् । अवमानि अधमानि । या कानि । मध्या मध्यमानि । या कानि । उत शब्दश्चार्थे । हे स्वधावः । स्वधा सुखं विद्यते अस्येति स्वधावान् तत्सम्बुद्धौ स्वधावः । 'मतुब्वसोरुः सम्बुद्धौ छन्दसि' इति रुत्वम् । सुखपूर्णेत्यर्थः । त्वं हविषि हविर्दाने । सखिभ्यः मित्रवदाचरद्भ्यः । नः इमा इमानि धामानि । शिक्षय शंस इति यावत् । न केवलं शंस अपि तु स्वयं वृधानः स्वतः पूर्णस्त्वम् । तेषु तन्वं स्वात्मानम् । यजस्व याजयस्व पूजय । 'अस्माभिः' इति शेषः । अन्तर्णिच् । त्वदनुग्रहं विना त्वत्पूजने न अस्माकं शक्तिरिति भावः । ''न ऋते त्वत्क्रियते किञ्चनारे महामर्क मघवञ्चित्रमर्च'' इति श्रुतेः ॥५॥

॥ विश्वकर्मन्निति ॥

ॐ विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः स्वयं यजस्व पृथिवीमुत द्याम् । मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनास इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु ॐ ॥६॥

हे विश्वकर्मन् विष्णो । हविषा अस्मत्कृतपूजया । [1] वावृधानः तुष्टः । स्वयं स्वतन्त्रः त्वम् । पृथिवीं तदुपलक्षितपार्थिवजनान् मनुष्यादीन् । उतशब्दश्चार्थे । द्यां तदुपलक्षितदिवौकसः देवादीन् । यजस्व फलदानेन अनुकम्पय । अन्ये एतज्ज्ञानविरुद्धज्ञानवन्तः । जनासः जनाः । असुरांशा लोकाः । अभितः सर्वथा । मुह्यन्ति । तव सर्वोत्तमत्वं कदापि न जानन्तीत्यर्थः । इह अस्मिन् तत्त्वज्ञाने सूरिः सर्वज्ञः । मघवा पूज्यः । मह पूजायां हस्य च घः । उगागमश्चेति । तादृशो विष्णुः अस्माकमस्तु अस्मदनुकूलो भवत्वित्यर्थः ॥६॥

॥ वाचस्पतिमिति ॥

ॐ वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये मनोजुवं वाजे अद्या हुवेम । स नो विश्वानि हवनानि जोषद् विश्वशम्भूरवसे साधुकर्मा ॐ ॥७॥

अद्य इदानीम् । वाचस्पतिं सर्ववाङ्नियामकम् । ऊतये स्वभक्तरक्षणाय । मनोजुवं मनसोऽपि अधिकं जवति गच्छतीति मनोजूः तम् । 'मनसो जवीयः' इति श्रुतेः । जवतिशब्दस्य गतिकर्मसु पाठात् । 'जु गतौ' इति धातोश्च । विश्वकर्माणं विष्णुम् । वाजे अन्नविषये । अन्नलाभार्थमिति यावत् । वाजशब्दस्य अन्ननामसु पाठात् । हुवेम आव्हयामः । सः विश्वशम्भुः विश्वस्य सर्वस्य भक्तजातस्य । शं सुखं भावयति उत्पादयति इति स तथा । अन्तर्णिच् । साधुकर्मा साधु निर्दोषं कर्म यस्य स विष्णुः । नः अवसे पालनाय अन्नलाभाय

१. 'वावृधानः वृद्धिं प्राप्तः इव अस्मासु कृपया स्वयं प्रीतःसन्' इति मध्वमन्त्ररत्नाकरे ।

वा । अवश्शब्दस्य अन्ननामसु पाठात् । विश्वा सर्वाणि हवनानि आह्वानानि जोषत् सेवतु । श्रवणेन अङ्गीकरोत्वित्यर्थः । 'जुषु सेवायाम्' इति हि धातुः ॥७॥

॥ इति विश्वकर्मसूक्ते प्रथमवर्गव्याख्यानम् ॥१॥

॥ चक्षुष इति ॥

ॐ चक्षुषः पिता मनसा हि धीरो घृतमेने अजनन्नम्नमाने । यदेदन्ता अददृहन्त पूर्व आदिद्द्यावापृथिवी अप्रथेताम् ॐ ॥८॥

धीरः ज्ञानानन्दरूपो भगवान् । हि यस्मात् । घृतं 'घृ क्षरणदीप्त्योः' इति धातोः दीप्तं स्वकीयस्वरूपम् । नम्नमाने अतिशयेन प्रह्वीभूते । एने चक्षुर्मनसी । अजनत् जनयामास । अतः मनसा अन्तःकरणेन तदभिमानिचन्द्रेण वा सहितस्य । चक्षुषः चक्षुरिन्द्रियस्य तदभिमानिसूर्यस्य वा । पिता उत्पादक इति । 'प्रसिद्धः' इति शेषः । आत् इत् अस्मात् विष्णोरेव । द्यावापृथिवी अप्रथेतां विस्तृते अभूताम् । इत् इत्थम् । यदा अन्ता निर्णयाः सन्ति । तदा पूर्वे पूर्वपक्षाः। अददृहन्त नष्टा बभूवुः । यद्वा यदा आदित् अस्मादेव । पूर्वे प्राचीनाः । अन्ताः प्रलयतमोगुणादयः । अददृहन्त ननशुः । तदा द्यावापृथिवी अप्रथेताम् । सृष्टिसंहारकर्तृत्वं भगवदेकनिष्ठमिति भावः । अथवा यदा इत् इत्थं तत्त्वसृष्टिः । तदा आदित् विष्णोरेव । पूर्वे ब्रह्मादयः । अन्ताः तृणान्ताश्च । अददृहन्त ववृधुः । 'दृह दृहि वृद्धौ' इति धातोः ॥८॥

॥ विश्वकर्मेति ॥

ॐ विश्वकर्मा विमना आद्विहाया धाता विधाता परमोत संदृक् । तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यत्रा सप्तऋषीन् पर एकमाहुः ॐ ॥९॥

विश्वकर्मा सर्वकर्ता । परः परमात्मा । यतः मनस्स्रष्टा, आत् अस्मात्कारणात् । विमनाः विशिष्टज्ञानः । यतश्चैतत्स्वरूपं चन्द्रसूर्यौ प्रह्वीभूतौ । आत् विहायाः महान् । तच्छब्दस्य महन्नामसु पाठात् । यतश्च भूमिजनकः । आत् धाता सर्वधारकः । 'डुधाञ् धारणपोषणयोः' इति धातोः । यतश्च द्योजनकः । आत् विधाता विशेषात्पोषकः । यतः सूर्यजनकः । आत् परमा संदृक् महानिर्दोषदृष्टिः । यद्वा एवं सिद्धान्तविषयः यतः आत् परमा उत्कृष्टप्रमाणरूपः । यतश्च सूर्यजनकः आत् संदृक् सम्यक् द्रष्टा । 'आसीत्' इति शेषः । यत्र भगवति । एकं केवलम् । सं समर्पितेन । इषा अन्नादिना । तेषां इष्टानि मदन्ति भवन्ति । 'अनेकार्था हि धातवः' इत्युक्तेः । तेषां केषामित्यत आह ॥ तच्छब्दबलाद्यच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । यान् सप्तर्षीन् आहुः । 'ज्ञानिनः' इति शेषः ॥९॥

॥ यो न इति ॥

ॐ यो नः॑ पि॒ता ज॑नि॒ता यो वि॑धा॒ता धामा॑नि॒ वेद॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑ । यो दे॒वानां॑ नाम॒धा एक॑ ए॒व तं स॑म्प्र॒श्नं भु॒वना यन्त्य॒न्या ॐ ॥१०॥

यः नः अस्माकं । पिता न दत्तपुत्रपितृवत्पिता किन्तु जनिता जनकः । यश्च विधाता विशेषेण पोषकः । 'नः' इति सर्वत्र सम्बध्यते । यश्च विश्वा सर्वाणि । भुवनानि सत्यलोकादीनि तदन्तर्गतधामानि च । वेद ज्ञातवान् लेभे वा । 'विद ज्ञाने' 'विदॢ लाभे' च । अथवा अन्तर्णीतण्यर्थोऽयं वेदयामास प्रापयामास । देवादिभ्यः यथायोग्यं पदानि ददौ इत्यर्थः । यश्च देवानां नामधाः नामधारकः । सकलदेवतानाम्नां परममुख्यवृत्त्या वाच्यः एक एव । तं सम्प्रश्नं सम्यक् प्रश्नो यस्य तं विचारविषयं इत्यर्थः । 'कृत्वा' इति शेषः । अन्या सत्यलोकाद्यतिरिक्तानि भुवनानि वैकुण्ठादीनि । यन्ति प्राप्नुवन्ति । 'अधिकारिणः' इति शेषः ॥१०॥

॥ त इति ॥

ॐ त आयजन्त द्रविणं सर्मस्मा ऋषयः पूर्वे जरितारो न भूना । असूर्ते सूर्ते रजसि निषत्ते ये भूतानि समकृण्वन्निमानि ॐ ॥११॥

ये सूर्ते सूरयति ज्ञापयति ज्ञानं जनयतीति यावत् तत्सूर्त सत्त्वगुणः तस्मिन् । 'सत्त्वात्सञ्जायते ज्ञानम्' इति गीतोक्तेः । असूर्ते तद्विरुद्धे तमोगुणे । रजसि रजोगुणे च । निषत्ते सत्तारहिते सति । त्रिगुणात्मिकायां जडप्रकृतौ अस्वतन्त्राया-मित्यर्थः । भूना विष्णुना । 'अकयप्रविसम्भूमसखहा विष्णुवाचकाः' इत्यभिधानात् । सम्प्रेरिताः सन्तः इमानि प्रत्यक्षसिद्धानि भूतानि । अकृण्वन् जनयामासुः । ते ऋषयः ज्ञानिनः । 'ऋष ज्ञाने' इति धातोः । पूर्वे प्राञ्चो ब्रह्माद्याः । जरितारः न स्तोतारः । जरितृशब्दस्य स्तोतृनामसु पाठात् । हरिगुणानामानन्त्यात् साकल्येन वर्णनाशक्तेः इवार्थकनपदप्रयोगः । अस्मै हरये हरिप्रीत्यर्थमिति यावत् । सं शुद्धम् । द्रविणं घृतादिद्रव्यम् । आ भक्त्याद्यतिशयेन । अयजन्त अजुहवुः । यद्यपि वेदे अग्न्याद्युद्देशेन याग उक्तः । तथापि विष्णोरेव मुख्यतः सर्वदेवनाम-धारकत्वात् तथानुसन्धानेन यजने वैष्णवो यज्ञो भवतीति ज्ञापयितुं अस्मै एव अजुहवुः । अतः पूर्वानुरोधादुत्तरैरपि एवमेव होतव्यमिति भावः ॥११॥

॥ पर इति ॥

ॐ परो दिवा पर एना पृथिव्या परो देवेभिरसुरैर्यदस्ति । कं स्विद्गर्भं प्रथमं दध्र आपो यत्र देवाः समपश्यन्त विश्वे ॥१२॥

अत्र सर्वतृतीयाः पञ्चम्यर्थे । दिवा दिवः परः । एना एतस्याः । पृथिव्या पृथिव्याः परः । देवेभिः देवेभ्यः परः । असुरैः असुरेभ्यश्च यः परोऽस्ति । स आपः आसमन्तात् पालको विष्णुः । 'आप आपालनाद्विष्णुः' इत्युक्तेः । यद्वा 'सप्तसु प्रथमा' इति सूत्रात् आपः अप्सु इत्यर्थः । अप्राकृतोदकाभिमानिरमायां इत्याशयः । प्रथमं आदौ । कं उदकरूपम् । तच्छब्दस्य उदकनामसु पाठात् । गर्भं

दध्रे धृतवान्। 'आपो वै नरसूनवः' इत्युक्तेः। यत्र उदके। स्वित् च। सं विष्णुम्। विश्वे सर्वे देवा अपश्यन्त ॥१२॥

तत्कथमत्राह ॥ तमिति ॥

ॐ तमिद्गर्भं प्रथमं दध्र आपो यत्र देवाः समगच्छन्त विश्वे। अजस्य नाभावध्येकमर्पितं यस्मिन् विश्वानि भुवनानि तस्थुः ॐ ॥१३॥

आपः जलं। प्रथमं सर्वाद्यम्। तमित् तमेव विष्णुं गर्भं दध्रे। 'जलशायी विश्वरूपः' इत्युक्तेः। यत्र विष्णौ। विश्वे देवाः। समगच्छन्त सम्प्राप्ताः। 'उत्पत्तुं' इति शेषः। यत्रेत्यावर्तनीयम्। यत्र जले। अजस्य गतस्य हरेः। 'अज गतिक्षेपणयोः' इति धातोः। नाभौ एकं पद्मं अध्यर्पितं अधिष्ठितम्। यस्मिन् पद्मे। विश्वानि सर्वाणि भुवनानि तस्थुः ॥१३॥

॥ न तमिति ॥

ॐ न तं विदाथ य इमा जजानाऽन्यद्युष्माकमन्तरं बभूव। नीहारेण प्रावृता जल्प्या चाऽसुतृप उक्थशासश्चरन्ति ॐ ॥१४॥

यः हरिः। इमा इमानि भूतानि भुवनानि वा। जजान अजनयत्। यश्च युष्माकं अन्यत् भिन्नः। अन्तः अन्तःस्थः बभूव। तं यूयं न विदाथ न जानीथ। तत्र हेतुमाह। नीहारेण इति ॥ ये असुतृपः स्वप्राणतर्पकाः। यद्वा सुं सुखरूपं विष्णुं तर्पयन्ति प्रीणयन्तीति सुतृपो वैष्णवाः तद्विरुद्धा असुतृपः। उक्थशासश्च। वयं शास्त्रशंसितार इत्यभिमानवन्तः। चरन्ति उपदिशंति। तेषां जल्प्या वचनरूपेण। नीहारेण अवश्यायेन अज्ञानस्थानीयेन। 'अवश्यायस्तु नीहारः' इत्यमरः। प्रावृताः आच्छादितज्ञानाः यूयं स्थ। अतो न जानीथ इत्यर्थः। इति मन्त्रद्रष्टुः स्वशिष्यान्प्रत्युक्तिः ॥१४॥

॥ इति विश्वकर्माख्यविष्णुसूक्तमन्त्रव्याख्यानं समाप्तम् ॥३२॥

३३.अम्भृणीमन्त्रव्याख्यानम्

इतः परं मुख्यत्वेन विष्णोरेव सर्वे मन्त्राः 'सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति' इति श्रुतेः । 'सर्वशब्दाभिधेयोऽसौ' इति स्मृतेश्च । अवान्तरत्वेन रमादीनाम् । तत्र 'अहं रुद्रेभिः' इत्यष्टर्चसूक्तस्य मुख्यत्वेन विष्णुमुनिकत्वात् तद्वाक्यत्वम् । तत्र प्रथमा ऋक् ॥ **अहं रुद्रेभिरिति ॥**

ॐ अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्यहमादित्यैरुत विश्वदेवैः । अहं मित्रावरुणोभा बिभर्म्यहमिन्द्राग्नी अहमश्विनोभा ॐ ॥१॥

अहं रुद्रेभिः एकादशरुद्रैः । वसुभिः अष्टवसुभिश्च । 'परिवृतः' इति शेषः । चरामि सञ्चरामि । अहं आदित्यैः द्वादशादित्यैः । उत तथा । विश्वदेवैः त्रयोदशविश्वेदेवैः चरामि । अहं इत्यस्य पुनःपुनस्त्वं स्वस्य सर्वोत्तमत्वख्यापनार्थम् । अहं उभा उभौ । मित्रावरुणा मित्रावरुणौ । बिभर्मि धारयामि पोषयामि वा । अहं इन्द्राग्नी बिभर्मि । अहं उभा उभौ । अश्विना अश्विनौ । बिभर्मि । रमापक्षे 'परिवृता' इति शेषः । स्वस्य विष्णुं विना सर्वोत्तमत्वख्यापनार्थं अहमित्यस्य पौनःपुन्यं इति विशेषः ॥१॥

॥ **अहं सोममिति ॥**

ॐ अहं सोममाहनसं बिभर्म्यहं त्वष्टारमुत पूषणं भगम् । अहं दधामि द्रविणं हविष्मते सुप्राव्ये यजमानाय सुन्वते ॐ ॥२॥

अहं आहनसं यज्ञेष्वभिपूयमानलताभिमानित्वेन इयमुक्तिः । सोमं राजानं जुह्वति तं देवा भक्षयन्ति इत्यादिवत् । सोमं सोमदेवं बिभर्मि । अहं त्वष्टारं तन्नामानं देवम् । उतशब्दश्चार्थे । पूषणं भगं च बिभर्मि । अहं हविष्मते चरुपुरोडाशादिद्रव्यवते । सुन्वते सोमाभिषवणकर्त्रे । सुप्राव्ये सु सुष्ठु प्र प्रकर्षेण

प्रं विष्णुं वा आ अधिकं वेति जानातीति सुप्रावीः तस्मै । 'वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु' इति धातोः । गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वाच्च । यजमानाय । यद्वा सुतरां प्रकर्षेण रक्षणयोग्ये यज्ञे । विषयसप्तमीयम् । द्रविणं धनम् । दधामि ददामि रमापक्षेऽपि स एवार्थः ॥२॥

॥ अहं राष्ट्री इति ॥

ॐ अहं राष्ट्री संगमनी वसूनां चिकितुषी प्रथमा यज्ञियानाम् । तां मा देवा व्यदधुः पुरुत्रा भूरिस्थात्रां भूर्यावेशयन्तीम् ॐ ॥३॥

अत्र स्त्रीलिङ्गत्वं रमाया बिम्बरूपत्वान्मोहिन्यादिस्त्रीरूपत्वाद्वा ज्ञेयम् । राष्ट्री राज्ञी । यज्ञियानां यज्ञार्हाणाम् । वसूनां पदार्थानाम् । सङ्गमनी प्रापयित्री । प्रथमा चिकितुषी अनादितः सर्वत्र कृतनिवासा । देवाः तां मा मां । पुरुत्रा पुरुस्थानेषु । व्यदधुः चक्रुः । पूजार्थं प्रतिष्ठापितवन्त इत्यर्थः । भूरिस्थात्रां स्वतो भूरिस्थानेषु । 'देवानाम्' इति शेषः । भूरि आवेशयन्ती बह्वावेशकारयित्री ॥३॥

॥ मया स इति ॥

ॐ मया सो अन्नमत्ति यो विपश्यति यः प्राणिति य ईं शृणोत्युक्तम् । अमन्तवो मां त उप क्षियन्ति श्रुधि श्रुत श्रद्धिवं ते वदामि ॐ ॥४॥

यः अन्नमत्ति स मयैवात्ति । यः विपश्यति विविधं पश्यति । स मयैव पश्यति । यः प्राणिति चेष्टते । सः, ईशब्द एवार्थकः । मयैव चेष्टते । यः उक्तं श्रुणोति स मया ई मयैव श्रुणोति । ये अमन्तवः निरपराधाः । ते मां उपक्षियन्ति मत्समीपे निवसन्ति । हे श्रुत प्रसिद्ध ब्रह्मन् । त्वं श्रुधि श्रुणु । अहं ते तुभ्यं श्रद्धिवं श्रद्धेयं वचनं वदामि । अन्यत्रापि स एवार्थः ॥४॥

॥ अहमेवेति ॥

ॐ अहमेव स्वयमिदं वदामि जुष्टं देवेभिरुत मानुषेभिः । यं कामये तं तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं तं सुमेधाम् ॐ ॥५॥

अहं स्वयमेव न कस्यचिन्मुखेन इत्यर्थः । देवेभिः देवैः । उत मानुषेभिः मानुषैश्च । जुष्टं सेवितम् । इदं उक्तं वक्ष्यमाणं च वदामि । अहं यं यं उग्रं रुद्रं कर्तुं कामये तं तमुग्रं कृणोमि करोमि । यं ऋजुजीवमध्ये ब्रह्माणं कर्तुं कामये तं ब्रह्माणं कृणोमि । यं ऋषिं कर्तुं कामये तं ऋषिम् । यं सुमेधां सुमेधसं कर्तुं कामये तं सुमेधसं करोमीति । अन्यत्राप्ययमेवार्थः । रमापक्षे रमावाक्यत्वात् ॥५॥

॥ इत्यम्भृणीसूक्ते प्रथमवर्गव्याख्यानम् ॥१॥

॥ अहं रुद्राय इति ॥

ॐ अहं रुद्राय धनुरा तनोमि ब्रह्मद्विषे शरवे हन्तवा उ । अहं जनाय समदं कृणोम्यहं द्यावापृथिवी आ विवेश ॐ ॥६॥

अहं ब्रह्मद्विषे संहारकाले ब्राह्मणादिसर्वप्राणिद्विषे । यद्वा ब्रह्मद्विषे शरवे ब्रह्मद्विषां हन्त्रे रुद्राय । चतुर्थी द्वितीयार्थे । उक्तगुणविशिष्टं रुद्रमित्यर्थः । हन्तवे उ हन्तुं एव । धनुः आतनोमि स्वीकरोमि । अहं जनाय जनम् । समदं कृणोमि मद्युक्तं हर्षयुक्तं वा करोमि । जनाय इति चतुर्थ्या द्वितीयार्थानङ्गीकारे समदमिति क्रियाविशेषणम् । अहं द्यावापृथिवी आविवेश आविष्टोऽस्मि । अन्यत्राप्ययमेवार्थः ॥६॥

॥ अहं सुव इति ॥

ॐ अहं सुवे पितरमस्य मूर्धन् मम योनिरप्स्व१न्तः समुद्रे । ततो वि तिष्ठे भुवनानु विश्वोतामूं द्यां वर्ष्मणोप स्पृशामि ॐ ॥७॥

अहं अस्य जगतः पितरं उत्पादकं हिरण्यगर्भम् । मूर्धन् मूर्धनि सर्वाधिक्ये । सुवे सृजामि । मम योनिः गर्भधारणार्था योनिः । रमादेवी 'विष्णोर्योनि-गर्भसन्धारणार्था महामाया सर्वदुःखैर्विहीना' इति सामवेदे शार्कराक्षश्रुतिः । 'मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम्' इति गीतासु । सा समुद्रेऽन्तः अप्सु 'प्रादुर्भूता' इति शेषः । 'क्षीराब्धितनया रमा' इत्यनुशासनात् । ततः लक्ष्मीपतित्वादेव । अनु इदानीं । विश्वा भुवना सर्वभुवनेषु । वितिष्ठे विशेषेण तिष्ठामि । उत किञ्च । अमुं परोक्षविषयां । द्यां द्युलोकम् । वर्ष्मणा देहेन । उपस्पृशामि व्याप्नोमीत्यर्थः । अन्यत्र मम योनिः प्रसवशक्तिकारणम् । समुद्रे अप्सु अन्तः 'तिष्ठति' इति शेषः । ततः तत्सामर्थ्यादेव । अन्यत्समानम् ॥७॥

॥ अहमेव वात इति ॥

ॐ अ॒हमे॒व वात॑ इ॒व प्र वा॑म्या॒रभ॑माणा॒ भुव॑नानि॒ विश्वा॑ । प॒रो दि॒वा प॒र ए॒ना पृ॒थि॒व्यैताव॑ती महि॒ना सं ब॑भूव ॐ ॥८॥

अहमेव वात इव वायुरिव । प्रवामि प्रकर्षेण गच्छामि । वायोः अपि अतिवेगवानहमित्यर्थः । अहमेव विश्वा भुवनानि । आरभमाणा निर्माणोद्युक्तास्मि । स्त्रीलिङ्गनिमित्तं तु उक्तमेव । दिवा इत्यादितृतीया पञ्चम्यर्थे । अहं दिवा दिवः परः । एना पृथिव्या एतस्याः पृथिव्याः । परोऽस्मि महिना महिम्ना । एतावती ज्ञान्यधिकारानुसारेण उक्तिः । 'एतावानस्य महिमा' इति श्रुत्यर्थवत् सर्वात्मना कुतो भवतीति शङ्का 'अतो ज्यायांश्च पुरुषः' इति प्रमाणवाक्यशेषेण परिहर्तव्या । यद्वा एना पृथिव्या पर इत्युक्तं, एना केत्याकाङ्क्षायामाह ॥ एतावतीति ॥ या द्यौश्च पृथिवी च महिना एतावती परिमितमाहात्म्येत्यर्थः । सम्बभूव अभूत् । अहं तु अपरिमितमाहात्म्य इति भावः । अन्यत्रोक्तोऽर्थ एव तत्रायं विशेषः । ननु लोके भर्तुः सकाशाद्भार्याया लघुत्वं दृष्टम् । त्वं शरीरेण द्यां स्पृशसि चेत् तव भर्ता कियानित्यत आह । परो दिवा दिवः परः । एतस्याः

पृथिव्याश्च परो 'मद्भर्ता' इति शेषः । अहं तु महिना महत्त्वेन एतावती परिमिता सम्बभूव अभवम् ॥८॥

॥ इत्यम्भृणीमन्त्रव्याख्यानं समाप्तम् ॥३३॥

३४. एकाक्षरह्रीनामकलक्ष्मीमन्त्रः

तदीय एव एकाक्षरो मन्त्रः ॥ **ह्रीमिति** ॥

॥ ॐ ह्रीं ॐ ॥

विष्णुविषयेऽष्टाक्षरहंसमन्त्रव्याख्यानसमये उक्त एवार्थः । रमाविषये तु हरति भक्तदारिद्र्यादीति । यद्वा ह्रीं लज्जां एति प्राप्नोति हर्यग्र इति । 'विलज्जमानया यस्य स्थातुमीक्षापथेऽमुया' इति । 'माया परेत्यभिमुखे च विलज्जमाना' इति च भागवते ॥३४॥

३५. एकाक्षरश्रीनामकलक्ष्मीमन्त्रः

तस्याः एवापर एकाक्षरो मन्त्रः ॥ **श्रीं इति** ॥

॥ ॐ श्रीं ॐ ॥

श्रयते यज्जठरं विश्वमिति । बीजस्वभावान्नुम् । यद्वा श्रियि माति निर्माति सर्वभूतानीति । 'मा निर्माणे' धातुलोपो निरुक्तत्वात् ।

'मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ इति गीतासु ।

अथवा श्रियं माति जानाति इति । 'मा ज्ञाने' । अन्यत्र श्रयते हरिवक्ष इति । 'विष्णुवक्षस्स्थलालया' इति लक्ष्मीस्तुतौ ॥३५॥

३६. एकाक्षरभूनामकलक्ष्मीमन्त्रः

भूरूपिण्यास्तस्या एवेतरः ॥ **भूमिति** ॥

॥ ॐ भूं ॐ ॥

भुवं पृथिवीं तदभिमानिनीं भूनाम्नीं रमां वा अवति इति भूम्। 'अव रक्षणे' ततः क्विप्। ज्वरत्वरेत्यूठ्। यद्वा भवतीति भु कार्यरूपं जगत्। तदवतीति भूम्। अन्यत्र भवत्यस्या जगदिति भूम्। अथवा भुवं भूमिं स्वाभिमानित्वेन अवति अवगच्छति इच्छति वा सा भूम्। प्रणवव्याख्याने धातुरुक्तः ॥३६॥

३७. पञ्चाक्षरभूनामकलक्ष्मीमन्त्रः

तस्या एव अन्यः पञ्चाक्षरः ॥ **भूमिति** ॥

॥ ॐ भूं भुवे नमः ॐ ॥

बीजं तु उक्तार्थमेव। भुवे पूर्णाय स्पूर्त्यात्मने वा नमोऽस्त्वित्यन्वयः। यद्वा भवत्यस्माज्जगदिति भूः ब्रह्मा उः शङ्करः। बीजस्य अव्ययरूपत्वात् तस्य च षष्ठ्यर्थकत्वात् तयोर्भुवे आधारायेति। अन्यत्र भूः विष्णुः 'अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूः' इति सहस्रनामसु पाठात्। उः शङ्करः। मः ब्रह्मा। मः शिवश्चन्द्रमा वेधाः' इत्यभिधानम्। तेषां भुवे अभिव्यक्तिस्थानाय। उक्तञ्च

'सत्वात्मिकायां स बभूव तस्मात्स विष्णुनाम्नैव निरन्तरोऽपि।
रजस्तनौ चैव विरञ्च आसीत् तमस्तनौ शर्व इति त्रयोऽस्मात्' ॥

इति महाभारततात्पर्यनिर्णये।

अथवा भूमिति बीजस्य जपाद्भवति आविर्भवतीति सा तथा तस्यै नम इति ॥

३८. दुर्गानामकलक्ष्मीमन्त्रः

दुर्गारूपिण्यास्तस्या एव अन्य एकाक्षरो मन्त्रः ॥ दुरिति ॥

॥ ॐ दुः ॐ ॥३८॥

दुःखयति दैत्यमिति दुः। 'क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु' इत्यारभ्य 'ततो यान्त्यधमां गतिम्' इत्युक्तेः। यद्वा अधर्मनिषेधकः। 'नो इतराणि' इति श्रुतेः। 'दुर्दुःखे च निषेधे च' इत्यनुशासनम्। अन्यत्र मुख्यत्वेन अयमेवार्थो ज्ञेयः ॥३८॥

३९. षडक्षरदुर्गानामकलक्ष्मीमन्त्रः

अथ दुर्गाया अपरः षडक्षरो मन्त्रः ।। **दुरिति** ।।

।। ॐ दुः दुर्गायै नमः ॐ ।।

दुः दुखं न गच्छतीति दुः दुर्गा तस्यै । स्त्रीरूपत्वात् स्त्रीलिङ्गत्वम् । 'स्त्रीरूपश्चैव पुंरूपः' इत्याद्युक्तेः । 'कुतो दुखं स्वतन्त्रस्य नित्यानन्दैकरूपिणः' इत्युक्तेश्च । यद्वा दुः इति बीजवाच्याया दुर्गारूपिण्या रमाया अपि दुर्गायाः साकल्येनावगन्तुं अशक्यायै । उक्तञ्च । 'यथा हरिः स्वमात्मानं वेद तद्वद्रमापि न' इति । अन्यत्र दुः दुखं दुर्गायै अप्राप्तवत्यै नम इति । 'नित्यादुःखा रमा' इति तत्त्वसङ्ख्याने । यद्वा दुः दुष्टानां दुर्गायै अगम्यायै इति ।।३९।।

४०. वैदिकदुर्गामन्त्रः

अथ तदीयो वैदिको मन्त्रः ।। **जातवेदस इति** ।। वयं जातवेदसे जातं वेदो धनं यस्मात् तस्मै । वेदशब्दस्य धननामसु पाठात् । यद्वा जाता वेदा यदर्थमिति ।

ॐ जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो नि दहाति वेदः । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॐ ।।

उक्तञ्च भारते 'जाताः वेदा यदर्थं हि जातवेदास्ततो ह्यसि' इति । तस्मै अग्न्यन्तस्स्थपरशुरामाय । सोमं तन्नामकं हविः । सुनवाम अभिषवणं कुर्मः । यतः वेदः वेदयतीति वेदः । अथवा वेदः प्रतिपादकत्वेन अस्य अस्तीति स तथा । ''अर्श आद्यच्'' । अरातीयतः शत्रुभूतान् । निदहाति नितरां दहति । य एवम्भूतः सोऽग्निः । अगं स्वतो गन्तुं अशक्यं विश्वं नयति प्रवर्तयतीति स तथा । 'नीञ् प्रापणे' उपपदान्तलोपो निरुक्तत्वात् । अङ्गानि नयतीत्यग्निरिति वा । 'अग्निरङ्गप्रणेतृतः' इति ब्रह्माण्डे । तन्नामा हरिः । नः अस्मान् । अतिदुर्गाणि

अत्यन्तं दुरत्ययानि । विश्वा सर्वाणि । दुरिता दुरितानि पापानि । नावा सिन्धुमिव अतिपर्षत् अतिपारयेत् । अन्यत्र योऽग्निर्नोऽतिदुर्गाणि विश्वानि दुरितानि नावा सिन्धुमिव अतिपारयेत् तस्मै जातवेदसे सोमं सुनवाम । तत्र शत्रूयतः विघ्नकरान् यो निदहाति स वेदः । वेदाभिमानिनी दुर्गा । 'श्रीभूदुर्गेति या भिन्ना' इत्यारभ्य 'सैव तु श्रुतिरूपिणी' इति तन्त्रभागवते ॥४०॥

४१. हिरण्यगर्भसूक्तमन्त्रः

अथ ब्रह्मणः पञ्चदशर्चो वैदिको मन्त्रः ॥ **हिरण्यगर्भ इति** ॥

ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॐ ॥ १॥

अत्र जातशब्दः सत्प्रथमार्थे । भगवान् अग्रे सृष्टेः पूर्वं प्रलय इति यावत् । हिरण्यगर्भः हिरण्यं ब्रह्माण्डं गर्भे यस्य स तथा । जातः सन् समवर्तत आसीत् । यद्वा अग्रे सृष्टौ । हिरण्यस्य ब्रह्माण्डस्य गर्भोऽन्तर्यामी जातः सन् समवर्तत । अथवा जातः जायते तज्जं जगत् तत् अततीति जातः,'अत सातत्यगमने' जायमानव्यापक इत्यर्थः । स एक एव भूतस्य उत्पन्नजगतः । पतिः पालक आसीत् । एको मुख्य इति वा । 'एके मुख्यान्यकेवलाः' इत्यभिधानम् । ब्रह्मरुद्रेन्द्रादीनां पालकत्वेऽपि तेषां अमुख्यत्वेन पालकत्वमिति भावः । भूतस्योदकस्याग्रे उपरीति वा । भूतशब्दस्योदकनामसु पाठात् । कथं तस्यैव पालकत्वं निश्चितमित्यत आह ॥ **स इति** ॥ स विष्णुः । इमां प्रत्यक्षसिद्धाम् । पृथिवीं द्यामुत दिवं च । दाधार दधार । अतः देवाय विश्वसर्जनादिरूपक्रीडायुक्ताय । कस्मै काय 'प्रीतिः सुखं कमानन्दः' इत्यभिधानात् सुखरूपाय । अत्र भगवद्वाचकस्य कशब्दस्य सर्वनामसंज्ञाभावेऽपि 'सर्वे विधयश्छन्दसि बहुलं भवन्ति'इति असर्वनाम्नोऽपि ङे इत्यस्य स्मै इत्यादेशः । हविषा उपासनालक्षण-हविर्दानेन विधेम स्वानुकूलीकुर्मः । ब्रह्मपक्षे हिरण्यगर्भो ब्रह्मा । 'हिरण्यगर्भो

लोकेशः स्वयम्भूश्चतुराननः' इत्यभिधानात् । अग्रे प्रथमं विष्णोः सकाशादिति शेषः । जातः महत्तत्वादिरूपदेहयोगलक्षणजन्म प्राप्तः सन् । समवर्तत आसीत् । यस्य भूतस्य जातस्य ब्रह्मणः । स एकः अद्वितीयः । पतिः स्वामी आसीत् । सः क इत्यत आह ॥ दाधारेति ॥ य इमां पृथिवीं द्यामुत दाधार । 'पृथिवीमुत द्यामेको दाधार' इति विष्णुश्रुतेः । 'हिरण्यगर्भः कः प्रोक्तः' इत्युक्तेः । अन्यत्समानम् ॥१॥

॥ य आत्मदेति ॥

ॐ य आ॒त्म॒दा ब॑ल॒दा यस्य॒ विश्व॑ उ॒पास॑ते
प्र॒शिषं॒ यस्य॑ दे॒वाः । यस्य॑ छा॒यामृ॒तं॒ यस्य॑ मृ॒त्युः
कस्मै॑ दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ विधेम ॐ ॥ २ ॥

यः भगवान् । आत्मदा ज्ञानदः । बलदा शक्तिदः । विश्वे सर्वे देवाः । यस्य सकाशात् । प्रशिषं अनुग्रहलक्षणं फलम् । 'कामयन्ते' इति शेषः । यस्येति द्वितीयार्थे षष्ठी । यमित्यर्थः । उपासते आराधयन्ति । यस्य छाया अमृतम् । 'देवानाम्' इति शेषः । यस्य छाया मृत्युः । 'असुराणाम् ' इति शेषः । 'शृण्वे वीर उग्रमुग्रं दमायन्नन्यमन्यमति नेनीयमानः' इति श्रुतेः । तस्मै काय देवाय हविषा विधेम । अन्यत्र अमुख्यत्वेन अयमेवार्थः ॥२॥

॥ यः प्राणत इति ॥

ॐ यः प्रा॑ण॒तो नि॑मिष॒तो म॑हि॒त्वैक॒ इद्राजा॒
जग॑तो ब॒भूव॑ । य ईशे॑ अ॒स्य द्विप॒दश्चतु॑ष्पदः॒
कस्मै॑ दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ विधेम ॐ ॥३॥

यः भगवान् । प्राणतः सचेष्टस्य । निमिषतः अचेष्टस्य जगतः । राजा स्वामी । एक इत् एक एव । महित्वा स्वमहिम्ना । बभूव अभवत् । यः अस्य प्रत्यक्षसिद्धस्य । द्विपदः मनुष्यादेः । चतुष्पदः गवादेः । ईशे ईष्टे स्वामित्वं कर्तुं

समर्थोऽस्तीत्यर्थः । तस्मै कस्मै इति । अन्यत्र यः ब्रह्मा । प्राणतः सर्वचेष्टकात् विष्णोः । 'वैकुण्ठः पुरुषः प्राणः' इत्युक्तेः । 'प्राप्तेन' इति शेषः । महिम्ना निमिषतः निमेषणरूपक्रियावतो जगतः । एक एव राजा बभूव । शेषं समानम् ॥३॥

॥ यस्येम इति ॥

ॐ यस्येमे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रं रसया सहाहुः । यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्मै देवाय हविषा विधेम ॐ ॥४॥

इमे हिमवन्तः, बहुवचनमाद्यर्थे । हिमवदादयः पर्वता इत्यर्थः । महित्वा 'सप्तसु प्रथमा' इति सूत्रात् पञ्चम्यर्थे प्रथमा । सापि हेत्वर्थे । यन्महिम्नो हेतोः । यस्य यद्वशे सन्ति । किञ्च ज्ञानिनः रसया सह पृथिव्या सह । 'रसा विश्वम्भरा स्थिरा' इत्यभिधानम् । समुद्रं, जात्येकवचनम् , समुद्रांश्च । अन्तरिक्षं वा । तन्नामसु पाठात् । 'नभो ददाति श्वसतां मार्गं यन्नियमाददः' इत्युक्तेः । यस्य यद्वशे आहुः । अपि च यस्य यस्य देवस्य । इमाः प्रदिशः सर्वदिशोऽभिमन्यमाना इत्यर्थः । ते सर्वे इन्द्रादयः । यस्य भगवतः । बाहू द्विवचनं दक्षिणवामभाग-सूचनार्थं । न तु बाहुद्वित्वाभिप्रायेण । 'इन्द्रादयो बाहव आहुरस्य' इति वचनात् । बाहुभ्यः उत्पन्ना इत्यर्थः ।

'विष्णोरङ्गसमुद्भूता विष्णोरङ्गानि देवताः ।
उच्यन्ते सर्वदेवेषु स्वरूपाभेदिनोऽपि तु ॥ इति भागवततात्पर्योक्तेः ।

यद्वा यस्य बाहू बाहूत्पन्नाः । प्रदिशः दिगभिमानिनो देवाः । यस्य यद्वशे सन्ति । तस्मै कस्मै इति पूर्ववत् । अन्यत्रापि अमुख्यया वृत्त्या समानोऽर्थ एव ॥४॥

॥ येन द्यौरिति ॥

ॐ येन द्यौरुग्रा पृथिवी च दृळ्हा येन स्वः स्तभितं येन नाकः । यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॐ ॥५॥

येन भगवता । द्यौः ऊर्ध्वं ब्रह्माण्डखर्परम् । उग्रा ऊर्ध्वं धृता । धातूनां अनेकार्थत्वात् । उपपदान्त्यस्य दस्य च गः । चशब्दो यच्छब्दानुकर्षणार्थः । येन पृथिवी दृळ्हा अभेद्या कृता । किञ्च येन स्वः स्वर्गाख्यं भुवनम् । अन्तरिक्षे स्तभितं स्तम्भितम् । येन नाकः सर्वदुःखरहितो वैकुण्ठाख्यो लोकः स्तभितः । यः रजसः जात्येकवचनं, पार्थिवरजोभ्योऽपि । विमानः परिमाणरहितः । तस्मै कस्मै इति । अन्यत्र नाकः सत्यलोकः । यः रजसः रजोगुणस्य । विमानः विविक्तः मानः अभिमानो यस्येति स तथा ॥५॥

इत्येकवर्गव्याख्यानम् ॥१॥

॥ यं क्रन्दसीति ॥

ॐ यं क्रन्दसी अवसा तस्तभाने अभ्यैक्षेतां मनसा रेजमाने । यत्राधि सूर उदितो विभाति कस्मै देवाय हविषा विधेम ॐ ॥६॥

अत्र रक्षोमित्रविवक्षया नपुंसकत्वं, लिङ्गव्यत्ययेन वा योजना । मधुकैटभौ जयविजयौ च कर्तारौ । तत्र दैत्यौ अवसा अवनहेतुभूतवरेण । तस्तभाने स्तम्भयुक्ते अतिगर्विते इत्यर्थः । क्रन्दसी अत्याक्रोशयुक्ते अतिदुःखिते इति यावत् भवेताम् । जयविजयौ तु मनसा ज्ञानेन । यं रेजमाने शरणं प्राप्ते सति रेजतेशब्दस्य गतिकर्मसु पाठात् । अभ्यैक्षेतां सम्मुखदर्शनं प्रापतुः । यद्वा जयविजयावेव कर्तारौ प्रथमजन्मनि मृतिकाले क्रन्दयुक्तौ अभूताम् । द्वितीयजन्मनि अवनहेतुब्रह्मवरेण गर्वितौ अभूतां तृतीयजन्मनि मनसा ज्ञानेन प्राप्तौ सन्तौ । अभ्यैक्षेतां चक्रादिचिह्नयुक्तमपश्येताम् । उक्तञ्च

'हिरण्यकशिपुर्भूतममंसत मृत्तौ हरिम् ।
अतो भयानको जातस्तत्र राजानमेव च ॥

मत्वा राजैव सञ्जातः शङ्खचक्रादिलक्षणैः ।
मृतिकाले हरिञ्चैव मत्वा भक्त्यैव केवलम् ।
दास्यत्वं हरिमाविश्य प्राप्यैव मनुजोऽपि तु ॥ इति ।

अथवा तामसशुद्धतामसाख्ये भूते पूर्वान्वये कर्तारौ । सात्त्विकशुद्धसात्त्विकभूते द्वितीयान्वये कर्तारौ । राजसस्य यथायोग्यं सात्त्विकतामसयोरन्तर्भावात् शुद्धराजसस्य नित्यसंसारित्वात्पृथगुक्तिः । उतवा परावरभक्तौ कर्तारौ । यं मनसा ज्ञानेन । रेजमाने 'अयं सर्वेष्टदाता मे' इत्यादिना जानमानौ, गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् । यं क्रन्दसी 'मामुद्धर दयासिन्धो' इत्यादिना क्रोशमानौ, अवसा यद्रक्षणे तस्थभाने स्तम्भितौ सन्तौ पतनाद्रक्षिताविति यावत् । यं अभ्यैक्षेतां समीप एव अपश्यताम् । यत्र सूरः सूर्यः । अधि अधिकृत्य । उदितः सन् विभाति प्रकाशते । तस्मै कस्मै इति । अन्यत्र क्रन्दसी आक्रोशयुक्तौ सांसारिकदुःखान्मुमुक्षू इन्द्रविरोचनौ । यं रेजमाने प्राप्तौ सन्तौ । अवसा दाक्षिण्यरक्षणेन । तस्तभाने समानोपदेशात्स्तम्भितौ । 'य एषोऽन्तरक्षिणि पुरुषो दृश्यते स आत्मा' इत्याकारकोपदेशेन मनसा विचारेण अभ्यैक्षेतां स्वयोग्यमपश्यताम् । यत्र उपदिष्टात्मतत्त्वे । उदितः उदयं प्राप्तः । सूरः सूर्यः । अधि अधिकृतः विभाति । 'विरोचनस्य' इति शेषः । इन्द्रस्य तु सूरः सूयते तत् सु कार्यं जगत्, तस्मिन्रमतेऽसौ सूरः । उपपदे दैर्घ्यं निरुक्तत्वात् । स विष्णुः । अधि अधिक म् । उदित उत्कर्षं प्राप्तः । विभाति तस्मै कस्मै इति ॥६॥

॥ आपो हेति ॥

ॐ आपो॑ ह॒ यद्बृ॑ह॒तीर्विश्व॒माय॒न् गर्भं॒ दधा॑ना
ज॒नय॑न्तीर॒ग्निम् । ततो॑ दे॒वाना॒ं सम॑वर्त॒तासु॒रेक॒ः
कस्मै॑ दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ विधेम ॐ ॥७॥

बृहतीरापः अव्याकृतोदकानि । तदभिमानिनी रमा अत्र अप्शब्देन लक्ष्यते । बहुवचनं तु जयादिबहुरूपत्वात् । अग्निं अग्रगण्यम् । 'अग्रणीत्वं यदग्नित्वम्' इति ऋग्भाष्योक्तेः । विश्वं मुख्यं प्राणम् । 'विश्वो वायुः समुद्दिष्टः' इत्युक्तेः । जनयन्ती जनयन्त्यः सत्यः । गर्भं दधाना धारयन्त्यः । यत् यम् । आयन् उपागच्छन् । ह प्रसिद्धम् । ततो गर्भात् । देवानां एकः मुख्यः । असुः प्राणः । समवर्तत उदपद्यत ।

'सङ्कर्षणाच्चापि जयातनूजो बभूव साक्षाद्बलसंविदात्मा ।
वायुर्य एवाथ विरिञ्चनामा भविष्य आद्यो न परस्ततो हि''॥ इत्युक्तेः ॥

तस्मै कस्मै इति । अन्यत्र यत् यस्य । बृहतीः अलौकिकाः । आपः कर्माणि । तत्रामसु पाठात् । विश्वं जगत् । जनयन्ती उत्पादयन्त्यः । दधानाः पोषयन्त्यश्च । गर्भं स्वान्तर्यामिणम् ।अग्निं स्वाग्रे वर्तमानं विष्णुम् । आयन् प्रापुः । ततः कारणात् । असुः पूर्वप्राणरूपो ब्रह्मा । देवानां एकः मुख्यः । समवर्तत अभूत् । तस्मै कस्मै इति ॥७॥

॥ यश्चिदिति ॥

ॐ यश्चिदापो महिना पर्यपश्यद्दक्षं दधाना जनयन्तीर्यज्ञम् । यो देवेष्वधि देव एक आसीत्कस्मै देवाय हविषा विधेम ॐ ॥८॥

यः चित् ज्ञानरूपः । यज्ञं आपः अतिशयेन पालयन् । विष्णुः दक्षं सृष्ट्यादिकरणशक्तं ब्रह्माणम् । जनयन्तीः उत्पादकाः । दधानाः पोषकाश्च आपः कर्माणि । महिना स्वमहिम्नैव । पर्यपश्यत् आलोचयत् । न परप्रेरणयेति भावः । तत्र हेतुः । यो विष्णुरेक एव देवेषु अधिदेवोऽधिको देव आसीत् । तस्मै कस्मै इति । अन्यत्र यः ब्रह्मा । जनयन्तीः विश्वजनकाः । दधानाः विश्वपोषकाः । आपः आ सर्वाणि स्वकर्माणि । 'कुर्वन्नपि' इति शेषः । यज्ञं विष्णुम् । 'यज्ञो वै विष्णुः' इति श्रुतेः । महिम्ना स्वसामर्थ्येन । दक्षं सर्वकर्मशक्तम् । अपश्यत् ।

अत एव 'यश्च धातरि सम्मतः' इत्युक्तिः । यः ब्रह्मा । एकः । देवेषु अधि मुख्यः । आसीत् । तस्मै कस्मै इति ॥ ८॥

॥ मा न इति ॥

ॐ मा नों हिंसीज्जनिता यः पृथिव्या यो वा
दिवं सत्यधर्मा जजान । यश्चापश्चन्द्रा बृहती-
र्जजान कस्मै देवाय हविषा विधेम ॐ ॥९॥

यः पृथिव्याः जनिता उत्पादकः । यश्च सत्यधर्मा सत्याः त्रिकालाबाधिताः धर्माः गुणक्रियादयो यस्य स तथा । दिवं द्युलोकम् । जजान उत्पादितवान् । यश्च बृहतीः अलौकिकत्वेन महतीः । चन्द्राः सर्वलोकाह्लादकाः । अपः कर्माणि जजान । स विष्णुः । नः अस्मान् । मा हिंसीत् मा मारयतु । अत एव तस्मै कस्मै इति । यद्वा यस्मै कस्मै काय देवाय हविषा विधेम स नो मा हिंसीत् इति । अन्यत्राप्यमुख्यया वृत्त्याऽयमेवार्थो ज्ञेयः ॥९॥

॥ प्रजापत इति ॥

ॐ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि
परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नों अस्तु
वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॐ ॥१०॥

'प्रजानां पालनाद्विष्णुः प्रजापतिरितीरितः' इति प्रजापतिसंहितोक्तेः । हे प्रजापते विष्णो । अन्यः विश्वस्माद्भेदवान् भवान् । केवलमित्यध्याहृत्याग्रे योजनीयम् । तदित्थम् । न केवलं विश्वा सर्वाणि त्वत् जातानि एतानि भूतानि परिता बभूव पराभावयत् किन्तु अजातान्यपीति । अत एव 'सृज्यसृष्टावीक्षाबभूव' इति श्रीमदाचार्यवचनम् । वयं यत्कामाः यदिष्टं कामयमानाः । ते त्वाम् । जुहुमः यजामः । तदिष्टं नः अस्माकं अस्तु । किं तदिष्टमित्यतो वक्ति । वयं रयीणां बहुधनानां पतयः स्याम इति । अन्यत्र हे प्रजापते ब्रह्मन् । त्वदन्यः पुमान् जातानि विश्वा सर्वाणि एतानि भूतानि परिता

बभूव त्वमेव पराभावयसीत्यर्थः । जातानीत्यनेन अजातजगत्पराभावने ब्रह्मणः शक्तिर्नास्ति विष्णोरेव असौ अस्तीति ध्वनितम् । शेषं समानम् ॥१०॥

इतः परं केचित् 'वसुं न' इति पञ्चर्चः नैतन्मन्त्राङ्गम् । तासां चित्र महादेवताकत्वस्यानुक्रमणिकायां उक्तत्वेन ब्रह्मदेवताकत्वाभावात् ब्रह्मलिङ्गाभावाच्च इत्याहुः । तन्न, चित्रमहोऽग्निशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तयोः लोकविलक्षण-तेजस्वित्वाग्र्यत्वयोर्ब्रह्मणि सम्भवात् । तन्त्रसारेऽपि ''हिरण्यगर्भसूक्तं तु भृगुदृष्टं प्रकीर्तितम्'' इत्युक्तं । तस्य भृगुऋषिकत्वस्य च पञ्चदश्यामृचि स्थितेन ''भृगवो विरुरुचुः'' इत्यनेन सूचितत्वाच्च । यथा प्राचीननिरुक्तानुसारेण प्रवृत्तस्य ऋग्भाष्यस्यार्वाचीनविसंवादो नादरणीय एवं सर्वानुक्रमविसंवादोऽपीत्यतोऽयं पञ्चदशर्च एव मन्त्रः ॥१०॥

॥ वसुमिति ॥

ॐ वसुं न चित्रमहसं गृणीषे वामं शेवमतिथिमद्विषेण्यम् । स रासते शुरुधो विश्वधायसोऽग्निर्होता गृहपतिः सुवीर्यम् ॐ ॥११॥

हे भगवन् त्वं यं वसुमग्निं 'देवभेदेऽनले रश्मौ वसू रत्ने धने वसु' इत्यभिधानात् । चित्रमहसं न चित्रमाश्चर्यं महस्तेजो यस्येति तादृशमात्मस्वरूपमिव । 'महस्तूत्सवतेजसोः' इत्यभिधानम् । गृणीषे वर्णयसि । चित्रमहसं विशिनष्टि **॥ वाममिति ॥** वामं प्रशस्यम् । शेवं सुखरूपम् । तन्नामसु पाठात् । अतिथिं अति अधिकं थं अन्नं यस्येति तम् । छान्दसत्वादिः । 'अत्यन्नश्चातिथिः प्रोक्तो यस्मादन्नं थमुच्यते' इति कौर्मे । अद्विषेण्यं अद्वेष्यम् । सः शुरुधः शु शीघ्रं रुणद्धीति शुरुत् तस्य । शुशब्दस्य शीघ्रनामसु हि पाठः । शुचं शोकं रुणद्धीति शुरुत् तस्य । छान्दसत्वादुपपदान्त्यलोप इति वा । विश्वधायसः विश्वधारकस्य तव । होता हेमकर्ता । गृहपतिः गृहमेषामस्तीति गृहाः गृहस्थाश्रमिणः । ''अर्श आद्यच्'' । तेषां पतिः पालकः अग्निः । सुवीर्यं

महद्बलं महापराक्रमं पुत्रं वा रासते ददाति । यद्धोता इदं फलं ददाति स दास्यतीति किमु वक्तव्यमित्यर्थः । अन्यत्र हे ब्रह्मन् त्वं 'वरसुर्वसुरित्युक्तः' इत्युक्तेः । पूर्णसुखत्वात्सर्वत्र विवासकर्तृत्वाच्च वसुं विष्णुम् । चित्रमहसं न चित्रभानुमिव । गृणीषे स्तौषि । स भगवान् अग्निः स्वतो गन्तुमशक्तं विश्वं नयति प्रवर्तयतीति सः तथा । होता यजमानः । गृहपतिः शुरुधो विश्वधायसस्ते सुवीर्यं सर्जनशक्तिम् । रासतेऽतस्त्वादृशोऽन्यो विष्णुप्रियो नास्तीति भावः ॥११॥

॥ जुषाण इति ॥

ॐ जुषाणो अंग्ने प्रतिं हर्य मे वचो विश्वांनि विद्वान्वयुनानि सुक्रतो । घृतंनिर्णिग्ब्रह्मंणे गातुमैरंय तवं देवा अंजयन्ननुं व्रतम् ॐ ॥१२॥

हे अग्ने अङ्गप्रवर्तक हरे । त्वं मे वचो जुषाणः सेवमानः श्रुण्वन्नित्यर्थः । प्रतिहर्य अवधारय । हे सुक्रतो सुखज्ञानरूप । क्रतुशब्दस्य प्रज्ञानामसु पाठात् । यतः विश्वानि सर्वाणि । वयुनानि ज्ञानानि । विद्वान् जानन्नसि । तव । 'घृ क्षरणदीप्त्योः' इति धातोः घृतं दीप्तं निर्णिक् रूपं च तत् । निर्णिक्शब्दस्य तन्नामसु पाठात् । गातुं स्तोतुम् । ब्रह्मणे तात्त्विकेभ्यः । ऐरय अधिकं प्रेरय । तथा सति देवास्तात्त्विकाः । तव व्रतं कर्म । तन्नामसु पाठात् । अन्वजनयन् अनुसरिष्यन्ति । छान्दसत्वात् व्यत्ययः । अन्यत्र पूर्वार्धं पूर्ववत् । हे घृतनिर्णिक् दीप्तरूप । ब्रह्मणे द्वितीयार्थे चतुर्थी । गुणपूर्णहरिमित्यर्थः । गातुमैरय 'माम्' इति शेषः । तव प्रेरणेन सर्वेऽपि देवा मां तथा प्रेरयेयुः इत्याशयेनाह तवेति ॥ अन्वजनयत् अनुसरेयुरित्यर्थः ॥१२॥

॥ सप्त धामानीति ॥

ॐ सप्तधामांनि परियन्नमंर्त्यो दाशंद्दाशुषें सुकृतें मामहस्व । सुवीरेंण रयिणांग्ने स्वाभुवो यस्त आनंट् समिधा तं जुंषस्व ॐ ॥१३॥

हे परियन् व्याप्तभगवन् । अमर्त्यः मर्त्यविलक्षणो ब्रह्मा । सुकृते सुखार्थं, पुण्यविषये वा । यद्वा सुखं कुर्वते । सप्तधामानि भूरादिसप्तलोकान् । दाशुषे दात्रे तुभ्यम् । दाशत् दत्तवान् । 'उपचारान्' इति शेषः । त्वं तं ब्रह्माणम् । सुवीरेण शोभनाः आज्ञाधाराका वीरा यस्मिन् तेन । रयिणा धनेन । मामहस्व सम्पूजय । 'मह पूजायाम्' इति हि धातुः । सत्कुरुष्वेत्यर्थः । 'आधिक्येऽधिकम्' इति सूत्रात् पूर्वमकारस्यातिशयार्थता । हे अग्ने अग्रयस्वाभाव । सुष्ठु आसमन्ताद्भवतीति स्वाभूः व्याप्तः तस्य । ते त्वया । यः ब्रह्मा । आनट् व्याप्तः । तं ब्रह्माणं समिधा सम्यक् दीपनेन 'इन्धि दीप्तौ' इति धातोः । जुषस्व प्रकाशयेत्यर्थः । अन्यत्र योऽमर्त्यः जीवविलक्षणो भगवान् । दाशुषे उपचारसमर्पकाय । सुकृते शोभनकर्मकृते तुभ्यम् । सुवीरेण शोभनपुत्रयुक्तेन । रयिणा पारमेष्ठ्यरूपधनेन । सह सप्तधामानि भूरादिसप्तलोकान् दाशत् ददौ । हे अग्ने अग्रनेय ब्रह्मन् । तं मामहस्व सम्पूजय । अन्तर्णिच् । 'मया' इति शेषः । सः भगवान् स्वाभुवः ते तव आनट् व्यापकः । त्वं तं समिधा समिदादिहविषा जुषस्व जोषयस्व । अत्राप्यन्तर्णिच् । 'मया'इति शेषश्च ॥१३॥

॥ यज्ञस्येति ॥

ॐ यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितं हविष्मन्त ईळते
सप्त वाजिनम् । शृण्वन्तमग्निं घृतपृष्ठमुक्षणं
पृणन्तं देवं पृणते सुवीर्यम् ॐ ॥१४॥

हविष्मन्तः यजमानाः सप्तर्षयः । यज्ञस्य केतुं ज्ञातारम् । तस्य प्रज्ञानामसु पाठात् । प्रथमं मुख्यम् । पुरोहितं अनादितो हितकारिणम् । 'भक्तानां' इति शेषः । वाजिनं अन्नस्वामिनं वाजशब्दस्यान्ननामसुपाठात् । शृण्वन्तं 'भक्तस्तवम्' इति शेषः । अग्निं अङ्गप्रवर्तकम् । घृतपृष्ठं घृतं प्रदीप्तं पृष्ठं वैकुण्ठादिस्थानं यस्य तम् । यद्वा घृतं गलितं पृष्ठं पृष्ठजोऽधर्मः यस्मात्तं 'घृ क्षरणदीप्त्योः' इति धातुः । 'धर्मस्तनौ धर्ममयश्च पृष्ठम्' इति भागवते ।

'विष्णोरङ्गसमुद्भूता विष्णोरङ्गानि देवताः ।
उच्यन्ते सर्ववेदेषु स्वरूपाभेदिनोऽपि तु' ॥ इति तात्पर्ये ।

उक्षणं महान्तम् । तन्नामसु पाठात् । पृणते हविर्ददते यजमानाय । सुवीर्यं पृणन्तं ददतम् । देवं द्योतनादिगुणविशिष्टम् । हरिं ईळते स्तुवन्ति । 'ईड स्तुतौ' ऋक्षु डस्य ळः । अन्यत्रापि मुख्यतया अयमेवार्थः ॥१४॥

॥ त्वं दूत इति ॥

ॐ त्वं दूतः प्रथमो वरेण्यः स हूयमानो अमृताय मत्स्व । त्वां मर्जयन्मरुतो दाशुषो गृहे त्वां स्तोमेभिर्भृगवो वि रुरुचुः ॐ ॥१५॥

हे भगवन् यः प्रथमो मुख्यः । वरेण्यः प्रार्थ्यः । दूतः प्रेष्यः ।

'यज्ञभागार्थमत्रस्थो देवसम्प्रेषितो यतः ।
दूतोऽग्निर्वासुदेवश्च तत्तत्प्रार्थितकृद्यतः'॥ इति ऋग्भाष्योक्तेः ।

स त्वं हूयमानः आकार्यमाणः । 'मया' इति शेषः । अमृताय, तृतीयार्थे चतुर्थी । अमृतेन अयाचितेन मोक्षदानेन इत्यर्थः । ''अमृतं यदयाचितम्'' इति भागवतोक्तेः । मत्स्व सुखय । अन्तर्णीतण्यर्थात् 'मदि हर्षे' इति धातोः परस्मै लोट् । 'माम्' इति शेषः । त्वयाऽनुगृहीतं देवा अपि सेवन्ते किं पुनर्मानवा इति भावेनाह ॥ **त्वामिति** ॥ मरुतः देवाः । त्वामुद्दिश्य दाशुषः यजमानस्य । गृहे मर्जयन् मार्जनं कुर्वन्ति । न केवलमहमित्थं ब्रुवे, किं तु महावैष्णवा भृगवोऽपि एवमाहुरित्याह ॥ त्वामिति ॥ भृगवः भृगुवंशस्थाः भृग्वादयो वा । त्वां स्तोमेभिः ''हिरण्यगर्भः''इत्यादि पञ्चदशामन्त्रकृतैस्स्तवनैः । विरुरुचुः प्रकाशयामासुः । अन्यत्राप्यमुख्यतयाऽयमेवार्थो ज्ञेयः ॥१५॥

॥ इति हिरण्यगर्भसूक्तव्याख्यानम् ॥४१॥

४२.ब्रह्ममन्त्रः

तस्यैवान्यः पञ्चाक्षरो मन्त्रः ॥ **ब्रह्मण इति** ॥

॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॐ ॥

बृंहति पूर्णो भवति गुणैरिति तस्मै । ''अथ कस्मादुच्यते ब्रह्मेति बृहन्तो ह्यस्मिन्गुणाः'' इति श्रुतेः । 'बृह वृद्धौ'इति धातोः ''आतो मनिन् क्वनिब्वनिपश्च'' इति सूत्रान्तरेण ''अन्येभ्योऽपि दृश्यते''इति सूत्रेण मनिन् प्रत्यये दृशिहणसामर्थ्यात् अमागमश्चेति रूपसिद्धिः । अन्यत्र बृंहयति वर्धयति प्रजाः इति अन्तर्भावितण्यर्थाद्बृहेः ''नोऽञ्च''इति धातोः नस्य अदादेशः ॥४२॥

४३. अष्टाक्षरब्रह्ममन्त्रः

तस्यैव अपरोऽष्टाक्षरमन्त्रः ॥ **हिरण्येति** ॥

॥ ॐ हिरण्यगर्भाय नमः ॐ ॥

हिरण्येति हिरण्यं हिरण्मयं ब्रह्माण्डं । ''तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम्'' इति मनूक्तेः । तस्य गर्भोऽन्तर्यामी । यद्वा गर्भे कुक्षौ यस्य इति । 'गर्भो भ्रूणेऽर्भके कुक्षौ सन्धौ पनसकण्टके' इत्यभिधानात् । यद्वा हिरुक् विलक्षणं च तत् ण्यञ्च सुखं च हिरण्यम् । ''हिरुक् सुखं हिरण्यं स्यात् बाह्यानन्दात् पृथग्यतः''इत्यैतरेयभाष्ये । स्वरूपसुखमित्यर्थः । तद्गिरति भुनक्ति अनुभवतीति यावत् स तथा तस्मै । 'गृ निगरणे' अर्तिगृभ्यां भन् । अन्यत्र हिरण्यस्य लोकविलक्षणसुखस्य हरेर्गर्भोऽर्भकः तस्मै । यद्वा हिरण्यं हरिं गृणातीति 'गृ शब्दे' तस्मै नम इति ॥४३॥

४४.बळित्थेतिसूक्तरूपप्राणमन्त्रव्याख्यानं

अथ प्राणनामकविष्णोः पञ्चर्चसूक्तमन्त्रः ॥ बळित्थेति ॥

ॐ बळित्था तद् वर्पुषे धायि दर्शतं देवस्य भर्गः
सहसो यतो जनि । यदीमुप ह्वरते साधते
मतिर्ऋतस्य धेना अनयन्त सस्रुतः ॐ ॥१॥

देवस्य विश्वसर्जनादिक्रीडाविशिष्टस्य हरेः । बट् बलात्मकम् । ''स वै बलं बलिनां चापरेषाम्'' इत्युक्तेः । दर्शतं ज्ञानेन ततं ज्ञारूपमित्यर्थः । ''सत्यं ज्ञानम्''इत्यादिश्रुतेः । भर्गः विश्वस्य भरणगमनकर्तृ । 'डुधाञ् धारणे' 'गम्लृ गतौ' आभ्यां असुन् डिच् । डित्वात् टिलोपे भर्ग इति सकारान्तं नपुंसकरूपं सिद्ध्यति । एतादृशं यन्मूलरूपं तत् इत्था इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण । वपुषे अवताराय । धायि अधायि प्रयुक्तमित्यर्थः । कोऽसौ अवतार इत्यत आह ॥ **यतः इति** ॥ यदर्थं सहसः बलरूपस्य । 'सहो बले ज्योतिषि मार्गशीर्षे' इत्यभिधानम् । वायोः मतिः हनुमदाख्यं रूपम्, 'हनुमान्मतिशब्दित' इति वचनात् । जनि अजनि आविर्भूतम् । यत् ईं सीतारूपिणीं लक्ष्मीम् । उपह्वरते समीपे स्थापयति । साधते च लोकमन्ददृष्ट्या रावणाहृतां साधयति पुनरानयतीत्यर्थः । येन ऋतस्य अग्नेः । ''अग्निर्वा ऋतम्''इति श्रुतेः । सस्रुतः आनन्दबाष्पयुताः । धेनाः शपथं कर्तुं स्वस्मिन्पतितां सीतां गृहीत्वा 'निर्दोषियं त्वया गृह्यतां' इत्याद्याकारकाः वाचः । तच्छब्दस्य तन्नामसु पाठात् । अनयन्त मानिताः । यद्वा ''ऋतं सत्यं परं ब्रह्म''इत्यादिश्रुतेः ऋतस्य रुद्रस्य । धेनाः रक्षसां मरणाभावकरवरदानरूपा वाचः । सस्रुतः स्रवणयुक्ताः । गलितफलाः निष्फला इत्यर्थः । अनयन्त प्रापिताः कृता इति यावत् ।

मुख्यप्राणविषये तु सहसः वायोर्देवस्य । बट् बलात्मकम् । दर्शतं ज्ञानात्मकम् । भर्गः पोषकं प्रवर्तकं च यन्मूलरूपं तत् । इत्था वक्ष्यमाणरीत्या । वपुषे अवतारं कर्तुम् । धायि विष्णुना प्रेरितम् । यतः यस्मान्मूलरूपात् । जनि

जातम् । यर्दी यदेव । मतिः हनुमदाख्यं प्रथमरूपम् । उप रामसमीपे । ह्वरते तिष्टति । साधते साधयति च । 'रामकार्याणि' इति शेषः । येन रूपेण ऋतस्य रामस्य । सस्रुतः अमृतस्रावयुक्ताः । धेनाः अर्थपुष्टिमत्यो वाचः । अनयन्त सीतां प्रति नीता इत्यर्थः ॥१॥

॥ पृक्ष इति ॥

ॐ पृक्षो वपुः पितुमान् नित्य आ शये द्वितीयमा सप्तशिवासु मातृषु । तृतीयमस्य वृषभस्य दोहसे दशप्रमतिं जनयन्त योषणः ॐ ॥२॥

अस्य विष्णोः द्वितीयं वपुः पृक्षः पृक्ताः सम्पृक्ताः विशेषबलेन परस्परमभिन्ना इति यावत्, षाः षड्गुणाः यस्य सः कृष्णः । यद्वा पृतनां सेनां क्षिणोतीति पृक्षः। पृक्शब्दोपपदात् 'क्षि क्षये'इत्यस्मात् ड प्रत्यये डित्वात् टि लोपे च पृक्ष इति रूपं सिध्यति । उपपदे तकारलोपो निरुक्तत्वात् । जरासन्धादिसैन्यहन्ता इत्यर्थः ।

हनिष्यामि बलं ह्येतत् भुवि भारं समाहितम् ।
मागधेन समानीतं पश्यतां सर्वभूभृताम् ॥ इति कृष्णचिन्तनोक्तेर्भगवते ।

पितुमान् पितुरित्यन्ननाम तद्वान् अन्नाधिपतिरित्यर्थः । उक्तं च ''ॐ नमो भगवते विष्णवे अन्नाधिपतये स्वाहा''इति । यद्वा बह्वन्नभोक्तृत्वात् तद्वान् इत्युच्यते ''बलिमाददबृहद्वपुः''इत्युक्तेः । ''अत्ता चराचरग्रहणात्''इति सूत्राद्वा । यः सप्तशिवासु सप्तसङ्ख्याकाः शिवाः मङ्गलगुणाः यासु तासु । उक्तं च

पतिमत्त्वं सुरूपत्वं पातिव्रत्यं सुपुत्रता ।
धर्मे स्थितिर्हरौ भक्तिर्दाक्ष्यं सप्तगुणाः स्त्रियाम् ॥ इति ।

मातृषु देवकीसंज्ञजननीषु । गौरवार्थे बहुवचनम् । देवकीगर्भे इति यावत् । नित्यः त्यशब्दवाच्यवाय्वाकाशोपलक्षितपञ्चभूतात्मकदेहरहितस्सन् आ समन्तात् व्याप्त्या इति यावत् । ''देवक्यां देवरूपिण्यां विष्णुः सर्वगुहाशयः''

इत्युक्तेः । आशये शिष्ये । अथवा 'यस्य' इत्यध्याहारः । यस्य कृष्णस्य आशये हार्दाभिलाषे सति । सप्तशिवासु

ऋगाद्या इतिहासश्च पुराणं पञ्चरात्रकम् ।
प्रोक्ताः सप्तशिवास्तत्र....॥

इति सत्तत्वग्रन्थोक्तासु । नित्यः नित्यस्थितिमान् । वायुः पितुमान् बह्वन्नभोक्ता वृकोदररूपः । मातृषु कुन्त्याम् । 'अवततार' इति शेषः । अस्य वासुदेवस्य तृतीयं व्यासाख्यं रूपम् । वृषभस्य वृषवद्बलिवत् भातीति बृषभो धर्मः ''धर्मोऽसि वृषरूपधृक्''इत्युक्तेः तस्य । दोहसे पूर्त्यै 'दुह प्रपूरण' इति धातोः । रक्षणायेति यावत् । 'बभूव' इति शेषः । यस्मात् योषणः घृताची । अत्रापि बहुवचनं गौरवार्थे । दशप्रमतिं इन्द्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुसोमेशानसूर्यशनैश्चरेभ्यो दशभ्यः प्रकृष्टबुद्धिं रुद्रावतारं शुकम् । जनयन्त जनयामासुः । यद्वा यदर्थं योषणो मध्यगेहाख्यविप्रभार्या दशप्रमतिं दश पूर्णा प्रमतिः प्रज्ञा यस्येति तं पूर्णप्रज्ञाचार्यं इत्यर्थः ।

दशेति सर्वमुद्दिष्टं पूर्णं सर्वमिहोच्यते ।
प्रज्ञा प्रमतिरुद्दिष्टा पूर्णप्रज्ञस्ततः स्मृतः ॥ इति तैत्तिरीयभाष्योक्तेः ।

जनयन्त अन्यत्र 'सहसे' इत्यनुवर्तते । वायोर्द्वितीयं वपुः द्वितीयोऽवतारः । भीमाख्यः पृक्षनामकः पृतनाक्षयकारित्वात् । पितुमान् बह्वन्नभोक्ता । प्रसिद्धमिदं बकासुरवधादौ । सप्तशिवासु उक्तरूपासु ऋगाद्यासु । मातृषु मापयन्ति हरिमिति मातरः, तासु हरिज्ञानसाधनेष्विति यावत् । नित्यो नित्यम् । आ समन्तात् शये शेते रेमे इति यावत् । वृषभस्य वायोस्तृतीयं 'वपुः' इत्यनुवर्तते दशप्रमतिं पूर्णप्रज्ञनामकं अभूत् । यं अस्य विष्णोर्दोहसे तत्त्वज्ञानदोहनार्थं योषणः अजनयन्त इति । अत्र सर्वत्र अडभावश्छान्दसः ॥२॥

॥ निर्यदीमिति ॥

ॐ निर्यदीं बुध्नान्महिषस्य वर्पस ईशानासः
शवसाऽऽक्रन्त सूरयः । यदीमनु प्रदिवो मध्व
आधवे गुहा सन्तं मातरिश्वा मथायति ॐ ॥३॥

यत् येन । महिषस्य महाषड्गुणस्य पूज्यस्य वा स्वस्य । ईं एव । शवसा सुखेन सह । बुध्नात् बोधरूपात् सुखज्ञानलक्षणात् इत्यर्थः । वर्पसः रूपात् रूपेण इत्यर्थः । तन्नामसु पाठात् । ईशानासः ब्रह्माद्या लोकेशाः । सूरयः सनकाद्या ज्ञानिनः । निराक्रन्त निराकृताः तुच्छीकृता इति यावत् । ब्रह्मसनकादिमध्ये कोऽप्यस्य सुखज्ञानाभ्यां समो नाभूदिति भावः । यत् यः । अन्वीं अनन्तरमेव । 'अधिकारस्य' इति योग्यतया शेषेण सम्बन्धः । मध्वः ''मधुनाम सुखं विद्यात्'' इत्युक्तेः मधुयुक्तं वं ज्ञानं यस्येति मध्वः । मध्व इत्यत्र उकारलोपो निरुक्तत्वात् । मातरिश्वा स्वज्ञातरि नारदादौ शु शीघ्रं वाति गच्छतीति मातरिश्वा । शु शब्दस्य शीघ्रनामसु पाठात् । 'वा गतिगन्धनयोः'इति धातोश्च। ''आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि''इति तदुक्तेः । यद्वा मातरि हृदयाकाशे श्वयति गच्छतीति स तथा । 'टुओश्वि गतिवृध्योः' । प्रदिवः 'अकयप्रविसम्भूमसखहा विष्णुवाचकाः' इत्यभिधानात् । प्रं विष्णुं दिव्यति द्योतयति प्रकाशयति इति यावत् । तस्य प्रदिवः ज्ञानस्य । आधवे न धूयते कम्प्यते तत् अधु । 'धूञ् कम्पने' तस्य भावः आधवं तस्मिन् स्थैर्ये इत्यर्थः । गुहासन्तं हृदयगुहायां वर्तमानाज्ञानान्धकारम् । मथायति मथ्नाति नाशयतीत्यर्थः ।

अन्यत्र यदीं यस्मादेव । बुध्नात् बोधरूपात् तृतीयरूपात् पूर्णबोधात् । ईशानासः लोकेशा रुद्राद्याः मनुष्योत्तमपर्यन्ताः । सूरयश्च महिषस्य हरेः । वर्पसः वरणीयत्वादिना वर्पस्संज्ञकान् गुणान् । शवसा सुखेन । निराक्रन्त नितरां ज्ञातवन्तः । यदीं य एव । अनु अनन्तरम् । प्रदिवः प्रकृषद्युत्यादिरूपः । मध्वः

आनन्दतीर्थाख्यः । मातरिश्वा मुख्यप्राणः । गुहासन्तं निर्गुणत्वाद्युक्तिभिर्गूहितं सन्तं परमात्मानम् । आधवे 'भावप्रधानो निर्देशः' आ समन्तान्तात् पतित्वे सर्वस्वामित्वज्ञापनार्थं इति यावत् । मथायति मथ्नाति । शास्त्रेण विचार्य निश्चाययति इति भावः ॥३॥

॥ प्रयदिति ॥

ॐ प्र यत् पितुः परमान्नीयते पर्या पृक्षुधो वीरुधो दंसु रोहति । उभा यदस्य जनुषं यदिन्वत आदिद् यविष्ठो अभवद् घृणा शुचिः ॐ ॥४॥

यत्पितुरन्नं परमात् सर्वोत्कृष्टविष्णवे चतुर्थ्यर्थे पञ्चमी । प्रणीयते समर्प्यते । तदेवान्नं [1]प्रक्षुधः प्रकृष्टक्षुधाम् । वीरुधः विः परमात्मा ईः लक्ष्मीः तद्रुधः तदनुरोधिनो ब्रह्मरुद्रादयो देवाः । 'विः पक्षिपरमात्मनोः' इत्यभिधानम् । ''लक्ष्मीरीकार उच्यते'' इति । ''सप्तसु प्रथमा'' इति सूत्रात् षष्ठ्यर्थे प्रथमा । तेषां दंसु दन्तेषु । पर्या रोहति चर्वणार्थं गच्छति । भगवदनिवेदितं नैव गृण्हन्तीति भावः । ननु तस्य ब्रह्माण्डात् अप्युत्कृष्टस्य भक्तहृदयादौ कथं अवस्थानं घटते इत्यत आह ॥ उभे इति ॥ उभा उभे । घृणा क्रीडे । यत् यस्मात्कारणात् । यत् यस्य । जनुषं जन्मावतारम् । इन्वतः प्रापयतः । आदित् अस्मादेव कारणात् । यविष्ठः लघुरूपः अभवत् । तत्र हेतुः घृणाशुचिः घृणास्वभावः ।

अन्यत्र यत् तृतीयं रूपम् । पितुः स्वजनकात् । परमाद् विष्णोः सकाशात् । प्रणीयते विष्णुना सर्वकार्येषु प्रेर्यत इत्यर्थः । अथ च प्रक्षुधः प्रश्नरूपाः । वीरुधः प्रततीः । खण्डनार्थं दंसु दन्तेषु । पर्यारोहति स्थापयति । प्रश्नान् खण्डयितुं अनूद्य चर्वितवत् शकलीकरोतीत्यर्थः । यत् यस्मात् कारणात् । यस्य अस्य

१. 'पृक्षुधः' इति पाठः मुद्रितेषु पुस्तकेषु दरीदृश्यते । अयं पाठः सम्प्रदायगतश्च ।

वायोः । जनुषं जन्मावतारम् । उभा उभौ लक्ष्मीनारायणौ । इन्वतः प्रेरयतः । तस्मात् कारणात् आदित् आभ्यामेव लक्ष्मीनारायणाभ्यामेव । यविष्ठोऽवरोऽभवत् । तथा घृणाशुचिः कृपया शुद्धः ॥४॥

॥ आदिदिति ॥

ॐ आदिन्मातॄराविशद्यास्वा शुचिरहिंस्यमान उर्विया वि वावृधे । अनु यत् पूर्वा अरुहत् सनाजुवो नि नव्यसीष्ववरासु धावते ॐ॥५॥

यतः आदित् घृणाक्रीडावशादेव । मातॄः कौसल्यादिजननीः । आविशत् तद्गर्भस्थोऽभूदित्यर्थः । यासु मातृषु । आशुचिः आ समन्ताच्छुचिः । शुक्लशोणितसम्बन्धरहितः । अत एव उर्विया उरुत्वेन महिमोत्कर्षेण । अहिंस्यमानः गर्भवासनिमित्तकदुखेन अवध्यमानः । विवावृधे विशेषेण अभिवृद्धोऽभूदित्यर्थः । यत् यथा । सनाजुवः सदा मातृत्वं गच्छन्तीः । 'जु गतौ' इति धातुः । पूर्वाः आदित्यादिमातॄः । अरुहत् प्रविवेश । तथा नव्यसीषु नूतनासु अवरास्वपि मातृषु । निधावति पुत्रत्वेन भवितुमिच्छति । परन्तु तादृशानुष्ठानमेव ताभिर्न क्रियत इति भावः ।

अन्यत्र आदित् लक्ष्मीनारायणप्रेरणादेव । मातॄः अञ्जनादीः । शेषं समानं पूर्वार्धे । सप्तशिवासु मातृष्वित्युक्तं प्राक्, तत्र सिंहावलोकनन्यायेन विशेषमाह । यत् यो मध्वः । सनाजुवः सर्वदा विद्यमानं परमात्मानं महायोगवृत्त्या महारूढ्या च तात्पर्येण एव जुषन्ते प्रतिपादयन्तीति सनाजुवः । पूर्वाः ऋगाद्याश्चतस्रो मातरः । ताः अनु अनुक्रमादेव, उपक्रमादिलिङ्गैः इत्यर्थः । अरुहत् अर्थं विचारयामास । अवरासु तिसृषु इतिहासपुराणपञ्चरात्राख्यासु । नव्यसीषु कृतत्वेन नूतनासु मातृषु । धावते उपक्रमादिपर्यालोचनं विनैव नितरां धावते शीघ्रं एवार्थं विचारयतीत्यर्थः । शीघ्रगमनमेव धावनमिति लोके प्रसिद्धम् ॥५॥

इति बळित्थेतिसूक्तरूपप्राणमन्त्रव्याख्यानं समाप्तम् ॥४४॥

४५. प्राणमन्त्रः

तस्यैवान्यः पञ्चाक्षरो मन्त्रः ॥ **प्राणायेति** ॥

॥ ॐ प्राणाय नमः ॐ ॥

प्रकर्षेण आ समन्तान्नयति प्रवर्तयति सर्वमिति प्राणः तस्मै । ''सर्वस्य हि प्रणेतृत्वात् प्राणो नारायणः परः''इति हरिवंशे । यद्वा प्राणान्तर्यामी ''प्राणः प्राणायनाद्विष्णुः''इति शब्दनिर्णये । अथवा प्रकृष्टः आ समन्तात् ण आनन्दो यस्येति । ''णश्च निर्वृतिवाचकः'' इत्युक्तेः । ''प्रकृष्टानन्दरूपत्वात् प्राण इत्यभिधीयते''इत्यैतरेयभाष्ये । उतवा प्रकर्षेण चेष्टकः । 'अन चेष्टायाम्'इति धातोः । अन्यत्र प्रः विष्णुः ''अकयप्रविसम्भूमसखहा विष्णुवाचकाः'' इत्यभिधानात् । तं अणति गच्छति जानाति वा । 'अण गतौ'इति धातोः गत्यर्थस्य हि ज्ञानार्थता । ''प्राणः परमुपगच्छति''इति श्रुतेः । यद्वा प्रार्थं विष्णुप्रीत्यर्थमिति यावत् । अ नयति चेष्टयति सर्वमिति । अथवा प्राद्विष्णोरेव आ णः अत्यान्दो यस्येति तस्मै नम इति ॥४५॥

४६. अपानाख्यप्राणमन्त्रः

अथ तस्यैव अपरः षडक्षरो मन्त्रः ॥ **अपानाय इति** ॥

॥ॐ अपानाय नमः ॐ ॥

पातीति पः रक्षकः, नास्ति पः यस्य इत्यन्वयः, अनः चेष्टकः, स चासौ स चेति । यद्वा न पानं अशुभभोगो यस्येति । ''नाशुभं स हरिः पिबेत्'' इत्युक्तेः । अथवा अपानयति अधो नयति दुष्टानिति । ''प्रकृष्टनयनात्प्राणोऽपानोऽवाङ्न-यनाद्धरिः'' इत्यैतरेयभाष्ये । अपनयति दोषानिति वा । ''यस्मादपनयेद्दोषानपानः''इति तैत्तिरीयभाष्ये । तस्मै नमः । अन्यत्र अपन अन्यरक्षकरहितेन विष्णुना अन्यते चेष्ट्यते स तथा । ''ऊर्ध्वं प्राणं उन्नयति अपानं प्रत्यगस्यति''इति श्रुतेः ॥४६॥

४७. व्यानाख्यप्राणमन्त्रः

तस्यैव इतरः पञ्चाक्षरो मन्त्रः ॥ **व्यानायेति** ॥

॥ ॐ व्यानाय नमः ॐ ॥

विशेषेण आ समन्तात् नयति प्रवर्तयति सर्वमिति । विं पक्षिरूपं गरुडं आ अनयति चेष्टयतीति वा । अथवा विना गरुडेन आ सर्वत्र नीयते प्राप्यते असौ । अथवा विशेषेण आ अनयति चेष्टयति सर्वमिति । ''विशेषाच्चेष्टयेद्यस्माद्व्यानाख्यः'' इति तैत्तिरीयभाष्ये । तस्मै नम इति । अन्यत्र विशब्दवाच्यगरुडोपलक्षित सर्वजीवजातं अं विष्णुं आनयति यथायोग्यं प्रापयति स तथा तस्मै ॥४७॥

४८. उदानाख्यप्राणमन्त्रः

अथ परस्तदीयः षडक्षरो मन्त्रः ॥ **उदानायेति** ॥

॥ ॐ उदानाय नमः ॐ ॥

उं रुद्रं दयते पालयति स उदः । 'देङ् पालने' इति हि धातुः । उदश्चासौ अनश्चेति । यद्वा उत् ऊर्ध्वं आ आत्मीयान् नयति स तथा । ''अन्यमन्यमतिनेनीयमानः'' इति श्रुतेः । उदं कर्म ज्ञानं वा । ''उदेति उद्भवति अनेन इति उदं ज्ञानं कर्म वा'' इति कर्मनिर्णयोक्तेः । तत् आनयति प्रापयतीति ''कर्ता कारयिता विष्णुः'' इत्युक्तेः । ''अज्ञानां ज्ञानदो विष्णुः''इति च । उदकं आ समन्तात् निम्नं स्थलं नयतीति । ''एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि प्राच्योऽन्या नद्यः स्यन्दन्ते'' इति श्रुतेः । तस्मै नम इति । अन्यत्र उदं विष्णुं आ अधिकं सर्वोत्तममिति यावत् । नयति शिष्येषूपदिशतीत्यर्थः । तस्मै नम इति ॥४८॥

४९. समानाख्यप्राणमन्त्रः

अथ तदीय एव पञ्चमः षडक्षरो मन्त्रः ॥ **समानाय इति** ॥

॥ ॐ समानाय नमः ॐ ॥

मानेन प्रमाणेन ज्ञानेन वा बहुमानेन वा सहिताय । यद्वा समः सज्ज्ञानः सलक्ष्मीको वा यथोपासनफलदाता वा स चासौ अनश्चेति । सं स्वरूपाभेदं आनयति ज्ञापयतीति । 'समभेदे समीचीने सुष्ठु पूजासुखेषु च'इति हि यादवः । अन्यत्र सः विष्णुः ''अकयप्रविसम्भूमसखहा विष्णुवाचका'' इत्यभिधानात् । मा लक्ष्मीः 'मः शिवे मा रमायां च'इति विश्वकोशात् । ताभ्यां नीयते प्रवर्त्यते, तौ आनयति अधिकत्वेन शिष्येषु उपदिशति वा स तथा । यद्वा सं विष्णुं मानयति बहुमानयति स समानः तस्मै नमः इति ।।४९।।

५०. सरस्वतीवैदिकमन्त्रः

अथ सारस्वतो वैदिको मन्त्रः ।। **गौरिति** ।।

ॐ गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॐ ।।

सहस्रं अनन्तं अक्षरमुदकं यस्याः सकाशात् सा विष्णुनाम्नी देवता । अक्षरशब्दस्य हि उदकनामसु पाठः । ''अप एव ससर्जादौ'' इत्यादि व्यासस्मृतेः । सलिलानि जलानि । तक्षती कुर्वती । एकपद्यादिरूपवती बभूवुषी भवतीति । परमे उत्कृष्टे अव्याकृते । व्योमन् व्योम्नि आकाशे । अनेन तदभिमानिनी रमा लक्ष्यते । तस्यामित्यर्थः । यद्वा व्योमनाम्न्यां रमायां । ''व्योतं जगदिदं यस्यां सा व्योम श्रीरुदाहृता''इति कौर्मे । गौरीः वाचः । गौरीशब्दस्य हि वाङ्नामसु पाठः । तदभिमानित्वात् सरस्वतीं भारतीं चेत्यर्थः । बहुवचनं नानाकल्पभेदेन युक्तं । छान्दसत्वाद्वा । वाचो बहुरूपत्वाद्वा । मिमाय उत्पादितवतीत्यन्वयः ।

''प्रद्युम्नतश्चाथ कृतौ स्त्रियौ द्वे ।
प्रजज्ञतुर्यमले तत्र पूर्वा प्रधानसंज्ञा प्रकृतिर्जनित्री ।
श्रद्धा द्वितीयाऽथ तयोश्च योगो बभूव पुंसैव स सूत्रनाम्ना'' ।।

इत्यादि महाभारततात्पर्यनिर्णये ।

एकं प्रणवरूपं पदं वाचकं यस्याः सा । ''पदं तु वाचकं प्रोक्तं क्वचिद्वाच्यमपीष्यते''इति शब्दनिर्णये । द्विपदी सुप्तिङन्तरूपेण ध्वन्यात्मक-वर्णात्मकभेदेन वा द्विविधं शब्दजातं पदं यस्याः ।

''सर्वान्तर्यामिणि हरौ अस्मच्छब्दविभक्तयः ।
युष्मच्छब्दगताश्चैव सर्वास्तच्छब्दगा अपि ॥

सर्वशब्दगताश्चैव वचनान्यखिलान्यपि ।
स्वतन्त्रत्वात्प्रवर्तन्ते व्यावृत्तेऽप्यखिलात्सदा ॥

तत्सम्बन्धात्तु जीवेषु तत्सम्बन्धात् अचित्स्वपि ।
वर्तन्त उपचारेण तिङ्पदान्यखिलान्यपि''॥ इति नारायणश्रुतेः ।

वैकल्पिकार्थपक्षे तु ''अवस्वराति गर्गरो गोधा परिसनिष्वणत् । पिङ्गा परिचनिष्कददिन्द्राय ब्रह्मोद्यतम्''इति श्रुतिः । ''ता वा एताः सर्वा ऋचः सर्वे वेदाः सर्वे घोषा एकैव व्याहृतिः प्राण एव'' इति च श्रुतिः । चतुष्पदी व्यस्तसमस्तव्याहृतिरूपेण ऋगादिरूपेण वा चत्वारि पदानि यस्याः ।

''भूरादिव्याहृतिभिस्तु वाच्यं मूर्तिचतुष्टयम् ।
अनिरुद्धादिकं वासुदेवान्तं देहमध्यगम् ॥''इति व्याहृतितत्त्वोक्तेः ।

''ऋगर्चनीयात् स्वीकारात्''इत्यादेश्च । अष्टापदी अकचटतपयशरूपाष्ट-वर्गाः । यद्वा वेदोपवेदरूपेण अष्टौ वेदाः पदानि यस्याः । नवपदी षडङ्गेतिहासपुराणस्मृतिरूपेण शिक्षोक्तस्वरस्पर्शयादियमानुस्वारविसर्गार्ध-विसर्गदुस्पृष्टप्लुतलृकाररूपेण वा नवानि पदानि यस्याः । इति विष्णुपक्षे । अन्यत्र सहस्राक्षरा सहस्राणि बहूनि अक्षराणि वर्णाः तदुपलक्षितपदवाक्यादीनि च यस्याः । अनेकवर्णाद्यभिमानिनी सरस्वती । परमे सर्वोत्कृष्टे । व्योमन् व्योम्नि सर्वव्याप्ते हरौ । एकपद्यादिरूपेण बभूवुषी तत्परा भवती सती । सलिलानि जलाभिमानिवरुणोपलक्षितवागाद्यभिमानिवह्न्यादिदेवताः । तक्षती कुर्वती उत्पादितवती च सती । गौरीः तदभिमन्यमानवागुपलक्षितसर्वेन्द्रियाणि । मिमाय

निर्ममे । एकपदी एकं प्रधानसंज्ञं पदं रूपं वाचकं वा यस्याः । द्विपदी ब्रह्माणी भारती इति रूपेण द्वे पदे यस्याः । चतुष्पदी परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरी इति चतुर्विधवागभिमानिरूपेण चत्वारि पदानि यस्याः । अष्टापदी गायत्री सावित्री सरस्वती भारती सुवर्चला काली द्रौपदी चन्द्रा इति भेदेन अष्टौ पदानि यस्याः । नवपदी

''इन्दिरा च वरा लक्ष्मीः हिरण्या गगना तथा ।
रक्ता रक्ततरा भूतिः विभूतिश्च श्रियो नव''॥

इत्येकादशतात्पर्योक्तविधया नव श्रीरूपाणि पदानि बिम्बानि यस्याः । यद्वा मध्यमप्राणेनैकपदी, तेनादित्येन च द्विपदी, चतुर्दिग्भिश्चतुष्पदी, अष्टदिग्भिरष्टापदी, अष्टदिग्भिरादित्येन च नवपदीति ॥५०॥

५१. पञ्चाक्षरसरस्वतीमन्त्रः

तदीय एव अपरः पञ्चाक्षरो मन्त्रः ॥ **ब्रह्माण्या इति ॥**

॥ ॐ ब्रह्माण्यै नमः ॐ ॥

ब्रह्मेति गुणपूर्ण इति अण्यते ज्ञायते सा ब्रह्माणी तस्यै नमोऽस्तु । ''अथ कस्मादुच्यते ब्रह्मेति बृहन्तो ह्यस्मिन्गुणाः'' इति श्रुतेः । 'अण् गतौ' इति धातुः । गत्यर्थानां च ज्ञानार्थता । ''स्त्रीरूपश्चैव पुंरूपो भगवान् न नपुंसकः'' इत्यनेन भगवतः स्त्रीरूपत्वेन तद्वाचकब्रह्माणीशब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वात् ङीप् । अन्यत्र ब्रह्मणश्चतुर्मुखस्य भार्यायै नम इति ॥५१॥

५२. भारतीवैदिकमन्त्रः

अथ वैदिको भारतीमन्त्रः ॥ यस्त इति ॥

ॐ यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा
पुष्यसि वार्याणि । ये रत्नधा वसुविद् यः सुदत्रः
सरस्वति तमिह धातवे कः ॐ ॥

हे सरस्वति सर्यते ज्ञायते अनेन इति सर ज्ञानं तदुपलक्षितानन्दादयश्च, तद्वान् सरस्वान्, ततो ङीपि च सरस्वती तत्सम्बुद्धौ सरस्वति। यद्वा उक्तरीत्या सरश्शब्दार्थाः ज्ञानानन्दादयो गुणाः। त एव स्वं धनं तेन ततत्वात् व्याप्तत्वात् सरस्वतः सरस्वतशब्दात्त्रियामीकारः। तत्सम्बुद्धौ हे सरस्वति। यस्ते स्तनः शशयः शे सुखे शेते इति शशयः। यः मयोभूः मयः सुखं भावयतीति मयोभूः। मयश्शब्दस्य सुखनामसु पाठात्। अन्तर्णीतण्यर्थो ह्यत्र उत्पत्यर्थो भू सत्तायामिति धातुः। यश्च रत्नधाः आभरणरूपरत्नधाता। यश्च वसु विन्दते प्राप्नोतीति वसुवित्। 'विद्लृ लाभे'। यश्च सुदत्रः सम्यक् दाता रक्षकश्च। 'दाण् दाने' 'त्रैङ् पालने' ततो डः। यद्वा सुष्ठु दत्रं हिरण्यं यस्मिन् सुवर्णालंकृत इति यावत्। दत्रशब्दस्य हिरण्यनामसु पाठात्। येन स्तनेन विश्वा सर्वाणि वार्याणि वरणीयानि ब्रह्मादीनि। पुष्यसि पुष्णासि। इह अस्यां संसारावस्थायां तं स्तनं शिशोर्मे धातवे पातुं अकः अकार्षीरिति।

अन्यत्र हे सरस्वति सरति सर्वत्र गच्छति सर्वं जानातीति वा सरः। 'सृ गतौ' अस्मादसुन् प्रत्ययः। गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् सर्वगः सर्वज्ञो वा हरिः। यद्वा सरः सरसः। ससारः इति वा सरः बलवानित्यर्थः। सकारलोपः। अथवा सह रत्या वर्तत इति सरः। रमतेरसुन् डिच्च। सरश्शब्दार्थो हरिः अस्या विद्यते इति तदुपासकेति यावत्। अथवा सरः भगवान् सोऽस्य प्रियत्वेन अस्तीति सरस्वान् वायुः तद्भार्या सरस्वती तत्सम्बुद्धौ हे सरस्वति हे भारति। वार्याणि स्तनग्रहणयोग्यानि रुद्रादिभूतानि शेषं समानार्थम् ॥५२॥

५३. भारतीमन्त्रः

तदीय एव अपरः पञ्चाक्षरो मन्त्रः ॥ भारत्या इति ॥

॥ ॐ भारत्यै नमः ॐ ॥

भाति इति भाः। रमतेऽसौ रः ती आनन्दरूपः। भाश्चासौ रश्चासौ ती चेति भारती तस्यै नमोऽस्तु। 'भा दीप्तौ' 'रमु क्रीडायां'। ''आनन्दं तीति वै

वदेत्''इति भागवततात्पर्ये । यद्वा भां दीप्तिं अरं अत्यन्तं तनोतीति । 'तनु विस्तारे' । तत औणादिको ङीप् ।

अन्यत्र भे प्रकाशरूपे विष्णौ रतः । भरतो वायुः । अथवा जगद्भरणाद्भरतो वायुः । तस्य स्त्रीत्वेन संम्बन्धिनी भारती तस्यै इति । उक्तञ्च नामसंहितायां ''रतत्वाद्भात्मके विष्णौ अथवाऽपि जगद्भृतेः । भरतो वायुरुद्दिष्टो भारती तत्सरस्वती''इति ॥५३॥

५४. शिवमन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरः शिवमन्त्रः ॥ नम इति ॥

॥ ॐ नमः शिवाय ॐ ॥

शिवाय श्यति नाशयति दोषानिति शिः, वः सुखरूपः, शिश्चासौ वश्चेति शिवः तस्मै नमोऽस्तु । 'शो तनूकरणे' तस्मादौणादिको डिप्रत्ययः । सुवरिति व्याहृतेरनन्तसुखत्वेन व्याख्यानाद् ऋग्भाष्ये । वशब्दस्य सुखवाचकता । उक्तञ्च माहात्म्ये ''निर्दुखसुखरूपत्वात् शिवशब्दः श्रुतौ श्रुतः'' इति सुखरूपायेति वा । ''शिवः सुखात्मकत्वेन'' इति भाष्योक्तेः । अन्यत्र कल्याणरूपाय इत्यर्थः । 'शिवं भद्रम्'इति कोशात् ॥५४॥

५५. पार्वतीमन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरः पार्वतीमन्त्रः ॥ नम इति ॥

॥ ॐ नमः शिवायै ॐ ॥

उक्तरीत्यैवार्थः । स्त्रियां टाबिति विशेषः ॥५५॥

५६. शेषमन्त्रः

अथ षडक्षरः शेषमन्त्रः ॥ शेमिति ॥

॥ ॐ शें शेपाय नम ॐ ॥

शंशब्दसमानार्थकता शशब्दस्य । अतः शं सुखं ई पेयं उदकं यस्य स शे । ईशब्दस्योदकनामसु पाठात् । सुखप्राशक इत्यर्थः । उक्तं च ''शुभं पिबत्यसौ नित्यम्''इति पाद्मे । बीजस्वभावादव्ययत्वम् । यद्वा सुखरूपिणीं लक्ष्मीं गच्छतीति । ''लक्ष्मीरीकार उच्यत''इत्यभिधानम् । 'अम् गतौ'इति धातुः । तद्गुणसम्पन्नाय शेषाय शिष्यते अवशिष्यते मुख्यत्वेन प्रलयेऽसौ तस्मै । उक्तं च भागवते ''व्यक्ते व्यक्तं कालवेगेन याते भवानेकः शिष्यते शेषसंज्ञः'' इति । अन्यत्र शं सुखरूपं हरिं ई लक्ष्मीं च अमति शय्यारूपत्वेन गच्छति स तथा तस्मै । शेषाय शं सुखरूपं भगवन्तं इषति उपास्यत्वेन इछतीति शेषस्तस्मै शेषनाम्ने देवाय नम इति ॥ ५६ ॥

५७. गरुडमन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरो गरुडमन्त्रः ॥ **क्षिप इति** ॥

॥ ॐ क्षिप ॐ स्वाहा ॐ ॥

ॐ गुणपूर्णः । स्वाहा स्वभक्तात्यागी । क्षिपः क्षं क्षेत्रं शरीरमिति यावत् । ''क्षः क्षेत्रे राक्षसे वाऽपि'' इति च वररुचिः । तद्वन्तः क्षिणः ब्रह्मादिशरीरिणः । तान्पातीति क्षिपः सर्वशरीरिपालक इत्यर्थः । यद्वा हे ओं गुणपूर्ण 'नः' इति शेषः । स्वाहा अन्नं तच्छब्दस्य तन्नामसु पाठात् । ''सप्तसु प्रथमा''इति सूत्रात् स्वाहाशब्दो द्वितीयार्थः । क्षिपः अक्षिपः दत्तवानसि । अडभावश्छान्दसः । अथवा क्षिप देहि सन्ध्यभावश्छान्दसः ।

अन्यत्र क्षिपः क्षिपतीति क्षिपः विषहर्ता इत्यर्थः । ''जङ्गमस्थावरविषहृत् अयं सर्वकामदः'' इत्युक्तेः । ॐ सर्ववेदाभिमानी । ''सुपर्णोऽखिलवेदानाम्'' इत्युक्तेः । स्वाहा स्वशब्देन अत्र अहङ्कारो विवक्षितः तं न हिनस्तीति स्वाहा । अहङ्काराभिमानीत्यर्थः । यद्वा स्वाहाशब्दः षष्ठ्यर्थः । स्वभक्तात्यागिनः विष्णोः । क्षिपः पादाङ्गुलीः । क्षिप्शब्दस्य अङ्गुलिनामसु पाठात् । ॐ अवति ईक्षणीयत्वेन कामयतीति । 'अव रक्षणकान्तिगति...' इत्यादि धातोः । एतादृग्गुणसम्पन्नो

गरुड इति भावः । यद्यपि गरुडशेषरुद्राणां क्रमान्मन्त्रा वक्तव्याः तथापि ''ब्रह्मवायुशिवाहीशविपैः'' इति पूर्वोक्तक्रममनुसृत्यैव उक्तिः इति ज्ञेयम् ।।५७।।

५८. इन्द्रमन्त्रः

अथ पञ्चाक्षर इन्द्रमन्त्रः ॥ इन्द्राय इति ॥

॥ ॐ इन्द्राय नम ॐ ॥

इन्दतेऽसौ इन्द्रः । इन्दतेः परमैश्वर्यार्थादौणादिको र प्रत्ययः । यद्वा । इदं विषयजातमुद्दिश्य द्रवति गच्छति स तथा । इदंशब्दोपपदात् 'द्रु गतौ'इति इत्यस्मात् डः । उपपदस्य च इं इत्यादेशः । इदं सर्वं ददर्शेति वेन्द्रः । पूर्ववद्दृशेर्डः । तथा च श्रुतिः ''इदमदर्शम्''इत्यादि । अथवा इन्धति दीप्यति इति इन्द्रः । 'इन्धि दीप्तौ' इत्यस्मात् ड प्रत्ययः । धस्य च दः । ''इन्धो ह वै नाम''इत्यादि श्रुतेः । इदमभीष्टं राति ददातीति इन्द्रः । 'रा दाने' तस्मात् कः । इदमश्चेन्दादेशः । तस्मै इन्द्रशब्दप्रवृत्तिनिमित्तवते विष्णवे नमः । उक्तं च ऋग्भाष्ये

''इन्द्रस्स परमैश्वर्यादिदमुद्दिश्य च द्रुतेः ।
ददर्शेदं दीप्तिमत्त्वादिदं रातीति वा भवेत्''॥ इति

अन्यत्र मुख्यप्राणेतरप्राणानिरुद्धादिनाथाय नमोऽस्त्वित्यर्थः । इदं कामनाशकं रुद्रं द्रवति लयार्थं उमाद्वारा गच्छति तस्मा इति वा । ''इन्द्र उमायां उमा रुद्रे'' इति गौपवनश्रुतेः ।।५८।।

५९. अग्निमन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरोऽग्निमन्त्रः ॥ अग्नय इति ॥

॥ ॐ अग्नये नम ॐ ॥

अग्रे निः अग्निः अभिपूज्यः । अग्रशब्दात् सप्तमीसमर्थादभिपूज्य इत्यर्थे तद्धितो नि प्रत्ययः रशब्दलोपश्च । यद्वा अग्रे भवोऽग्निः उत्तम इत्यर्थः ।

पूर्ववद्भावार्थो नि प्रत्ययो रशब्दलोपश्च । अथवा अग्रे नयतीत्यग्निः । प्रथमप्रवर्तक इत्यर्थः । अग्रशब्दोपपदात्कर्तरि डिप्रत्ययः । उपपदरशब्दलोपश्च । उतवा अत्तीत्यग्निः संहर्ता वा हविर्भक्षक इत्यर्थः । अत्तेः कर्तरि निप्रत्ययो दस्य च गः । किंवा अङ्गानि नयतीत्यग्निः । सर्वाङ्गप्रवर्तक इत्यर्थः । अङ्गशब्दोपपदान्नयतेः डि प्रत्ययः । उपपदानुस्वाराकारलोपश्च । अपि वा न गच्छति स्वतो न प्रवर्तते तत् अङ्गं विश्वं, तन्नयति प्रवर्तयतीत्यग्निः । पूर्ववन्निरुक्तिः । इति विष्णुपरार्थः । उक्तञ्च ऋग्भाष्ये

''इति तेनाग्निशब्दोऽयं अग्र एवाभिपूज्यताम् ।
अग्र्यत्वमग्रनेतृत्वं अत्तिमङ्गागनेतृताम् ॥ आह'' इति ।

अन्यत्र अगं जडत्वात् स्वतो गन्तुं अशक्तं । हविर्भागं देवान् प्रति नयतीति तस्मै नमोऽस्त्विति ॥५९॥

६०. यममन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरो यममन्त्रः ॥ **यमायेति** ॥

॥ ॐ यमाय नमः ॐ ॥

यमयति नियमयति विश्वमिति यमः । ''यमो नियमनाद्धरिः'' इति ब्रह्माण्डे । यद्वा ''यश्च धातरि संमत'' इत्युक्तेः यः ब्रह्मा तस्य मा ज्ञानं यस्मात् । 'मा ज्ञाने' इति धातुः ।

''ब्रह्मरुद्रादिदेवेषु मनुष्यपितृपक्षिषु ।
ज्ञानं संस्थाप्य भगवान् क्रीडते पुरुषोत्तमः''॥ इति स्कान्दे ।

अथवा प्रसिद्धयमान्तर्गतः ।

''सर्वदेवेष्वपि हरिः सर्वदेवनियामकः ।
नामवान् सर्वदेवानां सर्वपूजां तथाऽत्त्यसौ''॥ इति भागवततात्पर्ये ।

अन्यत्र यमयति शिक्षयति पापिन इति यमः तस्मै नमोऽस्त्विति ॥६०॥

६१. निर्ऋतिमन्त्रः

अथ षडक्षरो निर्ऋतिमन्त्रः ॥ निर्ऋतय इति ॥

॥ ॐ निर्ऋतये नमः ॐ ॥

निर्गता ऋतिः गतिः यस्य । सर्वव्याप्त्या अव्याप्तस्थलान्तराभावात् गमनवर्जित इत्यर्थः । 'ऋ गतौ' इति हि धातुः । तस्मात् क्तिनि निर्ऋतिरिति रूपम् । यद्वा नीरमत्यशुभे इति निर्ऋतिः । तत्र ''निर्ऋतिर्नीरमणात्''इति निर्वचनात् । अन्यत्र [१]निर्गता ऋतिः सुखं यस्मात्स निर्ऋतिः । अधर्मः तदभिमानी च निर्ऋतिसंज्ञकः । कोणपो देवस्तस्मै नमोऽस्तु । ''अधर्माद्दुःखमाप्नोति सुखं धर्माद्ध्रुवं हरेः''इति च । ''तदन्तः पूर्वदिक् पूर्वमधर्मादींश्च पूजयेत् । निर्ऋतिश्चैव दुर्गा च कामो रुद्रश्च देवताः'' इति तन्त्रसारे ॥६१॥

६२. वरुणमन्त्रः

अथ षडक्षरो वरुणमन्त्रः ॥ वरुणायेति ॥

॥ ॐ वरुणाय नमः ॐ ॥

वृणोति तमसा अज्ञानेन वेति वरुणः । ''कृवृतृदादिभ्य उन्''इति वृणोतेरुन् प्रत्ययः । यद्वा वरं उत्तमजीवं उन्नयति ऊर्ध्वं नयतीति वरुणः । वरशब्दोपपदात् उत्पूर्वान्नयतेर्डः । उपपदोपसर्गयोः लोपश्च । वरः णः यस्यासौ इति वा । पूर्वपदस्य उकारः । ''णो हि निर्वृतिवाचकः'' इति च । तस्मै वरुणाख्याय विष्णवे नम इति ।

''आवृणोतीति वरुणस्तमसाऽज्ञानतोऽपि वा ।
वरमुन्नयतीत्यस्माद्वरानन्दत्वतोऽपि वा''॥ इति ऋग्भाष्ये ।

अन्यत्र वृणोति आवृणोति समुद्ररूपेण पृथिवीमिति वरुणस्तस्मै नमः इति । वरं सर्वोत्तमं विष्णुं उन्नयति स्वोपरि स्थापयतीति वा । ''महोदधिशयोऽन्तकः'' इत्युक्तेः ॥६२॥

---

१. स्वप्रयोजकाधर्माभिमानित्वसम्बन्धेन सुखाभाववान् निर्ऋतिः इत्यर्थः ।

६३. वायुमन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरो वायुमन्त्रः ॥ वायव इति ॥

॥ ॐ वायवे नमः ॐ ॥

वशब्दो बलवाची, अयनाद्गमनकर्तृत्वादायुः । वश्चासौ आयुश्चेति वायुः । अयतेरिणो वा उण् प्रत्ययः । यद्वा वाति गच्छतीति वः । आयुः प्राणधारणहेतुः । स चासौ स चेति । वातेः कप्रत्ययः । ''इणश्छन्दसि''इति इण उण् पूर्ववद्विग्रहः । अथवा वाति जानाति इति वायुः । वातेः गत्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वात्कृवापेत्यादिना कर्तर्युण् । ''आतो युक् चिण् कृतोः'' । उतवा वृणोति व्रीयते वेति वायुः । वृणोतेः कर्तरि कर्मणि वा युप्रत्ययः । वान्ति गच्छन्ति प्रवर्तन्ते अस्मिन्निति वायुः । वातेरधिकरणे उण् प्रत्ययः । किंवा वयति बध्नाति इति वायुः । वय बन्धन इत्यस्मात् कर्तर्युणि कृते वायुरिति रूपम् । अपि वा व्ययते विनश्यति संसारोऽनेनेति वायुः । विपूर्वादयतेः उप्रत्ययः । उपसर्गेकारस्य चाकारः । आहोस्वित् व्येति लीयते विश्वमस्मिन्निति वायुः । विपूर्वादिणोऽधिकरणे पूर्ववदुण् । वा वयति श्रेष्ठो भवतीति वायुः । 'वय श्रेष्ठत्वे' इति धातोरुण् ।

उक्तं च -

''बलत्वादयनाच्चैव वायुरित्यभिधीयते ।
वात्यायुरिति वा ज्ञानात् वरणादाश्रयत्वतः ॥
वय बन्धन इत्यस्मात्संसारादेः व्ययादपि ।
व्येत्यस्मिन्निति वा वायुर्वय श्रेष्ठत्व इत्यपि ॥
मुख्यतो वासुदेवे ते गुणाः सन्त्येव सर्वशः'' ॥ इति

अन्यत्र वाति प्रवहति इति वायुः । तस्मै नमः इति ॥६३॥

६४. सोममन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरः सोममन्त्रः ॥ सोमायेति ॥

॥ ॐ सोमाय नम ॐ ॥

उः शङ्करः मः ब्रह्मा । ''उकारः शङ्करः प्रोक्तः'' ''मः शिवश्चन्द्रमा वेधाः'' इति चैकाक्षरः । ताभ्यां सहितः । चन्द्रस्थो वा । अथवा सूते जगदिति सोमः । ''अर्तिस्तुसुहुसृघृक्षिक्षुभायावापदीयक्षिनीभ्यो मन्'' इत्यादिना मन् । ''सोमपोऽमृतपस्सोमः'' इति सहस्रनामसु ।

अन्यत्र अमृतमयः । यद्वा सोमनामकलताभिमानी तस्मै नम इति ।।६४।।

६५. ईशानमन्त्रः

अथ षडक्षर ईशानमन्त्रः ।। **ईशानायेति** ।।

।। ॐ ईशानाय नमः ॐ ।।

ईशान् मुक्तान् अनति चेष्टयतीति ईशानः । 'अन चेष्टायाम्' इति धातुः । ''ईशानामपि मुक्तानां ईशानः सोऽननाच्छ्रुतः'' इति प्रत्याहारे । यद्वा ईष्टे असौ ईशानः । ''ईशनादेव चेशानः'' इति ब्रह्माण्डे ।

अन्यत्र ईशब्दवाच्यायाः लक्ष्म्याः ईशः स्वामी सवर्णदीर्घत्वात् । यद्वा लक्ष्म्याः शं सुखं यस्मात् तथाविधो विष्णुः । तेन अन्यते चेष्ट्यते स तथा । उक्तं च महाभारततात्पर्यनिर्णये ''यदीरणेनैव विनैष शङ्करः शशाक न प्रश्वसितुं च केवलम्'' इति । तस्मै नम इति ।।६५।।

६६. षडक्षरशेषमन्त्रः

अथ षडक्षरः शेषमन्त्रः ।। **अनन्ताय इति** ।।

।। ॐ अनन्ताय नमः ॐ ।।

नास्ति देशतः कालतः वा अन्तो यस्य स तथा । ''न यत्र कालो निमिषां परः प्रभुः''इति । ''यत्स्यात्सर्वत्र सर्वदा'' इति च ।

''अनन्तत्वं हि गुणतः ते चानन्त्या हि सङ्ख्यया ।
अतोऽनन्तगुणो विष्णुर्गुणतोऽनन्त एव च'' ।। इति ।

यद्वा नाशरहितः । ''नाशाभावादनन्तकः'' इति माण्डूकभाष्ये ।

अन्यत्र ''अः इति ब्रह्म''इति श्रुतेः अं विष्णुं नयति स्वस्मिन् वहतीति । अनं स्वशरीरं तः तनोति विस्तारयतीति अनन्तः । विष्णोः शय्यारूप इत्यर्थः । तस्मै नमः इति ॥६६॥

६७. ब्रह्ममन्त्रः

अथ पञ्चाक्षरो ब्रह्ममन्त्रः ॥ **ब्रह्मण इति** ॥

॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॐ ॥

व्याख्यात एवायम् ॥६७॥

६८. स्कन्दमन्त्रः

अथ षडक्षरः स्कन्दमन्त्रः ॥ **रमिति** ॥

॥ ॐ रं स्कन्दाय नमः ॐ ॥

रं सुखरूपाय । स्कन्दाय स्कन्दति गच्छति जानाति वा प्रद्युम्नरूपेण पापपुरुषं शोषयति वा स्कन्दः तस्मै । 'स्कदि गतिशोषणयोः' पचाद्यच् ।

अन्यत्र रं रतिरूपं भगवन्तं स्कन्दति गच्छति शरणं प्राप्नोति स्वरूपयोग्यतया जानाति वा इति स्कन्दः षण्मुखः तस्मै नमः इति ॥६८॥

६९. सूर्यमन्त्रः

अथ अष्टाक्षर आदित्यमन्त्रः ॥ **ॐ घृणिरिति** ॥

॥ ॐ ॐ घृणिःसूर्य आदित्यः ॐ ॥

उक्तार्थः ॐकारः । घृणः दिवसः घृणशब्दस्याहुर्नामसु पाठात् । ततः करणार्थे इप्रत्ययः । दिवसहेतुः इत्यर्थः । ''अहो रात्राणि विदधत्''इति श्रुतेः । 'घृ क्षरणदीप्त्योः' इति धातोर्घृतानां दीप्तानां मध्ये अन्तलोपो निरुक्तत्वात्,

अभिपूज्यार्थे तद्धितो निप्रत्ययः, [1]ऋयोगात् णत्वं, दीप्तेष्वपि पूज्य इत्यर्थः । अतिदीप्त इति भावः । सूर्यः सूरिभिर्ज्ञानिभिरीयते प्राप्यतेऽसौ सूर्यः । सूरिशब्दोपपदस्य 'या प्रापण' इति धातोः रूपमिदम् । उपपदांत्यलोपो निरुक्तत्वात् । ''सूर्यस्स सूरिगम्यत्वात्''इति ब्रह्माण्डे । आदित्यः आ सम्यक् दारयति शत्रूनिति आदित्यः । आङ्पूर्वात् 'दृ विदारणे' इत्यतः डित्यप्रत्ययः टिलोपश्च । यद्वा आ अतिशयेन अत्तीति आदित्यः । आङ् पूर्वात् 'अद भक्षणे' इत्यतः इत्यप्रत्ययः । बहुभोक्तेत्यर्थः । अथवा आ अतिशयेन ददाति भक्तेभ्योऽभिमतमिति आदित्यः । आङ् पूर्वात् दाण् दाने इत्यतः पूर्ववत् डित्यप्रत्ययः । टिलोपः । बहुदातेत्यर्थः ।

अन्यत्र घृणिर्दिवसकारणम् । अदितिसुत आदित्यः । सूर्यः सूर्यनामा देवः । ॐ द्योतते, अवधातोः दीप्त्यर्थकत्वात् ॥६९॥

७०. गणपतिमन्त्रः

अथ विघ्नराजमन्त्रोऽष्टाक्षरः ॥ क्षिप्रेति ॥

॥ ॐ क्षिप्रप्रसादाय नमः ॐ ॥

क्षितिपालकत्वात् क्षिप्रः । क्षित्युपपदात् 'पृ पालनपूरणयोः' इति धातोः उपपदान्त्यलोपः । प्रकर्षेण सादः गमनं यस्य 'षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु' इति धातोः । यद्वा क्षिप्रं शीघ्रं प्रसादः प्रसन्नता यस्य, तस्मै नमः ।

अन्यत्र अक्षिणो रूपग्रहणशक्तिदानेन पालकत्वात् क्षिप्रो विश्वरूपो विष्णुः । तं प्रसादयति इति क्षिप्रप्रसादः विनायकः तस्मै नमः इति ।

अक्षिशब्दे पूर्ववर्णलोपो निरुक्तत्वात् । ''दक्षिणाक्षिस्थितो विश्व'' इत्युक्तेः । ''बाह्यं ज्ञापयते विश्वः''इति च । ''विनायकस्तु विश्वस्य ध्यानाद्देद्गज-वक्त्रताम्'' इति महायोगे ॥७०॥

---

१. ''ऋवर्णात् नस्य णत्वं वाच्यम्'' इति वार्तिकेन नस्य णत्वं इति ज्ञेयम् ।

७१. धन्वन्तरिमन्त्रः

अथ अत्यन्तमङ्गलसिद्ध्यर्थं सर्वरोगविनाशको धान्वन्तरश्चतुर्थाध्यायगतेषु मन्त्रेषु महामन्त्रोऽष्टाक्षरः ॥ धं इति ॥

॥ ॐ धं धन्वन्तरये नमः ॐ ॥

धीयते अस्मिञ्जगदिति धम् । 'डु धाञ् धारणे' इति धातोः डः । जगदाधारायेत्यर्थः । धीराय वा । ''धं धने निधने धीरे'' इति वररुचिः । धन्वन्तरये धनुराख्यश्चासौ वश्च वातश्च स धन्वः । धनुर्वातः । उकारविसर्ग-लोपो निरुक्तत्वात् । तदुपलक्षितसर्वरोगजातमित्यर्थः । तं तारयति भक्तजनमिति धन्वन्तरिस्तस्मै । अलुक् समासः । अन्तर्णीतण्यर्थात् 'तॄ प्लवनतरणयोः' इत्यस्मात् औणादिको डि प्रत्ययः । ''आयुर्वेददृगीज्यभाक्''इत्युक्तेः । यद्वा धन्वं पूर्वोक्तप्रकारेण रोगजातं प्रति तरिरिव नौरिव तरिः तस्मै । 'स्त्रियां नौ स्तरणिस्तरिः' इति अमरसिंहः ॥७१॥

७२. धन्वन्तरिवैदिकमन्त्रः

तस्यैवान्यो वैदिको मन्त्रः ॥ अयं म इति ॥

ॐ अयं मे हस्तो भगवान् अयं मे भगवत्तरः ।
अयं मे विश्वभेषजोऽयं शिवाभिमर्शनः ॐ ॥

॥ इति श्रीमत्तन्त्रसारोक्ता मन्त्राः समाप्ताः ॥७२॥

अयं स्वसन्निहितः अव्यवहितत्वेन धन्वन्तरिर्वा भगवान् विष्णुः । मे मम । हस्तः दानादानक्रियाकारी । अयं मे मह्यं । भगवत्तरः सर्वेषां ऐश्वर्यवतां श्रेष्ठः । 'सम्मत' इति शेषः । अयं मे विश्वभेषजः विश्वस्य सर्वानिष्टस्य भेषजं औषधमिव भेषजः सर्वानिष्टनिवर्तक इत्यर्थः । 'अयं मे'इत्यनुवर्तते । मे मह्यं । शिवं सुखं । शिवशब्दस्य च सुखनामसु पाठात् । अभिमृशति ददाति इति स तथा । उक्तं च

''अयं सर्वेष्टदाता मे सर्वारिष्टनिवारकः ।
सर्वोत्कृष्टोऽयमेवैकस्तदीयोऽहं स मे पतिः''॥ इति

अयमित्यस्य अभ्यासः आदरार्थः तात्पर्यार्थश्च । 'शिवाभिमर्शनः' इत्यनेन अन्तिममङ्गलं सूचितमित्यशेषमतिमङ्गलम् ॥७२॥

तन्त्रसारोक्तमन्त्रार्थः श्रीनिवासेन कल्पितः ।
श्रीमन्नारदहृत्संस्थश्रीनृसिंहेरणात्परः ॥१॥

अनधीत्यापि शास्त्राणि यत्कृपामात्रतः कृतम् ।
मन्त्रव्याख्यानमेतेन ते तुष्यन्तु गुरूत्तमाः ॥२॥

सर्वमन्त्रार्थरूपेश रमादिपरिवारक ।
मन्त्रव्याख्यानमेतत्ते हृत्तोषाय भवत्वलम् ॥३॥

॥ इति श्रीमन्नारदानुगृहीतपुरुषोत्तमाचार्यशिष्यभीमाचार्यात्मज
श्रीनिवासविरचितः तन्त्रसारोक्तमन्त्रार्थः समाप्तः ॥
॥श्री नृसिंहार्पणमस्तु ॥

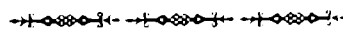
ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತಮಂತ್ರಧ್ಯಾನಶ್ಲೋಕಾಃ

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾ

ಮಂತ್ರಗಳು ಪುಟ

ತಂತ್ರಸಾರತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೋಕ್ತಮಂತ್ರಗಳು

ತಂತ್ರಸಾರಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೋಕ್ತದ್ವಾಸಪ್ತತಿಮಂತ್ರಗಳು

ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತಮಂತ್ರಭಾವಪ್ರಕಾಶಃ

ಧೂಮಾಲಕ್ಷ್ಮೀನೃಸಿಂಹಸ್ಯ ಶ್ರೀನಿವಾಸಸ್ಯ ಪಾದುಕೇ ।
ಪ್ರಣೌಮಿ ಶ್ರೀಹನುಮತಃ ಸಪ್ತಗ್ರಾಮಾಧಿಪಸ್ಯ ಚ ॥೧॥

ಶಬ್ದಾಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವಾ ಅಪಶಬ್ದಾಭಿಮಾನಿನಃ ।
ನಿಷ್ಕಾಸ್ಯ ಹೃದಯಾದ್ವೈತ್ಯಾನ್ ಸಚ್ಛಬ್ದಾನ್ ಪ್ರೇರಯಂತು ಮಾಮ್ ॥೨॥

ದುರ್ವಾದೀಭಮೃಗೇಂದ್ರಾಣಾಂ ಸಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಾಮೃತವರ್ಷಿಣಾಮ್ ।
ಶ್ರೀಸತ್ಯಧ್ಯಾನತೀಥಾನಾಂ ದಯಾದೃಷ್ಟಿಸ್ಸದಾಽಸ್ತು ಮೇ ॥೩॥

ವಂದೇ ಧಾನ್ವಂತರಂ ಮಂತ್ರಂ ಸೂಪದಿಶ್ಯಾಽನುಕಂಪಯಾ ।
ಮೇಽಪಸ್ಮಾರರುಜೋ ಹಂತೃನ್ ಸತ್ಯಮೋದಯತೀಶ್ವರಾನ್ ॥೪॥

ನಿರ್ಜಿತೋ ಮೀನಕೇತುರ್ಯೈಃ ಯೌವನೇ ವಾದಿನೋಽಪ್ಯಲಮ್ ।
ತೇಷಾಮನುಗ್ರಹೋ ಮೇ ಸ್ಯಾತ್ ಶ್ರೀಸತ್ಯಾತ್ಮಾಭಿಧಾಯುಜಾಮ್ ॥೫॥

ನಾರದಾನುಗೃಹೀತಾನ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾರ್ಯಾನ್ ತಪಸ್ವಿನಃ ।
ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತಮಂತ್ರಾಣಾಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೄನಹಮಾಶ್ರಯೇ ॥೬॥
ಶಾಸ್ತ್ರೇಣಾಖಂಡ್ಯ ಚೈಕೇನ ಮಾಧ್ವೇನೈವ ಕುವಾದಿನಃ ।
ಪ್ರವಂದೇ ಧೇನುಪಾಚಾರ್ಯಾನ್ ವಾದೇ ವಿಜಯಶಾಲಿನಃ ॥೭॥

ಭಕ್ತ್ಯಾ ವಿರಕ್ತ್ಯಾ ಮತ್ಯಾ ಚ ಜ್ಞಾನೇನ ಚ ಜಪಾದಿನಾ ।
ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುಮಾರಾಧಯತೋ ವಿದ್ಯಾಸಿಂಹಗುರೂನ್ ಭಜೇ ॥೮॥

ಬಂಡಾಚಾರ್ಯಸ್ಯ ಜಾನಕ್ಯಾಃ ಪಿತ್ರೋರಾಶಿಷ ಏತಯೋಃ ।
ಆಶಾಸೇಽನುದಿನಂ ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸದ್ಗುರುಃ ಪ್ರಾಪಿತೋ ಮಯಾ ॥೯॥

ಶ್ರೀಮತ್ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥಾನಾಂ ಆಜ್ಞಯಾಽನುಗ್ರಹೇಣ ಚ ।
ಶ್ರೀಮದ್ವಿದ್ಯಾಗುರೂಣಾಂ ಮೇಽಪ್ಯಪಾರಕರುಣಾಬಲಾತ್ ॥೧೦॥

ಪಾಂಘ್ರೀ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾರ್ಯವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಸಂಶೋಧ್ಯ ತಾಮನು ।
ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಭಾವಂ ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷಯಾ ।
ವಕ್ತುಕಾಮೇ ನೃಸಿಂಹೇ ಮಯ್ಯನುಗೃಹ್ಣಂತು ಕೋವಿದಾಃ ॥೧೧॥

ಅನಯಾ ಸೇವಯಾ ಪ್ರೀತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಗುರುಹೃದಬ್ಜಗಃ ।
ಸ್ವಸ್ಯ ವಾಯೋರ್ಗುರೂಣಾಂ ಮಾಂ ಕೃಪಾಪಾತ್ರಂ ಕರೋತ್ವಲಮ್ ॥
॥೧೨॥

ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತ ೭೨ ಮಹಾಮಂತ್ರಗಳ ಭಾವವು

ಗೌತಮರ ಶಾಪದಿಂದ ಜ್ಞಾನದ ತಿರೋಧಾನವಾಗಿ ಸಜ್ಜನರು ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರಲು ಕೃಪಾಲುಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು ಅವರ ದುಃಖಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನು ವೇದವ್ಯಾಸ ರೂಪದಿಂದ ಅವತರಿಸಿ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ವೇದಾರ್ಥನಿಶ್ಚಾಯಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರು ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದಾಗ ಪುನಃ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಜ್ಜನರು ಅಸಮರ್ಥರಾದಾಗ ಭಗವದಾಜ್ಞೆಯಂತೆ ದಯಾಲುಗಳಾದ ವಾಯುದೇವರು ರುದ್ರೇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥರಾಗಿ ಅವತರಿಸಿ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಆ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗ ಬೇಕಾದರೆ ಜಪಾದಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ವಿವಿಧ ಸಾಂಸಾರಿಕ ದುಃಖಗಳಿಂದ ನೊಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಶಾಂತಿ ದೊರಕಬೇಕಾದರೆ ಜಪ ತಪ ಆದಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನವು ಆವಶ್ಯಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಸ್ವಯಂ ವೇದವ್ಯಾಸರೂಪದಿಂದ 'ತಂತ್ರಸಾರ' ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರೂ ಅದನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು 'ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ' ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ ಮಹಾಫಲಪ್ರದವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಕೇತೇನ ಹೇಳಬಯಸಿದವರಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ 'ಪ್ರಣವಾ'ದಿ ಅಷ್ಟಮಹಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸರ್ವವಾಗಾಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಮಾಂಗಲಿಕವಾಗಿ-ರುವುದರಿಂದ ಹಾಗು ವರ್ಣಾತ್ಮಕಶಬ್ದಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ 'ಪ್ರಣವಮಂತ್ರ'ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೧. ಪ್ರಣವಮಂತ್ರ.

॥ ಓಂ ಓಂ ಓಂ ॥

'ಓಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಓಂ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಸರ್ವಮಂತ್ರಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಓಂ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸರ್ವಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ಓಂ'ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದಿದ್ದರೆ ಮಂತ್ರವು ಪುಣ್ಯಜನಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸದಿದ್ದರೆ ಬಂದ ಪುಣ್ಯದ ಹ್ರಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಮಂತ್ರಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಓಂ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು.

ಯದ್ಯಪಿ 'ಓಂ'ಕಾರವು ಅಕಾರ ಉಕಾರ ಮಕಾರ ನಾದ ಬಿಂದು ಘೋಷ ಶಾಂತ ಅತಿಶಾಂತ ಎಂಬ ಅಷ್ಟವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಾ ಏಕಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. 'ಓಂ'ಎಂದರೆ ೧.ಜಗತ್ಪಾಲಕನು ೨.ಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತನು ೩.ಗುಣಪೂರ್ಣನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಅಥವಾ ಈ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರವು ಆಕಾರ ಉಕಾರ, ಮಕಾರ ಎಂಬ ವರ್ಣತ್ರಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ೪. ಅಧಿಕವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಆಗಿರುವದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಓಂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ೫. ಜಗದಾಧಾರನು, ೬. ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು, ೭. ಆನಂದಸ್ವರೂಪನು ಮತ್ತು ಉತ್ಕೃಷ್ಟನು ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನು. ೮. ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಕರ್ತೃವು ೯. ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತನು ೧೦. ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನು ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ ಈ ಪ್ರಣವಮಂತ್ರವು.

ಪ್ರಣವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಅಕಾರಾದ್ಯಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಹೃತಿ ವಾಸುದೇವಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಲ್ಪಮಾತ್ರಾ ಹಾಗು ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ನಾರಾಯಣಮಂತ್ರ'ವನ್ನು ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಪರಿಗಣನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

೨. ನಾರಾಯಣಮಂತ್ರ.

॥ ಓಂ ಓಂ ನಮೋ ನಾರಾಯಣಾಯ ಓಂ ॥

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು. ಅಥವಾ 'ಓಂ' ಎಂದರೆ 'ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹ'ವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಹವಾಗಿದೆ ಎಂಬುವುದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಥವಾ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಓಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳನ್ನು ಸಂಬುದ್ಧ್ಯೇಕವಚನಾಂತ-ವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿ 'ನಮಃ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯೇಕವಚನಾಂತವಾಗಿಯೂ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಹೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನೆ! ಹೇ ಸರ್ವವಂದ್ಯನೆ! ಹೇ ನಾರಾಯಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆ ನಿನಗೆ ನಮಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ನಾರಾಯಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ೧. ಗುಣಪೂರ್ಣನು ೨. ದೋಷದೂರನು ೩. ಜಲಶಾಯೀ (ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿಶಾಯೀ) ೪. ಜೀವಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಅವರವರ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸುಖವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವವನು ೫. ಶೇಷಶಾಯೀ ೬. ಜೀವಾಂತರ್ಗತನು ೭. ಪದ್ಮನಾಭನು (ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಪದ್ಮವುಳ್ಳವನು) ೮. ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದವೇದಗಳಿಂದ ಗಮ್ಯನು ೮. ಪಾಪ ದುಃಖ ನಾಶ ಇವುಗಳಿಲ್ಲದ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನು ೯. ಜೀವೋತ್ತಮರಾದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಪರಮಪ್ರೇಮಾಸ್ಪದರನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದವನು ೧೦. ಚಿತ್ಪ್ರಕೃತಿ ಹಾಗು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸುಖಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಆಶ್ರಯನು ೧೧. ಕಾಲವಿಲಂಬನ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಪ್ರದನು ೧೨. ನಾಶರಹಿತವಾದ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ ಅನಂತಾಸನ ವೈಕುಂಠವೆಂಬ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ೧೩. ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣ ವಾಸುದೇವಾತ್ಮಕ ಚತುರೂಪನು ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಏತಾದೃಶ ಮಹಾಮಹಿಮೋಪೇತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂಬುವುದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

'ವ್ಯಾಹೃತಿಮಂತ್ರ'ವು ಪ್ರಣವದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗು ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ-ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣಮಂತ್ರಸಮಾನವಾದರೂ ನಾರಾಯಣಮಂತ್ರ-ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಮಾತ್ರಾವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಹೃತಿಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೂರನೆಯ-ದಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೩. ವ್ಯಾಹೃತಿಮಂತ್ರ.

॥ ಓಂ ಭೂಃ ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಭೂರ್ಭುವಸ್ವಃ ಓಂ ॥

೧. ಭೂಲೋಕ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನ್ಯಂತರ್ಯಾಮಿಯು ೨.ಭೂಮ್ಯಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ಅನಿರುದ್ಧನಾಮಕನು ೩. ಸ್ಫೂರ್ತಿರೂಪನು ೪. ಪೂರ್ಣನು ೫. ಸರ್ವಾಧಾರನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಭೂ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.

೧. ಅಂತರಿಕ್ಷಾಂತರ್ಯಾಮಿ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿವಾಯುಸ್ಥಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕನು ೨. ಬಹಳವೀರ್ಯವುಳ್ಳವನು (ಬಹುಪರಾಕ್ರಮಿಯು) ೩. ಮಹೈಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಭುವಃ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

೧. ಸ್ವರ್ಗಾಂತರ್ಗತನು ೨. ಶೋಭನವಾದ (ಅನಂತವಾದ) ಬಲವುಳ್ಳವನು ೩. ಅನಂತವಾದ ಸುಖವುಳ್ಳವನು ೪. ಸ್ವತಂತ್ರನು ೫. ಸುಖಸ್ವರೂಪನು ೬. ಸ್ವರ್ಗಾಂತರ್ಗತಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕನು ೭. ಸರ್ವರಿಗೂ ಸ್ವಕೀಯತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತನು ೮. (ಭಕ್ತರಿಗೆ) ಧನರೂಪನು ಆಗಿರುವದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಸ್ವ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.

ತಥಾ ಚ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣಸಂಪನ್ನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗು ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣವೆಂಬ ರೂಪತ್ರಯವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವದರಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ವ್ಯಾಹೃತಿ ಮಂತ್ರಸ್ಥಭೂರಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಎಂಬುವುದು ಈ ವ್ಯಾಹೃತಿಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು .

ನಾರಾಯಣಾಷ್ಟಾಕ್ಷರಮಂತ್ರದಿಂದ ಹಾಗು ವ್ಯಾಹೃತಿಮಂತ್ರಸ್ಥಭೂರಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ನಾರಾಯಣಮಂತ್ರ ಹಾಗು ವ್ಯಾಹೃತಿ-ಮಂತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಾಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ವಾಸುದೇವಮಂತ್ರ'ವನ್ನು ನಾಲ್ಕನೇಯದಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೪. ವಾಸುದೇವಮಂತ್ರ.

॥ ಓಂ ಓಂ ನಮೋ ಭಗವತೇ ವಾಸುದೇವಾಯ ಓಂ ॥

ಸರ್ವವೇದಗಳ ಬೀಜಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಪ್ರಣವದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಷಡ್ಗುಣ್ಯೈ-ಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಅಥವಾ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ 'ಓಂ'ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಲ್ಕೂಪದಗಳನ್ನು ಸಂಬುದ್ಧ್ಯೇಕವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿ 'ನಮಃ'ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯೇಕ-ವಚನಾಂತವಾಗಿಯೂ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ 'ಹೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನೆ ! ಹೇ ಸರ್ವವಂದ್ಯನೆ ! ಹೇ ಪ್ರಕಾಶಗತಿವ್ಯಾಪ್ತಿವುಳ್ಳವನೆ ! ಹೇ ಬಲರೂಪಪ್ರಾಣದೇವರನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಬಿಡದಿದ್ದವನೆ ! ಹೇ ವಾಸುದೇವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆ ! ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂಬುವುದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಾಸುದೇವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ೧. ಅಷ್ಟವಸುಗಳು ಹಾಗು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷತಃ ಗಮ್ಯನಾದವನು ಅಥವಾ ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ೨. ಸರ್ವಜ್ಞನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವು ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣಸಂಪನ್ನನು ೩. ಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತನು ಮತ್ತು ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡ ದೇವನು ೪. ಬಲರೂಪನು ಪ್ರಾಣರೂಪನು ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನು ಜಗತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿಕಾರಣನು ೫. ಅಮೃತವನ್ನು ಸರ್ವದೈತ್ಯರಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೆಲ್ಲಲಿಚ್ಛಿಸಿದ ಮೋಹಿನೀರೂಪಧಾರಿಯು ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಅರ್ಥಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಏತಾದೃಶ ಗುಣವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವಾಸುದೇವನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಮೂರುಬಾರಿ ಉಚ್ಚರಿತವಾದ 'ನಾರಾಯಣಮಂತ್ರ'ದಿಂದ ಅಥವಾ ಮೂರು ಬಾರಿ ಉಚ್ಚರಿತವಾದ 'ವ್ಯಾಹೃತಿಮಂತ್ರ'ದಿಂದ ಅಥವಾ ಎರಡು ಬಾರಿ ಉಚ್ಚರಿತವಾದ 'ವಾಸುದೇವದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಮಂತ್ರ'ದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ವಾಸುದೇವಮಂತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಾಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರ' ವನ್ನು ಐದನೆಯದಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೫. ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರ.

ಓಂ ತತ್ಸವಿತುರ್ವರೇಣ್ಯಂ ಭರ್ಗೋ ದೇವಸ್ಯ ಧೀಮಹಿ ।
ಧಿಯೋ ಯೋ ನಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ಓಂ ॥

ಯಾವ ಸವಿತೃನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನು ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧ್ಯಾದಿಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನೋ ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವು, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣಸಂಪನ್ನನು, ವಿಜಯಶಾಲಿಯು, ಸರ್ವರಿಂದ ಸುತ್ತ್ಯನು. ಆ ಭಗವಂತನ ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ಸರ್ವರಿಂದ ಭಜನೀಯವಾದ ಪ್ರಕಾಶಮಯವಾದ ಸುಖ ಹಾಗು ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಾವು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರಣವಮಂತ್ರದಿಂದ ಮಾತೃಕಾಮಂತ್ರವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಆ ಮಂತ್ರದ ಋಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅನಂತರ ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾತೃಕಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಆರನೇಯದಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಮಾತೃಕಾಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಂ ಆಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲ ಬೀಜಾಕ್ಷರಗಳು ಅವ್ಯಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಸಬೇಕು.

೬. ಮಾತೃಕಾಮಂತ್ರ.

॥ ಓಂ ಅಂ ಅಜಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧॥

ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಅಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಜನನರಹಿತನು ೨. ಸರ್ವಜ್ಞನು ಆದುದರಿಂದ 'ಅಜ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಆಂ ಆನಂದಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨॥

ಆಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಆಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಆನಂದರೂಪನು ೨.'ಆ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವವನು ೩. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಾಣಪಾಲಕನು ಆದುದರಿಂದ 'ಆನಂದ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

॥ ಓಂ ಇಂ ಇಂದ್ರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩॥

ಇಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಇಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ೨. ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ದ್ರವಣಮಾಡುವವನು ೩. ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ೪. ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನು ಆದುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಈಂ ಈಶಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪॥

ಈಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಈಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸರ್ವಸಮರ್ಥನು ೨. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಪತಿಯು ೩. ಸುಖವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಿದವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಈಶ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಉಂ ಉಗ್ರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೫॥

ಉಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಉಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ದೈತ್ಯರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರನು ೨. ದುಷ್ಟರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಧವುಳ್ಳವನು ೩. ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ರುದ್ರದೇವರನ್ನು ಗ್ರಸನಮಾಡುವವನು ಆದ್ದರಿಂದ 'ಉಗ್ರ'ಶಬ್ದ-ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ .

॥ ಓಂ ಊಂ ಊರ್ಜಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೬॥

ಊಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಊಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಬಲವುಳ್ಳವನು ೨. ಜೀವನಪ್ರದನು ಆದುದರಿಂದ 'ಊರ್ಜ' ನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಋಂ ಋತಂಭರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೭॥

ಋಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಋಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಕನು ೨. ಜಗತ್ತಿನ ಪೋಷಕನು ೩. ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣನು ಆದುದರಿಂದ 'ಋತಂಭರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ೠಂ ೠಘಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೮॥

ೠಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸರ್ವಜ್ಞನು ೨. ಸರ್ವಪಾಪನಾಶಕನು ೩. ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು ಆದುದರಿಂದ 'ೠಘ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

ಋದ್ಧ ಎಂಬ ಪಾಠವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ೧. ಸಮೃದ್ಧನು ೨. ಸಕಲಕಲುಶಕ್ತ್ಯಾದಿಗುಣಪೂರ್ಣನು ಆದುದರಿಂದ 'ಋದ್ಧ'ಎಂಬಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಲೃಂ ಲೃಶಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೯॥

ಲೃಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನು ೨. ಸರ್ವಾನ್ವಿತವನು ೩. ಪಾಪವನ್ನು ಅಲ್ಪೀಕರಿಸುವವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಲೃಶ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಲೄಂ ಲೄಜಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೦॥

ಲೄಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನು ೨. ಸರ್ವತ್ರಗಮನಶೀಲನು ೩. ಜಯಶೀಲನು ಆದುದರಿಂದ 'ಲೄಜ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ವಿಶೇಷ : - ಇಲ್ಲಿ 'ಗಂಗೋದಕಮಿಶ್ರರು' ಲಾತಿ ಋಚ್ಛತಿ ಜಯತಿ ರಮಯತಿ ಚ ಸರ್ವಮಿತಿ ಲೄಜಿರಃ ತಸ್ಮೈ' ಎಂಬುವದಾಗಿ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತ 'ಲೄಜಿರ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು 'ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ'ದಲ್ಲಿ 'ಲೄಜಿರೇಕಾತ್ಮರಃ' ಎಂಬುವದಾಗಿ ಇಕಾರಾಂತ ಪದವನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದುವೇಳೆ ಅಕಾರಾಂತ 'ಲೄಜಿರ' ಎಂಬ ಪದವೇ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಲೄಜಿರೈಕಾತ್ಮರಾಃ' ಎಂಬುವದಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಹಾಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸದೆ 'ಲೄಜಿರೇಕಾತ್ಮರಃ' ಎಂಬುವದಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅಕಾರಾಂತ 'ಲೄಜಿರ'ಶಬ್ದವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ 'ಹವಿ'ರಾದಿಶಬ್ದಗಳಂತೆ ರೇಫಾಂತವಾದ 'ಲೄಜಿರ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸುವದಾದರೆ ಆ ವಿಧವಾದ ರೇಫಾಂತಶಬ್ದವೇ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಅತಃ ಮೂಲವಿರೋಧ ಬರುತ್ತಿರುವದರಿಂದ ಗಂಗೋದಕಮಿಶ್ರರ ಪ್ರಯೋಗವು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಸ್ವರಸ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಲಾತಿ ಋಚ್ಛತಿ ಜಯತಿ ಇತಿ ಲೄಜಿಃ'ಎಂಬ ಇಕಾರಾಂತ ಪದಪ್ರಯೋಗವೇ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸಮ್ಮತ' ಎಂದು ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ಶ್ರೀ ಪಾಂಢ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

॥ ಓಂ ಏಂ ಏಕಾತ್ಮನೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೧॥

ಏಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಮುಖ್ಯನು ೨. ಕ್ಷರಾಕ್ಷರವಿಲಕ್ಷಣನು ೩. ಅದ್ವಿತೀಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಏಕಾತ್ಮ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಐಂ ಐರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೨॥

ಐಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ 'ಅ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನು ೨. ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾರಣ ಅನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯು ೩. ಸರಸ್ವತೀ ಹಾಗು ವಾಯುದೇವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಐರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಓಂ ಓಜೋಭೃತೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೩॥

ಓಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಓಜೋಭೃತ್ ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಔಂ ಔರಸಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೪॥

ಔಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸರ್ವಜೀವಹೃದ್ಗುಹಾವಾಸಿಯು ೨. ಧರ್ಮಪಾಲಕನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಔರಸ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಅಂ ಅಂತಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೫॥

ಅಂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ದುಷ್ಟನಾಶಕನಾದುದರಿಂದ 'ಅಂತ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಅಃ ಅರ್ಧಗರ್ಭಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೬॥

ಅಃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥಾತ್ ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಉದರಾಕಾಶವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಅರ್ಧಗರ್ಭ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಕಂ ಕಪಿಲಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೭॥

ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸುಖರೂಪನು ಜಗತ್ಪಾಲಕನು ಜಗತ್ಸಂಹಾರಕನು ೨. ಕಪಿಗಳನ್ನು (ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಸೈನಿಕರನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ

ರಾಮಚಂದ್ರ ಸ್ವರೂಪನು ಆದುದರಿಂದ 'ಕಪಿಲ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಖಂ ಖಪತಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೮॥

ಖಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆಕಾಶ ಮತ್ತು ತದಭಿಮಾನಿ ಗಣಪತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ 'ಖಪತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಗಂ ಗರುಡಾಸನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೯॥

ಗಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಗರುಡವಾಹನನಾದುದರಿಂದ 'ಗರುಡಾಸನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಘಂ ಘರ್ಮಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೦॥

ಘಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ತೇಜೋರೂಪನು ೨. ತೇಜಃಪ್ರದನು ಆದುದರಿಂದ 'ಘರ್ಮ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಙಂ ಙಸಾರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೧॥

ಙಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಜಗದ್ವಶೀಕರಣಗುಣವುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಙಸಾರ 'ವೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಚಂ ಚಾರ್ವಂಗಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೨॥

ಚಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಚಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ಅಧಿಕಲಾವಣ್ಯೋಪೇತವಾದ ಹಸ್ತಪಾದಾದ್ಯವಯವವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಚಾರ್ವಂಗ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಛಂ ಛಂದೋಗಮ್ಯಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೩॥

ಛಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಛಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ವೇದೈಕವೇದ್ಯನು ೨. ಸಾಕಲ್ಯೇನ ವೇದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯನು ಆದುದರಿಂದ 'ಛಂದೋಗಮ್ಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಜಂ ಜನಾರ್ದನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೪॥

ಜಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ಜಕಾರನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ದುರ್ಜನರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವವನು ೨.ಸಜ್ಜನರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಜನಾರ್ದನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಝಂ ಝೂಟಿತಾರಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೫॥

ಝಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರ ಓಡಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ 'ಝೂಟಿತಾರಿ'ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಞಂ ಞಮಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೬॥

ಞಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ 'ಞಮ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಟಂ ಟಂಕಿನೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೭॥

ಟಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸೀಳಿಹಾಕುವ ಚಕ್ರಾದಿ ಆಯುಧಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಟಂಕಿನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಠಂ ಠಕಲಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೮॥

ಠಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಷೋಡಶಕಲಾತ್ಮಕಶರೀರ-ರಹಿತನು ೨. ಮಹಾಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವನು ೩. ಮಹಾಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಅನೇಕಸೂರ್ಯರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು ೪. ಅನೇಕಸೂರ್ಯರನ್ನು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಶೂನ್ಯರನ್ನಾಗಿ (ನಿಸ್ತೇಜಸ್ಕರನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡುವವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಠಕಲ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಡಂ ಡರಕಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೯॥

ಡಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗಮನಶೀಲನು ರಮಮಾಣನು ಮತ್ತು ಸುಖಸ್ವರೂಪನು ಆದುದರಿಂದ 'ಡರಕ 'ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಢಂ ಢರಿಣೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೦॥

ಢಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ 'ಢರಿನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಣಂ ಣಾತ್ಮನೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೦॥

ಣಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆನಂದಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಣಾತ್ಮನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ತಂ ತಾರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೨॥

ತಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧.ಸಂಸಾರಸಾಗರದಿಂದ ಪಾರಮಾಡುವವನು ೨.ಓಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ಆದುದರಿಂದ 'ತಾರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಥಂ ಥಬಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೩॥

ಥಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಪರ್ವತದಂತೆ ಉಚ್ಚನಾಗಿ ಭಾಸಮಾನನು ೨.ಸ್ಥಿರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಥಬ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ದಂ ದಂಡಿನೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೪॥

ದಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ದುಷ್ಟರನ್ನು ದಂಡಿಸುವವನು ೨. ಕೃಷ್ಣರೂಪದಿಂದ ಗೋರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ದಂಡಧಾರಿಯಾದವನು ೩. ವಾಮನರೂಪದಲ್ಲಿ ಉಪನಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಂಡಧರಿಸಿದವನು ಆದುದರಿಂದ 'ದಂಡಿನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಧಂ ಧನ್ವಿನೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೫॥

ಧಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ 'ಶಾರ್ಙ್ಗ'ಧನುರ್ಧಾರಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಧನ್ವಿನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ನಂ ನಮ್ಯಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೬॥

ನಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವಂದ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ನಮ್ಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪಂ ಪರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೭॥

ಪಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಜಗತ್ಪಾಲಕನು ೨. ಗುಣಪೂರ್ಣನು ೩. ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಆದುದರಿಂದ 'ಪರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಫಂ ಫಲಿನೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೮॥

ಫಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸರ್ವಜೀವರ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಫಲಭೋಕ್ತೃವಾದುದರಿಂದ 'ಫಲಿನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಬಂ ಬಲಿನೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೯॥

ಬಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸೌಖ್ಯವುಳ್ಳವನು ೨. ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ೩. ಮಹಾಸೈನ್ಯವುಳ್ಳವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಬಲಿನ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಭಂ ಭಗಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೦॥

ಭಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ 'ಭಗ'ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಮಂ ಮನವೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೧॥

ಮಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧.ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು ೨. 'ತಾಪಸ ಮನು' ಎಂಬ ಅವತಾರವುಳ್ಳವನು ೩. ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನು ಆದುದರಿಂದ 'ಮನು' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಯಂ ಯಜ್ಞಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೨॥

ಯಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧.ಸರ್ವರಿಂದ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಡುವವನು ೨. ಸರ್ವರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನು ಆದುದರಿಂದ 'ಯಜ್ಞ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ರಂ ರಾಮಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೩॥

ರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸ್ವಯಂ ಆನಂದರೂಪನು ಸ್ವಾಶ್ರಿತರಿಗೆ ಆನಂದಪ್ರದನು ದೇಶತಃ ಕಾಲತಃ ಗುಣತಃ ಪರಿಮಿತಿರಹಿತನು ಆದುದರಿಂದ 'ರಾಮ'ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಲಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೪॥

ಲಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಪತಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ವಂ ವರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೫॥

ವಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧.ಸರ್ವರಿಂದ ವರಣೀಯನು ೨. ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು ಆದುದರಿಂದ 'ವರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಶಂ ಶಾಂತಸಂವಿದೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೬॥

ಶಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವನ್ನಿಷ್ಠಾಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ 'ಶಾಂತಸಂವಿತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಷಂ ಷಡ್ಗುಣಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೭॥

ಷಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಜ್ಞಾನ ಐಶ್ವರ್ಯ ಪ್ರಭಾ ಆನಂದ ತೇಜಸ್ಸು ಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಷಡ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಹಾಗು ತತ್ಸ್ವರೂಪನು ಆದುದರಿಂದ ' ಷಡ್ಗುಣ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಸಂ ಸಾರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೮॥

ಸಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧.ಸಾರಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ೨.ಸಾರಭೋಕ್ತೃವು ೩. ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಸಾರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಹಂ ಹಂಸಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೪೯॥

ಹಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧. ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ೨. ಪೂರ್ವಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊಸ ಶರೀರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಹಂಸ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಜೀವನ ದೇಹಸಂಯೋಗರೂಪ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಹಂಸ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಳಂ ಳಾಳುಕಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೫೦॥

ಳಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಿಲಾಸವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಳಾಳುಕ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಕ್ಷಂ (ಲಕ್ಷ್ಮೀ)ನೃಸಿಂಹಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೫೧॥

ಕ್ಷಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಹಾಗು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ೧.ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಹಿತನು ಪುರುಷ ಹಾಗು ಸಿಂಹರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ೨. ಜೀವರ ಬಂಧಪರಿಹಾರಕನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ '(ಲಕ್ಷ್ಮೀ)ನೃಸಿಂಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ .

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮಾತ್ರಕಾಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

೭. ಪುರುಷಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ.

೩೩೭ ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕ ಮಾತ್ರಕಾಮಂತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ೫೧೧ ವರ್ಣಾತ್ಮಕಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಂತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕಾಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ೭ನೇಯದಾಗಿ ಪುರುಷಸೂಕ್ತರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ೩ ವರ್ಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. ೧೬ ಮಂತ್ರಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸಹಸ್ರಶೀರ್ಷಾ ಪುರುಷಃ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸಹಸ್ರಪಾತ್ ।
ಸ ಭೂಮಿಂ ವಿಶ್ವತೋ ವೃತ್ವಾತ್ಯತಿಷ್ಠದ್ದಶಾಂಗುಲಮ್ ॥ ೧ ॥

ಪುರುಷರೂಪೀ ನಾರಾಯಣನು ಅನಂತತಲೆಗಳುಳ್ಳವನು, ಅನಂತಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು, ಅನಂತಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು, ಇವನು ಪ್ರಕೃತಿ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸರ್ವವಿಧದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದವನಲ್ಲದೆ ಅದಕ್ಕೂ ಅಪರಿಮಿತಾಂಗುಲಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಭೂಮಿ ಹಾಗು ತದುಪಲಕ್ಷಿತ ಸಮಸ್ತಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನ ವಿತಸ್ತಿಮಾತ್ರ ಪರಿಮಿತವಾದ ಹೃದಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ॥೧॥

ಓಂ ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಮ್ ।
ಉತಾಮೃತತ್ವಸ್ಯೇಶಾನೋ ಯದನ್ನೇನಾತಿರೋಹತಿ ಓಂ ॥೨॥

ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮಿತವಾದ ವರ್ತಮಾನಕಾಲೀನವಾದ ಅತೀತ ಅನಾಗತವಾದ ಸರ್ವಪ್ರಪಂಚವು ಭಗವದಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಯದಧೀನಾ ಯಸ್ಯ ಸತ್ತಾ ತತ್ತದಿತ್ಯೇವ ಭಣ್ಯತೇ'।
'ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಭೂತಂ ಭವ್ಯಂ ಭವಚ್ಚ ಯತ್ ।
ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತದೀಶತ್ವಾನ್ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತಃ' ॥

ಇತ್ಯಾದಿ ನಿರವಕಾಶವಾಕ್ಯಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿವೆ. ಅದ್ವೈತಿಗಳಂತೆ ಅಭೇದಪರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥೈಸಬಾರದು. ಈ ಭಗವಂತನು, ಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರಾಶಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಧೀನವಾದ ಜೀವಪ್ರಪಂಚವು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಧೀನವಾಗದಿದ್ದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ

ಭಗವಂತನು ಅವರನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮೋಚನೆಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮೋಚನೆಮಾಡಿರುವದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವಪ್ರಪಂಚವು ಭಗವದಧೀನವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.॥೨॥

ಓಂ ಏತಾವಾನಸ್ಯ ಮಹಿಮಾತೋಜ್ಯಾಯಾಗ್‌ಂಶ್ಚ ಪೂರುಷಃ ।
ಪಾದೋಽಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನಿ ತ್ರಿಪಾದಸ್ಯಾಮೃತಂ ದಿವಿ ॥೩॥

ಈ ಭಗವಂತನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ಮಹಿಮಾಮಾತ್ರವುಳ್ಳವನೇ? ಅಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹಿಮೆವುಳ್ಳವನು. ಈ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸರ್ವ ಜೀವರಾಶಿಗಳು (ಅವನ) ಭಿನ್ನರಾದ ಒಂದು ಅಂಶರು. ಇವರಿಗಿಂತಲೂ ನಾಲ್ಕು ಪಟ್ಟು ಅಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣವುಳ್ಳವನು ಪರಮಾತ್ಮನು. ಯದ್ಯಪಿ ಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಅನಂತ ಜ್ಞಾನಾದಿಮಹಿಮಾವಿಶೇಷವುಳ್ಳವನಾದರೂ ಜನರ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಎಟಕುವದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮರೂಪದಲ್ಲಿ ತೋರಿದ ಪಾದತ್ರಯಗಳು ಸ್ವರೂಪತಃ ನಾಶರಹಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವ, ವೈಕುಂಠವೆಂಬ ಅಭಿನ್ನಾಂಶಗಳಾದ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ, ಅನಂತಾಸನ ವೈಕುಂಠವೆಂಬ ಮೂರುಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.

'ಭಿನ್ನಪಾದಾಃ ಸರ್ವಜೀವಾಸ್ತಸ್ಯ ಸಾದೃಶ್ಯಮಾತ್ರತಃ ।
ಸ್ವರೂಪಪಾದಾ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ತ್ರಯೋ ಹಿ ದಿವಿ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ ॥
ನಾರಾಯಣೋ ವಾಸುದೇವೋ ವೈಕುಂಠ ಇತಿ ಕೀರ್ತಿತಾಃ' ॥

ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಛಾಂದೋಗ್ಯಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ॥೩॥

ಓಂ ತ್ರಿಪಾದೂರ್ಧ್ವ ಉದೈತ್ ಪುರುಷಃ ಪಾದೋಽಸ್ಯೇಹಾಭವತ್ಪುನಃ ।
ತತೋ ವಿಷ್ವಙ್ಕ್ರಾಮತ್ಸಾಶನಾನಶನೇ ಅಭಿ ಓಂ ॥೪॥

ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ ಅನಂತಾಸನ ವೈಕುಂಠ ಎಂಬ ಈ ಲೋಕತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ನಾರಾಯಣಾದಿ ರೂಪತ್ರಯಗಳು ಈ ಲೋಕಗಳ ಹೊರಗೂ ನಿತ್ಯವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಭಿನ್ನಾಂಶವಾದ ಚೇತನಾಚೇತನ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕತ್ವೇನ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿ ವಿವಿಧಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದ್ದ ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪತ್ರಯಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷರೂಪೀ ಭಗವಂತನು ಋಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷೇಣ (ವಿಶೇಷವಾಗಿ) ಆಕ್ರಮಿಸಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.॥೪॥

ಓಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಳಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ ।
ಸ ಜಾತೋ ಅತ್ಯರಿಚ್ಯತ ಪಶ್ಚಾದ್ಭೂಮಿಮಥೋ ಪುರಃ ಓಂ ॥೫॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಪುರುಷರೂಪೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ (ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಹುಟ್ಟಿತು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು 'ವಿರಾಟ್'ನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ರೂಪಾಂತರದಿಂದ ಭೌತಿಕ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಭಿಕಮಲದಿಂದ ಜನಿಸಿದರು.ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪ್ರಕೃತ ಪುರುಷಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು (ಬ್ರಹ್ಮಜನಕನಾದುದರಿಂದ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕನಾದನು. ಆ ಜನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ತಮ್ಮ ಅನಂತರ ಜನಿಸಿದ ಭೂಮಿ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ರುದ್ರಾದಿ ಸರ್ವಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಪೂರ್ವಜಾತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. (ಅವರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ) ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು

'ತಸ್ಮಾದ್ಧರೇರಂಡಮಭೂತ್ ಅಂಡಾದಪಿ ಚತುರ್ಮುಖಃ ।
ಸ ವಿರಾಣ್ಣಾಮಕಸ್ತಸ್ಮಾದಧಿಕೋ ಹರಿರೇವ ತು ॥
ಅಂಡಾಜ್ಜಾತಸ್ಯಾನ್ಯರೂಪಂ ನಾಭಿಪದ್ಮಾದಭೂದ್ಧರೇಃ ।
ಯದೋಭಯಾತ್ಮಕೋ ಜಜ್ಞೇ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಲೋಕಪಿತಾಮಹಃ ॥
ತದೈವ ಸೋಽತಿರಿಕ್ತೋಽಭೂತ್ ಶರ್ವಪೂವಾವರಾನ್ಜನಾನ್' ।

ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣವಚನಗಳಿಂದ ದೃಢೀಕರಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ ॥೫॥

ಓಂ ಯತ್ಪುರುಷೇಣ ಹವಿಷಾ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮತನ್ವತ ।
ವಸಂತೋ ಅಸ್ಯಾಸೀದಾಜ್ಯಂ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಇಧ್ಮಃ ಶರದ್ಧವಿಃ ಓಂ ॥೬॥

ಯಾವಾಗ ದೇವಪದವೀಯೋಗ್ಯರಾದ ಜೀವರಾಶಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರೋ ಆಗ ವಸಂತ ಋತುವನ್ನು ಆಜ್ಯ(ತುಪ್ಪ)ವನ್ನಾಗಿ ಗ್ರೀಷ್ಮ ಋತುವನ್ನು ಇಧ್ಮಗಳನ್ನಾಗಿ (ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನಾಗಿ) ಶರದ್ ಋತುವನ್ನು ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ॥೬॥

ಓಂ ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರೌಕ್ಷನ್ಪುರುಷಂ ಜಾತಮಗ್ರತಃ ।
ತೇನ ದೇವಾ ಅಯಜಂತ ಸಾಧ್ಯಾ ಋಷಯಶ್ಚ ಯೇ ಓಂ ॥೭॥

ಆ ಯಜ್ಞಸಾಧನಪಶುತ್ವೇನ ಸಂಕಲ್ಪಿತರಾದ ಹಾಗು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರರಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಹಾಸಿದ ದರ್ಭಮುಷ್ಟಿಯ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೇಚನಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾದಿ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವರಾಗಿ ಇಜ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು, ಸಾಧ್ಯರು, ಋಷಿಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಮೂಲಕ ಆರಾಧಿಸಿದರು. ॥೭॥

ಓಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತಃ ಸಂಭೃತಂ ಪೃಷದಾಜ್ಯಮ್ ।
ಪಶೂನ್‌ಸ್ತಾಂಶ್ಚಕ್ರೇ ವಾಯವ್ಯಾನಾರಣ್ಯಾನ್ಗ್ರಾಮ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ ಓಂ ॥೮॥

ಸರ್ವರಿಂದ ಹವಿರಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ಆರಾಧ್ಯನಾದ ಮತ್ತು ಸರ್ವರಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯತಯಾ ಆಹೂಯಮಾನನಾದ ಆ ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಮಾನಸ-ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದಧಿಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಆಜ್ಯದ್ರವ್ಯವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಶ್ವೇತಪಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಜಿಂಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಹಸು, ಕುದುರೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ॥೮॥

ಓಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾತ್ಸರ್ವಹುತ ಋಚಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ।
ಛಂದಾಂಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ ಓಂ ॥೯॥

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸರ್ವರಿಂದ ಆರಾಧ್ಯನಾದ ಆ ಯಜ್ಞನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಋಗ್ವೇದವು, ಸಾಮವೇದವು ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಾಗು ಯಜುರ್ವೇದವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದವು.

ವಿಶೇಷ :- ಯದ್ಯಪಿ ಋಗ್ವೇದಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಯಜುರ್ವೇದವು ಆಪಾತತಃ ಕರ್ಮಪರವಾಗಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯು ಉಚ್ಚರಿಸಿದೆ. ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ಪಾಂಘ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.॥೯॥

ಓಂ ತಸ್ಮಾದಶ್ವಾ ಅಜಾಯಂತ ಯೇ ಕೇ ಚೋಭಯಾ ದತಃ ।
ಗಾವೋ ಹ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಮಾಜ್ಜಾತಾ ಅಜಾವಯಃ ಓಂ ॥೧೦॥

ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞಸಾಧನೀಭೂತವಾದ ಅಶ್ವಗಳು ಹಾಗು ಮೇಲೆ ಕೆಳಗೆ ಹಲ್ಲುಗಳುಳ್ಳ ಹೇಸರಗತ್ತೆ, ಕತ್ತೆ, ಗೋ, ಮೇಕೆ, ಕುರಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಜನಿಸಿದವು. ॥೧೦॥

ಓಂ ಯತ್ಪುರುಷಂ ವ್ಯದಧುಃ ಕತಿಧಾ ವ್ಯಕಲ್ಪಯನ್ ।
ಮುಖಂ ಕಿಮಸ್ಯ ಕೌ ಬಾಹೂ ಕಾ ಊರೂ ಪಾದಾ ಉಚ್ಯೇತೇ ಓಂ ॥೧೧॥

ಯಾವಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಮಾನಸಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಾಮಕ-ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೋ ಆ ಧ್ಯಾನಕ್ರಮವು ಯಾವುದು ? ಅರ್ಥಾತ್ ಭಗವಂತನ ಮುಖವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಜನಕ ? ಬಾಹುಗಳು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಜನಕ ? ತೊಡೆಗಳು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಜನಕ ? ಎರಡು ಪಾದಗಳು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಜನಕ ? ಎಂದು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಿಶೇಷ :- ಈ ವಿಧವಾಗಿ ರಮಾದಿಗಳಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರಕೃತವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆಯೇ ಹೊರತು ತಾನೇ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣನೇ ಋಷಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ॥೧೧॥

ಈ ಮಂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀದ್ಬಾಹೂ ರಾಜನ್ಯಃ ಕೃತಃ ।
ಊರೂ ತದಸ್ಯ ಯದ್ವೈಶ್ಯಃ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಶೂದ್ರೋ ಅಜಾಯತ ಓಂ ॥

ಪುರುಷನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ವಾಯುದೇವರು ತೊಡೆಗಳಿಂದ ವೈಶ್ಯಜಾತಿಯು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ನಾಸಿಕ್ಯವಾಯುವು ಪಾದಗಳಿಂದ ಶೂದ್ರಜಾತಿ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ನಿರ್ಋತಿಯು ಜನಿಸಿದರು.

ಇಲ್ಲಿ ಜನ್ಯವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಜಾತಿಗಳನ್ನು ಜನಕವಾದ ಮುಖಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

'ಯದ್ಯಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಚಾಂಗಾಲ್ಲೋಕವೇದಾದಿಕಂ ಹರೇಃ ।
ತನ್ನಾಮ ವಾಚ್ಯಮಗಂ ತದ್ಯಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಂ ಮುಖಮ್ ॥

ಎಂಬ ನಾರದೀಯವಚನವು ಈವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ.॥೧೨॥

ಓಂ ಚಂದ್ರಮಾ ಮನಸೋ ಜಾತಶ್ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ ।
ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಜಾಯತ ಓಂ ॥ ೧೩ ॥

ಈ ಪುರುಷನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಸೂರ್ಯನು, ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರದೇವರು ಹಾಗು ಅಗ್ನಿದೇವರು ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಯು-ದೇವರು ಹಾಗು ಪ್ರವಹವಾಯುದೇವತೆಯು ಇವರು ಜನಿಸಿದರು. ॥೧೩॥

ಓಂ ನಾಭ್ಯಾ ಆಸೀದಂತರಿಕ್ಷಂ ಶೀರ್ಷ್ಣೋ ದ್ಯೌಃ ಸಮವರ್ತತ ।
ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಭೂಮಿರ್ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ತಥಾ ಲೋಕಾಁ ಅಕಲ್ಪಯನ್ ಓಂ ॥

ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಸೂರ್ಯ ಗಣಪತಿ ಇವರು, ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಗರುಡ ಕಾಮರು, ಪಾದಗಳಿಂದ ಭೂಲೋಕವು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಧರಾಶನೈಶ್ಚರರು, ಕಿವಿಗಳಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರಾದಿಲೋಕಪಾಲರು ಜನಿಸಿದರು.

ಆ ಇಂದ್ರಾದಿಲೋಕಪಾಲಕರ ಲೋಕಗಳನ್ನು ನಾಭಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಜನಕಗಳಾದ ಆ ನಾಭಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜೀವರನ್ನು ಮತ್ತು ಮಹರಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ॥೧೪॥

ಓಂ ಸಪ್ತಾಸ್ಯಾ ಸನ್ಪರಿಧಯಸ್ತ್ರಿಃ ಸಪ್ತ ಸಮಿಧಃ ಕೃತಾಃ ।
ದೇವಾ ಯದ್ಯಜ್ಞಂ ತನ್ವಾನಾ ಅಬಧ್ನನ್ಪುರುಷಂ ಪಶುಮ್ ಓಂ ॥ ೧೫ ॥

ಯಾವಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾನಸಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವರಾಗಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೆಂಬ ಪಶುವನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದರೋ ಆಗ ಈ ಮಾನಸಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಆದಿತ್ಯಸಹಿತ ಸಪ್ತ ಪರಿಧಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಮಿದ್ವಿಶೇಷಗಳಾದವು. ಚೈತ್ರಾದಿದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳು, ಪಂಚ ಋತುಗಳು, ಭೂಃ ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯನು ಒಟ್ಟು ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪದಾರ್ಥವಿಶೇಷಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಮಿದ್ವಿಶೇಷಗಳಾಗಿದ್ದವು. ॥೧೫॥

ಓಂ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ
ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ । ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ
ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ ಓಂ ॥೧೬॥

ದೇವತಾಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಪುರುಷರೂಪಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ದೇವಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿದವರಾಗಿ ತಪನವರ್ಷಣಾದಿಗಳಿಂದ ಲೋಕನಿಯಾ-ಮಕರಾದರು. ಸ್ವ ಸ್ವ ಪದವಿಯ ಅಧಿಕಾರದ ಅವಸಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಮಹಾತ್ಮರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಪೂರ್ವಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಾದ ಸಾಧ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳು ಹೊಂದಿದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ॥೧೬॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

'ವೇದಾಃ ಪುರಷಸೂಕ್ತಗಾಃ'' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸರ್ವವೇದಗಳು ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವವೇದಗಳು ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾಗಿ-ರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಎಂಟನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಜಪವನ್ನು ನಿತ್ಯದಲ್ಲೂ ಆಚರಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅಷ್ಟಮಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸದೇ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಂತ್ರ ಜಪವೇ ಸರ್ವವೇದಮಂತ್ರಜಪದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸುಲಭವಾಗಿ ಜಪಿಸಲು ಶಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಗಾಯತ್ರೀ-ಮಂತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಎಂಟನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೮ ವಿಷ್ಣುಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ವಿಷ್ಣವೇ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪನಶೀಲನು ೨. ಸರ್ವಪ್ರವಿಷ್ಟನು ೩. ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಚೇಷ್ಟಾಬಲವುಳ್ಳವನು ೪. ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಭೂತಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಜರಿಗೆ ಗತಿಪ್ರದನು ೫. ಅಧಿಕಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ೬. ಅಧಿಭೂತನಿವಿಷ್ಟನು ೭. ತದಿಚ್ಛಾಪ್ರದನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು 'ವಿಷ್ಣು' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನು ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ

'ಗತಿಶ್ಚ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಚಾಪಿ ಭಾರತ ।
ವ್ಯಾಪ್ತೋಽಹಂ ರೋದಸೀ ಪಾರ್ಥ ಕಾಂತಿಶ್ಚಾಭ್ಯಧಿಕಾ ಮಮ ॥
ಅಧಿಭೂತನಿವಿಷ್ಟಶ್ಚ ತದಿಚ್ಛುಶ್ಚಾಸ್ಮಿ ಭಾರತ ।
ಕ್ರಮಣಾಚ್ಚಾಽಪ್ಯಹಂ ಪಾರ್ಥ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯಭಿಸಂಜ್ಞಿತಃ ॥

ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಈ ವಚನವೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಷ್ಟಮಹಾಮಂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

ತಂತ್ರಸಾರ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೋಕ್ತ ಮಂತ್ರಗಳು

೧. ವಿಷ್ಣುಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ನಾರಾಯಣಾಯ ವಿದ್ಮಹೇ ವಾಸುದೇವಾಯ ಧೀಮಹಿ
ತನ್ನೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ಓಂ ॥

ನಾವು ನಾರಾಯಣನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ. ಆ ವಾಸುದೇವನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಅವನ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಾಗು ನಮ್ಮ ಮನ ಆದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಧ್ಯಾನಾದಿಸತ್ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ.

ವಿಶೇಷ :- ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಭಗವಂತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರವಣ, ಮನನ, ಧ್ಯಾನಗಳು ಆವಶ್ಯಕ. ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ನಮ್ಮ ಮನ ಆದಿ ಇಂದ್ರಿಗಳು ನಮಗೆ ಅನುಕೂಲಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಅವುಗಳು ಅನುಕೂಲವಾಗುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಆವಶ್ಯಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿಶೇಷತಃ ಜಪಿಸಬೇಕು.

ವಿಷ್ಣುಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ತತ್ತ್ವಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಯಸಿ ಮೊದಲಿಗೆ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರ' ಸ್ವರೂಪಪರವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಶಕ್ತಿತತ್ತ್ವಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೨ ತತ್ತ್ವಮಂತ್ರ.

ಓಂ ಪರಾಯ ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮ ಓಂ ॥೧॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ ಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪರಾದ ಮತ್ತು (ವಿಶೇಷಬಲಾತ್) ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

'ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ವರೂಪಾಣಿ ಹ್ಯೇಕಾದಶವಿದೋ ವಿದುಃ ।
ವಿಷ್ಣೋರಪಿ ಸ್ವರೂಪಾಣಿ ತನ್ನಾಮ್ನೈಕಾದಶೈವ ತು ॥

ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು 'ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ'ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ವಿಶೇಷ :- ವಸ್ತುತಃ 'ಓಂ ಪರಾಯ ಶಕ್ತ್ಯಾತ್ಮನೇ ನಮ ಓಂ' ಎಂಬುವುದಷ್ಟೇ ಶಕ್ತಿತತ್ತ್ವಮಂತ್ರವು. 'ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಈ ಪದವು ಮಂತ್ರದ

ಅಂಗವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯದೇ ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮವು ಮಹಾಫಲಪ್ರದವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಶಕ್ತ್ಯಾದಿ ತತ್ವಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಯಾರು? ಎಂಬ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಶಾಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಮಹಾಫಲಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಆಕಾಂಕ್ಷಾಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ 'ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಜಪಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಾನುಪಪತ್ತಿರೂಪವಾದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂಬುವುದು ಪಾಂಘ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

'ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಅದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಈಶ ರಮೆಯರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಭಯದಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಪಂಚಭೇದವಿಷಯಕ ವಾಕ್ಯದ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ರಮೆಯನ್ನು ಜೀವಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಜಡಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಮಾಡಲು ಹೊರಟರೆ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವು ಅಪರಿಹಾರ್ಯ. ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಭಾವವು ಸುದುಷ್ಕರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷತಃ ರಮೆಯನ್ನು ಈಶಕೋಟಿಯಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಈಶಕೋಟಿಪ್ರವಿಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು ಅನುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪರಸ್ಪರಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವದಾದರೆ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ-ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು "ನೇಹ ನಾನಾಽಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ" ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಶಕೋಟಿಪ್ರವಿಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು. ತಥಾ ಚ ರಮೆಯೂ ಈಶಕೋಟಿಪ್ರವಿಷ್ಟ-ಳಾದುದರಿಂದ ರಮಾನಾರಾಯಣರಲ್ಲೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತವಾದುದು. ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪಾಂಘ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ರಮಾನಾರಾಯಣರಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ತತ್ತ್ವವಿವೇಕಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಮಾನಾರಾಯಣರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಆರು ಭೇದಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಪಂಚಭೇದವಿಷಯಕ ವಾಕ್ಯಗಳ ವಿರೋಧ ಬರುವದಿಲ್ಲವೇ ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾಭೇದದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಪರಮಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಈಶಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಭೇದಾನಂಗೀಕಾರ ವಿವಕ್ಷಾ ಇರುತ್ತದೆ. ತತ್ತ್ವವಿವೇಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರಭೇದಾಂಗೀಕಾರ ವಿವಕ್ಷಾ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ

ಅವಾಂತರಭೇದಾಂಗೀಕಾರ ವಿವಕ್ಷಯಾ ಈಶಕೋಟಪ್ರವಿಷ್ಟರಾದ ರಮಾನಾರಾಯಣರಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ" ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನ-ಪ್ರಯೋಗವು ಅತ್ಯಂತ ಸಾಧು.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೨॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ಬಹುಗೌರವ' ವೆಂಬ ಗುಣಸ್ವರೂಪರಾದ ಅಥವಾ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಸ್ಥಿತಿರೂಪ ಕರ್ಮದಿಂದ ಅಭಿನ್ನರಾದ ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಸಂವಿದಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೩॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದ ಸ್ವರೂಪರಾದ ಮತ್ತು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ .

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಸ್ಫೂರ್ತ್ಯಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೪॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ಸ್ಫುರಣ' ಅಥವಾ 'ಉಪಸ್ಥಿತಿ' ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ .

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಪ್ರವೃತ್ತ್ಯಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೫॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ (ಉದ್ಯೋಗ) ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಕಲಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೬॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ಕೌಶಲ'ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ .

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ವಿದ್ಯಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೭॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ' ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ .

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಮತ್ಯಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೮॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ಮನನ' ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ .

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ನಿಯತ್ಯಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೯॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ನಿಯಮನ' ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ .

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಮಾಯಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೦॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ಇಚ್ಛಾ' ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಕಾಲಾತ್ಮನೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೧॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ 'ಕಾಮಪೂರ್ತಿ' ಎಂಬ ಗುಣಸ್ವರೂಪರಾದ ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗೆ ನಮಃ

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಸ್ವರೂಪಾಭಿನ್ನ ತತ್ತ್ವಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ತತ್ತ್ವಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವರಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಚೇತನ ತತ್ತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಚೇತನ (ಪುರುಷ) ತತ್ತ್ವವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚೇತನತತ್ತ್ವಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಪುರುಷಾತ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೨॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಜೀವತತ್ತ್ವ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುದೇವತಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಜೀವತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀಭಾರತೀಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೩॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಅವ್ಯಕ್ತ ತತ್ತ್ವಗೋಲಕ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿನೀ ಸರಸ್ವತೀ, ಭಾರತೀ ಇವರ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವಗೋಲಕಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಗಳಾದ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀದೇವಿಯವರಿಗೆ ನಮಃ

ವಿಶೇಷ :- ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತ ತತ್ತ್ವನ್ಯಾಸವನ್ನು ಪುರುಷನ ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತತ್ತ್ವನ್ಯಾಸವನ್ನು ಎಡಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪುರಷನ ವಾಮಾಂಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ದಕ್ಷಿಣಾಂಗ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಪತ್ನಿಗಿಂತಲೂ ಪತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಅತಃ ದಕ್ಷಿಣಬಾಹುವಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀ ಭಾರತೀಯರನ್ನು ವಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳನ್ನು ನ್ಯಾಸಮಾಡುವುದು ಅನುಚಿತ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಹೀಗೆ

ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹರಿಯ ದಕ್ಷಿಣಾಂಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹರಿಯ ವಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ತತ್ಪತ್ನಿಯರಾದ ಸರಸ್ವತೀಬಾರತೀದೇವಿಯರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದ ಬಲಭಾಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಬಿಂಬದ ಎಡಭಾಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಬಿಂಬದ ಎಡಭಾಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಬಿಂಬದ ಬಲಭಾಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಃ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾದ ಜೀವನ ಬಲಭಾಗವು ಈ ಬಿಂಬನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಡಬಾಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀಭಾರತೀಯರನ್ನು ಚಿಂತಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಜೀವನ ಎಡಭಾಗವು ಹರಿಯ ಬಲಭಾಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುದೇವರನ್ನು ಚಿಂತಿಸದಂತಾಯಿತು. ತಥಾ ಚ ನಮ್ಮ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಹರಿಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ- ರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಎಡಬಾಗದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೂ ಹರಿಯ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಅವರ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಗೆ ಭಂಗವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪಾಂಘ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಮಹದಾತ್ಮನೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೪॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ವೃದ್ಧಿರೂಪ ವಿಕಾರಯುಕ್ತವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮತ್ತು 'ಮಹತ್' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ವೃದ್ಧಿರೂಪವಿಕಾರಯುಕ್ತವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ವಿಶೇಷ :- ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿರೂಪ ವಿಕಾರಯುಕ್ತ ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಮಹತತ್ತ್ವಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವಾಂಶವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿಯೆಂದು ಪ್ರಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳನ್ನು ಅವ್ಯಕ್ತತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ' ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪಾಂಘ್ರೀ ಆಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಅಹಂಕಾರಾತ್ಮನೇ ಗರುಡಶೇಷರುದ್ರೇಭ್ಯೋ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೫॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ದೇವತಾದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವೈಕಾರಿಕ ತೈಜಸ ತಾಮಸವೆಂಬ ತ್ರಿವಿಧ ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಗರುಡಶೇಷರುದ್ರ ಇವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಗರುಡಶೇಷರುದ್ರರಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಮನಆತ್ಮನೇ ಸ್ಕಂದೇಂದ್ರಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೬॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಅಂತಃಕರಣ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಸ್ಕಂದ (ಷಣ್ಮುಖ) ಇಂದ್ರದೇವರು ಇವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹಾಗು ಷಣ್ಮುಖ ಇಂದ್ರದೇವರು ಇವರಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಶ್ರೋತ್ರಾತ್ಮನೇ ದಿಗ್ದೇವತಾಭ್ಯೋ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೭॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಕರ್ಣತತ್ತ್ವ (ಕಿವಿ) ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರಅಗ್ನಿಯಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರಾದಿದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಮಃ.

ವಿಶೇಷ :- ಶ್ರೋತ್ರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅವರಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡುವುದು ಉಚಿತವೇ ಹೊರತು ಅಂಗುಲ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ

'ನ್ಯಾಸೋಽಙ್ಗುಲೀಷೂರುಬಾಹುಮಧ್ಯೇಷು ಸಂವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ।

ಎಂಬ 'ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ' ವಚನವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಶುಷ್ಕತರ್ಕವನ್ನು (ಊಹೆಯನ್ನು) ತ್ಯಜಿಸಿ ಶ್ರೋತ್ರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳ ನ್ಯಾಸವನ್ನು ಅವರಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯ-ಮಾನವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಮಾಣಾನುರೋಧೇನ ಅಂಗುಲಿಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡುವುದೇ ಉಚಿತವು. ಶುಷ್ಕತರ್ಕವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಹಾಗೆ ಶಂಕಿಸುವುದಾದರೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನ್ಯಾಸವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಬಲೇನ ಅಂಗುಲಿಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಮಾಡುವುದೇ ಉಚಿತವು ಎಂಬವುದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರಾದ ಪಾಂಥ್ರಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಭಾವವು.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ತ್ವಗಾತ್ಮನೇ ಪ್ರಾಣಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೮॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾನಿರುದ್ಧರ ಮಧ್ಯಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ವಾಯುಪುತ್ರನಾದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ವಾಯುವಿನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ವಾಯುದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಚಕ್ಷುರಾತ್ಮನೇ ಸೂರ್ಯಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೧೯॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಸೂರ್ಯದೇವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಸೂರ್ಯದೇವನಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಜಿಹ್ವಾತ್ಮನೇ ವರುಣಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೦॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಮಧುರಾದಿರಸಗ್ರಾಹಕವಾದ ನಾಲಿಗೆ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ವರುಣದೇವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ವರುಣದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಘ್ರಾಣಾತ್ಮನೇ ಅಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೧॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಗಂಧಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವ ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯ (ಮೂಗು) ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ವಾಗಾತ್ಮನೇ ವಹ್ನಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೨॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿದೇವನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಪಾಣ್ಯಾತ್ಮನೇ ದಕ್ಷಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೩॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಹಸ್ತ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಪಾದಾತ್ಮನೇ ಜಯಂತಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೪॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಪಾದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರಪುತ್ರ ಜಯಂತನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹಾಗು ಜಯಂತನಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಪಾಯ್ವಾತ್ಮನೇ ಮಿತ್ರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೫॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಮಲವಿಸರ್ಜನಸಾಧನವಾದ ಪಾಯುನಾಮಕ ಇಂದ್ರಿಯ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಮಿತ್ರನಾಮಕದೇವತೆಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರದೇವತೆಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಉಪಸ್ಥಾತ್ಮನೇ ಮನವೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೬॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವಿನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹಾಗು ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವಿಗೆ ನಮಃ

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಶಬ್ದಾತ್ಮನೇ ಬೃಹಸ್ಪತಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೭॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಶಬ್ದ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ನಮಃ. ''ಶಬ್ದನಾಮಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿರುದಾಹೃತಃ'' ಎಂದು ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುವದ-ರಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಯೇ ನಮಃ ಎಂಬ ಪಾಠವು ಸಮೀಚನವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ :- 'ಬೃಹಸ್ಪತಿಪ್ರಾಣಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಪಾಠವಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಪದದಿಂದ ರುದ್ರಪುತ್ರಪ್ರಾಣನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ''ಶಬ್ದಾದ್ಯಾಃ ಪಂಚ ಶಿವಜಾಃ'' ಎಂಬ ಗೀತಾತಾತ್ಪರ್ಯವಚನವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಗೀತಾತಾತ್ಪರ್ಯ-ದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವಜ ಪದದಿಂದ ಶಿವಪುತ್ರರಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಪಂಚಪುತ್ರರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಸ್ಪರ್ಶಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ 'ಅಪಾನಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಾನಾಭ್ಯಾಂ' ಇತ್ಯಾದಿಪಾಠವಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಯುಪುತ್ರ ಹಾಗು ರುದ್ರಪುತ್ರರನ್ನು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. 'ಅಪನಾಯ ವ್ಯಾನಾಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಏಕವಚನಾಂತ ಪಾಠವಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಾಯುಪುತ್ರರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುವುದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಸ್ಪರ್ಶಾತ್ಮನೇ ಅಪಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೮॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಸ್ಪರ್ಶ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ವಾಯುಪುತ್ರ ಅಪಾನನಾಮಕ ವಾಯುವಿನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಅಪಾನನಾಮಕ ವಾಯುದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ರೂಪಾತ್ಮನೇ ವ್ಯಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೨೯॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ರೂಪ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ವಾಯುಪುತ್ರ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ವಾಯುವಿನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ವ್ಯಾನನಾಮಕ ವಾಯುದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ರಸಾತ್ಮನೇ ಉದಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೦॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ರಸ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ವಾಯುಪುತ್ರ ಉದಾನನಾಮಕ ವಾಯುದೇವತೆಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಉದಾನ ನಾಮಕವಾಯು-ದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಗಂಧಾತ್ಮನೇ ಸಮಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೧॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಗಂಧ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಸಮಾನನಾಮಕ ವಾಯುವಿನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಸಮಾನವಾಯುದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಆಕಾಶಾತ್ಮನೇ ಗಣಪತಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೨॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಆಕಾಶ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಗಣಪತಿಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹಾಗು ಗಣಪತಿಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ವಾಯ್ವಾತ್ಮನೇ ವಾಯವೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೩॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ವಾಯು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಮರೀಚಿನಾಮಕ ವಾಯುದೇವತೆಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಮರೀಚಿನಾಮಕ ವಾಯುದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

ಪ್ರಧಾನವಾಯುಜೋ ಭೂತವಾಯುರ್ನಾಮ್ನಾ ಮರೀಚಕಃ ।

ಎಂಬ ವಚನವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ವಾಯ್ವಾತ್ಮನೇ ಪ್ರವಹಾಯವೇ ನಮಃ' ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ತೇಜ ಆತ್ಮನೇ ವಹ್ನಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೪॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ತೇಜಸ್ಸು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಅಬಾತ್ಮನೇ ವರುಣಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೫॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಜಲ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ವರುಣದೇವತೆಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ವರುಣದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

॥ ಓಂ ಪರಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಮನೇ ಧರಾಯೈ ನಮಃ ಓಂ ॥೩೬॥

ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ, ಭೂಮಿ ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿ ಧರಾನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹಾಗು ಧರಾನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ನಮಃ.

ವಿಶೇಷ :- ಕೆಲವರು 'ತತಃ ಶನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಮಾ' ಎಂಬ ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ ವಚನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿ 'ಶನೈಶ್ಚರಧರಾಭ್ಯಾಂ ನಮಃ' ಎಂದೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಶನೈಶ್ಚರನು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಒಳಗಿರುವ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಜೀವನ ಷೋಡಶಕಲಾಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಭೂಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯೇ ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಹೊರಗಿರುವ ಭೂತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ ಎಂದು 'ಶ್ರೀವಾದಿರಾಜಸ್ವಾಮಿಗಳು' ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನಭಾಷ್ಯ-ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುವುದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತತ್ತ್ವದೇವತಾಮಂತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

ತಂತ್ರಸಾರಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೋಕ್ತ ೭೨ ಮಂತ್ರಗಳು

೧. ವರಾಹಮಂತ್ರ

ತತ್ತ್ವಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರದಲ್ಲಿ 'ತಂತ್ರಸಾರಸಂಗ್ರಹ'ದ ಚತುರ್ಥಾ-ಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳ ಬಯಸಿ 'ವರಾಹಮಂತ್ರಾ'ಪೇಕ್ಷಯಾ ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾವತಾರಗಳು ಚಾಕ್ಷುಷ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಪಿಸಲು ಅರ್ಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳದೇ ಈ ಕಲ್ಪವು ವರಾಹಕಲ್ಪವಾಗಿರುವು-ದರಿಂದ ಮೊದಲಿಗೆ ಈ ಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ 'ವರಾಹಮಂತ್ರ'ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಓಂ ಹೂಂ ನಮೋ ಭಗವತೇ ವರಾಹರೂಪಾಯ ಭೂರ್ಭುವಃ

ಸ್ವಃಪತಯೇ ಭೂಪತಿತ್ವಂ ಮೇ ದೇಹಿ ದಾದಾಪಯ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

ಹೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವವನೇ! ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡವನೇ ! ಮತ್ತು ಹೇ ಆನಂದಸ್ವರೂಪನೇ ! ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ನೀನು ೧.ಭಕ್ತಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಹಾಗು ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಎಂದೂ ಬಿಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು ೨.ನೀನು ಹಾಗು ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ವರವನ್ನು ಸತ್ಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ೩.ಅಯೋಗ್ಯರಾದ ಅಸುರರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಕೊಟ್ಟ ವರವನ್ನು ಕೆಲವು ಬಾರಿ ಸುಳ್ಳು ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ೪. ಜ್ಞಾನಸುಖಗಳನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಡೆದುದರಿಂದ, ೫.ಸಾಧುಜನರಿಂದ ಸೇವ್ಯನಾಗಿ ಆತ ಏವ ಅವರಿಂದ ಅಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ವರಾಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು. ಭೂಲೋಕ ಭುವರ್ಲೋಕ ಸ್ವರ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನಾದ 'ವರಾಹ' ರೂಪಿಯಾದ ನಿನಗೆ ನಮಃ. ನೀನು ನನಗೆ ಭೂಮಿಯ ಒಡೆತನವನ್ನು ಹಾಗು ಭೂಉಪಲಕ್ಷಿತ ೨೪ ತತ್ತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹದ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು 'ವ್ಯಾಹೃತಿ'ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಭೂಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವರೂಪಿಯಾದ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾಗುವ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಕೊಡು. ಹಾಗು ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ ಕೊಡಿಸು.

ವಿಶೇಷ :- ಕೆಲವರು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ದಾದಾಪಯ' ಎಂಬ ಪದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ದದಾಪಯ'ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಪದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮಹಾನಾರಾಯಣೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ದೇಹಿ ದೇಹಿ ದದಾಪಯ' ಎಂಬುವುದಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ದದಾಪಯ' ಎಂಬ ಪಾಠವೇ ಸರಿ ಎಂಬ

ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಶ್ರೀಮದುತ್ತರಾದಿಮಠಾಧೀಶರಾದ 'ಶ್ರೀಮತ್ಸತ್ಯ-ಸಂಕಲ್ಪಶ್ರೀಚರಣರು' 'ದಾದಾಪಯ' ಎಂಬುವುದಾಗಿಯೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕಂಠತಃ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ದಾದಾಪಯ' ಎಂಬ ಪಾಠವೇ ಸಂಪ್ರದಾಯಜ್ಞರಿಗೆ ಸಮ್ಮತ. ತದ್ವಿರುದ್ಧವಕ್ಯಗಳು ಸಂಪ್ರದಾಯಜ್ಞರಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಹೇಳುವ ಯುಕ್ತಿಯು ಅಸ್ವರಸವಾಗಿದೆ. 'ಆಧಿಕ್ಯೇಽಧಿಕಂ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಆಧಿಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದ್ಯಾಕ್ಷರಾಧಿಕ್ಯ ಬಂದು 'ದಾದಾಪಯ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ವಾಸುದೇವಭಕ್ತನಾಗುವಿಕೆ'ಯೆಂಬ ಗುಣವವನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ದಾದಾಪಯ' ಎಂಬ ಪಾಠವೇ ಸಮಂಜಸವೆಂದು ಶ್ರೀ. ಪಾಂಫ್ರಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೨ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ವರಾಹಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ಹೂಂ ವರಾಹಾಯ ನಮ ಓಂ ॥

ಹವನೋದ್ದೇಶ್ಯರಾದುದರಿಂದ 'ಹು' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ-ದೇವತೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ,ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಅತ ಏವ ಅಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯವಾದ ಶುಭಪ್ರದವಾದ ಸತ್ಕರ್ಮವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ವರಾಹ'ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

೩. ಚತುರ್ದಶಾಕ್ಷರ ವರಾಹಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ನಮೋ ಭಗವತೇ ಮಹಾವರಾಹಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ವರ ಪಡೆದು ಪ್ರಬಲನು ಹಾಗು ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವಿನ ತಮ್ಮನೂ ಆದ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷನನ್ನು ಸ್ವಯಮೇವ ಸಂಹರಿಸಿದ ಕಾರಣ 'ಮಹಾವರಾಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು. ಆ ಭಗವಂತನಿಗೆ 'ನಮಃ' ಎಂಬ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ರೂಪವಾದ ಮಾತು ಇರಲಿ.

ಸಂಪತ್ಪ್ರದವಾದ ಶ್ರೀಕರಾಷ್ಟಾಕ್ಷರಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೪. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಶ್ರೀಕರಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಉತ್ತಿಷ್ಠ ಶ್ರೀಕರ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಧನದಿಂದ ತನ್ನವರನ್ನು ಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ೧.ಸಂಪತ್ಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ೨.ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ

ಸುಖಪ್ರನಾದುದರಿಂದ ೩.ಲಕ್ಷ್ಮೀಬ್ರಹ್ಮರ ಜೊತೆಗೆ ರಮಮಾಣನಾದುದರಿಂದ ೪.ಭಾರತೀದೇವಿ ವಾಯುದೇವರು ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಸುಖಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ೫.ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಹಸ್ತವನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ೬.ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಕರಗಳನ್ನು ಆಲಿಂಗನಸಾಧನತ್ವೇನ ಪಡೆದುದರಿಂದ (ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಕರಗಳಿಂದ ಆಲಿಂಗಿತನಾದುದರಿಂದ) 'ಶ್ರೀಕರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ನನಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗು.

ಅಪಮೃತ್ಯು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬದುಕಿರುವಪರ್ಯಂತ ಸಂಪತ್ತಿನ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಪತ್ತಿನ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಬದುಕಿನ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಪಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಬದುಕನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ರೀನರಸಿಂಹಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೫. ನರಸಿಂಹಮಂತ್ರ

'ಓಂ ಉಗ್ರಂ ವೀರಂ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಂ ಜ್ವಲಂತಂ ಸರ್ವತೋಮುಖಮ್ ।
ನೃಸಿಂಹಂ ಭೀಷಣಂ ಭದ್ರಂ ಮೃತ್ಯುಮೃತ್ಯುಂ ನಮಾಮ್ಯಹಮ್ ಓಂ'॥

ನರಸಿಂಹ ದೇವರು ದುಷ್ಟರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಗ್ರರು. ರುದ್ರದೇವರನ್ನು ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಸನಮಾಡುವವರು. ಗಂಭೀರವಾದ ವಾಣಿಯುಳ್ಳವರು. ಗರುಡದೇವರನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವರು. ಸರ್ವತ್ರ ವಿಶೇಷತಃ ಸಂಚರಿಸುವವರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವವರು. ಮಹಾವ್ಯಾಪಕರು. ಮಹಾಪಕ್ಷಿಯಾದ ಗರುಡದೇವರನ್ನು ವಾಹನವನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದವರು. ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಕಾಶಮಾನರು. ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಸರ್ವಗುಣ-ಪರಿಪೂರ್ಣರು. ಶತ್ರುಭಯಂಕರರು. ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪರು., ಅಪಮೃತ್ಯುವಿನ ಮಾರಕರು. ಅಂತಹ 'ನರಸಿಂಹ' ದೇವರನ್ನು ನಾನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

೬. ಚಾತುರ್ವಿಂಶತ್ಯಕ್ಷರ ನರಸಿಂಹಮಂತ್ರ

'ಓಂ ಜಯ ಜಯ ನರಸಿಂಹಾಯ ಸರ್ವಜ್ಞಾಯ
ಮಹಾತೇಜೋಬಲವೀರ್ಯಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ' ॥

ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ಅನವಧಿಕಪ್ರಕಾಶನಶಕ್ತಿ ಹಾಗು ಶೌರ್ಯವುಳ್ಳ ನರಸಿಂಹದೇವರಿಗೆ ತತ್ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ 'ನಿನ್ನನ್ನು ತೋರಿಸು ನಿನ್ನನ್ನು ತೋರಿಸು' ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ನನ್ನ ಮಾತು ಇರಲಿ.

ಅಥವಾ 'ಜಯಜಯ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸಂಬುದ್ಧ್ಯೇಕವಚನಾಂತಪದವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ 'ಹೇ ಜಯಜಯ' ! ೧.ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವೇ ಮೊದಲಾದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವ ಮೂಲಕ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದವನೇ ! ೨.ಜಯನಾಮಕ ದ್ವಾರಪಾಲಕನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾದ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುವನ್ನು ಜಯಿಸಿದವನೇ ! ೩.ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಜಯವುಳ್ಳವನೇ ! ೪.ಜಯನಾಮಕ ದ್ವಾರಪಾಲಕನಿಂದ (ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪುಶರೀರದಲ್ಲಿ) ಜನಿಸಿದ ಪ್ರಹ್ಲಾದನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದನೇ ! ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಜಯಜಯ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸಂಬುದ್ಧ್ಯೇಕವಚನಾಂತವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಅದನ್ನು ಆವರ್ತನಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎರಡು ಲೋಡಂತಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ನರಸಿಂಹಾಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲಿನಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೭.ನರಸಿಂಹಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ನರಸಿಂಹಾಯ ವಿದ್ಮಹೇ ಮಹಾಬಲಾಯ ಧೀಮಹಿ ।
ತನ್ನೋಽನಂತಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ಓಂ ॥

ನಾವು ನರಸಿಂಹದೇವರ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಅವರನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಅಪಾರಬಲವುಳ್ಳ ಅವರನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇವೆ ಆದ್ದಿರಂದ ದೇಶತಃ ಕಾಲತಃ ಗುಣತಃ ಎಲ್ಲೆ ಇಲ್ಲದ ಆ ನರಸಿಂಹ ದೇವರು ನಮ್ಮನ್ನು ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ.

ಮೃತ್ಯುನಾಶಕರಾದ ನರಸಿಂಹದೇವರ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ಬದುಕಿಗೆ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸವು ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸಾರ್ಥಕ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಷಡಕ್ಷರಹಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೮. ಷಡಕ್ಷರ ಹಂಸ ಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಹಂಸಸ್ಸೋಽಹಂ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

೧.ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ ೨.ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ೩.ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ೪.ಪೂರ್ವಶರೀರವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊಸಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಕಾರಣ 'ಹಂಸ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಜೀವನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಹಂಸಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನು ನಾನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಆ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಬಿಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಭಕ್ತರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.

ವಿಶೇಷ :- ಸಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು 'ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಕರಣಸೂತ್ರ ಪ್ರಕಾರ ಷಷ್ಠ್ಯೀವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತಾನು ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನು ಎಂದು ಉಪಾಸಿಸುವುದು ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗೂ ಆವಶ್ಯಕ. ಅಥವಾ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ಸಃ ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಹಂ ಭಕ್ತರಿಂದ ಅಹೇಯನು (ಅಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯನು) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

೯. ಸಪ್ತಾಕ್ಷರ ಹಂಸ ಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ಹಂಸಸ್ಸೋऽಹಂ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಹಂಸಶಬ್ದಾರ್ಥವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನು ಹಾಗು ದಾಸನು ನಾನು. ಎಂಬ ಮಾತು ಬಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇರಲಿ.

೧೦. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಹಂಸ ಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ಹ್ರೀಂ ಹಂಸಸ್ಸೋऽಹಂ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

೧.ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಭಕ್ತರ ಹೃದಯಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಬರುವವನು ೨.ಭಕ್ತರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕಳೆದವನು ೩.ರುಕ್ಮಿಣೀದೇವೀರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಕೃಷ್ಣರೂಪದಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿದವನು ೪. ಲಜ್ಜೆಯುಳ್ಳವನು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಹ್ರೀಂ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪೂರ್ವದಂತೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಿ ಸಾರ್ಥಕಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಬದುಕಿಗೆ ಅನ್ನವು ಆವಶ್ಯಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಈ ಅನ್ನಾಧಿಪತಿ ದಧಿವಾಮನರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೧೧. ದಧಿವಾಮನ ಮಂತ್ರ (ಚಿಂತಾಮಣಿಮಂತ್ರ)

'ಓಂ ಓಂ ನಮೋ ಭಗವತೇ ವಿಷ್ಣವೇ ಅನ್ನಾಧಿಪತಯೇ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ'

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಷಡ್ಗುಣ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಅನ್ನಾಧಿಪತಿಯಾದ ಅಥವಾ ಭೂಪಾಲಕನಾದ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ದಧಿವಾಮನ ನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ ಎಂಬ ನನ್ನ ಮಾತು ಇರಲಿ.

೧೨. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ವಾಮನಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ವಂ ವಾಮನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಸುಖರೂಪನಾದ, ಬಲರೂಪನಾದ ಅಮೃತಸ್ವರೂಪನಾದ ಅತಿಶಯ ಸಂಪತ್ತು ಹಾಗು ಅತಿಶಯ ಸೌಂದರ್ಯವುಳ್ಳವನು ಆದುದಿರಂದ ವಾಮನ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಮನರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ವಿಶೇಷ :- ಕೆಲವರು "ಅಮೃತಂ ಸ್ವಯಮುದ್ದೇಶ್ಯಯುತಸ್ಸಹೃದಯೋ ಮನುಃ" ಎಂಬ ತಂತ್ರಸಾರವಾಕ್ಯದಿಂದ "ಓಂ ಅಮೃತಾತ್ಮನೇ ನಮ ಓಂ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ನಾಶರಹಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಮುಕ್ತರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದು ಪಾಂಥ್ರಿ ಆಚಾರ್ಯರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ವಾಮನರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾಗಿ ತೋರಿರುವುದರಿಂದ ವಾಮನ ಮಂತ್ರದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೧೩. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರ

'ಓಂ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾಯ ವಿದ್ಮಹೇ ವಿಶ್ವರೂಪಾಯ ಧೀಮಹಿ ತನ್ನೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ಓಂ ॥

ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾಮಾಖ್ಯ ವೇದತ್ರಯಗಳನ್ನು ಅತೀತ ಅನಾಗತ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ-ಗಳನ್ನು ಸತ್ವ ರಜಸ್ ತಮೋರೂಪ ತ್ರಿಗುಣಗಳನ್ನು ಭೂಃ ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ದೇವ-ಮಾನುಷ-ದಾನವರೂಪ ಜೀವರನ್ನು ಪದದಿಂದ ಕ್ರಮಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ) ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಜಗತ್ತನ್ನೇ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮನ್ನು ತನ್ನ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ.

ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಋಗ್‌ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ

ವೇದಾನ್‌ಕಾಲಾನ್ಗುಣಾನ್ಲೋಕಾನ್ ದೇವಮಾನುಷದಾನವಾನ್ ।
ಚೇತನಾಚೇತನಾನ್ಸರ್ವಾನ್ ಪದಾ ತ್ರೀಣಿ ವಿಚಕ್ರಮೇ"॥ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಾಮನಾವತಾರನಂತರ ಪರಶುರಾಮಾವತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಮನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಹೇಳಿ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಪರಶುರಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೧೪. ಷಡಕ್ಷರ ಪರಶುರಾಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ರಾಂ ರಾಮಾಯ ನಮ ಓಂ ॥

ಕ್ರೀಡಾಯುಕ್ತನಾದ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಬೀಜವಾದ "ರ" ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮ ಅಂತರ್ಗತನಾದುದರಿಂದ "ರಾಮ" ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ 'ಪರಶುರಾಮ'ದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ಚೂಲೀಪತಿಃ ಸ್ವಯಂ ವಹ್ನಿಭಾರ್ಗವಸ್ತತ್ರ ದೇವತಾ ।

ಎಂಬ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಪರಶುರಾಮದೇವರು ಹೋಮಿಸುವ ಭಕ್ತರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಗತರು ಎಂಬುವುದು ಪ್ರಮಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ

೧೫. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಪರಶುರಾಮ ಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ಭಾಂ ಭಾರ್ಗವಾಯ ನಮ ಓಂ ॥

ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ವಿಷ್ಣುವು ೧.ಭೃಗುವಂಶದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದವನು ೨.ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು, ೩.ರುದ್ರದೇವರಿಗೆ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟವನು ಆದುದರಿಂದ ಭಾರ್ಗವ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು. ಅಂತಹ ಪರಶುರಾಮರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

೧೬. ಏಕಾಕ್ಷರ ಪರಶುರಾಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಭಾಂ ಓ ॥

'ನಮಃ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ 'ನಮಃ' ಶಬ್ದ ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ 'ನಮಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು, ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವವನು, ಹಾಗೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು. ಆದುದರಿಂದ ಭಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಶುರಾಮದೇವರಿಗೆ ನಮಃ.

೧೭. ಷಡಕ್ಷರ ರಾಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ರಾಂ ರಾಮಾಯ ನಮ ಓಂ ॥

'ರ' ಶಬ್ದ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆನಂದಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಶ್ರಿತರಿಗೆ ಆನಂದಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ದೇಶತಃ ಕಾಲತಃ ಗುಣತಃ ಪರಿಮಿತಿ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ರಾಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ರಾಮ ರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

೧೮. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ರಾಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ರಾಂ ರಾಘವಾಯ ನಮ ಓಂ ॥

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ರ ಶಬ್ದ ನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣುಸ್ವರೂಪನಾದ ೧.ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ೨.ಪರಶುರಾಮದೇವರಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದು ಅವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತನಾದ ಪಾಪಸ್ವರೂಪಿ ತಪೋನಾಮಕ ದೈತ್ಯನನ್ನು ತಿಳಿದು ಸಂಹರಿಸಿದುದರಿಂದ ರಾಘವ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

೧೯. ಏಕಾಕ್ಷರ ರಾಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ರಾಂ ಓಂ ॥

ನಮಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ರ' ಶಬ್ದನಿಯಾಮಕ ವಿಷ್ಣುಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ನಮಃ .

೧೯. ಅಷ್ಟಾದಶಾಕ್ಷರ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಕ್ಲೀಂ ಕೃಷ್ಣಾಯ ಗೋವಿಂದಾಯ ಗೋಪೀಜನವಲ್ಲಭಾಯ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

೧.ಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವವನು ೨.ಪಾಪವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವವನು ೩.ಸರ್ವಪಾಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ೪.ಭಕ್ತರ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನು ೫.ಸುಖ ಹಾಗೂ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪಡೆದವನು ೬.ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡವನು ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು "ಕ್ಲೀಂ" ಎಂಬ ಬೀಜಾಕ್ಷರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು.

೧.ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ಅಧಿಕಾರದಿಂದ ಕರ್ಷಣಮಾಡಿದವನು ಅರ್ಥಾತ್ ತನ್ನ ಅಧೀನವಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವನು ೨.ಭೂದೇವಿಗೆ ಸುಖ ಕೊಡುವವನು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು "ಕೃಷ್ಣ" ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

೧.ಅವತಾರಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯವನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದವನು ೨.ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ೩.ವೇದೈಕವೇದ್ಯನು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು "ಗೋವಿಂದನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

೧.ಗೋಪಿಯರಂತೆ ತನ್ನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಜನ್ಮತಾಳಿದ ಕುಬ್ಜೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ೨.ಗೋಪಿಕಾಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನು ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು 'ಗೋಪಿಜನವಲ್ಲಭ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂತಹ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ನನ್ನ ಮಾತು ಇರಲಿ.

೨೧. ಷಡಕ್ಷರ ಕೃಷ್ಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಕ್ಲೀಂ ಕೃಷ್ಣಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಭಕ್ತಾಭಿಷ್ಟಪ್ರದಾನಾದಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಮೇಘವರ್ಣದಂತೆ ನೀಲ ವರ್ಣವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಃ ।

೨೨. ಏಕಾಕ್ಷರ ಕೃಷ್ಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಕ್ಲೀಂ ಓಂ ॥

ಇಲ್ಲಿ ನಮಃ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಭಕ್ತಾಭಿಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಹೇ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಿನಗೆ ನಮಃ ।

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಸಮಾನ ಕಾಲೀನ ವೇದವ್ಯಾಸ-ದೇವರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೨೩. ವೇದವ್ಯಾಸಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ವ್ಯಾಂ ವೇದವ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ವಿಶೇಷತಃ ಸರ್ವರ ಅಜ್ಞಾನ ನಾಶಕರೂ ಮತ್ತು ೨.ಸ್ವಯಂ ವಿಶೇಷತಃ ಸರ್ವವನ್ನರಿತವರೂ ಆದುದರಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರನ್ನು "ವ್ಯಾಂ" ಎಂಬ ಬೀಜಾಕ್ಷರದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

.ವೇದವನ್ನು ಶಾಖಾಭೇದೇನ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿದವನು. ೨.ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾ ಸರ್ವರಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣನು ಅಥವಾ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ವೇದವ್ಯಾಸ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ವೇದವ್ಯಾಸರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಃ

೨೪. ವ್ಯಾಸಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರ

"ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಾಯ ವಿದ್ಮಹೇ ಪೂರ್ಣಾನಂದಾಯ ಧೀಮಹಿ ।

ತನ್ನೋ ವ್ಯಾಸಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್ ಓಂ ॥

ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಅವರನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ಅಪರಿಮಿತ ಸುಖವುಳ್ಳ ಅವರ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ನಮ್ಮನ್ನು ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸಲಿ.

೨೫. ಏಕಾಕ್ಷರ ವೇದವ್ಯಾಸಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ವ್ಯಾಂ ಓಂ ॥

ಸರ್ವ ಅಜ್ಞಾನನಾಶಕರಾದ ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ನಮಃ.

ವೇದಗಳ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ವೇದಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಾಭಿ-ವ್ಯಂಜಕರಾದ "ಹಯಗ್ರೀವ"ದೇವರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೨೬. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಹಯಗ್ರೀವಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಹಾಂ ಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮ ಓಂ ॥

ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಳೆಯುವ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಹಯಗ್ರೀವ ದೇವರಿಗೆ ನಮಃ ।

೨೭. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಕಪಿಲಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ಕಂ ಕಪಿಲಾಯ ನಮ ಓಂ ॥

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ಸುಖರೂಪನಾದ ೧.ಕೇವಲ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಮುಕ್ತರನ್ನು ಭಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು ೨.ಭಕ್ತರನ್ನು ನಡುಗಿಸುವ (ಕಂಪಿಸುವ) ಕಾಮಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಉಪದೇಶದ ಮೂಲಕ ಪರಿವರ್ತನಗೊಳಿಸುವವನು ಆದುದರಿಂದ ಕಪಿಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ಹೀಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನಾವತಾರಿಯಾದ ದತ್ತಾತ್ರೇಯರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೨೮. ನವಾಕ್ಷರ ದತ್ತಾತ್ರೇಯಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ದಂ ದತ್ತಾತ್ರೇಯಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ, ಭಕ್ತರ ಅನಿಷ್ಟನಿವರ್ತಕನಾದ ನನ್ನನ್ನು ನಿನಗೆ ಪುತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆಂದು ಅತ್ರಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿರುವದರಿಂದ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತ ವಿಷ್ಣುಮಂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

ವೇದೋಕ್ತ ಮಂತ್ರ

೨೯. ವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ

ಓಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ಯಃ
ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ । ಯೋ ಅಸ್ಕಭಾಯದುತ್ತರಂ
ಸಧಸ್ಥಂ ವಿಚಕ್ರಮಾಣಸ್ತ್ರೇಧೋರುಗಾಯಃ ಓಂ ॥೧॥

ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಭಗವಂತನ ಗುಣಗಳನ್ನು (ಜಪಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಸ್ಮರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಗಣನೆಗಾಗಿ ಮಣಿಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವ ಕಣಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಭಗವದನುಗ್ರಹಪ್ರಾಪ್ತಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕವನ್ನು ಸ್ತಂಭನಮಾಡಿದರು. ಭಗವತ್ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಮತ್ತು ಭಗವಂತನನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವರು. ಪ್ರಾತರ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸಾಯಂ ಸವನಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನಾದ ನನ್ನ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ನಾನು ಹೇಳಿದೆನು. ॥೧॥

ಓಂ ಪ್ರ ತದ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತವತೇ ವೀರ್ಯೇಣ ಮೃಗೋ ನ ಭೀಮಃ
ಕುಚರೋ ಗಿರಿಷ್ಠಾಃ । ಯಸ್ಯೋರುಷು ತ್ರಿಷು ವಿಕ್ರಮಣೇಷ್ವಧಿ
ಕ್ಷಿಯಂತಿ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಓಂ ॥೨॥

ವಿಷ್ಣುವು ಸಿಂಹದಂತೆ ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಭಯಂಕರನು. ದುಷ್ಟರಿಗೆ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ದಾಹಕನು. ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ತದುಪಲಕ್ಷಿತಸರ್ವವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಣಮಾಡುವವನು. ಮೇರುಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಅವನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಮೂರು ಪದವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಕಗಳು ಸೇರಿಕೊಂಡಿವೆ. ಅಂತಹ ಈ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ತನ್ನ ಭಾರವನ್ನು ಸಹಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ॥೨॥

ಓಂ ಪ್ರ ವಿಷ್ಣವೇ ಶೂಷಮೇತು ಮನ್ಮ ಗಿರಿಕ್ಷಿತ ಉರುಗಾಯಾಯ
ವೃಷ್ಣೇ । ಯ ಇದಂ ದೀರ್ಘಂ ಪ್ರಯತಂ ಸಧಸ್ಥಮೇಕೋ
ವಿಮಮೇ ತ್ರಿಭಿರಿತ್ ಪದೇಭಿಃ ಓಂ ॥೩॥

ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ವಿಶಾಲವಾದ ಉದ್ದಾದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಮೂರೇ ಪಾದಗಳಿಂದ ಗಣನೆ ಮಾಡಿದನು. (ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು) ಮೇರುಪರ್ವತದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವೇನ ಗಾನ

ವಿಷಯನಾದ ಭಕ್ತರ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮನನೀಯವಾದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಬಲವು ಇರುತ್ತದೆ. ॥೩॥

ಓಂ ಯಸ್ಯ ತ್ರೀ ಪೂರ್ಣಾ ಮಧುನಾ ಪದಾನ್ಯಕ್ಷೀಯಮಾಣಾ
ಸ್ವಧಯಾ ಮದಂತಿ । ಯ ಉ ತ್ರಿಧಾತು ಪೃಥಿವೀಮುತ
ದ್ಯಾಮೇಕೋ ದಾಧಾರ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ ಓಂ ॥೪॥

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರು ಪಾದಗಳು ಸುಖಪೂರ್ಣವಾದವುಗಳು. ಆ ಪಾದಗಳು ಸುಖದಿಂದ ಕ್ಷೀಣವಾಗದೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಹರ್ಷ ಭರಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷಕಾಲಧಾರಕನು. ಅವನು ಪೃಥಿವೀಯನ್ನು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ॥೪॥

ಓಂ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮಭಿ ಪಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ ನರೋ ಯತ್ರ
ದೇವಯವೋ ಮದಂತಿ । ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ ಸ ಹಿ ಬಂಧುರಿತ್ಥಾ
ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ವ ಉತ್ಸಃ ಓಂ ॥೫॥

ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಲು ಬಯಸುವ ಮನುಷ್ಯರು ಯಾವ ಭಗವಂತನ ಪಾದೋದಕಸೇವನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹರ್ಷಪಡುವರೋ, ಆ ಪಾದೋದಕಸೇವನ (ಪ್ರಾಶನ) ಮಾಡಿದವರು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಿಯರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ಅಭಿಷೇಕಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತೀರ್ಥಪಾನಮಾಡಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪರಮಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನ ಪಾದಕಮಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ಅಭಿಷಿಕ್ತವಾದ ಗಂಗಾಜಲವನ್ನು ಮತ್ತು ಭಗವಂತನ ಪರಿಪೂರ್ಣಸನ್ನಿಧಾನವುಳ್ಳ ಶಾಲಿಗ್ರಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಷಿಕ್ತವಾದ ಜಲವನ್ನು ನಾನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ॥೫॥

ಓಂ ತಾ ವಾಂ ವಾಸ್ತೂನ್ಯುಶ್ಮಸಿ ಗಮಧ್ಯೈ ಯತ್ರ ಗಾವೋ
ಭೂರಿಶೃಂಗಾ ಅಯಾಸಃ । ಅತ್ರಾಹ ತದುರುಗಾಯಸ್ಯ ವೃಷ್ಣಃ
ಪರಮಂ ಪದಮವ ಭಾತಿ ಭೂರಿ ಓಂ ॥೬॥

ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಲೋಕಪಾಲರ ವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆ ಭಗವಂತನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಸೇರಿದ ಸಾಧಕೋತ್ತಮರಾದ ಮುಕ್ತರು ಪುನಃ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಭಗವಂತನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಸೇರಲು ನಾವು ಬಯಸುತ್ತೇವೆ. ಆ ಭಗವಂತನ ಪಾದಗಳು

ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯ ಸಂಗತಿ. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲೇ ಗಯಾದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನೆಂದು ಸುತ್ಯನಾದ ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ ಭಗವಂತನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಧ್ವಜವಜ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಚಿಹ್ನಿತವಾದ ಪಾದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷ :- ಗಯಾಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನಾಗಿ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಉಳಿದ ಎರಡು ಪಾದಗಳು "ಪದದ್ವಯಂ ಸತ್ ವೇದೋಕ್ತತ್ವಾತ್ ಗಯಾಶಿರಸ್ಥ ಪದವತ್" ಎಂಬ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಹಾಗೂ 'ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ ವಿಚಕ್ರಮೇ' ಎಂಬ ವೇದವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವವನಿಗೆ ಏನು ಹೇಳುವುದು? ಒಪ್ಪದಿರುವುದು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯೇ ಸ್ವಯಂ ಆಶ್ಚರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅಹ" ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ॥೬॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಷಡೃಚವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

೩೦ ಪಂಚದಶರ್ಚ ಇಂದ್ರನಾಮಕವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ

ಇಂದ್ರನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುವ ಹದಿನೈದು ಋಕ್‌ಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರವಿದು.

> ಓಂ ಯೋ ಜಾತ ಏವ ಪ್ರಥಮೋ ಮನಸ್ವಾನ್ ದೇವೋ
> ದೇವಾನ್ ಕ್ರತುನಾ ಪರ್ಯಭೂಷತ್ । ಯಸ್ಯ ಶುಷ್ಮಾದ್
> ರೋದಸೀ ಅಭ್ಯಸೇತಾಂ ನೃಮ್ಣಸ್ಯ ಮಹ್ನಾ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥

ವಿಷ್ಣುವು ಕೇವಲ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ನಮ್ಮಂತೆ ಪ್ರಾಕೃತದೇಹವುಳ್ಳ-ವನು ಅಲ್ಲ. ಅವನು ಮುಖ್ಯನೂ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಸರ್ಜನಾದಿಕ್ರೀಡಾವಿಶಿಷ್ಟನು. ತನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಸ್ವಸ್ವಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಶೋಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಇಂದ್ರನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗೂ ಪೃಥಿವೀಲೋಕಗಳು ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಗಿವೆ. (ವಿಷ್ಣುವು ದ್ಯುಲೋಕ- ಪೃಥಿವೀಲೋಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಪರಿಮಿತವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವನು) ಸುಖದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಸರ್ವರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ.॥೧॥

> ಓಂ ಯಃ ಪೃಥಿವೀಂ ವ್ಯಥಮಾನಾಮದೃಂಹದ್ ಯಃ ಪರ್ವತಾನ್
> ಪ್ರಕುಪಿತಾँ ಅರಮ್ಣಾತ್ । ಯೋ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ವಿಮಮೇ
> ವರೀಯೋ ಯೋ ದ್ಯಾಮಸ್ತಭ್ನಾತ್ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೨॥

ಇಂದ್ರಾಂತರ್ಯಾಮಿ ಇಂದ್ರನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯು ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ, ದೈತ್ಯರಿಂದ ಪೀಡಿತಳಾದ ಭೂದೇವಿಯನ್ನು ಸುಖವುಳ್ಳವಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಲೋಕನಾಶಕಗಳಾದ ಪರ್ವತಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದನು. ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸಿದನು. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಸ್ತಂಭನ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಇಂದ್ರನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೨॥

ಓಂ ಯೋ ಹತ್ವಾಹಿಮರಿಣಾತ್ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧೂನ್ ಯೋ ಗಾ
ಉದಾಜದಪಧಾ ವಲಸ್ಯ । ಯೋ ಅಶ್ಮನೋರಂತರಗ್ನಿಂ ಜಜಾನ
ಸಂವೃಕ್ ಸಮತ್ಸು ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೩॥

ವಿಷ್ಣುವು ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹವನ್ನು ತಡೆದ 'ಅಹಿ' ಎಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಪ್ತನದಿಗಳನ್ನು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಇಂದ್ರಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಬಲ ಎಂಬ ಅಸುರನು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಗುರುಶಿಷ್ಯರೆಂಬ ಅರಣಿಯಂತಿರುವ ಎರಡು ಕಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲನಗೊಳಿಸುವನು. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸುವನು ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೩॥

ಓಂ ಯೇನೇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಚ್ಯವನಾ ಕೃತಾನಿ ಯೋ ದಾಸಂ
ವರ್ಣಮಧರಂ ಗುಹಾಕಃ । ಶ್ವಘ್ನೀವ ಯೋ ಜಿಗೀವಾಁ
ಲಕ್ಷಮಾದದರ್ಯಃ ಪುಷ್ಟಾನಿ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೪॥

ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು (ಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನು)ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಲು ಪ್ರೇರೇಪಿಸುವನು. ಮತ್ತು ಲೋಕಕಂಟಕರಾದ ಜಾತಿಯಿಂದ ಅಧಮರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುವನು. ಗಣಿಯಂತೆ, ಬಹಳ ಧನವುಳ್ಳವನು. ಮತ್ತು ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವನು. ಅವನೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೪॥

ಓಂ ಯಂ ಸ್ಮಾ ಪೃಚ್ಛಂತಿ ಕುಹ ಸೇತಿ ಘೋರಮುತೇಮಾಹು-
ರ್ನೈಷೋ ಅಸ್ತೀತ್ಯೇನಮ್ । ಸೋ ಅರ್ಯಃ ಪುಷ್ಟೀರ್ವಿಜ ಇವಾ
ಮಿನಾತಿ ಶ್ರದಸ್ಮೈ ಧತ್ತ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೫॥

ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾದರಸಿಕರಾದ ಜನರು ಅವನು ಎಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ ?

ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅವನನ್ನು ಉಗ್ರನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಸೌಮ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ನಾನಾ ಜನರ ನಾನಾತರಹದ ಊಹೆಗಳಿಗೆ ವಿಷಯನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪಕ್ಷಿಯ ಮರಿಯಂತೆ ದಿನೇ ದಿನೇ ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನನ್ನು ಅರಿತ ಭಕ್ತನಿಗೆ ಬಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಅವನೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೫॥

ಓಂ ಯೋ ರಧ್ರಸ್ಯ ಚೋದಿತಾ ಯಃ ಕೃಶಸ್ಯ ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ನಾಧಮಾನಸ್ಯ ಕೀರೇಃ । ಯುಕ್ತಗ್ರಾವ್ಣೋ ಯೋಽವಿತಾ ಸುಶಿಪ್ರಃ
ಸುತಸೋಮಸ್ಯ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೬॥

ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಉದ್ರಿಕ್ತರಾದ ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನು. ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನು. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನು. ಹಾಗು ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಯಾಚಿಸುವ, ಸ್ವಪೂಜಾತ್ವೇನ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ, ಸೋಮಸವನಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಸೋಮಾಭಿಷವಣವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಯಜಮಾನನ ಪಾಲಕನು. ಹಾಗೂ ಸುಂದರವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನು. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೬॥

ಓಂ ಯಸ್ಯಾಶ್ವಾಸಃ ಪ್ರದಿಶಿ ಯಸ್ಯ ಗಾವೋ ಯಸ್ಯ ಗ್ರಾಮಾ ಯಸ್ಯ
ವಿಶ್ವೇ ರಥಾಸಃ । ಯಃ ಸೂರ್ಯಂ ಯ ಉಷಸಂ ಜಜಾನ ಯೋ
ಅಪಾಂ ನೇತಾ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೭॥

ಪ್ರತಿದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನಶೀಲವಾದ ಕುದುರೆಗಳು ಗೋವುಗಳು ಗ್ರಾಮಗಳು ಎಲ್ಲ ರಥಗಳು ಹಾಗೂ ಜೀವರ ಸುಖವಿಶೇಷಗಳು ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನವಾಗಿವೆ. ಅವನು ಸೂರ್ಯನ ಹಾಗೂ ತತ್ಪುತ್ರಿ ಉಷಾಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನು, ಎಲ್ಲ ನದೀಜಲಗಳ ಹಾಗೂ ಕರ್ಮಗಳ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೇರಕನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೭॥

ಓಂ ಯಂ ಕ್ರಂದಸೀ ಸಂಯತೀ ವಿಹ್ವಯೇತೇ ಪರೇಽವರ
ಉಭಯಾ ಅಮಿತ್ರಾಃ । ಸಮಾನಂ ಚಿದ್ ರಥಮಾತಸ್ಥಿವಾಂಸಾ
ನಾನಾ ಹವೇತೇ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೮॥

ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಕಲಿಮೊದಲಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಆಕ್ರಂದನ ಮಾಡುವರು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭರ್ತ್ಸನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಕರೆಯುವರು. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಉತ್ತಮ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಅವನನ್ನು ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ಗೌರವಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುವರು. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು.॥೮॥

ಓಂ ಯಸ್ಮಾನ್ನ ಋತೇ ವಿಜಯಂತೇ ಜನಾಸೋ ಯಂ
ಯುಧ್ಯಮಾನಾ ಅವಸೇ ಹವಂತೇ । ಯೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಮಾನಂ
ಬಭೂವ ಯೋ ಅಚ್ಯುತಚ್ಯುತ್ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೯॥

ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೇ ಜನರು ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯುದ್ಧ-ಮಾಡುವ ಜನರು ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಹೋಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗೌರವದಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾರೆ ಅವನು ಸರ್ವಜೀವರಿಗೆ ಬಿಂಬನು. ಅವನು ವರಾದಿಗಳಿಂದ ಅವಧ್ಯರಾದವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೯॥

ಓಂ ಯಃ ಶಶ್ವತೋ ಮಹ್ಯೇನೋ ದಧಾನಾನಮನ್ಯಮಾನಾಞ್ಛರ್ವಾ
ಜಘಾನ । ಯಃ ಶರ್ಧತೇ ನಾನುದದಾತಿ ಶೃಧ್ಯಾಂ ಯೋ
ದಸ್ಯೋರ್ಹಂತಾ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೧೦॥

ಅವನು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಇದ್ದವನಾಗಿ ಮಹಾಪಾಪಿಗಳಾದ ತಮೋಯೋಗ್ಯರಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನರಹಿತರಾದ ಸರ್ವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು. ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ತನಗೆ ಸ್ಪೃಹಣೀಯ-ವಾದ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸದವರನ್ನು ಅವನು ನಾಶಮಾಡುವನು. ಚೋರರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ಆ ಭಗವಂತನೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೧೦॥

ಓಂ ಯಃ ಶಂಬರಂ ಪರ್ವತೇಷು ಕ್ಷಿಯಂತಂ ಚತ್ವಾರಿಂಶ್ಯಾಂ
ಶರದ್ಯನ್ವವಿಂದತ್ । ಓಜಾಯಮಾನಂ ಯೋ ಅಹಿಂ ಜಘಾನ
ದಾನುಂ ಶಯಾನಂ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೧೧॥

ಇಂದ್ರಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಅವನು ೪೦ ವರ್ಷ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಶಂಬರಾಸುರನನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಸಂಹರಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದ ನದೀಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಡೆದು ಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದ ದನುಪುತ್ರನಾದ ''ಅಹಿ'' ಎಂಬುವವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೧೧॥

ಓಂ ಯಃ ಸಪ್ತರಶ್ಮಿರ್ವೃಷಭಸ್ತುವಿಷ್ಮಾನವಾಸೃಜತ್ ಸರ್ತವೇ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧೂನ್ । ಯೋ ರೌಹಿಣಮಸ್ಫುರದ್ ವಜ್ರಬಾಹು- ರ್ದ್ಯಾಮಾರೋಹಂತಂ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೧೨॥

ಇಂದ್ರಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ವಿಲಕ್ಷಣಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು. ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಬಲಿಷ್ಠನು. ನದೀಪ್ರವಾಹವನ್ನು ತಡೆದ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ನದಿಗಳನ್ನು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ವಜ್ರವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಆರೋಹಣಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ 'ರೌಹಿ' ನಾಮಕ ಅಸುರನನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಿಸಿದನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೧೨॥

ಓಂ ದ್ಯಾವಾ ಚಿದಸ್ಮೈ ಪೃಥಿವೀ ನಮೇತೇ ಶುಷ್ಮಾಚ್ಚಿದಸ್ಯ ಪರ್ವತಾ ಭಯಂತೇ । ಯಃ ಸೋಮಪಾ ನಿಚಿತೋ ವಜ್ರಬಾಹುರ್ಯೋ ವಜ್ರಹಸ್ತಃ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೧೩॥

ಅವನೆದುರಿಗೆ ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗೂ ಪೃಥಿವಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ವಿನಮ್ರತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವನ ಬಲದಿಂದ ಪರ್ವತಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಹೆದರುತ್ತಾರೆ. ಅವನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವನು. ಅವನು ವಜ್ರದಂತೆ ಅಭೇದ್ಯವಾದ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳವನು. ಅವನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಆ ಇಂದ್ರಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೧೩॥

ಓಂ ಯಃ ಸುನ್ವಂತಮವತಿ ಯಃ ಪಚಂತಂ ಯಃ ಶಂಸಂತಂ ಯಃ ಶಶಮಾನಮೂತೀ । ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ವರ್ಧನಂ ಯಸ್ಯ ಸೋಮೋ ಯಸ್ಯೇದಂ ರಾಧಃ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ ಓಂ ॥೧೪॥

ಅವನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಭಿಷವಣ ಮಾಡುವವನನ್ನು, ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುವವನನ್ನು, ಶಂಸನ ಮಾಡುವವನನ್ನು, ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಕ್ತರು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಅವನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ (ಸಂತೋಷಕ್ಕೆ) ಕಾರಣಗಳಾಗಿವೆ. ಅವನಿಗೆ ಸೋಮರಸವು ಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಅಣಿಮಾದ್ಯಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಗಳು ಅವನ ಅಧೀನವಾಗಿವೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು. ॥೧೪॥

ಓಂ ಯಃ ಸುನ್ವತೇ ಪಚತೇ ದುಧ್ರ ಆ ಚಿದ್ ವಾಜಂ ದರ್ದರ್ಷಿ ಸ
ಕಿಲಾಸಿ ಸತ್ಯಃ । ವಯಂ ತ ಇಂದ್ರ ವಿಶ್ವಹ ಪ್ರಿಯಾಸಃ
ಸುವೀರಾಸೋ ವಿದಥಮಾ ವದೇಮ ಓಂ ॥೧೫॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ನೀನು ಸೋಮಾಭಿಷವಣಮಾಡುವವನಿಗೆ ಮತ್ತು ಚರುಪೋರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುವವನಿಗೆ ಚನ್ನಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಿ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಿ. ಅಂತಹ ನೀನು ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನು. ಪ್ರೇರಕತ್ವೇನ ವಿಶ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಇಂದ್ರನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ನಾವು ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ಬಲ ಹಾಗು ಪುತ್ರರುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ॥೧೫॥

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಇಂದ್ರನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

೩೧ ಚತುರ್ದಶರ್ಚ ವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ

ಓಂ ಪರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ವಾ ವೃಧಾನ ನ ತೇ
ಮಹಿತ್ವಮನ್ವಶ್ನುವಂತಿ । ಉಭೇ ತೇ ವಿದ್ಮ ರಜಸೀ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವಿಷ್ಣೋ
ದೇವ ತ್ವಂ ಪರಮಸ್ಯ ವಿತ್ಸೇ ಓಂ ॥೧॥

ನಿಜಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ನೀನು ಪರಿಮಾಣರಹಿತನಾಗಿದ್ದಿ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಪೃಥಿವೀ ಹಾಗೂ ತದುಪಲಕ್ಷಿತ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ನಿನಗೆ ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗೂ ಭೂಲೋಕಗಳು ಅಧೀನವಾಗಿವೆ. ನೀನು ಸರ್ವರನ್ನು ಜಯಿಸಿರುವಿ. ॥೧॥

ಓಂ ನ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನ ಜಾತೋ ದೇವ
ಮಹಿಮ್ನಃ ಪರಮಂತಮಾಪ । ಉದಸ್ತಭ್ನಾ ನಾಕಮೃಷ್ವಂ ಬೃಹಂತಂ
ದಾಧರ್ಥ ಪ್ರಾಚೀಂ ಕಕುಭಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಓಂ ॥೨॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೆ ! ಹಿಂದೆ ಜನಿಸಿದವರು ಈಗ ಜನಿಸಿದವರು ಮುಂದೆ ಜನಿಸುವವರು ಯಾರೂ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯ ಅಂತವನ್ನು ಕಂಡು ಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ನೀನು ವಿಶಾಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗ ಹಾಗೂ ತದುಪಲಕ್ಷಿತ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸ್ತಂಭನಮಾಡಿದ್ದಿ. ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಸರ್ವಪೃಥಿವೀಯನ್ನೂ ಧಾರಣಮಾಡಿದ್ದಿ. ॥೨॥

ಓಂ ಇರಾವತೀ ಧೇನುಮತೀ ಹಿ ಭೂತಂ ಸೂಯವಸಿನೀ
ಮನುಷೇ ದಶಸ್ಯಾ । ವ್ಯಸ್ತಭ್ನಾ ರೋದಸೀ ವಿಷ್ಣವೇತೇ ದಾಧರ್ಥ
ಪೃಥಿವೀಮಭಿತೋ ಮಯೂಖೈಃ ಓಂ ॥೩॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ನೀನು ಐಚ್ಛಿಕ ಸುಖವುಳ್ಳವನು. ಪೋಷಿಸುವ ಗುಣವುಳ್ಳವನು. ತೃಣೋಪಲಕ್ಷಿತ ಸರ್ವಾಭಿಷ್ಟಫಲಪ್ರದನು. ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ನನ್ನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅರಿತವನಾಗಿದ್ದರೆ ನೀನು ನನಗೆ ಅಧಿಕ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡು. ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗು ಪೃಥಿವೀ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸ್ತಂಭನಮಾಡಿದ್ದಿ. ಪೃಥಿವೀ ಹಾಗೂ ಸರ್ವಭೂತಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದ್ಯನೇಕ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಂದ ಪೋಷಣ ಮಾಡಿರುವಿ. ॥೩॥

ಓಂ ಉರುಂ ಯಜ್ಞಾಯ ಚಕ್ರಥುರು ಲೋಕಂ ಜನಯಂತಾ
ಸೂರ್ಯಮುಷಾಸಮಗ್ನಿಮ್ । ದಾಸಸ್ಯ ಚಿದ್ ವೃಷಶಿಪ್ರಸ್ಯ
ಮಾಯಾ ಜಘ್ನಥುರ್ನರಾ ಪೃತನಾಜ್ಯೇಷು ಓಂ ॥೪॥

ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ "ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ" ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಹೇ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ! ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿಯೇ ವಿಶಾಲವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿದ್ದಿ. ಪ್ರಾತಃ ಇಜ್ಯನಾದ ಸೂರ್ಯದೇವತೆ ಮತ್ತು ತದ್ಯಜನಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲವನ್ನು ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಜ್ಯನಾದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಸಾಯಂಕಾಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವಿ. ನಿರ್ವಿಕಾರನಾಗಿ ನೀನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಕನಾದ ಇಲಿಯಂತೆ ಸುಖಿಯಾದ ಶಂಬರನಾಮಕ ದೈತ್ಯನ ಮೋಹಕ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ್ದಿ. ॥೪॥

ಓಂ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣೂ ದೃಂಹಿತಾಃ ಶಂಬರಸ್ಯ ನವ ಪುರೋ ನವತಿಂ
ಚ ಶ್ನಥಿಷ್ಟಮ್ । ಶತಂ ವರ್ಚಿನಃ ಸಹಸ್ರಂ ಚ ಸಾಕಂ ಹಥೋ
ಅಪ್ರತ್ಯಸುರಸ್ಯ ವೀರಾನ್ ಓಂ ॥೫॥

ಹೇ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಭಗವಂತನೆ ! ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಹಾಗೂ ನಾಶ್ಯವಾದ ಶಂಬರಾಸುರನ ೯೯ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ್ದಿ. ಹಾಗು ಶಂಬರಾಸುರನ ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಾದ ೧೧೦೦ ಸೈನಿಕರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿರುವಿ. ॥೫॥

ಓಂ ಇಯಂ ಮನೀಷಾ ಬೃಹತೀ ಬೃಹಂತೋರುಕ್ರಮಾ ತವಸಾ ವರ್ಧಯಂಂತೀ । ರರೇ ವಾಂ ಸ್ತೋಮಂ ವಿದಥೇಷು ವಿಷ್ಣೋ ಪಿನ್ವತಮಿಷೋ ವೃಜನೇಷ್ವಿಂದ್ರ ಓಂ ॥೬॥

ಇಂದ್ರ ಹಾಗು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಹೇ ಭಗವಂತನೆ ! ನೀನು ಬೃಹದ್ರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮಿಯು ಆಗಿರುವಿ. ನಿನ್ನ ವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನಿಸಿದ ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಬಲದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ ಅರ್ಥಾತ್ ನಿನ್ನ ವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಹಾಗು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಬಲದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ನಾನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ನಮಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡು. ॥೬॥

ಓಂ ವಷಟ್ ತೇ ವಿಷ್ಣವಾಸ ಆ ಕೃಣೋಮಿ ತನ್ಮೇ ಜುಷಸ್ವ ಶಿಪಿವಿಷ್ಟ ಹವ್ಯಮ್ । ವರ್ಧಂತು ತ್ವಾ ಸುಷ್ಟುತಯೋ ಗಿರೋ ಮೇ ಯೂಯಂ ಪಾತ ಸ್ವಸ್ತಿಭಿಃ ಸದಾ ನಃ ಓಂ ॥೭॥

ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಷಡ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ನಾನು ನಿನ್ನವನಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ ಹೇ ಭಗವಂತನೇ ! ನಾನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ನೀನು ಸ್ವೀಕರಿಸು. ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನಮಾಡುವ ನನ್ನ ಮಾತುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಮಾಡಲಿ. ನೀನು ಮಂಗಲಪ್ರದನಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸು.

ಓಂ ನೂ ಮರ್ತೋ ದಯತೇ ಸನಿಷ್ಯನ್ ಯೋ ವಿಷ್ಣವ ಉರುಗಾಯಾಯ ದಾಶತ್ । ಪ್ರ ಯಃ ಸತ್ರಾಚಾ ಮನಸಾ ಯಜಾತ ಏತಾವಂತಂ ನರ್ಯಮಾವಿವಾಸಾತ್ ಓಂ ॥೮॥

ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡಿ ಈಗ ದಾನಮಾಡುತ್ತ ಮುಂದೆಯೂ ದಾನಮಾಡುವ ಹಾಗೂ ಶುದ್ಧ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಾಗಮಾಡುವ ಭಕ್ತಸಮೂಹವನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡನು.

ಓಂ ತ್ವಂ ವಿಷ್ಣೋ ಸುಮತಿಂ ವಿಶ್ವಜನ್ಯಾಮಪ್ರಯುತಾಮೇವ-
ಯಾವೋ ಮತಿಂ ದಾಃ । ಪರ್ಚೋ ಯಥಾ ನಃ ಸುವಿತಸ್ಯ
ಭೂರೇರಶ್ವಾವತಃ ಪುರುಶ್ಚಂದ್ರಸ್ಯ ರಾಯಃ ಓಂ ॥೯॥

ಸರ್ವಜ್ಞಳಾದ ರಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ಸಮೀಚೀನಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆಯೋ ಹಾಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಕ್ಕೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸುವ ಅಶ್ವಗಜ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬಹುಜನರಿಗೆ ಸಂತೋಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಬಹಳ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು. ॥೯॥

ಓಂ ತ್ರಿರ್ದೇವಃ ಪೃಥಿವೀಮೇಷ ಏತಾಂ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ಶತರ್ಚಸಂ
ಮಹಿತ್ವಾ । ಪ್ರ ವಿಷ್ಣುರಸ್ತು ತವಸಸ್ತವೀಯಾನ್ ತ್ವೇಷಂ ಹ್ಯಸ್ಯ
ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ಓಂ ॥೧೦॥

ವಿಷ್ಣುವು ಪೃಥಿವೀ ಹಾಗೂ ತದುಪಲಕ್ಷಿತ ಸರ್ವಲೋಕಗಳನ್ನು ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಈ ಭಗವನ್ಮಹಿಮೆಯು ಅನಂತ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ದೇಶಕಾಲಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನರಾದ ಸೂರ್ಯದಿಗಳ ತೇಜಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನು. ಅತ ಏವ ಅನಾದಿಕಾಲೀನನಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ "ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ"ನೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ದ ಹೆಸರು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ 'ತ್ವೇಷ' ಎಂಬ ವೇದಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಮವಿರುತ್ತದೆ. ॥೧೦॥

ಓಂ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ಪೃಥಿವೀಮೇಷ ಏತಾಂ ಕ್ಷೇತ್ರಾಯ
ವಿಷ್ಣುರ್ಮನುಷೇ ದಶಸ್ಯನ್ । ಧ್ರುವಾಸೋ ಅಸ್ಯ ಕೀರಯೋ
ಜನಾಸ ಉರುಕ್ಷಿತಿಂ ಸುಜನಿಮಾ ಚಕಾರ ಓಂ ॥೧೧॥

ಈ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ವಾಸಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದನು. ಮನುಷ್ಯರು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ದಾಸರು. ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ದಾಸರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು (ದೇಹವನ್ನು) ಶುಕ್ಲಶೋಣಿತಸಂಬಂಧರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ॥೧೧॥

ಓಂ ಪ್ರ ತತ್ ತೇ ಅದ್ಯ ಶಿಪಿವಿಷ್ಟ ನಾಮಾಽರ್ಯಃ ಶಂಸಾಮಿ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ । ತಂ ತ್ವಾ ಗೃಣಾಮಿ ತವಸಮತವ್ಯಾನ್ ಕ್ಷಯಂತಮಸ್ಯ ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ ಓಂ ॥೧೨॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ವೇದಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಿನ್ನ ನಾಮವನ್ನು ಈಗ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಶಿಷ್ಯರು ದೊರಕದಿದ್ದರೆ "ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನ ಇಷ್ಟು' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನೀನು ಅರಿತವನಾಗಿದ್ದಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಲಸ್ವರೂಪನಾದ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತರಾಗದವರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ತಮೋಗುಣದಿಂದ ಅತೀತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ॥೧೨॥

ಓಂ ಕಿಮಿತ್ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಪರಿಚಕ್ಷ್ಯಂ ಭೂತ್ ಪ್ರ ಯದ್ ವವಕ್ಷೇ ಶಿಪಿವಿಷ್ಟೋ ಅಸ್ಮಿ । ಮಾ ವರ್ಪೋ ಅಸ್ಮದಪ ಗೂಹ ಏತದ್ ಯದನ್ಯರೂಪಃ ಸಮಿಥೇ ಬಭೂಥ ಓಂ ॥೧೩॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನೀಯವಾದುದು ಯಾವುದಿರುತ್ತದೆ ? ನೀನು "ನಾನು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿ. ನಿನ್ನ ರೂಪವು ನಮಗೆ ತೋರದಿರುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಡ. ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನಾಗಿದ್ದಿ. ॥೧೩॥

ಓಂ ವಷಟ್ ತೇ ವಿಷ್ಣವಾಸ ಆ ಕೃಣೋಮಿ ತನ್ಮೇ ಜುಷಸ್ವ ಶಿಪಿವಿಷ್ಟ ಹವ್ಯಮ್ । ವರ್ಧಂತು ತ್ವಾ ಸುಷ್ಟುತಯೋ ಗಿರೋ ಮೇ ಯೂಯಂ ಪಾತ ಸ್ವಸ್ತಿಭಿಃ ಸದಾ ನಃ ಓಂ ॥೧೪॥

ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಷಡ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ನಾನು ನಿನ್ನವನಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ ಹೇ ಭಗವಂತನೇ ! ನಾನು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ನೀನು ಸ್ವೀಕರಿಸು. ನಿನ್ನ ಗುಣಗಾನಮಾಡುವ ನನ್ನ ಮಾತುಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಮಾಡಲಿ. ನೀನು ಮಂಗಲಪ್ರದನಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

೩.೨ ಚಾತುರ್ದಶರ್ಚ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಖ್ಯವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ

ಓಂ ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಜುಹ್ವದೃಷಿರ್ಹೋತಾ
ನ್ಯಸೀದತ್ ಪಿತಾ ನಃ । ಸ ಆಶಿಷಾ ದ್ರವಿಣಮಿಚ್ಛಮಾನಃ
ಪ್ರಥಮಚ್ಛದವರಾ ಆವಿವೇಶ ಓಂ ॥೧॥

ಜ್ಞಾನಿಯಾದ 'ವಿಶ್ವಕರ್ಮ'ನಾಮಕ ಭಗವಂತನು ಹೋತೃವಾಗಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಮುಖ್ಯ ಆಚ್ಛಾದಕನಾದ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಆ ಭಗವಂತನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿ ತಂದೆಯಂತೆ ನಾವು ಮಾಡಿದ ತನ್ನ ಸೇವೆಯಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಆಶೀರ್ವಾದದ ಫಲವಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಬಯಸುವವನಾಗಿ ತನಗಿಂತ ಅವರರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವರೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

ಓಂ ಕಿಂ ಸ್ವಿದಾಸೀದಧಿಷ್ಠಾನಮಾರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ ಸ್ವಿತ್
ಕಥಾಽಽಸೀತ್ । ಯತೋ ಭೂಮಿಂ ಜನಯನ್ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿ
ದ್ಯಾಮೌರ್ಣೋನ್ಮಹಿನಾ ವಿಶ್ವಚಕ್ಷಾಃ ಓಂ ॥೨॥

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ಸಾಧನದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗು ಭೂಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವನಾಗಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಇದ್ದನು ? ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ಕಾಣುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆಚ್ಛಾದನಮಾಡಿದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಇತ್ತೇ ? ಹೇಗಿತ್ತು? ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿತತ್ತ್ವವು ಏನಾಗಿತ್ತು ? ಹೇಗೆ ಇತ್ತು?

ಈ ಮಂತ್ರವು ಆಕ್ಷೇಪ ಪರವಾಗಿದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಯಾವುದೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಓಂ ವಿಶ್ವತಶ್ಚಕ್ಷುರುತ ವಿಶ್ವತೋಮುಖೋ ವಿಶ್ವತೋಬಾಹುರುತ
ವಿಶ್ವತಸ್ಪಾತ್ । ಸಂ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ಧಮತಿ ಸಂ ಪತತ್ರೈರ್ದ್ಯಾವಾ-
ಭೂಮೀ ಜನಯನ್ ದೇವ ಏಕಃ ಓಂ ॥೩॥

ಸರ್ವತ್ರ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವತ್ರ ಮುಖಗಳುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವತ್ರ ಬಾಹುಗಳುಳ್ಳ-ವನು, ಸರ್ವತ್ರ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು, ಅದ್ವಿತೀಯನು ಆದ ಆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾಮಕ

ಭಗವಂತನು ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗು ಭೂಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಎರಡು ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಹಾಗು ಸ್ವಭಾವತಃ ಸಾತ್ವಿಕರಾಗಿದ್ದು ಪತಿತರಾಗುತ್ತಿರುವವರನ್ನು ರೆಕ್ಕೆಗಳಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವ ಉಳಿದ ಬಾಹುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಭೂತಗಳ ಸಂಯೋಜನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಮೋದ ಪ್ರಮೋದಾಖ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಕಾಲ ಸಂಕರ್ಷಣ ಎಂಬ ರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಶ್ವಸಂಹಾರಕನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಓಂ ಕಿಂ ಸ್ವಿದ್ವನಂ ಕ ಉ ಸ ವೃಕ್ಷ ಆಸ ಯತೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ನಿಷ್ಟತಕ್ಷುಃ । ಮನೀಷಿಣೋ ಮನಸಾ ಪೃಚ್ಛತೇದು ತದ್
ಯದಧ್ಯತಿಷ್ಠದ್ಭುವನಾನಿ ಧಾರಯನ್ ಓಂ ॥೪॥

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಾಮಕ ಭಗವಂತನು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡುವನಾಗಿ ಯಾವ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದನೋ ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ವನವು ಇತ್ತೇ? ಆವ್ಯಕ್ತವು ಇತ್ತೇ ? ಯಾವದೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಗಳು ದ್ಯುಲೋಕ ಪೃಥಿವೀ ಲೋಕಗಳನ್ನೇ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ವನಾದಿಗಳ ಪಾಡೇನು ? ಹೀಗೆ ವಿಚಾರಿಸಿ ತಿಳಿದವರಾಗಿದ್ದರೂ ತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನದ ದಾರ್ಢ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಕೇಳಿದರು.

ಅಥವಾ ಭಗವದಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ಪದವು ವನವೋ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷವೋ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕಪೃಥಿವೀಲೋಕಗಳೊಳಗೆ ವಿಚಾರಿಸಿ ಹುಡುಕಿದರೂ ದಾರಿ ತೋರದೆ ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಕೇಳಿದರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಓಂ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ಪರಮಾಣಿ ಯಾವಮಾ ಯಾ
ಮಧ್ಯಮಾ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ನುತೇಮಾ । ಶಿಕ್ಷಾ ಸಖಿಭ್ಯೋ ಹವಿಷಿ
ಸ್ವಧಾವಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ತನ್ವಂ ವೃಧಾನಃ ಓಂ ॥೫॥

ಹೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಖ್ಯ ಭಗವಂತನೇ ! ನಿನ್ನಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನಗಳು ಯಾವು ? ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಗಳು ಯಾವು ? ಅಧಮಸ್ಥಾನಗಳು ಯಾವು ? ಹೇ ಸುಖಪೂರ್ಣನೆ ! ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಸ್ಥಾನೀಯರಾದ ನಮಗೆ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸು. ಸ್ವಯಂ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಾವು ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು.

ಓಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ
ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಮ್ । ಮುಹ್ಯಂತ್ವನ್ಯೇ ಅಭಿತೋ ಜನಾಸ
ಇಹಾಸ್ಮಾಕಂ ಮಘವಾ ಸೂರಿರಸ್ತು ಓಂ ॥೬॥

ಹೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೇ ! ನಮ್ಮ ಹವಿರರ್ಪಣರೂಪವಾದ ಪೂಜೆಯಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧ (ಸಂತುಷ್ಟ)ನಾದವನಾಗಿ ನೀನು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವರಿಗೆ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಕರುಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸು. ನಿನ್ನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಅರಿಯದ ಅಸುರರು ನಿನ್ನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವರಾಗಲಿ. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಸರ್ವಪೂಜ್ಯನಾದ ನೀನು ನಿನ್ನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ನಮಗೆ ಅನುಕೂಲನಾಗು.

ಓಂ ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮೂತಯೇ ಮನೋಜುವಂ
ವಾಜೇ ಅದ್ಯಾ ಹುವೇಮ । ಸ ನೋ ವಿಶ್ವಾನಿ ಹವನಾನಿ
ಜೋಷದ್ ವಿಶ್ವಶಂಭೂರವಸೇ ಸಾಧುಕರ್ಮಾ ಓಂ ॥೭॥

ಸರ್ವವಾಙ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಕ್ತರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಮನೋವೇಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವೇಗದಿಂದ ಗಮನಮಾಡುವ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನನ್ನು ಅನ್ನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಸರ್ವರಿಗೂ ಸುಖಪ್ರದನಾದ ಶುದ್ಧವಾದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಹಾಗು ಅನ್ನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ನಾವು ಮಾಡಿದ ಆಹ್ವಾನಗಳನ್ನು ಕೇಳಲಿ.

ಓಂ ಚಕ್ಷುಷಃ ಪಿತಾ ಮನಸಾ ಹಿ ಧೀರೋ ಘೃತಮೇನೇ
ಅಜನನ್ನಮ್ನಮಾನೇ । ಯದೇದಂತಾ ಅದದೃಹಂತ ಪೂರ್ವ
ಆದಿದ್ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಅಪ್ರಥೇತಾಮ್ ಓಂ ॥೮॥

ಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯೇನ ವಿನಮ್ರವಾದ ಚಕ್ಷುರ್ಮನಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಕಾರಣ ತದುತ್ಪಾದಕನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗು ಪೃಥಿವೀ ಲೋಕಗಳು ವಿಸ್ತೃತವಾದವು. ಹೀಗೆ ನಿಶ್ಚಾಯಕ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವಾಗ 'ವಿಷ್ಣುವೇ ಇಲ್ಲ' 'ಅವನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಲ್ಲ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಓಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾ ವಿಮನಾ ಆದ್ವಿಹಾಯಾ ಧಾತಾ ವಿಧಾತಾ
ಪರಮೋತ ಸಂದೃಕ್ । ತೇಷಾಮಿಷ್ಟಾನಿ ಸಮಿಷಾ ಮದಂತಿ
ಯತ್ರಾ ಸಪ್ತಋಷೀನ್ ಪರ ಏಕಮಾಹುಃ ಓಂ ॥೯॥

ಸರ್ವಕರ್ತೃವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಕಾರಣ ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು. ತನಗೆ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರು ವಿನೀತರಾದ ಕಾರಣ ಮಹಾನ್ನಾದನು. ಭೂಮಿಜನಕನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಧಾರಕನು, ದ್ಯುಲೋಕಜನಕನಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೋಷಕನು, ಸೂರ್ಯಜನಕನಾದುದರಿಂದ ಮಹಾನಿರ್ದೋಷ ದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನು ಆದನು. ಈ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸಪ್ತಋಷಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಕಶ್ಯಪಾದಿಗಳು ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಅನ್ನದಿಂದಲೇ ಅವರ ಅಭೀಷ್ಟಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತವೆ.

ಓಂ ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ವೇದ
ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ । ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಂ
ಸಂ ಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ ಓಂ ॥೧೦॥

ನಮಗೆ ಪಾಲಕನು, ಜನಕನು, ವಿಶೇಷತಃ ಪೋಷಕನು ಹಾಗು ಸತ್ಯಲೋಕಾದಿ ಸರ್ವಲೋಕಗಳನ್ನು ತದಂತರ್ಗತಧಾಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸತ್ಯಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ಆಳಲು (ಅವುಗಳ ಆಧಿಪತ್ಯನಡೆಸಲು) ಕೊಟ್ಟವನು, ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ದೇವತಾವಾಚಕ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಇಂದ್ರ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನು ಆದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸತ್ಯಲೋಕಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣಗಳಾದ ವೈಕುಂಠಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಓಂ ತ ಆಯಜಂತ ದ್ರವಿಣಂ ಸಮಸ್ಮಾ ಋಷಯಃ ಪೂರ್ವೇ
ಜರಿತಾರೋ ನ ಭೂನಾ । ಅಸೂರ್ತೇ ಸೂರ್ತೇ ರಜಸಿ ನಿಷತ್ತೇ
ಯೇ ಭೂತಾನಿ ಸಮಕೃಣ್ವನ್ನಿಮಾನಿ ಓಂ ॥೧೧॥

ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ ಜಡಪ್ರಕೃತಿಯು ಸ್ವತಃ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಮಾಡಲೂ ಸಮರ್ಥವಾಗದಿರುವಾಗ ಭಗವಂತನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾದ ಭೂತಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಸಾಕಲ್ಯೇನ ಹರಿಗುಣಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ. ಅವರು ಭಗವತ್ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಘೃತಾದಿ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಭಕ್ತ್ಯಾದ್ಯತಿಶಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಜಿಸಿದರು.

ಓಂ ಪರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಪರೋ ದೇವೇಭಿರಸುರ್ರೈರ್ಯದಸ್ತಿ । ಕಂ ಸ್ವಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಪಶ್ಯಂತ ವಿಶ್ವೇ ಓಂ ॥೧೨॥

ಪರಿಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ದಿವಃಪರನಾದ, ಪೃಥಿವಿಗೂ ಪರನಾದ, ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಹಾಗು ಅಸುರರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಕ್ತರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ರಮೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಉದಕರೂಪವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಆಧಾನಮಾಡಿದನು. ಆ ಉದಕದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದರು. (ಕಂಡರು)

ಓಂ ತಮಿದ್ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಧ್ರ ಆಪೋ ಯತ್ರ ದೇವಾಃ ಸಮಗಚ್ಛಂತ ವಿಶ್ವೇ । ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವಧ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭುವನಾನಿ ತಸ್ಥುಃ ಓಂ ॥೧೩॥

ಜಲವು ಸರ್ವರಿಗೂ ಆದ್ಯನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಗರ್ಭರೂಪವಾಗಿ ಧರಿಸಿತು. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಸೇರಿದರು. ಆ ಜಲದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದ್ಮವು ಅಧಿಷ್ಠಿತವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದ್ದವು.

ಓಂ ನ ತಂ ವಿದಾಥ ಯ ಇಮಾ ಜಜಾನಾಽನ್ಯದ್ಯುಷ್ಮಾಕಮಂತರಂ ಬಭೂವ । ನೀಹಾರೇಣ ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಲ್ಪ್ಯಾ ಚಾಽಸುತೃಪ ಉಕ್ಥಶಾಸಶ್ಚರಂತಿ ಓಂ ॥೧೪॥

ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ, ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ, ನಿಮ್ಮ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನೀವು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಉಣ್ಣುವುದು ಮಲಗುವುದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಬದುಕಿನಲ್ಲೇ ತೃಪ್ತಿಪಡುವ ಅಥವಾ ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸದ ಅಯೋಗ್ಯರು 'ನಾವು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವವರು' ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅನ್ಯಥಾ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ವಚನರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಪರದೆಯಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವು ಆವೃತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಖ್ಯವಿಷ್ಣುಸೂಕ್ತಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

೩೩. ಅಂಭೃಣೀಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ

ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಮುಖ್ಯತಃ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳೂ ವಿಷ್ಣುಪರವೇ. ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಮಾದಿಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರು. "ಅಹಂ ರುದ್ರೇಭಿಃ" ಇತ್ಯಾದಿ ಎಂಟು ಋಕ್‌ಸಹಿತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯತಃ ವಿಷ್ಣುವು ಋಷಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮುಖ್ಯತಃ ವಿಷ್ಣುಪರ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಓಂ ಅಹಂ ರುದ್ರೇಭಿರ್ವಸುಭಿಶ್ಚರಾಮ್ಯಹಮಾದಿತ್ಯೈರುತ
ವಿಶ್ವದೇವೈಃ । ಅಹಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣೋಭಾ ಬಿಭರ್ಮ್ಯಹ-
ಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅಹಮಶ್ವಿನೋಭಾ ಓಂ ॥೧॥

ನಾನು ಏಕಾದಶ(೧೧) ರುದ್ರರಿಂದ ಹಾಗು ಅಷ್ಟ(೮) ವಸುಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತನಾಗಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ದ್ವಾದಶ(೧೨)ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಆದಿತ್ಯರಿಂದ ಮತ್ತು ತ್ರಯೋದಶ(೧೩)ಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತನಾಗಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೇನೆ ನಾನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಪೋಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇಂದ್ರ ಅಗ್ನಿ ಇಬ್ಬರನ್ನು ಹಾಗೆ ಇಬ್ಬರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತೇನೆ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವತ್ರ ವಿಷ್ಣುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಹಂಪದೇನ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ರಮಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ರಮೆಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಬೇಕು.

ವಿಶೇಷ :- ಅಹಂ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವದರಿಂದ ಸಂಚಲನ ಹಾಗು ಪೋಷಣರೂಪಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತಿಶಯಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ರಮಾದೇವಿಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಅಹಂ ಸೋಮಮಾಹನಸಂ ಬಿಭರ್ಮ್ಯಹಂ ತ್ವಷ್ಟಾರಮುತ
ಪೂಷಣಂ ಭಗಮ್ । ಅಹಂ ದಧಾಮಿ ದ್ರವಿಣಂ ಹವಿಷ್ಮತೇ
ಸುಪ್ರಾವ್ಯೇಃ ಯಜಮಾನಾಯ ಸುನ್ವತೇ ಓಂ ॥೨॥

ನಾನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷವಣ ಮಾಡುವ ಸೋಮಲತೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಮತ್ತು ತ್ವಷ್ಟ್ರದೇವತೆಯನ್ನು ಪೂಷಾನನ್ನು ಭಗ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಚರುಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಯಜ್ಞೋಪಯುಕ್ತದ್ರವ್ಯಗಳುಳ್ಳ, ಸೋಮಲತೆಯ ಅಭಿಷವಣ ಮಾಡುವ, (ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂಡುವ) ಹಾಗು

ಚೆನ್ನಾಗಿ(ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ)ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಅಹಂ ರಾಷ್ಟ್ರೀ ಸಂಗಮನೀ ವಸೂನಾಂ ಚಿಕಿತುಷೀ ಪ್ರಥಮಾ
ಯಜ್ಞಿಯಾನಾಮ್ । ತಾಂ ಮಾ ದೇವಾ ವ್ಯದಧುಃ ಪುರುತ್ರಾ
ಭೂರಿಸ್ಥಾತ್ರಾಂ ಭೂರ್ಯಾವೇಶಯಂತೀಮ್ ಓಂ ॥೩॥

ನಾನು ರಾಜ್ಞಿಯು. (ರಾಣಿಯು) ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವವಳು. ಅನಾದಿತಃ ಸರ್ವತ್ರ ವಾಸಮಾಡಿದವಳು. ಸ್ವತಃ ಅನೇಕ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇರಿಸಿದ ನನ್ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷ :- ವಿಷ್ಣುವು ರಮೆಯ ಬಿಂಬರೂಪನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಮೋಹಿನ್ಯಾದಿ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಧಾರಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ತಾನು ತನ್ನನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಿಂದ ವೇದವಾಣಿಯ ಮೂಲಕ ವ್ಯವಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಓಂ ಮಯಾ ಸೋ ಅನ್ನಮತ್ತಿ ಯೋ ವಿಪಶ್ಯತಿ ಯಃ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಯ
ಈಂ ಶೃಣೋತ್ಯುಕ್ತಮ್ । ಅಮಂತವೋ ಮಾಂ ತ ಉಪ ಕ್ಷಿಯಂತಿ
ಶ್ರುಧಿ ಶ್ರುತ ಶ್ರದ್ಧಿವಂ ತೇ ವದಾಮಿ ಓಂ ॥೪॥

ಯಾವನು ಅನ್ನವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಯಾವನು ನಾನಾತರಹದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವನು ಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಆಗುತ್ತವೆ. ಯಾರು ನಿರಪರಾಧಿಗಳೋ ಅವರು ನನ್ನ ಸಮೀಪವಾಸಿಸುವ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನೆ ! ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕೇಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿನಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಅದನ್ನು ಕೇಳು.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಅಹಮೇವ ಸ್ವಯಮಿದಂ ವದಾಮಿ ಜುಷ್ಟಂ ದೇವೇಭಿರುತ ಮಾನುಷೇಭಿಃ । ಯಂ ಕಾಮಯೇ ತಂತಮುಗ್ರಂ ಕೃಣೋಮಿ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತಮೃಷಿಂ ತಂ ಸುಮೇಧಾಮ್ ಓಂ ॥೫॥

ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗು ಮನುಷ್ಯರು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾನೇ ಯಾರ ಮುಖದಿಂದಲೂ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳದೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಯಾರನ್ನು ರುದ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ರುದ್ರಪದವಿಯುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಋಜುಜೀವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮಾಡಲು ಬಯಸುವೆನೋ ಅವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪದವೀಯನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಯಾರನ್ನು ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆಯೋ ಅವನನ್ನು ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಯಾವನನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಬಯಸುವೆನೋ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಅಹಂ ರುದ್ರಾಯ ಧನುರಾ ತನೋಮಿ ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಶರವೇ ಹಂತವಾ ಉ । ಅಹಂ ಜನಾಯ ಸಮದಂ ಕೃಣೋಮ್ಯಹಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಆ ವಿವೇಶ ಓಂ ॥೬॥

ನಾನು ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದ್ವೇಷಿಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವ ರುದ್ರದೇವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ನಾನು ದುರ್ಜನರನ್ನು ಮದಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಹರ್ಷಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ದ್ಯುಲೋಕ ಹಾಗು ಭೂಲೋಕವನ್ನು ತದುಪಲಕ್ಷಿತಸರ್ವಲೋಕಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಅಹಂ ಸುವೇ ಪಿತರಮಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ ಮಮ ಯೋನಿರಪ್ಸ್ವಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ । ತತೋ ವಿ ತಿಷ್ಠೇ ಭುವನಾನು ವಿಶ್ವೋ ತಾಮೂಂ ದ್ಯಾಂ ವರ್ಷ್ಮಣೋಪ ಸ್ಪೃಶಾಮಿ ಓಂ ॥೭॥

ನಾನು ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಸರ್ವಾಧಿಕರನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನನಗೆ ಗರ್ಭಧಾರಣೆ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯಳಾದ ರಮೆಯು ಸಮುದ್ರದ

ಒಳಗೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದುದರಿಂದಲೇ ಸರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಗೌರವಾರ್ಹನಾಗಿ ಇರುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ನನ್ನ ದೇಹದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ರಮಾದೇವಿಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ನಾನು ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠರನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಪ್ರಸವ ಶಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಮುದ್ರದ ಒಳಗೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹಿದಿಂದಲೇ ನಾನು ಸರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರವಾರ್ಹಳಾಗಿ ಇರುತ್ತೇನೆ. ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ದೇಹದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದೇನೆ.

ಓಂ ಅಹಮೇವ ವಾತ ಇವ ಪ್ರವಾಮ್ಯಾರಭಮಾಣಾ ಭುವನಾನಿ
ವಿಶ್ವಾ। ಪರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ತಾವತೀ ಮಹಿನಾ
ಸಂ ಬಭೂವ ಓಂ ॥೮॥

ನಾನೇ ವಾಯುವಿನಂತೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು. ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ದಾಟಿ ಇದ್ದವನು. ಈ ಪೃಥಿವೀಯನ್ನು ಪರಿಮಾಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೀರಿದವನು. ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಇಷ್ಟೇ ಇರುವನೇ ? ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೂ ಅಧಿಕಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು ನಾನು.

ರಮಾದೇವಿಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ನಾನು ವಾಯುವಿನಂತೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತೇನೆ. ನಾನೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವಳು. ನನ್ನ ಪತಿಯು ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನು ಮೀರಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಪೃಥಿವೀಯನ್ನು ಮೀರಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ನಾನು ಮಾತ್ರ ಭಗವದಪೇಕ್ಷಯಾ ಸೀಮಿತಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವಳು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಅಂಭೃಣೀಸೂಕ್ತವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿಯಿತು.

೩೪. ಏಕಾಕ್ಷರ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಹ್ರೀಂ ಓಂ ॥

''ನಮಃ'' ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ''ನಮಃ'' ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳದಲ್ಲೂ ''ನಮಃ'' ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು.

ವಿಷ್ಣುವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಂಸಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ''ಹ್ರೀಂ''ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೇಳಬೇಕು.

ಲಕ್ಷ್ಮೀಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಭಕ್ತರ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಹರಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಎದುರಿಗೆ ನಾಚಿಕೆಯುಳ್ಳವಳಾದುದರಿಂದ "ಹ್ರೀಂ" ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ನಮಃ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದಿನ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಆ ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತಾಪರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೩೫. ಏಕಾಕ್ಷರ ಶ್ರೀ ಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಶ್ರೀಂ ಓಂ ॥

ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಾಧಾನಮಾಡಿ ಸರ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿರುವ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಮಃ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಕ್ಷಸ್ಥಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ನಮಃ

೩೬. ಏಕಾಕ್ಷರ ಭೂನಾಮಕಲಕ್ಷ್ಮೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಭೂಂ ಓಂ ॥

ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ಮುಖ್ಯತಃ ತದಭಿಮಾನಿ ಭೂನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು, ಜನ್ಯವಾದ ಸರ್ವಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ನಮಃ

೩೭. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಭೂನಾಮಕಲಕ್ಷ್ಮೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಭೂಂ ಭುವೇ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಭೂನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಪೂರ್ಣನಾದ ಸ್ಫೂರ್ತಿಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಮಃ. ಅಥವಾ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ರುದ್ರದೇವರು ಇವರಿಗೆ ಆಧಾರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ. 'ಭೂಂ' ಎಂಬ ಬೀಜಾಕ್ಷರವು ಅವ್ಯಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಭೂಂ ಎಂಬ ಬೀಜಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಭೂ ಉ ಮ ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಭೂಃ ಎಂದರೆ 'ಅನಿರ್ವಿಣ್ಣಃಸ್ಥವಿಷ್ಠೋ ಭೂಃ' ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರನಾಮ ವಚನಾನುಸಾರೇಣ ವಿಷ್ಣುವು. ಉ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ರುದ್ರದೇವರು. ಮ ಎಂದರೆ 'ಮಶ್ಶಿವಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ವೇಧಾಃ' ಎಂಬ ಕೋಶಾನುಸಾರೇಣ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು. ಈ

ಮೂವರ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನಳಾದ ರಮಾದೇವಿಗೆ ನಮಃ. ರಮೆಯು ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರರ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ

"ಸತ್ತ್ವಾತ್ಮಿಕಾಯಾಂ ಸ ಬಭೂವ ತಸ್ಮಾದ್ ಸ ವಿಷ್ಣುನಾಮ್ನೈವ ನಿರಂತೋಽಪಿ ।
ರಜಸ್ತನೌ ಚೈವ ವಿರಿಂಚ ಆಸೀತ್ ತಮಸ್ತನೌ ಶರ್ವ ಇತಿ ತ್ರಯೋಽಸ್ಮಾತ್" ॥

ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಥವಾ 'ಭೂಂ' ಎಂಬ ಜಪದಿಂದ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿ ಬರುವವಳಾದ ರಮಾದೇವಿಗೆ ನಮಃ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

೩೮. ಏಕಾಕ್ಷರ ದುರ್ಗಾನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ದುಃ ಓಂ ॥

ದೈತ್ಯರನ್ನು ದುಃಖಗೊಳಿಸುವ ಹಾಗು ಅಧರ್ಮ ನಿಷೇಧಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಭಗವದಾಜ್ಞೆಯಿಂದ ತದಧೀನಳಾಗಿ ದೈತ್ಯರನ್ನು ದುಃಖಗೊಳಿಸುವ ಅಧರ್ಮನಿಷೇಧಕಳಾದ ರಮಾದೇವಿಗೆ ನಮಃ

೩೯. ಷಡಕ್ಷರ ದುರ್ಗಾನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ದುಃ ದುರ್ಗಾಯೈ ನಮಃ ಓಂ ॥

'ದುಃ ದುಃಖೇ ಚ ನಿಷೇಧೇ ಚ' ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನಾನುಸಾರೇಣ ದುಃಖವನ್ನು ಎಂದಿಗೂ ಹೊಂದದಿರುವದರಿಂದ 'ದುಃ ದುರ್ಗಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಅಥವಾ 'ದುಃ' ಎಂಬ ಬೀಜಾಕ್ಷರದಿಂದ ವಾಚ್ಯಳಾದ ದುರ್ಗಾನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೂ ಸಾಕಲ್ಯೇನ ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ದುಃಖವನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಹಾಗೂ ದುಷ್ಟರಿಂದ ಅಗಮ್ಯಳಾದ ದುರ್ಗಾನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ನಮಃ.

೪೦. ದುರ್ಗಾನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ವೈದಿಕಮಂತ್ರ

ಓಂ ಜಾತವೇದಸೇ ಸುನವಾಮ ಸೋಮಮರಾತೀಯತೋ ನಿ ದಹಾತಿ ವೇದಃ । ಸ ನಃ ಪರ್ಷದತಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ವಿಶ್ವಾ ನಾವೇವ ಸಿಂಧುಂ ದುರಿತಾತ್ಯಗ್ನಿಃ ಓಂ ॥

ನಾವು ಮಹೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಆದ್ದರಿಂದ ಭಕ್ತರಿಗೂ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಐಶ್ವರ್ಯಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಗತ ಪರಶುರಾಮನಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಭಿಷವಣ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. (ಸಮರ್ಪಿಸುತೇವೆ) ಸರ್ವವನ್ನು ಅರಿತ ಸರ್ವವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪರಶುರಾಮನು ಶತ್ರುಗಳಾದ ಕಾಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಶೇಷವಾಗಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವತಃ ಗಮನಾದಿಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಮರ್ಥವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಪ್ರವೃತ್ತಗೊಳಿಸುವ ಆ ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಗತ ಪರಶುರಾಮದೇವರು ಬೇರೆಯವರಿಂದ ಅಪರಿಹಾರ್ಯವಾದ ನಮ್ಮ ಸರ್ವದುರಿತಗಳನ್ನು ನೌಕೆಯಿಂದ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿಸುವಂತೆ ನೌಕಾಸ್ಥಾನೀಯ ತನ್ನ ಕೃಪಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೂರಮಾಡಲಿ.

ರಮಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಯಾವ ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಗತ ಪರಶುರಾಮನು ಅಪರಿಹಾರ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲ ದುರಿತಗಳನ್ನು ನೌಕೆಯಿಂದ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿಸುವುವಂತೆ ದಾಟಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಪರಶುರಾಮನಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಪುರುಷರಂತೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಯಃ' ಎಂಬ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಯಚ್ಛಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯಳಾದ ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಆ ಭಗವಂತನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ವಿಘ್ನವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣನಾಶಮಾಡುತ್ತಾಳೆಯೋ ಅವಳೇ 'ವೇದಾಭಿಮಾನಿನೀ ದುರ್ಗಾ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರೇಣ ವೇದಾಭಿಮಾನಿತ್ವೇನ ವೇದಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯು.

೪೧. ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸೂಕ್ತ ಮಂತ್ರ

ಓಂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ ಭೂತಸ್ಯ ಜಾತಃ ಪತಿರೇಕ ಆಸೀತ್ । ಸ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮುತೇಮಾಂ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೧॥

"ತಸ್ಮೈ ನಮಃ" ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಅಧ್ಯಾಹರ ಮಾಡಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಉದರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡವನಾಗಿ ಪ್ರಲಯಜಲಧಿಯ ಮೇಲೆ ಇದ್ದನು. ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಮುಖ್ಯಪಾಲಕನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧ ಪೃಥಿವ್ಯುಪಲಕ್ಷಿತ ಅಧೋಲೋಕಗಳನ್ನು ದ್ಯುಪದೋಪಲಕ್ಷಿತ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವಸರ್ಜನಾದಿರೂಪಕ್ರೀಡಾಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಸುಖಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಉಪಾಸನಾರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹೋನ್ಮುಖನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಜನಿಸಿ ಮಹತ್ತತ್ತ್ವಾತ್ಮಕ ದೇಹವುಳ್ಳವರಾದರು. ಹುಟ್ಟಿದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಸರ್ವಲೋಕಧಾರಕ-ನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯಸ್ವಾಮಿಯು. ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹೋನ್ಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ವಿಶೇಷ :- ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕ ವಾದ 'ಕ' ಶಬ್ದವು ವಸ್ತುತಃ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾವುಳ್ಳದ್ದಾಗದಿದ್ದರೂ "ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ಭವಂತಿ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮಾನುಸಾರೇಣ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞಾವುಳ್ಳ-ದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅತ ಏವ 'ಙೇ' ಎಂಬ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ 'ಸ್ಮೈ' ಎಂಬುವುದು ಆದೇಶವಾಗಿ 'ಕಸ್ಮೈ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಓಂ ಯ ಆತ್ಮದಾ ಬಲದಾ ಯಸ್ಯ ವಿಶ್ವ ಉಪಾಸತೇ ಪ್ರಶಿಷಂ ಯಸ್ಯ
ದೇವಾಃ । ಯಸ್ಯ ಛಾಯಾಽಮೃತಂ ಯಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಕಸ್ಮೈ
ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೨॥

ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಪ್ರದರು. ಸರ್ವದೇವತೆಗಳು ಅವರಿಂದ ಅನುಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ ಅವರನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಛಾಯೆಯು(ನೆರಳು) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಮೃತದಂತೆ ಸುಖಪ್ರದವು, ಅಸುರರಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಸ್ವಾನುಕೂಲರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಯಃ ಪ್ರಾಣತೋ ನಿಮಿಷತೋ ಮಹಿತ್ವೈಕ ಇಂದ್ರಾಜಾ
ಜಗತೋ ಬಭೂವ । ಯ ಈಶೇ ಅಸ್ಯ ದ್ವಿಪದಶ್ಚತುಷ್ಪದಃ ಕಸ್ಮೈ
ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೩॥

ಭಗವಂತನು ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಮುಖ್ಯಸ್ವಾಮಿ. ಅವನು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಗವಾದಿ ಪಶುಗಳನ್ನು ನಿಯಮನ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನು. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹೋನ್ಮುಖನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಸರ್ವಚೇಷ್ಟಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭ್ರೂಭಂಗಮಾತ್ರದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಜಗತ್ತಿಗೆ ರುದ್ರಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ಮುಖ್ಯ ಪಾಲಕರು ಹಾಗೂ ನಿಯಾಮಕರೂ ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹೋನ್ಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಯಸ್ಯೇಮೇ ಹಿಮವಂತೋ ಮಹಿತ್ವಾ ಯಸ್ಯ ಸಮುದ್ರಂ
ರಸಯಾ ಸಹಾಹುಃ । ಯಸ್ಯೇಮಾಃ ಪ್ರದಿಶೋ ಯಸ್ಯ ಬಾಹೂ
ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೪॥

ಈ ಹಿಮಾಲಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಪರ್ವತಗಳು ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ವಶದಲ್ಲಿವೆ. ಅವರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ-ವನ್ನು ಅವರ ಅಧೀನವೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಅವರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿವೆ. ಅವರ ದಕ್ಷಿಣವಾಮಬಾಹುಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಹಾಗು ರಾಜರು ಜನಿಸಿ ವಶದಲ್ಲಿರುವರು. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣು ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ನಮಃ.

ಓಂ ಯೇನ ದ್ಯೌರುಗ್ರಾ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದೃಳ್ಹಾ ಯೇನ ಸ್ವಃ ಸ್ತಭಿತಂ
ಯೇನ ನಾಕಃ । ಯೋ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ರಜಸೋ ವಿಮಾನಃ ಕಸ್ಮೈ
ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೫॥

ವಿಷ್ಣುವು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಖರ್ಪರವನ್ನು ಬೀಳದಂತೆ ಮೇಲೆ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಪೃಥಿವೀಯನ್ನು ಅಭೇದ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭನಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ದುಃಖಲೇಪವೂ ಇಲ್ಲದ ವೈಕುಂಠಲೋಕವನ್ನು ಸ್ತಂಭನಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವನು ಪಾರ್ಥಿವಕಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಣಿಸಲಾಗದ ರೂಪಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ.

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರ ಅಧೀನರಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ-ಖರ್ಪರವನ್ನು ಬೀಳದಂತೆ ಮೇಲೆ ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಪೃಥಿವೀಯನ್ನು ಅಭೇದ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ತಂಭನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪಾರ್ಥಿವ ಕಣಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಎಣಿಸಲಾಗದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವರು ಹಾಗು ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡವರು. ರಜೋಗುಣಾಭಿಮಾನರಹಿತರಾದ ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಮಃ.

ಓಂ ಯಂ ಕ್ರಂದಸೀ ಅವಸಾ ತಸ್ತಭಾನೇ ಅಭ್ಯೈಕ್ಷೇತಾಂ ಮನಸಾ
ರೇಜಮಾನೇ । ಯತ್ರಾಧಿ ಸೂರ ಉದಿತೋ ವಿಭಾತಿ ಕಸ್ಮೈ
ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೬॥

ಮಧುಕೈಟಭರು ತಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತರಾದವರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಗರ್ವಿತರಾಗಿ ಅತಿದುಃಖವುಳ್ಳವರಾದರು. ಜಯವಿಜಯರು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಶರಣುಹೋದವರಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಾಡಿಕೊಂಡವರು. ಅಥವಾ ಸರ್ವತ್ರ ಜಯವಿಜಯರನ್ನೇ ಕರ್ತೃಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಜಯವಿಜಯರು 'ನೀವು ಮೂರು ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿರಿ' ಎಂಬ ಸನಕಾದಿಗಳ ಶಾಪವನ್ನು ಪಡೆದ ನಂತರ ಪ್ರಥಮಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷರಾಗಿ ಜನಿಸಿದಾಗ ಮೃತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಭಯಾನಕವಾದ 'ಭೂತ'ವೆಂದು ತಿಳಿದು ಆಕ್ರಂದನ ಮಾಡಿದರು. ಅವರೇ ದ್ವಿತೀಯಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ರಾವಣ ಕುಂಭಕರ್ಣರಾಗಿ ಜನಿಸಿ ಗರ್ವಿತರಾಗಿ ಮೃತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ರಾಜನೆಂದು ತಿಳಿದು, ತೃತೀಯಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶಿಶುಪಾಲದಂತವಕ್ರರಾಗಿ ಜನಿಸಿ ಮೃತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮೀಚೀನಜ್ಞಾವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಶಂಖಚಕ್ರಾದಿಚಿಹ್ನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಕಂಡರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೂ ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಆಕ್ರೋಶಯುಕ್ತರಾದ ಸಂಸಾರದುಃಖದಿಂದ ಮೋಚನೆಯನ್ನು ಬಯಸಿದ ಇಂದ್ರ ಹಾಗು ವಿರೋಚನರು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಅವರಿಬ್ಬರು ತಮ್ಮ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯರಕ್ಷಣದಿಂದ "ಯ ಏಷೋಽಂತರಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಸ ಆತ್ಮಾ" ಎಂಬ ಸಮಾನೋಪದೇಶದಿಂದ ಗರ್ವಿತರಾಗಿ ಮನಸಾ ವಿಚಾರಿಸಿ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಅವರಿಬ್ಬರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿರೋಚನನು 'ಸೂರ್ಯನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಭಾಸಮಾನನಾಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು, ಇಂದ್ರದೇವರು 'ವಿಷ್ಣುವು ಮಹೋತ್ಕರ್ಷವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಭಾಸಮಾನನು' ಎಂದು ತಿಳಿದರು. ಅಂತಹ ಉಪದೇಶಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಆಪೋ ಹ ಯದ್ಬೃಹತೀರ್ವಿಶ್ವಮಾಯನ್ ಗರ್ಭಂ ದಧಾನಾ
ಜನಯಂತೀರಗ್ನಿಂ । ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಮವರ್ತತಾಸುರೇಕಃ
ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೭॥

ಅವ್ಯಾಕೃತೋದಕಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಜಯಾ, ಕೃತಿ, ಶಾಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದವುಗಳಾಗಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರಾದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದವು. ಆ ಗರ್ಭದಿಂದ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಪ್ರಾಣದೇವರು ಜನಿಸಿದರು. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಜಗತ್ತನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವುಗಳಾಗಿ ಮತ್ತು ಪೋಷಿಸುವವುಗಳಾಗಿ ಸ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಸರ್ವದಾ ತನ್ನ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವು. ಅರ್ಥಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತಪ ಆದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಜಗತ್ಸರ್ಜನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಗು ಪೋಷಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ ಸ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಸರ್ವದಾ ತನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಕಾಣುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಯಶ್ಚಿದಾಪೋ ಮಹಿನಾ ಪರ್ಯಪಶ್ಯದ್ ದಕ್ಷಂ ದಧಾನಾ
ಜನಯಂತೀರ್ಯಜ್ಞಮ್ । ಯೋ ದೇವೇಷ್ವಧಿ ದೇವ ಏಕ
ಆಸೀತ್ ಕಸ್ಮೈ ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೮॥

ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವ ವಿಷ್ಣುವು ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಜನನಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಮತ್ತು ಪೋಷಕವೂ ಆದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದನು. ಅವನು ತಾನೊಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ವಿಶ್ವಜನಕವಾದ ಹಾಗು ಪೋಷಕವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನೆಂದು ತಿಳಿದರು. ಮತ್ತು ರುದ್ರಾದಿಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮರು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಮಃ.

ಓಂ ಮಾ ನೋ ಹಿಂಸೀಜ್ಜನಿತಾ ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯೋ ವಾ ದಿವಂ
ಸತ್ಯಧರ್ಮಾ ಜಜಾನ । ಯಶ್ಚಾಪಶ್ಚಂದ್ರಾ ಬೃಹತೀರ್ಜಜಾನ ಕಸ್ಮೈ
ದೇವಾಯ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮ ಓಂ ॥೯॥

ಪೃಥಿವಿಯ ಜನಕರು, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳುಳ್ಳವರು, ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪಾದಕರು, ಮತ್ತು ಮಹತ್ತರವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂತೋಷಜನಕವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಆದ ವಿಷ್ಣು ಬ್ರಹ್ಮರು ನಮ್ಮನ್ನು ಪೀಡಿಸದಿರಲಿ. ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪರಿ ತಾ
ಬಭೂವ । ಯತ್ ಕಾಮಾಸ್ತೇ ಜುಹುಮಸ್ತನ್ನೋ ಅಸ್ತು ವಯಂ
ಸ್ಯಾಮ ಪತಯೋ ರಯೀಣಾಮ್ ಓಂ ॥೧೦॥

ಹೇ ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ನೀನು ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಭಿನ್ನನು. ನೀನು ಕೇವಲ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿದವನಲ್ಲ. ಸೃಷ್ಟಿಸದೇ ಇದ್ದ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಏನನ್ನು ಬಯಸಿ ಹೋಮಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಆ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸು ನಾವು ಧನಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಲು ಬಯಸುತ್ತೇವೆ. ನಿನಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಹೇ ಪ್ರಜಾಪಾಲಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ! ನಿಮ್ಮಿಂದ ಅನ್ಯರಾದ ಯಾರೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ. ನೀವೊಬ್ಬರೇ ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುತ್ತೀರಿ. ಯಾವ ಫಲಬಯಸಿ ನಿಮ್ಮ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತೇವೆಯೋ ಆ ಫಲವು ನಮಗೆ ದೊರಕಲಿ. ನಾವು ಧನಾಧಿಪತಿಗಳಾಗಲು ಬಯಸುತ್ತೇವೆ. ನಿಮಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ವಸುಂ ನ ಚಿತ್ರಮಹಸಂ ಗೃಣೀಷ ವಾಮಂ ಶೇವಮತಿಥಿ-
ಮದ್ವಿಷೇಣ್ಯಮ್ । ಸಂ ರಾಸತೇ ಶುರುಧೋ ವಿಶ್ವಧಾಯಸೋಽ-
ಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸುವೀರ್ಯಮ್ ಓಂ ॥೧೧॥

ಹೇ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ! ನೀನು ಸ್ತುತ್ಯನು, ಅಧಿಕ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು, ಯಾರಿಂದಲೂ ನಿಂದ್ಯನಾಗದವನು ಆದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ನಿನ್ನಂತೆ ಆಶ್ಚರ್ಯದಾಯಕ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಅಗ್ನಿಯು ಶ್ರೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ತಡೆಯುವ ಹಾಗೂ ಶೋಕವನ್ನು ಕಳೆಯುವ ಜಗತ್ಪಾಲಕನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಜಿಸುವವನು ಹಾಗು ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನು. ಅವನು ನನಗೆ ಮಹಾಬಲವನ್ನು ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕರುಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಆ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಮೀರಿದ ನೀನು ನನಗೆ ಸ್ವಾಪೇಕ್ಷಿತ ಫಲವನ್ನು ಕರುಣಿಸುತ್ತಿ ಎಂದು ಏನು ಹೇಳಲಿ ? ಅಂತಹ ನಿನಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ! ನೀವು ಪೂರ್ಣಸುಖವುಳ್ಳ, ಹಾಗು ಸರ್ವತ್ರ ಇರುವ, ಪ್ರಶಂಸನೀಯನಾದ, ಉಪಜೀವ್ಯನಾದ ನಿಂದ್ಯನಾಗದ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವಿಚಿತ್ರವಾದ ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸುವಿರೋ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ವಿಶ್ವ ಪ್ರವರ್ತಕನು. ಯಜಮಾನನು. ಗೃಹಸ್ಥಪಾಲಕನು. ಶೋಕಪರಿಹಾರಕರಾದ ವಿಶ್ವಾಧಾರಕರಾದ ನಿಮಗೆ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಜಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ನಿಮಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಜುಷಾಣೋ ಅಗ್ನೇ ಪ್ರತಿಹರ್ಯ ಮೇ ವಚೋ ವಿಶ್ವಾನಿ
ವಿದ್ವಾನ್ ವಯುನಾನಿ ಸುಕ್ರತೋ । ಘೃತನಿರ್ಣಿಗ್ಬ್ರಹ್ಮಣೇ
ಗಾತುಮೈರಯ ತವ ದೇವಾ ಅಜನಯನ್ನನು ವ್ರತಮ್ ಓಂ ॥೧೨॥

ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಹೇ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ! ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುವವನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊ. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿದ್ದಿ. ಪ್ರಕಾಶಮಯವಾದ ನಿನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿಸಲು ನನ್ನನ್ನು ಅರಿತ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಿಸು. ಅವರು ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞಾರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ನಿನಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಹೇ ವಿಶ್ವಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೆ ! ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುವರಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಿರಿ. ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಿ. ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೆ ! ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಲು ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿರಿ. ನೀವು ಪ್ರೇರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರೇರಿಸುವರು. ನಿಮಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಸಪ್ತ ಧಾಮಾನಿ ಪರಿಯನ್ನಮರ್ತ್ಯೋ ದಾಶದ್ದಾಶುಷೇ
ಸುಕೃತೇ ಮಾಮಹಸ್ವ। ಸುವೀರೇಣ ರಯಿಣಾಗ್ನೇ ಸ್ವಾಭುವಾ ಯಸ್ತ
ಆನಟ್ ಸಮಿಧಾ ತಂ ಜುಷಸ್ವ ಓಂ ॥೧೩॥

ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ಜೀವವಿಲಕ್ಷಣರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಪುಣ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಸುಖಪ್ರದನಾದ, ಭೂರಾದಿ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ನಿನಗೆ ಉಪಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ನೀನು ಆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞಾಧಾರಕರಾದ ವೀರರು ವಾಸಿಸುವ ಪಾರಮೇಷ್ಠ್ಯಪದರೂಪವಾದ ಧನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸು. ಆ

ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ನೀನು ಇದ್ದ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ನೀನು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಶೋಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು. ನಿನಗೆ ನಮಃ

ಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ! ಜೀವವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಉಪಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮತ್ತು ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ ನಿಮಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠಪುತ್ರನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಪಾರಮೇಷ್ಠ್ಯಪದರೂಪ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಭೂರಾದಿ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸಲು ಕೊಟ್ಟನು. ಭಕ್ತರನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುವ ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೆ ! ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನನ್ನಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ಆ ಭಗವಂತನು ನಿಮಗೆ ವ್ಯಾಪಕನು. ನೀವು ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಮಿಧಾದಿ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ನಾನು ಪೂಜಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಿಮಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರೋಹಿತಂ ಹವಿಷ್ಮಂತ ಈಳತೇ
ಸಪ್ತ ವಾಜಿನಮ್ । ಶ್ರುಣ್ವಂತಮಗ್ನಿಂ ಘೃತಪೃಷ್ಠಮುಕ್ಷಣಂ
ಪೃಣಂತಂ ದೇವಂ ಪೃಣತೇ ಸುವೀರ್ಯಮ್ ಓಂ ॥೧೪॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣು ಬ್ರಹ್ಮರೇ ! ನೀವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿರಿ. ನೀವು ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಹಿತವನ್ನು ಬಯಸುವರು. ಭಕ್ತರ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡುವರು. ವಿಶ್ವಪ್ರವರ್ತಕರು. ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕ ಹಾಗು ವೈಕುಂಠಲೋಕಾಧಿಪತಿಗಳು. ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸತ್ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವರು. ಅಂತಹ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕಶ್ಯಪಾದಿ ಸಪ್ತ ಋಷಿಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಿಮಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ಓಂ ತ್ವಂ ದೂತಃ ಪ್ರಥಮೋ ವರೇಣ್ಯಃ ಸ ಹೂಯಮಾನೋ
ಅಮೃತಾಯ ಮತ್ಸ್ವ । ತ್ವಾಂ ಮರ್ಜಯನ್ ಮರುತೋ ದಾಶುಷೋ
ಗೃಹೇ ತ್ವಾಂ ಸ್ತೋಮೇಭಿರ್ಭೃಗವೋ ವಿ ರುರುಚುಃ ಓಂ ॥೧೫॥

ಹೇ ವಿಷ್ಣು ಬ್ರಹ್ಮರೇ ! ನೀವಿಬ್ಬರು ಮುಖ್ಯರು ಹಾಗು ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯರು. ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಕ್ತರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥ್ಯರಾಗಿ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕುರಿತು ದೂತರಂತೆ ಕಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರು. ನೀವು ನನ್ನಿಂದ ಆಹೂತರಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಫಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನನ್ನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿರಿ.

ದೇವತೆಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಜನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬೃಗುವಂಶಸ್ಥರು ಅಥವಾ ಬೃಗುಮೊದಲಾದವರು ನಿಮ್ಮನ್ನು 'ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಸ್ಸಮವರ್ತತಾಗ್ರೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿಮ್ಮ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತಹ ನಿಮಗೆ ನಮಃ

೪೨. ಪಂಚಾಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮಮಂತ್ರ

ಓಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ ಓಂ

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ :- ಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

೪೩. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮಮಂತ್ರ

ಓಂ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಾಯ ನಮಃ ಓಂ

೧. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು ೨. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಕುಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದವನು. ೩. ವಿಲಕ್ಷಣ ಸುಖವನ್ನು (ಕೇವಲ ಸ್ವರೂಪಸುಖವನ್ನು) ಸರ್ವದಾ ಅನುಭವಿಸುವವನು ಆದುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ :- ೧. ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ಭಗವಂತನ ಪುತ್ರರು ೨. ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುವರು ಆದುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

೪೪. ಬಳಿತ್ಥಾ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ

ಓಂ ಬಳಿತ್ಥಾ ತದ್ ವಪುಷೇ ಧಾಯಿ ದರ್ಶತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗಃ
ಸಹಸೋ ಯತೋ ಜನಿ । ಯದೀಮುಪ ಹ್ವರತೇ ಸಾಧತೇ
ಮತಿರ್ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಅನಯಂತ ಸಸ್ರುತಃ ಓಂ ॥೧॥

'ತಸ್ಮೈ ನಮಃ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿಷ್ಣುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ವಿಶ್ವಸರ್ಜನಾದಿಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂಲರೂಪವು ಬಲಪೂರ್ಣವು ಹಾಗು ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣವು ಭರಣಗಮನಕರ್ತೃವು ಆಗಿದೆ. ಅದೇ ಎಲ್ಲ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿರೂಪಗಳ ಆವಿರ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ಆ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ

ಒಂದಾದುದು ಶ್ರೀರಾಮಾವತಾರವು. ಆ ಶ್ರೀರಾಮದೇವರ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಬಲರೂಪರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣವಾದ 'ಹನೂಮಾನ್' ಎಂಬ ರೂಪವು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿತು. ವಿಷ್ಣುವು ರಾಮರೂಪದಿಂದ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ವರೂಪಳಾದ ಸೀತಾದೇವಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನವುಳ್ಳ ಸೀತಾಕೃತಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ(ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೋಟ್ಟು) ಸೀತೇಯನ್ನು ಪುನಃ ತನ್ನ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದನು. ಮತ್ತು 'ಇವಳು ನಿರ್ದೋಷಳು' ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯ ಆನಂದಭಾಷ್ಪಯುಕ್ತವಾದ ಮಾತನ್ನು ಗೌರವಿಸಿದನು. ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ರುದ್ರದೇವರ ವರವನ್ನು (ಆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊಂದು) ನಿಷ್ಫಲ ಮಾಡಿದನು. ಅಂತಹ ರಾಮರೂಪಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ಹನುಮತ್ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ವಾಯುದೇವರ ಮೂಲರೂಪವು ಬಲಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದುದು. ವಿಶ್ವಪೋಷಕವಾದುದು. ಆ ರೂಪವೇ ಹನುಮದಾದಿ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಆ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹನುಮದವತಾರವು ಮೊದಲನೆಯದು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ತತ್ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ವಾಯುದೇವರು ಹನೂಮದ್ರೂಪದಿಂದ ಅವತರಿಸಿದರು. ಆ ಹನೂಮದ್ರೂಪವು ಶ್ರೀರಾಮದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಅವರ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀರಾಮದೇವರ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟಪಾಲನರೂಪ-ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಹನೂಮದ್ರೂಪವು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಅಮೃತಸ್ರಾವಿಯಾದ ಬಹ್ವರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾದ ಸಂದೇಶಾತ್ಮಕ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿಸಿತು. ಅಂತಹ ಹನುಮದ್ರೂಪಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಪ್ರಕ್ಷೋ ವಪುಃ ಪಿತುಮಾನ್ನಿತ್ಯ ಆ ಶಯೇ ದ್ವಿತೀಯಮಾ
ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತೃಷು । ತೃತೀಯಮಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ
ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣಃ ॥೨॥

ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ಎರಡನೆ ರೂಪವು ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನವಾದುದು. ಜರಾಸಂಧಾದಿಗಳ ಸೈನ್ಯನಾಶಕವಾದುದು ಅನ್ನಾದಿಪತಿಯಾದುದು. ಬಹ್ವನ್ನಭೋಕ್ತೃವಾದುದು.

'ಪತಿಮತ್ತ್ವಂ ಸುರೂಪತ್ವಂ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯಂ ಸುಪುತ್ರತಾ ।
ಧರ್ಮೇಸ್ಥಿತಿರ್ಹರೌಭಕ್ತಿರ್ದಾಕ್ಷ್ಯಂ ಸಪ್ತಗುಣಾಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ॥''

ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೌಮಾಂಗಲ್ಯ, ಒಳ್ಳೆಯರೂಪ, ಪಾತಿವ್ರತ್ಯ, ಸತ್ಪುತ್ರ ಪುತ್ರಿಯುಳ್ಳುವಿಕೆ, ಧರ್ಮತತ್ಪರತೆ, ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆ ಎಂಬ ಸಾಧು

ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಮಂಗಲಕರವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ದೇವಕೀ ದೇವಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದುದು. ಇಂತಹ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಮಃ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ ಯಾವ ವೇದವ್ಯಾಸಾಖ್ಯ ತೃತೀಯ ರೂಪದಿಂದ ಘೃತಾಚೀ ಎಂಬ ಅಪ್ಸರೆಯು ಇಂದ್ರಾದಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿಗಿಂತಲೂ ಹಾಗು ಸೂರ್ಯಶನೈಶ್ಚರ ಇವರಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ರುದ್ರಾಂಶರಾದ ಶುಕಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಹೆತ್ತಳೋ, ಮತ್ತು ಯಾವ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಾದ ವೇದವತೀದೇವಿಯು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ಹೆತ್ತಳೋ ಅಂತಹ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ಭೀಮಮಧ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -ವಾಯುದೇವರ 'ಭೀಮಸೇನನೆಂಬ' ಎರಡನೇ ರೂಪವು ಸೈನ್ಯನಾಶಕವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭೋಕ್ತೃವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳಾದ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಋಗಾದಿ ಸಪ್ತಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಜ್ಞಾನವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ಭೀಮಾವತಾರಿ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ-ನಾಮಕವಾದ ಮೂರನೆ ರೂಪವನ್ನು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಾದ ವೇದವತೀ ದೇವಿಯು ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಮಾಡಿದಳೋ ಅಂತಹ ಮಧ್ವಾವತಾರಿ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ನಿರ್ಯದೀಂ ಬುಧ್ನಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಪಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾ
ಕ್ರಂತ ಸೂರಯಃ । ಯದೀಮನು ಪ್ರದಿವೋ ಮಧ್ವ ಆಧವೇ ಗುಹಾ
ಸಂತಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮಥಾಯತಿ ಓಂ ॥೩॥

ಮಹಾಷಡ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರಾದಿಲೋಕೇಶರನ್ನು ಸನಕಾದಿಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ತುಚ್ಛೀಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಸುಖಜ್ಞಾನಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ನಾರದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಬೇಗನೆ ಬರುವನು. ತನ್ನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಸ್ಥೈರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಭಕ್ತರ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಮಧ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವಾಯುದೇವರ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣವಾದ ಪೂರ್ಣಬೋಧರೂಪ-ದಿಂದ ಲೋಕೇಶರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮಪರ್ಯಂತ ಇರುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅನಾಯಾಸೇನ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವರು. ಆ ವಾಯುದೇವರು ಭೀಮಾವತಾರಾನಂತರ ಅತಿಶಯಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ 'ಆನಂದತೀರ್ಥ'ರೆಂಬ ತೃತೀಯಾವತಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದವರಾಗಿ ಅವರು ಪರವಾದಿಗಳ

ನಿರ್ಗುಣತ್ವಾದಿ ವಚನಗಳಿಂದ ಗೂಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅವನ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವಜ್ಞಾಪನೆಗಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ವಿಚಾರಿಸಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಮಧ್ವಾವತಾರಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಪ್ರಯತ್ತಿತುಃ ಪರಮಾನ್ನೀಯತೇ ಪರ್ಯಾ ಪೃಕ್ಷುಧೋ
ವೀರುಧೋ ದಂಸು ರೋಹತಿ । ಉಭಾ ಯದಸ್ಯ ಜನುಷಂ
ಯದಿನ್ವತ ಆದಿದ್ಯವಿಷ್ಠೋ ಅಭವದ್ಘೃಣಾ ಶುಚಿಃ ಓಂ ॥೪॥

ಯಾವ ಅನ್ನವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಆ ಅನ್ನವನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯಮಾಡದ ಅನ್ನವನ್ನು ಅವರು ಸರ್ವಥಾ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಯಾವ ಕಾರಣ ಜನ್ಮಾವತಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತವೆಯೋ

ಮಧ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವಾಯುದೇವರನ್ನು ತಜ್ಜನಕನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿಸುವನು. ಬಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಚೂರು ಚೂರು ಮಾಡಲು ಚರ್ವಣಮಾಡುವಂತೆ (ಹಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ ಜಗಿಯುವಂತೆ) ಆ ವಾಯುದೇವರು (ಮಧ್ವರೂಪದಿಂದ) ಕುವಾದಿಗಳ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಲು ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾ ಮೆಲಕುಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಬ್ಬರೇ ಪ್ರೇರಿಸುವರು. ಅತಃ ಅವರು ಹಾಗು ಅವರ ಅವತಾರರೂಪಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಗಿಂತಲೂ ಅವರವಾಗಿವೆ. ಅಂತಹ ವಾಯುದೇವರು ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ದಯಾವುಳ್ಳವರು. ಅತ ಏವ ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣರು ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

ಓಂ ಆದಿನ್ಮಾತೄರಾವಿಶದ್ಯಾ ಸ್ವಾ ಶುಚಿರಹಿಂಸ್ಯಮಾನ ಉರ್ವಿಯಾ
ವಿ ವಾವೃಧೇ । ಅನು ಯತ್ಪೂರ್ವಾ ಅರುಹತ್ಸನಾ ಜುವೋ ನಿ
ನವ್ಯಸೀಷ್ವವರಾಸು ಧಾವತೇ ಓಂ ॥೫॥

ವಿಷ್ಣುವು ಲೀಲೆಯಿಂದ ಕೌಸಲ್ಯಾದಿಮಾತೆಯರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೂ ಅತ್ಯಂತಶುದ್ಧನಾಗಿ ಶುಕ್ಲಶೋಣಿತ ಸಂಬಂಧರಹಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಮಹಿಮೋತ್ಕರ್ಷದಿಂದ ಗರ್ಭವಾಸದುಃಖದಿಂದ ಪೀಡಿತನಾಗದೆ ಅಭಿವೃದ್ಧನಾದನು. ಹೇಗೆ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಾತೆಯರಾಗುವ ಅದಿತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೋ ಹಾಗೆ ನಮ್ಮಂತವರ ಅರ್ವಾಚೀನರಾದ ಅವರರಾದ ಮಾತೆಯರನ್ನು ಪುತ್ರನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಃ

ಮಧ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಯಾವ ವಾಯುದೇವರು ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಅಂಜನಾದಿಮಾತೆಯರನ್ನು ಹನುಮದಾದ್ಯವತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೂ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಂತೆ ತಮ್ಮ ಮಹಿಮೋತ್ಕರ್ಷದಿಂದ ಗರ್ಭವಾಸದುಃಖದಿಂದ ಬಾಧಿತರಾಗದೇ ಅಭಿವೃದ್ಧರಾದರು. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಸಾಧನತ್ವೇನ ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಋಗಾದಿವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ದುರ್ವಾದಿಗಳ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಕಲುಷಿತಾಂತಃಕರಣರಾಗದೆ ಶುದ್ಧಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧರಾದರು. ಮತ್ತು ಸದಾವಿದ್ಯಮಾನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅತ ಎವ ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಋಗಾದಿನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳನ್ನು ಉಪಕ್ರಮಾದಿಷಡ್ವಿಧತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗಾನುಸಾರೇಣ ವಿಚಾರಿಸಿ ಅರ್ಥನಿಶ್ಚಯಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ರಚಿತವಾದುದರಿಂದ ನೂತನವೆಂದೆನಿಸಿದ ಉಳಿದಿರುವ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣ ಪಂಚರಾತ್ರಗಳನ್ನು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲೇ ಅರ್ಥೈಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮಧ್ವಾವತಾರಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

೪೫. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಪ್ರಾಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಪ್ರಾಣಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧. ಅತಿಶಯೇನ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸರ್ವರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನು, ೨. ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ವಾಯುದೇವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು, ೩.ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ (ದುಃಖರಹಿತವಾದ) ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದವುಳ್ಳವನು, ೪.ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಚೇಷ್ಟಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

೧.ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ರುದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವರು, ೨.ಭಗವಂತನ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ಚೇಷ್ಟಕರು, ೩.ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಆನಂದಾತಿಶಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು, ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು. ಅವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

೪೬. ಷಡಕ್ಷರ ಪ್ರಾಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಅಪಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ಪಾಲಕರಹಿತನೂ ಚೇಷ್ಟಕನು, ೨.ಅಶುಭಭೋಗರಹಿತನು, ೩.ದುಷ್ಟರನ್ನು ಅಧೋಗತಿಗೆ ಕಳಿಸುವವನು, ೪.ಭಕ್ತರದೋಷಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡುವವನು, ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಅಪಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ವಾಯುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

ಅನ್ನಪಾಲಕರಿಲ್ಲದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಚೇಷ್ಟಾವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು 'ಅಪಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

೪೭. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಪ್ರಾಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ವ್ಯಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ವಿಶೇಷತಃ ಚೆನ್ನಾಗಿ .ಎಲ್ಲರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನು ೨.ಗರುಡದೇವರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವನು ೩.ಸರ್ವತ್ರ ಗರುಡನ ಮೇಲೇರಿ ಸಂಚರಿಸುವವನು ೪.ವಿಶೇಷತಃ ಚೇಷ್ಟಕನು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ವ್ಯಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ವಾಯುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

೧.'ವಿ'ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಗರುಡದೇವರು ತದುಪಲಕ್ಷಿತ ಸರ್ವಜೀವರನ್ನು ಅವರವರ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸುವವರು ಮತ್ತು ೨.ಗರುಡದೇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತಸಾಧಕ ಜೀವರನ್ನು ಮುಕ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹತ್ತಿರ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವವರು ಆದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು 'ವ್ಯಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

೪೮. ಷಡಕ್ಷರ ಪ್ರಾಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಉದಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ರುದ್ರದೇವರ ಪಾಲಕನು ಮತ್ತು ಚೇಷ್ಟಕನು ೨.ತನ್ನ ಭಕ್ತರನ್ನು ಊರ್ಧ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವವನು ೩.ಜ್ಞಾನ ಹಾಗು ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವವನು ೪.ಸರ್ವಜಲವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಹರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಉದಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ವಾಯುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

ರುದ್ರಪಾಲಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ (ಭಕ್ತರಿಗೆ) ಉಪದೇಶ ಮೂಲಕ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರು 'ಉದಾನ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು. ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

೪೯. ಷಡಕ್ಷರ ಪ್ರಾಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಸಮಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣನು ೨.ಮಾನ್ಯನು ೩.ಯಾವಾಗಲೂ ರಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನು ೪.ಉಪಾಸನೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಫಲಪ್ರದನು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಸಮ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಚೇಷ್ಟಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಸಮಾನ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ವಾಯುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ರಮೆಯಿಂದ ಪ್ರೇರ್ಯರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಗೌರವಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು 'ಸಮಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

೫೦. ವೈದಿಕಾ ಸರಸ್ವತೀ ಮಂತ್ರ

ಓಂ ಗೌರೀರ್ಮಿಮಾಯ ಸಲಿಲಾನಿ ತಕ್ಷತ್ಯೇಕಪದೀ ದ್ವಿಪದೀ ಸಾ
ಚತುಷ್ಪದೀ । ಅಷ್ಟಾಪದೀ ನವಪದೀ ಬಭೂವುಷೀ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಾ
ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ಓಂ ॥

ಅನಂತಜಲರಾಶಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವು (ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದೊಳಗೆ) ಜಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನಾಗಿ ತಾನು ಓಂ ಎಂಬ ಒಂದು ಪದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಲು, ಸುಬಂತ ಹಾಗು ತಿಙಂತ ಪದವಾಚ್ಯನಾಗಲು, ಭೂರಾದಿ ವ್ಯಸ್ತ ಹಾಗು ಸಮಸ್ತ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಲು, ಶಿಕ್ಷಾದಿಷಡಂಗಗಳು ಹಾಗು ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣ ಸ್ಮೃತಿ ಇವುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಲು ಬಯಸಿದವನಾಗಿ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶಾಭಿ- ಮಾನಿನೀಯಾದ ರಮಾದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹಾಗು ತದಭಿಮಾನಿನೀಯರಾದ ಸರಸ್ವತೀಭಾರತೀದೇವಿಯರನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದನು.

ಸರಸ್ವತೀ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅನೇಕ ವರ್ಣಾದ್ಯಭಿಮಾನಿನೀಯಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಹರಿಯ ವಾಚಕವಾದ ಒಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡು, ನಾಲ್ಕು ,ಎಂಟು, ಒಂಬತ್ತು ಹೀಗೆ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನೀಯಾದವಳಾಗಿ ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ವರುಣೋಪಲಕ್ಷಿತ ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿ ವಹ್ನ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದಿಸಿದಳು.

೫೧. ವೈದಿಕ ಭಾರತೀಮಂತ್ರ

ಓಂ ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನಃ ಶಶಯೋ ಯೋ ಮಯೋಭೂರ್ಯೇನ ವಿಶ್ವಾ
ಪುಷ್ಯಸಿ ವಾರ್ಯಾಣಿ । ಯೋ ರತ್ನಧಾ ವಸುವಿದ್ ಯಃ ಸುದತ್ರಃ
ಸರಸ್ವತಿ ತಮಿಹ ಧಾತವೇ ಕಃ ಓಂ ॥ ೧-೧೬೪-೪೯ ॥

ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಹೇ ವಿಷ್ಣುವೇ ! ನಿನ್ನ ಸ್ತನವು ಸುಖಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಸುಖಪ್ರದವಾದುದು. ರತ್ನವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು. ಬೇಡಿದ್ದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವುದು. ಬಂಗಾರದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದುದು. ನಿನ್ನ ಸ್ತನದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಿ. ಈ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವಾದ ನನಗೆ ಪಾನಮಾಡಲು ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತರಾದ ನಮ್ಮ ಮಾತೆಯರಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವಿ.

ಭಾರತೀಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನು ಅಥವಾ ಸರ್ವಜ್ಞನು ಸುಖಪೂರ್ಣನು ಬಲವುಳ್ಳವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಸರಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಹೇ ಭಾರತೀದೇವಿಯೇ ! ನಿನ್ನ ಸ್ತನವು ಸುಖಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಸುಖಪ್ರದವಾದುದು. ರತ್ನವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು. ಬೇಡಿದ್ದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವುದು. ಬಂಗಾರದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದುದು. ನಿನ್ನ ಸ್ತನಗ್ರಹಣಯೋಗ್ಯರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ನೀನು ಸ್ತನಪಾನಮಾಡಿಸಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿ. ಈ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವಾದ ನನಗೆ ಪಾನಮಾಡಲು (ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾದ)ನಮ್ಮ ಮಾತೆಯರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿರುವಿ.

೫೨. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಸರಸ್ವತೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯೈ ನಮಃ ಓಂ ॥

"ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮೀತಿ ವೇದ" ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತು ತಿಳಿಸುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ 'ಗುಣಪೂರ್ಣ' ನೆಂದು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಸರಸ್ವತೀ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮಡದಿಯಾದುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯನ್ನು 'ಬ್ರಹ್ಮಾಣೀ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವಳಿಗೆ ನಮಃ

೫೩. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಭಾರತೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಬಾರತ್ಯೈ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು ಆನಂದಸ್ವರೂಪನು ಭಕ್ತರನ್ನು ದುಃಖಸಾಗರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವವನು. ೨.ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೇ (ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟು) ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದವನು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು 'ಭಾರತೀ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ವಾಯುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಜಗತ್ತನ್ನು ಭರಣಮಾಡು-ವವರು ಆದುದರಿಂದ 'ಭರತ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಮಡದಿಯಾದ ಭಾರತೀದೇವಿಗೆ ನಮಃ

೫೪ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಶಿವಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ನಮಶ್ಶಿವಾಯ ಓಂ ॥

೧.ದೋಷಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡುವವನು ಮತ್ತು ಸುಖಸ್ವರೂಪನು ೨.ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪನು ೩.ಶಿವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಶಿವ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ರುದ್ರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

ಪರಮಮಂಗಲವಿಷ್ಣುಪಾದೋದಕವನ್ನು (ಗಂಗಾಜಲವನ್ನು)ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿ ಪರಮ ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪರಾದುದರಿಂದ ರುದ್ರದೇವರನ್ನು 'ಶಿವ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

೫೫. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಪಾರ್ವತೀಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ನಮಶ್ಶಿವಾಯೈ ಓಂ ॥

ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯೂ ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಶಿವಾ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಪಾರ್ವತೀಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪಳಾದುದರಿಂದ ಪಾರ್ವತೀದೇವಿಯನ್ನು 'ಶಿವಾ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವಳಿಗೆ ನಮಃ.

೫೬. ಷಡಕ್ಷರ ಶೇಷಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಶೇಂ ಶೇಷಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಸುಖವನ್ನೇ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾದ ಜಲವನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದ (ಸರ್ವದಾ ಸುಖವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುವ) ಅಥವಾ ಸುಖರೂಪಿಣೀಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಮಡದಿಯನ್ನಾಗಿ ಪಡೆದ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಉಳಿಯುವ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಮಃ

ಶೇಷಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ -

ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣು ಹಾಗು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯವರಿಗೆ ಶಯ್ಯಾಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನ್ನು ಉಪಾಸ್ಯತ್ವೇನ ಇಚ್ಛಿಸುವ ಶೇಷದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

೫೭. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಗರುಡಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಕ್ಷಿಪ ಓಂ ಸ್ವಾಹಾ ಓಂ ॥

ನಮಶ್ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು.

ಹೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನೇ ! ನೀನು ಸ್ವಭಕ್ತರನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸದವನು ಸರ್ವಶರೀರಿ(ಜೀವ) ರಕ್ಷಕನು. ಅಥವಾ ಹೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನೇ ನೀನು ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರುವಿ, ಮುಂದೆಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಡು. ನಿನಗೆ ನಮಃ

ಗರುಡ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ವಿಷಪರಿಹಾರಕರು ಸರ್ವವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆದ ಗರುಡದೇವರು ಸ್ವಭಕ್ತರನ್ನು ಬಿಡದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದಾಂಗುಲಿಗಳನ್ನು (ಈಕ್ಷಣೀಯತ್ವೇನ) ಬಯಸುವವರು. ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

ವಿಶೇಷ ಃ-ಯದ್ಯಪಿ ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರೇಣ ಗರುಡಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಶೇಷಮಂತ್ರ ಹೇಳಿ ಶಿವಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದರೂ 'ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಶಿವಾಹೀಶವಿಪ್ಪೈಶ್ಶಕ್ರಾದಿಕೈರಪಿ' ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಪೂರ್ವವಚನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶಿವಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಶೇಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಆಮೇಲೆ ಗರುಡಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ)

೫೮. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಇಂದ್ರಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಇಂದ್ರಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಶ್ರೀಹರಿಯು ೧.ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನು. ೨.ಭಕ್ತರು ಕೊಡುವ ಹವಿರಾದಿ ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅವುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಹೋಗುವವನು. ೩.ಈ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿದವನು. ೪.ಶೋಭಾಯಮಾನನು. ೫.ಭಕ್ತರ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು 'ಇಂದ್ರ' ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಇಂದ್ರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಕಾಮನಾಶಕರಾದ ರುದ್ರದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಲಯಕಾಲದಲ್ಲೂ ಉಮಾದೇವಿಯದ್ವಾರಾ ಲಯಹೊಂದುವವರಾದ ಕಾರಣ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಇಂದ್ರದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

೫೯. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಅಗ್ನಿಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಅಗ್ನಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಗ್ರಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಹನು ೨.ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. ೩.ಪ್ರಥಮಪ್ರವರ್ತ-ಕನು. ೪. ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಹಾರಕನು ೫.ಹವಿರ್ಭಕ್ಷಕನು. ೬. ವಿಶ್ವಪ್ರವರ್ತಕನು ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು 'ಅಗ್ನಿ'ಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಅಗ್ನಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಜಡವಾದುದರಿಂದ ಸ್ವತಃ ಗಮನಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥವಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಒಯ್ದುಕೊಡುವವರು (ತಲುಪಿಸುವವರು) ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿದೇವರನ್ನು 'ಅಗ್ನಿ'ಯೆಂದು ಕರೆಯುವರು ಅವರಿಗೆ ನಮಃ

೬೦. ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಯಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಯಮಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧. ವಿಶ್ವವನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವವನು. ೨.ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದನು. ೩.ಯಮಾಂತರ್ಗತನು ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಯಮ' ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಯಮಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ನರಕದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ 'ಯಮ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ-ರಾದ ಯಮದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

೬೧. ಷಡಕ್ಷರ ನಿರ್ಋತಿ ಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ನಿರ್ಋತಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥

ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತಸ್ಥಲಾಭಾವಾತ್ ಗಮನರಹಿತನು. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ನಿರ್ಋತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಅಧರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ (ಅಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ-ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದು) ಸುಖವನ್ನು ಕಳೆಯುವ ಕೋಣಾಧಿಪತಿ ದೇವತೆಗೆ ನಮಃ

(ಶ್ರೀರಘೂತ್ತಮತೀರ್ಥರು ನಿರ್ಋತಿನಾಮಕ ದೇವತಾಂಶರು ಎಂಬ ವಾಡಿಕೆ ಉಂಟು)

೬೨. ಷಡಕ್ಷರ ವರುಣಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ವರುಣಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧. ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಮ್ಮ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆವೃತನು. ೨.ಉತ್ತಮಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆಯದೊಯ್ಯುವವನು. ೩.ಶ್ರೇಷ್ಠಸುಖವುಳ್ಳವನು ಆಗಿರುವನು ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು 'ವರುಣ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ವರುಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ೧. ತನ್ನಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಪೃಥಿವೀಯನ್ನು ಆವರಿಸಿದವನು ೨.ತನ್ನಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯವಾದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ಆದುದರಿಂದ 'ವರುಣ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ವರುಣದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

೬೩. ಪಂಚಾಕ್ಷರವಾಯುಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ವಾಯವೇ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧. ಬಲರೂಪನು ಹಾಗು ಗಮನಕರ್ತೃವು ೨.ಸರ್ವಜ್ಞನು ಮತ್ತು ನಮ್ಮೆಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಧಾರಕನು ೩.ಭಕ್ತರಿಂದ ವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ೪.ಆಶ್ರಯನು ೫.ಬಂಧಕನು ಹಾಗು ಸಂಸಾರಮೋಚಕನು ೬.ಲಯಕರ್ತೃವು ೭.ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ವಾಯು' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ.

ವಾಯು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಜಡವಾಯುವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರವಹವಾಯುದೇವತೆಗೆ ನಮಃ.

೬೪ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಸೋಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಸೋಮಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ಯಾವಾಗಲೂ ರುದ್ರದೇವರು ಹಾಗು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಇವರಿಂದ ಸಹಿತನು. ೨.ಚಂದ್ರಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು ೩.ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವು ಆಗಿರುವದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಸೋಮ'ನೆಂದು ಕೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಚಂದ್ರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ೧.ಅಮೃತಮಯನು (ಅಮೃತದಂತೆ ಸುಖಕೊಡುವವನು) ೨.ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೋಮಲತೆಗೆ (ಅಮೃತಬಳ್ಳಿಗೆ) ಅಭಿಮಾನಿಯು ಆದ್ದರಿಂದ ಚಂದ್ರನು ಸೋಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

೬೫ ಈಶಾನಷಡಕ್ಷರಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಈಶಾನಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದನು ೨.ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ೩.ಸರ್ವರನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವವನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಈಶಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ರುದ್ರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಹಾಗು ಅವಳಿಗೆ ಸುಖಪ್ರದನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುವ, 'ಈಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿಗೆ' ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ 'ಈಶಾನ'ನೆಂಬ ದೇವತೆಗೆ (ರುದ್ರದೇವರಿಗೆ) ನಮಃ

೬೬. ಷಡಕ್ಷರ ಅನಂತಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಅನಂತಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

೧.ಸರ್ವದೇಶ ಸರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರುವವನು ಹಾಗು ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು. ೨.ಅನಿತ್ಯತ್ವ ದೇಹನಾನಿ ದುಃಖಪ್ರಾಪ್ತಿ ಅಪೂರ್ಣತೆ ಎಂಬ ಚತುರ್ವಿಧನಾಶರಹಿತನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು 'ಅನಂತ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ.

ಶೇಷಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಭಗವಂತನನ್ನು ಧರಿಸಿದ (ಶಯ್ಯಾಸ್ಥಾನೀಯವಾದ) ಶರೀರವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುವದರಿಂದ 'ಅನಂತ'ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಶೇಷದೇವರಿಗೆ ನಮಃ

೬೭. ಪಂಚಾಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಈ ಮಂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥೈಸಬೇಕು.

೬೮. ಷಡಕ್ಷರ ಸ್ಕಂದಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ರಂ ಸ್ಕಂದಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ಸರ್ವಜ್ಞನು ಹಾಗು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪದಿಂದ ಪಾಪಪುರುಷನನ್ನು ಶೋಷಣ ಮಾಡುವವನು ಆದುದರಿಂದ ಸ್ಕಂದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಮಃ

ಸ್ಕಂದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ಸುಖಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಶರಣುಹೋದವನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಆದುದರಿಂದ ಸ್ಕಂದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಷಣ್ಮುಖದೇವತೆಗೆ ನಮಃ

೬೯. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಆದಿತ್ಯಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಓಂ ಘೃಣಿಸ್ಸೂರ್ಯ ಆದಿತ್ಯಃ ಓಂ ॥

"ತಸ್ಮೈ ನಮಃ" ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಬೇಕು.

ಶ್ರೀಹರಿಯು ಗುಣಪೂರ್ಣನು ಆದುದರಿಂದ ಓಂ ಎಂದು, ದಿವಸಹೇತುವು ಹಾಗು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು ಆದುದರಿಂದ 'ಘೃಣಿ' ಎಂದು, ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡಲು ಹಾಗು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನೆಂದು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವನು ಬಹುಭೋಕ್ತೃವು ಹಾಗು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಕ್ತರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವವನು ಆದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವನು. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

ಸೂರ್ಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ದಿವಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು. ಅವನಿಗೆ ನಮಃ

೭೦. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಣಪತಿಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಸಾದಾಯ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಕ್ಷಿತಿಪಾಲಕನು ಹಾಗು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುವವನು ಆದುದರಿಂದ 'ಕ್ಷಿಪ್ರಪ್ರಸಾದ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಮಃ.

ಗಣಪತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ - ನೇತ್ರಗಳಿಗೆ ರೂಪಗ್ರಹಣ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನನ್ನು ಕೊಡುವ ಮೂಲಕ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವ (ಬಲಗಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ) ವಿಶ್ವನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನೀಕರಿಸಿದ 'ವಿನಾಯಕ'ನಿಗೆ ನಮಃ

೭೧. ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ ಧನ್ವಂತರಿಮಂತ್ರ

॥ ಓಂ ಧಂ ಧನ್ವಂತರಯೇ ನಮಃ ಓಂ ॥

ಜಗದಾಧಾರನಾದ ಮತ್ತು ಧೀರನಾದ ಧನುರ್ವಾತಾದಿಸರ್ವರೋಗಗಳ ಪರಿಹಾರಕನಾದುದರಿಂದ 'ಧನ್ವಂತರಿ'ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ನಮಃ.

೭೨. ಧನ್ವಂತರಿ ವೈದಿಕಮಂತ್ರ

ಅಯಂ ಮೇ ಹಸ್ತೋ ಭಗವಾನ್ ಅಯಂ ಮೇ ಭಗವತ್ತರಃ ।
ಅಯಂ ಮೇ ವಿಶ್ವಭೇಷಜೋಽಯಂ ಶಿವಾಭಿಮರ್ಷನಃ ॥

'ತಸ್ಮೈ ನಮಃ' ಎಂಬ ಪದದ್ವಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಧನ್ವಂತರಿನಾಮಕ ಭಗವಂತನು ನನಗೆ ಹಸ್ತದಂತೆ ದಾನ ಆದಾನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವನು, ಇವನು ನನಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಷಡ್ಗುಣಸಂಪನ್ನರಾದವರಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಸಂಮತನು, ಇವನು ನನ್ನ ಸರ್ವರೋಗಾದಿ ಅನಿಷ್ಟ ನಿವರ್ತಕನು, ಇವನು ನನಗೆ ಸುಖಪ್ರದನು, ಇಂತಹ ಧನ್ವಂತರಿನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು.

ತಂತ್ರಸಾರೋಕ್ತಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಭಾವಃ ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷಯಾ ।
ಗುರ್ವಂತರ್ಯಾಮಿಹರಿಣಾ ವಾಚಿತಃ ಸ್ವಸ್ಯ ತುಷ್ಟಯೇ ॥
ಗುರುಹೃತ್ಪದ್ಮಗಶ್ಶ್ರೀಶಃ ಸೇವಯಾ ಮೇಽನಯಾ ಹರಿಃ ।
ಪ್ರೀತೋ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಕಂ ದತ್ವಾ ಕೃಪಾದೃಷ್ಟ್ಯಾಽವಲೋಕತು ॥
ಸೇವಯಾ ಮೇಽನಯಾ ಲಬ್ಧಂ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ಯದಿ ವಿದ್ಯತೇ ।
ವಾಗ್ಯಜ್ಞರೂಪಯಾ ಪುಣ್ಯಂ ಗುರವೋಽಸ್ತ್ಯಾಽಧಿಕಾರಿಣಃ ॥

ಅಸ್ಮದ್ಗುರ್ವಂತರ್ಗತ ಸತ್ಯಾತ್ಮತೀರ್ಥಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಯತ್ಯಂತರ್ಗತ
ತಾತ್ತ್ವಿಕ ದೇವತಾಂತರ್ಗತ ಭಾರತೀರಮಣಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ
॥ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ॥